AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Bahriye CANSIZ

BULGARİSTAN'DA YAŞAYAN TÜRKLERİN TOPLUMSAL, SİYASAL VE EKONOMİK DURUM ANALİZİ

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2021

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Bahriye CANSIZ

BULGARİSTAN'DA YAŞAYAN TÜRKLERİN TOPLUMSAL, SİYASAL VE EKONOMİK DURUM ANALİZİ

Danışman
Prof. Dr. Ferhunde Hayırsever TOPÇU

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2021

Akdeniz Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bahriye CANSIZ'ın bu çalışması, jürimiz tarafından Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan	: Dr. Öğr. Üyesi Ahmet YAZAR	(İmza)
Üye (Danışmanı)	: Prof. Dr. Ferhunde HAYIRSEVER TOPÇU	(İmza)
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Serkan DORU	(İmza)

Tez Başlığı:	Bulgaristan'da Yaşayan Türklerin Toplumsal, Siyasal ve Ekonomik Durum Analizi

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 13/07/2021

Mezuniyet Tarihi : 12/08/2021

(İmza)

Prof. Dr. Suat KOLUKIRIK

Müdür

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Bulgaristan’da Yaşayan Türklerin Toplumsal, Siyasal ve Ekonomik Durum Analizi” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımca yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

İmza

Bahriye CANSIZ

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORİJİNALLİK RAPORU
BEYAN BELGESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	**Bahriye CANSIZ**
Öğrenci Numarası	**20185218001**
Enstitü Ana Bilim Dalı	**Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi**
Programı	**Tezli Yüksek Lisans**
Programın Türü	**(X)Tezli Yüksek Lisans ( ) Doktora ( )Tezsiz Yüksek Lisans**
Danışmanının Unvanı, Adı-Soyadı	**Prof. Dr. Ferhunde Hayırsever TOPÇU**
Tez Başlığı	**Bulgaristan'da Yaşayan Türklerin Toplumsal, Siyasal ve Ekonomik Durum Analizi**
Turnitin Ödev Numarası	**1624673628**

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 164 sayfalık kısmına ilişkin olarak, 27/07/2021 tarihinde tarafımdan Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nda belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin/dönem projesinin benzerlik oranı;

alıntılar hariç % 1

alıntılar dahil % 2'dir.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

(x) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylarım.

( ) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları'nda öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımca yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

27/07/2021

Prof. Dr.Ferhunde Hayırsever TOPÇU

İ Ç İ N D E K İ L E R

TABLOLAR LİSTESİ ..... **v**
HARİTALAR LİSTESİ ..... **vi**
KISALTMALAR LİSTESİ ..... **vii**
ÖZET ..... **viii**
SUMMARY ..... **ix**
TEŞEKKÜR ..... **x**
ÖNSÖZ ..... **xi**
GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM
GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE BULGARİSTAN TÜRKLERİ

1.1. Bulgaristan Türklerinin Tarihi 5
1.1.1.Bulgaristan Türklerinin Göçü 7
1.1.1.1. Doksanüç Muhacereti 7
1.1.1.2. 1912-1913 Balkan Savaşları Ardından Yaşanan Göçler 8
1.1.1.3. 1925 Sonrası Göçler 8
1.1.1.4. 1950-1951 Göçü 10
1.1.1.5. 1969-1978 Göçü 12
1.1.1.6. 1989 Büyük Göçü 13
1.1.2. Bulgaristan Türklerinin Değişen Göç Yönelimi: Avrupa Ülkeleri 15
1.2 Bulgaristan Türklerinin Toplumsal Yapısı 18
1.2.1. Bulgaristan Türkleri ve Eğitim 18
1.2.1.1. Türk Okullarının Devletleştirilmesi (1946) 20
1.2.1.2. Türk Okullarının Bulgar Okullarıyla Birleştirilmesi (1959/1960) 22
1.2.1.3. Türkçe Eğitim Hakkının Geri Alınması 23
1.2.1.4. Büyük Göçün Ardından Öğretmen İhtiyacı 24
1.2.1.5. Eğitimin Güncel Durumu 25
1.2.2. Bulgaristan Türkleri ve Din 27
1.2.2.1. Dinin Anayasal ve Yasal Durumu 28
1.2.2.2. Komünist Yönetimin Müslümanlığa Yönelik Uygulamaları 29
1.2.2.3. Bulgaristan'daki İbadethanelerin Güncel Durumu 32
1.2.2.4. Dini Okullar ve Dini Eğitim 34
1.2.2.5. Bulgaristan Türklerinin Günümüzdeki Dini Durumu 35

1.2.3. 1984-1989: Asimilasyon Dönemi 36
1.2.3.1. İsim Değiştirme Uygulamasının Gerçekleştirilmesi 37
1.2.3.2. Türklere Uygulanan Yasaklar 39
1.2.3.3. Türkiye'nin Tutumu 41
1.2.3.4. Zorunlu Asimilasyon Kampanyasının Değerlendirilmesi 43
1.3. Bulgaristan Türkleri ve Siyaset 44
1.3.1.Bulgaristan'ın Türklere Karşı Siyasi Yaklaşımı ve Uygulamaları 44
1.3.2. Türklerin Siyasi Durumu 49
1.3.3. Siyasi Arenada Bulgaristan Türkleri 51
1.3.3.1. Hak ve Özgürlükler Hareketi (HÖH) 52
1.3.3.1.1. Etnik Partilere Dair 52
1.3.3.1.2. Hak ve Özgürlükler Hareketi'nin Oluşumu 52
1.3.3.1.3. Siyasi Arenada HÖH 54
1.3.3.1.4. HÖH'e Karşı Farklı Tutumlar: Olumlu Görüşler ve Eleştiriler 56
1.3.3.2. Türklerin ve Müslümanların Oylarını Hedefleyen Diğer Siyasal Partiler 58
1.4. Bulgaristan Türkleri ve Ekonomi 60
1.4.1. Dönemin Anayasalarında Ekonomi 60
1.4.1.1. Dimitrov Anayasası 61
1.4.1.2. 1971 Anayasası 62
1.4.2. Ekonomik Sistemin Teorik İlkeleri 63
1.4.3. Tarım Sektörü 66
1.4.4. Türklerin Ekonomik Durumu 69
1.4.5. Türk Göçlerinin Bulgaristan Ekonomisine Etkisi 71
1.4.6. Günümüz Bulgaristan Ekonomisi ve Güncel Anayasada Ekonomi 73
1.4.7. Bulgaristan Türklerinin Günümüz Ekonomik Durumu 75

İKİNCİ BÖLÜM

YÖNTEM

2.1. Araştırma Modeli 80
2.2. Çalışma Grubu 80
2.3. Veri Toplama Araçlarının Hazırlanması ve Verilerin Toplanması 83
2.4. Verilerin Analizi 84

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
BULGULAR VE YORUMLAR

3.1. Göçlerin Ardından Bulgaristan'da Kalan Türkler 86
3.1.1. Göçü Nasıl Tanımlıyorlar? 86
3.1.2. Türkiye'ye Neden Göç Etmediler? 87
3.1.3. Göç Etmediğine Pişman Mısın? 89
3.1.4. Benim Vatanım Burası 91
3.1.5. Türkiye'den Bulgaristan'a Geri Dönenler 93
3.1.6. Göçün Değişen Yönü: Avrupa 95
3.1.7. Göç Kalanları Nasıl Etkiledi? 98
3.2. Bulgaristan Türklerinin Toplumsal Durumu 99
3.2.1. Bulgaristan Türkleri ve Eğitim 100
3.2.1.1. Türkçe Derslerin Azalması ve Kaldırılması 100
3.2.1.2. Eğitim Hayatlarında Etnik Kimliklerinden Dolayı Ayrımcılığa Maruz Kalıp Kalmama Durumu 101
3.2.1.3. Eğitime Devam Edememe ve Nedenleri 102
3.2.1.4. Türkçe Eğitim Hakkının Geri Alınması 104
3.2.1.5. Hangi Eğitim Sistemi? 106
3.2.2. Bulgaristan Türkleri ve Din 109
3.2.2.1. Dini Kısıtlamaların Uygulanması 109
3.2.2.2. Dini Kısıtlamaların Kalkması 113
3.2.2.3. Müze Durumuna Gelen Camiler 114
3.2.2.4. Dini Okullar ve Dini Eğitim 116
3.2.2.5. Mevcut Dini Durum 117
3.2.3. 1984-1989: Asimilasyon Dönemi 119
3.2.3.1. Uygulanan Yasak ve Kısıtlamalar 121
3.2.3.2. Türkiye'miz Yanımızdaydı 126
3.3. Bulgaristan Türkleri ve Siyaset 127
3.3.1. Komünist Parti ile Bağlantıları 128
3.3.2. Komünist Partinin Türklere Karşı Tutumu 129
3.3.3. Onları Temsil Eden Parti: DPS (HÖH) 131
3.3.4. Bizim İçin Çabalıyorlar 133
3.3.5. Aralarında Yaşanan Bölünmeler 136
3.3.6. Bölünmemeli, Bir Arada Kalmalıyız 139

3.4. Bulgaristan Türkleri ve Ekonomi 141
3.4.1. Kamulaştırma Uygulaması 142
3.4.2. Kooperatifleştirme Ekonomik Durumlarını İyileştirdi 146
3.4.3. Serbest Piyasa Ekonomisinde Türkler 149

SONUÇ 157
KAYNAKÇA 162
EKLER 171
ÖZGEÇMİŞ 174

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1.1 Yıllara Göre HÖH'ün Parlamento Seçimlerinde Aldığı Oylar…….56
Tablo 2.1 Çalışma Grubu Bilgileri……82

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1.1 Bulgaristan Türkleri…….....15

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	Avrupa Birliği
APK	Tarımsal-Endüstriyel Kompleksler
BKP	Bulgar Komünist Partisi
DZS	Devlet Tarım İşletmeleri
HÖH/DPS	Hak ve Özgürlükler Hareketi
TKZS	Emek Tarım Kooperatif İşletmeleri

ÖZET

Bulgaristan, içerisinde farklı etnik unsurların yer aldığı bir yapıya sahiptir. Osmanlı hakimiyeti altında uzun yıllar boyu kalan ülke, Balkanlar'ı Türkleştirme politikasından etkilenmiş ve Türklerin bölgeye yerleşmeleri ile birlikte Türk nüfusa ev sahipliği yapmıştır. Bulgaristan Türklerinin Bulgaristan'daki tarihi uzun bir dönemi kapsamaktadır. Osmanlı hakimiyetinin Balkanlar'dan çekilmesiyle bölgedeki Türkler göçlere rağmen Bulgaristan topraklarını tamamıyla terk etmemiştir ve günümüzde de Bulgaristan'da varlıklarını sürdürmektedirler.

Tez çalışması kapsamında; Bulgaristan'da yaşayan Türklerin toplumsal, siyasal ve ekonomik durumlarının sosyalist dönemden başlayarak günümüze kadar değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla göç, eğitim, din, siyaset ve ekonomi temaları çerçevesinde Bulgaristan Türklerinin durumlarının tarihsel arka planı ve güncel durumları, sosyalist dönem ve sosyalist dönem sonrası karşılaştırmalı olarak aktarılmıştır. Tez çalışmasında Bulgaristan'da Türklerin yoğun olarak yaşadığı Kırcaali ilinde derinlemesine görüşme ile alan araştırması yapılmıştır. Çalışma, literatür taraması ve alan araştırmasından elde edilen verilerin analiz edilmesiyle tamamlanmıştır. Çalışmanın sonuç kısmında, Bulgaristan Türklerinin durumu tezin ana temaları doğrultusunda yorumlanarak değerlendirmeler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bulgaristan, Bulgaristan Türkleri, Türk Azınlığı, Sosyalist Dönem, Sosyalist Dönem Sonrası

SUMMARY

SOCIAL, POLITICAL AND ECONOMIC SITUATION ANALYSIS OF TURKS LIVING IN BULGARIA

Bulgaria has a structure with different ethnic elements. The country, which remained under Ottoman rule for many years, was influenced by the policy of Turkification of the Balkans and was home to the Turkish population with the Turks settling in the region. The history of the Bulgarian Turks in Bulgaria covers a long period. With the withdrawal of Ottoman rule from the Balkans, the Turks in the region did not completely leave the territory of Bulgaria despite the migrations and continue their presence in Bulgaria today.

In this dissertation, it was aimed to evaluate the social, political and economic situation of Turks living in Bulgaria from the socialist period to the present day. For this purpose, the historical background and current status of the Bulgarian Turks within the framework of the themes of migration, education, religion, politics and economy were presented in comparison with the socialist period and after the socialist period. In the dissertation, field research was conducted with an in-depth interview in the province of Kardzhali, where Turks live extensively in Bulgaria. The study was completed by literature review and analysis of data from field research. In the conclusion part of the study, the situation of the Bulgarian Turks was interpreted in accordance with the main themes of the thesis and evaluations were made.

Keywords: Bulgaria, Bulgarian Turks, Turkish Minority, Socialist Period, Post-Socialist Period

TEŞEKKÜR

Çalışmamın başından sonuna desteğini esirgemeyen, yol gösteren, aydınlatan, öğreten, örnek olan değerli hocam Prof. Dr. Ferhunde HAYIRSEVER TOPÇU'ya sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Bu çalışmanın oluşmasında önemli katkıları olan, alan araştırması sırasında görüşlerini, duygu ve düşüncelerini benimle paylaşan katılımcılara teşekkürlerimi sunarım. Çalışmanın tamamlanması sırasında iki katılımcının hayatını kaybettiği haberinin alınması derin bir üzüntü yaratmıştır; bu çalışma ile duygu ve düşünceleri yaşayacaktır.

Çalışma sürecinde fikir ve destekleriyle yanımda olan, beni destekleyen dostlarıma teşekkürlerimi sunarım. Son olarak daima beni destekleyen, yanımda olan, çok sevdiğim babam Niyazi CANSIZ ve annem Bahriye CANSIZ'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Bahriye CANSIZ

ÖNSÖZ

Bulgaristan Türkleri, asırlar öncesinde yerleştikleri Balkan coğrafyasında günümüzde de varlıklarını sürdürmektedir. Osmanlı hakimiyetinin bölgeden çekilmesinin ardından bölgede yaşayan Türkler Bulgaristan hakimiyeti altına girmiş ve ülkenin azınlık gruplarından biri haline gelmiştir. Uzun yıllar boyunca Bulgaristan coğrafyasından Tük göçlerine karşın ülkede hala önemli sayıda Türk yaşamaktadır. Bulgaristan Türklerinin göç etmemelerinin, atalarının yaşadıkları topraklarda varlıklarını sürdürmelerinin ardında; 'evladı fatihan' olarak bu topraklara sahip çıkmaları gerektiği, vatanlarının bu topraklar olduğu gibi düşünceler yer almaktadır. Vatanları olarak gördükleri Bulgaristan'da meydana gelen toplumsal, siyasal, ekonomik vb. değişimler Türklerin hayatları üzerinde de etkiye sahip olmuş ve değişiklikler meydana getirmiştir. Literatürde yapılan çalışmalara bakıldığında, Bulgaristan'dan gelen Türklerle ilgili çok sayıda çalışma yapılmasına karşın, Bulgaristan'da kalanların durumu pek fazla bilinmemektedir, bu kısımda bir eksiklik mevcuttur. Bulgaristan'da kalan Türklerin durumlarının açıklanması, hem onlarla ilgili literatüre bir kazanım sağlayacak hem de Bulgaristan'dan gelen Türklerle ilgili çalışmalara açıklayıcı bir zemin oluşturacaktır. Bu araştırma, Bulgaristan Türkleri ile ilgili sosyalist dönem ve sosyalist dönem sonrasındaki göç etmeme durumları, eğitim, din, siyasal ve ekonomik alanlardaki durumlarını analiz ederek, onlarla ilgili litatürdeki eksikliğe bir katkı sağlamayı ve sonrasında yapılacak çalışmalara bir örnek oluşturmayı amaçlamaktadır.

Tez çalışması kapsamında; Bulgaristan'da yaşayan Türklerin toplumsal, siyasal ve ekonomik durumlarının sosyalist dönemden başlayarak günümüze kadar değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla göç, eğitim, din, siyaset ve ekonomi ana temaları çerçevesinde Bulgaristan Türklerinin durumlarının tarihsel arka planı ve güncel durumları, sosyalist dönem ve sosyalist dönem sonrası karşılaştırmalı olarak aktarılmıştır. Bulgaristan coğrafyasında yaşayan Türklerin geçmişten günümüze çalışmanın ana temaları doğrultusunda hayatlarında meydana gelen değişikliklerin onları nasıl etkilediği, nasıl bir durumda oldukları, literatürden ve sahadan elde edilen veriler ışığında analiz edilmiştir.

Tez çalışmasında Bulgaristan'da Türklerin yoğun olarak yaşadığı Kırcaali ilinde alan araştırması yapılmıştır. Yöntem olarak betimsel araştırma modeli kullanılmıştır. Betimsel araştırmaların temel olarak cevap aradığı ne ve nasıl soruları doğrultusunda Bulgaristan Türklerinin durumu açıklanmıştır. Alan araştırması kapsamında, derinlemesine görüşme yöntemi tercih edilmiş ve bu doğrultuda sahadaki katılımcılara yöneltilmek üzere yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanmıştır. Çalışma grubu kartopu yöntemi ve katılımcıların

rastgele seçilmesi yöntemiyle oluşturulmuştur. Sahadan elde edilen veriler göç, eğitim, din, siyaset ve ekonomi ana temaları ve alt başlıkları çerçevesinde analiz edilmiştir. Literatür taraması ve alan araştırması ile elde edilen bilgiler mukayese edilerek literatürden elde edilen bilgilerle sahada elde edilen veriler arasında birbirlerini destekleyen ve ayrışan noktalar ortaya konulmuştur. Literatürde yer almayıp sahadan elde edilen özgün ve önemli veriler de vurgulanmıştır. Bu şekilde tez çalışmasının mevcut bilimsel bilgi birikimine katkı sağlaması hedeflenmiştir.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde, Bulgaristan Türklerinin tarihsel arka planı açıklanarak günümüze değin bölgeden yapılan Türk göçleri Türkiye ve Avrupa ülkeleri boyutunda ele alınarak açıklanmaktadır. Bulgaristan Türklerinin toplumsal hayatı içerisinde önemli yere sahip olan eğitim ve din temaları, 1984-1989 asimilasyon döneminde yaşananlar ve Türklere etkileri, siyasal ve ekonomik durumları, sosyalist dönem ve demokrasi dönemleri içerisinde incelenerek aktarılmıştır.

Çalışmanın yöntem başlığını taşıyan ikinci bölümünde, çalışmada kullanılan araştırma modeli, çalışma grubu, veri toplama araçlarının hazırlanması, verilerin toplanması ve verilerin analizine ilişkin bilgiler açıklanmaktadır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, alan araştırmasından elde edilen bulgular ortaya konulmuş, söz konusu bulgular literatürden elde edilen bilgiler ile yorumlanmıştır. Bu bölüm; Türklerin neden göç etmedikleri, kendilerini orada nasıl tanımladıklarının yanı sıra eğitim, din, siyaset ve ekonomi alanlarında sosyalist dönemde ve demokrasi döneminde neler yaşandığı ve bu yaşananların onları nasıl etkilediği konularında katılımcıların görüşlerinden doğrudan alıntılar eşliğinde sunulan bulguları ve yorumları içermektedir. Çalışma, sonuç ve değerlendirmelerle tamamlanmıştır.

Çalışma, zaman aralığı olarak sosyalist dönem ve sosyalist dönem sonrası olarak sınırlandırılmıştır. Çalışmanın alan araştırması kısmında Türklerin yoğun olarak yaşadığı Kırcaali bölgesi seçilmiştir; Bulgaristan Türkleri hakkında yapılan bu çalışmada yoğun Türk yerleşimine sahip şehirlerden biri olması ve çalışma hakkında doyurucu verilere ulaşılabilecek potansiyelde olmasından dolayı tercih edilmiştir. Araştırma görece küçük bir grupla gerçekleştirildiğinden dolayı elde edilen veriler bu anlamda sınırlıdır fakat çalışmada elde edilen sonuçlar itibariyle bu çalışmanın sonucu değer taşımaktadır.

Tez çalışması Bulgaristan Türklerinin durumunu sosyalist dönem ve demokrasi dönemi çerçevesinde bütünsel bir biçimde ele alarak açıklamaktadır. Bu şekilde çalışmanın Bulgaristan Türkleri hakkında literatürde olan eksikliği dolduracağı ve daha sonra yapılacak araştırmalara ilk elden kaynak olacağı düşünülmektedir. Ayrıca dış Türklerle ilgili yapılacak diğer

çalışmalara da Türklerin durumunu ve sorunlarını karşılaştırma hususlarında katkı sunacağı düşünülmektedir.

GİRİŞ

Balkan coğrafyası, Bulgaristan Türklerine asırlar boyunca yurt olmuştur. Bu bölgedeki Türk yerleşimleri çok uzun zaman öncesine dayanmaktadır. Türk boy ve kavimleri Bulgaristan coğrafyasına 4. yüzyıldan başlayıp 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar akın ederek bu bölgelere yerleşmişlerdir. 11. yüzyıldan itibaren gerçekleşen yeni Türk göçleri bölgedeki Türk varlığını güçlendirmiştir. Günümüz Bulgaristan toprakları üzerinde Osmanlı hakimiyeti 1396 yılında başlamış ve Türklerin bu bölgelere yerleşmesi ise tüm Osmanlı tarihi boyunca devam etmiştir. Öyle ki Bulgaristan coğrafyası Batı Anadolu'dan farksızlaşarak adeta bir Osmanlı-Türk ülkesi haline gelmiştir. Yaklaşık beş asır boyunca Osmanlı egemenliği altında kalan bu topraklarda, asimilasyon politikası güdülmemesi neticesinde Bulgarlar kimliklerini korumuştur. Bulgaristan, 1878 yılında imzalanan Berlin anlaşması ile muhtar bir prenslik haline gelmiş ve 1908 yılında ise bağımsız bir devlet olmuştur.

Asırlardır Bulgaristan coğrafyasında yaşayan Türkler, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ardından, yurt edindikleri topraklardan Anadolu topraklarına geri göç etmeye başlamışlardır. Bulgaristan Türklerinin Anadolu topraklarına göç hareketi günümüze değin süreklilik arz etmesine karşın beş büyük göç hareketinden bahsetmek mümkündür: 93 muhacereti, Balkan Savaşları ardından yaşanan göçler, 1925 sonrası göçler, 1950-1951 göçü, 1968-1978 göçü ve 1989 göçü. Günümüzde ise Bulgaristan Türklerinin göç yönelimi değişerek Avrupa ülkelerine kaymıştır. Uzun yıllar Türkiye'ye göç eden Türkler ekonomik, sosyal vb. nedenlerden dolayı Avrupa ülkelerine göç etmektedir. Uzun yıllardır göç etmelerine rağmen Bulgaristan coğrafyasında hala oldukça fazla sayıda Türk yaşamaktadır. Günümüzde Bulgaristan coğrafyasındaki Türk nüfusu 800 bin civarındadır.

Literarüte bakıldığında Bulgaristan'da yaşayan Türkler konusunda bir eksiklik olduğu görülmektedir, yapılan çalışmalar Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç eden Türkler üzerinde yoğunluk göstermektedir. Bulgaristan Türklerinin farklı yıllarda gerçekleştirdikleri göçler üzerine çok sayıda çalışma mevcuttur. Ayrıca gelen göçmenlerin yerleşimleri, ekonomik durumları, yaşam profilleri gibi konuları ele alan çalışmalar da mevcuttur. Çetin (2010), çalışmasında Bulgaristan göçmenlerinin farklı illerdeki yerleşimlerini; Bayraklı'nın (2007) çalışması ve Hocaoğlu ve Mutluer'in (2008) çalışması ise özele inerek İzmir ilinde yaşayan Bulgaristan Türklerini ele almaktadır. Aklan (2018), çalışmasında 1989 göçünden günümüze değin Bulgaristan Türklerinin sosyal ve ekonomik durumlarını; Akhan ve Batmaz (2015) ise çalışmalarında Bulgaristan göçmenlerinin yaşam profilleri ve memnuniyet durumlarını ele almaktadır. Bulgaristan göçmeni kadınlar hakkında da çalışmalar mevcuttur; Eklemezler ve

Adiloğlu (2021), Bulgaristan göçmeni kadınların çalışma hayatlarına dair deneyimlerini ele alan bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Şencan (2013) da Bulgaristan göçmeni kadınların göç hikayelerini ele alan bir çalışma gerçekleştirmiştir.

Çalışmanın ana unsurunu oluşturan göç etmemiş ve Bulgaristan'da yaşayan Türkler için de yapılan çalışmalar vardır. Yenisoy (2017), 1990 ve 2010 yılları itibariyle Bulgaristan Türklerinin eğitim durumları ilgili çalışma hazırlamıştır. Sadal'ın (2019), 1997 ve 2000 yılları itibariyle Türk azınlığın siyasal katılımları ile ilgili bir çalışması ve Gökbel ve Karakuş'un da (2019) Bulgaristan'ın 2007 yılında AB üyeliği sonrasında Bulgaristan'da yaşayan Türklerin devam eden sorunlarını ele aldığı çalışmaları mevcuttur.

Bulgaristan Türkleri ile ilgili örnek verilmeye çalışıldığı üzere literatürde çalışmalar mevcuttur. Yapılan çalışmalar incelendiğinde çoğunlukla Bulgaristan'dan göç etmiş Türkler ile ilgili farklı alanlarda çalışmalar olduğu görülmektedir. Bulgaristan'da yaşayan Türkler ile ilgili araştırmalar olsa da literatürdeki çalışmalarda bu konuda bir eksiklik göze çarpmaktadır. Bu çalışma; hala Bulgaristan'da hayatlarını sürdüren Türklerle ilgili onların toplumsal, siyasal ve ekonomik durumlarını, sosyalist dönemden başlayarak günümüze değin açıklayan bütünsel bir çalışma olmasından dolayı özgündür.

Bu çerçevede tezin temel problemi Bulgaristan'dan Türkiye'ye geçmişten günümüze büyük göçler yaşanmakla birlikte Bulgaristan'da kalan Türklerin neden Bulgaristan'da kalmaya devam ettikleri ve sosyalist ve sosyalist dönem sonrasında toplumsal, ekonomik ve siyasal olarak nasıl bir durumda olduklarıdır.

Bu temel problem çerçevesinde öne çıkan alt problemler şunlardır:

- Bulgaristan'da kalan Türkler neden göç etmediler? Göç etmelerine engel olan nedenler var mıydı? Atalarının yurt edindikleri topraklarda kendilerini nasıl tanımlıyorlar?
- Bulgaristan'da kalan Türklerin ve onların çocuklarının eğitim hayatları, Türkçe öğrenmeleri sosyalist dönem ve sosyalist sonrası dönemde nasıl etkilendi?
- Dini hayatlarında sosyalist dönemin yasak ve kısıtlamaları ne tür bir etki yarattı? Sosyalist dönem sonrasında dini hayatlarında sosyalist dönemin etkileri var mı? Günümüzde dinlerini özgürce yaşayabiliyorlar mı?
- Asimilasyon döneminde neler yaşandı, bu dönemde hayatları nasıl etkilendi? Bu dönem ile ilgili anavatan bildikleri Türkiye'nin tutumu hakkında ne düşünüyorlar? Türkiye devletinin onlara sahip çıktığını düşünüyorlar mı?
- Sosyalist dönemde siyasi olarak ne durumdaydılar? Komünist Parti'nin siyasi uygulamaları onlar üzerinde ne gibi etkiler yarattı? Sosyalist dönem sonrasında

siyasi katılım hakkı elde ettiler mi? Bulgaristan siyasi arenasında haklarının temsil edildiğini düşünüyorlar mı?

- Sosyalist dönemde ekonomik olarak nasıl etkilendiler? Kamulaştırma uygulamaları onların ekonomik durumlarında ne tür bir etkiye sahip oldu? Türkler arasında yoksulluk var mıydı? Sosyalist dönem sonrasında Bulgaristan'ın değişen ekonomik sistemi onların ekonomik durumlarını nasıl etkiledi?
- Bulgaristan'ın AB'ye üye olması nasıl etkiledi? Avrupa ülkelerine yoğunlaşan göçlerin nedenleri nedir?

Bu sorulara cevap bulmak üzere tezde yöntem olarak betimsel araştırma modeli kullanılmıştır. Bu çerçevede literatür taraması ve alan araştırması yapılmıştır. Alan araştırması için Bulgaristan'da Türklerin yoğun olarak yaşadığı Kırcaali ili tercih edilmiştir ve alan araştırmasında yapılan görüşmeler farklı kesimlerden Türklere ulaşabilmek amacıyla Kırcaali ilinin merkez, köy ve kasaba gibi faklı yerlerinde gerçekleştirilmiştir. Sahada kişilerle derinlemesine görüşme tekniği kullanılarak görüşmeler yapılmış ve bu doğrultuda yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır.

Tezin problemi ve alt problemleri çerçevesinde görüşme formu hazırlanırken ve verilerin analizi çerçevesinde şu temalar kullanılmıştır:

Sosyalist dönem	Asimilasyon dönemi	Sosyalist dönem sonrası	**Toplumsal Durum**
			Göç Etme(me)
			Eğitim
			Din
			Toplumsal Yaşam
			Ekonomik Durum
			Siyasal Durum

Bu çerçevede çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde ilk olarak Balkanlar ve özelinde Bulgaristan coğrafyasına Türk yerleşimlerinin tarihçesi hakkında bilgi verilmiştir. Ardından uzun yıllar boyunca bu bölgeye göç ederek Türk yurdu haline getiren Türklerin, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ardından Anadolu topraklarına başlayan geri göç hareketi, yapılan büyük göçler doğrultusunda günümüze değin verilmiştir. Tarihçe ve göçlerin ardından çalışmanın ana unsurunu oluşturan Bulgaristan'da yaşayan Türklerin toplumsal, siyasal ve ekonomik durumları sosyalist dönemden başlayarak günümüze değin açıklanmaya çalışılmıştır. Eğitim açısından sosyalist dönemde Türk okullarının devletleştirilmesi ve Bulgar okullarıyla birleştirilmesi, eğitim hayatlarında meydana gelen değişiklikler, demokrasi

döneminde Türkçe eğitim haklarının geri alınması ve eğitimlerinin güncel durumları ortaya konulmuştur. Din açısından sosyalist dönemdeki dini durumları ve yönetimin dini hayatları üzerindeki uygulamaları, demokrasi döneminde ibadethaneleri, dini eğitimleri ve güncel dini durumları ele alınmıştır. Asimilasyon döneminde; isim değiştirme kampanyasının gerçekleştirilmesi, bu dönemde yaşananlar, Türkiye'nin tutumu ve kampanyaya ilişkin görüşler açıklanmıştır. Bulgaristan Türklerinin siyasi durumlarında; sosyalist dönemde komünist partinin onlara karşı siyasi yaklaşım ve uygulamaları ve onların siyasi tutumları, demokrasi döneminde onların siyasi partisi olarak bilinen Hak ve Özgürlükler Hareketi'nin oluşumu, Bulgar siyasi arenasındaki yeri ve Türk ve Müslümanların oylarını hedefleyen diğer siyasal partiler ortaya konulmuştur. Son olarak ekonomik açıdan ise; sosyalist dönemde ekonominin anayasal durumu, sosyalist sistemin getirisiyle meydana gelen kamulaştırma uygulaması ve bu durumun Türklerin ekonomik hayatlarına etkisi, demokrasi döneminde ekonominin anayasal durumu ve Türklerin güncel ekonomik durumları değerlendirilmiştir.

Çalışmanın yönteminin açıklandığı ikinci bölümünde çalışmada kullanılan araştırma modeli, çalışma grubu, veri toplama araçlarının hazırlanması, verilerin toplanması ve elde edilen verilerin analizine yönelik bilgiler verilmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise alan araştırmasından elde edilen bulgular, literatürden elde edilen bilgiler ile yorumlanarak ortaya konulmuştur. Sosyalist dönem, asimilasyon dönemi ve sosyalist dönem sonrasında karşılaştırmalı olarak toplumsal, siyasal ve ekonomik durumlarına ilişkin temalar doğrultusunda bulgular katılımcıların görüş, duygu ve düşüncelerinden doğrudan yararlanılarak açıklanmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM
GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE BULGARİSTAN TÜRKLERİ

1.1. Bulgaristan Türklerinin Tarihi

Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesiyle birlikte bölgede bulunan Türkler Bulgaristan yönetimi altına girmiştir. Bulgaristan Türklerinin bölgedeki yerleşimleri ise çok öncelere dayanmaktadır.

Türk boy ve kavimleri, Bulgaristan'a 4. yüzyıldan başlayıp 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar akın ederek buralara yerleşmiştir. Bu demek oluyor ki günümüz Bulgaristan toprakları içerisinde yaşayan Türklerin 16 asırlık bir geçmişi bulunmaktadır. Bugünkü Bulgaristan topraklarına değişik Türk kavimlerinin gelişi birbirlerinden farklı iki dönem ve iki yönde olmuştur. İlk dönemde Orta Asya'dan göç edip Karadeniz'in kuzeyinden gelerek Balkanlar ve Tuna boyuna yerleşen Türkler olmuştur. Bu dönem içerisinde Balkanlar'a güneydoğudan da bazı Türk gruplarının iskanı gerçekleştirilmiştir. İkinci dönemde ise Bulgaristan ve diğer Balkan ülkelerine yoğun olarak yerleşenler, Anadolu'dan (güneydoğudan) göç eden Osmanlı Türkleri olmuştur (Memişoğlu, 2002: XIII).

Üçüncü yüzyıldan sonra Balkan nüfusu yeni halkların istilalarıyla sürekli karışıklık içerisinde olmuş ve gelen yeni halklarla kaynaşmıştır. Macarlar, Avarlar, Kumanlar ve Slavlara kadar pek çok aşiret bu topraklara gelerek daha öncekilerin yerini almıştır. Gelenler mevcut halkı asimile etmiş yahut onlarla karışmıştır. Bu halkların hiçbiri herhangi bir etnik kimlik duygusu ve ulusal kimlik kavramına sahip olmamıştır. 11. yüzyıldan itibaren gerçekleşen yeni Türk göçleri, Türk varlığını güçlendirmiştir. Bizans imparatorları Ovçepole, Sofya, Niş bölgelerine Peçenek Türklerini yerleştirmiştir. Ardından Oğuzlar ve en sonunda Kumanlar (Kıpçaklar) büyük kitleler halinde Bulgaristan'a yerleşmiştir. Osmanlı Türkleri gelmeden önce bölgede Türklüklerini korumuş topluluklar yer almıştır (Karpat, 2004: 57; Acaroğlu, 1999: 22).

Osmanlı Devleti, kuruluş ve genişleme dönemlerini kapsayan uzun yıllar boyunca doğudan batıya doğru bir göç hareketi gerçekleştirmiştir. Devletin gelişme yönü, batı eksenli olarak süreklilik göstermiştir. 1352'de girdikleri Rumeli topraklarında sürekli ilerlemişlerdir. Osmanlıların bu ilerlemesinde hemen bir serhat (uc) oluşturup buraları yaşanacak alan tayin etmeleri büyük önem arz etmektedir. Fetihler arttıkça uc bölgelerinde yeni sınırlara ulaşılarak yeni ilerleme kolları düzenlenmiştir. Osmanlılar, ilerledikçe Balkanlarda bulunan devletlerin parçalanmış halleri ve birbirlerine rakip olmaları nedeniyle müttefik bulmakta zorlanmamıştır. Bölgedeki ayrılıklar siyasi temelde olmakla birlikte dini ve sosyal temellerde de ortaya

çıkmıştır. Osmanlılar bu zaman diliminde Balkan anarşisi içinde birleştirici bir kuvvet olarak meydana çıkmışlardır (Kamil, 1989: 1; Yücel, 1987: 68-70).

Osmanlılar gelmeden önce Balkan ülkelerinin ve Bulgaristan'ın çoğu yerinde, İslam kültürü yayılmaya başlamıştır. Böylelikle Osmanlılar, 1358'de Rodop bölgesini aldıklarında karşılarında bölgeye asırlar öncesinde yerleşmiş Türk kavimlerini, İslami bir yaşam biçimi içerisinde bulmuştur. Anadolu'dan gelen Türklerin Bulgaristan topraklarına yerleşmesi de Osmanlıların Balkan fetihleri ile yoğunluk kazanmıştır. Bulgaristan'ın Osmanlı egemenliği altına girişi Murad Hüdavendigar (1360-1389) döneminde başlayarak Yıldırım Bayezid (1389-1402) zamanında tamamlanmıştır. I. Murad, Balkanlar'ın fatihi Gazi Hüdavendigar lakabını kazanan kişi olmuş, Sırplar ve Bizans dahil, tüm Balkan ülkelerini haraca bağlamıştır. Nihayetinde 1396 yılında Bulgaristan'ın tamamı Osmanlıya katılmıştır. Osmanlı devleti yeni fethedilen bu topraklardaki nüfus dengesini değiştirmek maksadıyla 13. yüzyıl sonu ve 14. yüzyıl başlarında yoğun bir iskan hareketi gerçekleştirmiştir. Böylelikle Anadolu'dan gelen birçok Türk topluluğu, Bulgaristan'a yerleşmiştir (İnalcık, 2015: 21; Cambazov, 2013a: 31-32; Cambazov, 2014: 39-40).

Osmanlı Devleti, Balkan topraklarında fetihlere ilk başladığı andan itibaren sistemli bir iskan politikası yürütmüştür. Osmanlı Türklerinin buralara gelip yerleşmesi iki biçimde gerçekleşmiştir. İlkin, fethedilen yerlere devlet eliyle yakın yörelerden (Balıkesir, Manisa ve havalisi gibi) göçmenler nakledilmiştir. İkinci olarak ise fetihlere gönüllü katılmış aşiret mensuplarının bazıları fethedilen kalelere muhafız olarak bırakılmış, bazıları da istedikleri yerlere yerleştirilmiştir. Bunun yanında dervişlerin, çeşitli tekke ve tarikatların faaliyetleri de Bulgaristan'ın iskan yolu ile Türkleştirilmesine ve imarına büyük katkıda bulunmuştur. Nihayetinde bu göçler asırlar boyu sistemli şekilde devam etmiştir ve bölgede Anadolu gibi güçlü bir Türklük oluşmuştur. Bölgede yaşayan Türkler, beş yüzyıl boyunca yaşadıkları Balkan topraklarını Türk yurdu yapmış ve korumuşlardır (Cambazov, 2014: 42-43; Şimşir, 2012: 18).

Günümüz Bulgaristan toprakları üzerinde Osmanlı hakimiyeti 1396 senesinde başlamış ve Türklerin bu bölgelere yerleşmesi ise tüm Osmanlı tarihi boyunca süregelmiştir. Öyle ki Bulgaristan adeta bir Osmanlı-Türk ülkesi haline gelmiştir. Rumeli, Batı Anadolu'dan farksızdır. Bu topraklar yaklaşık 500 yıl Osmanlı egemenliği altında kalmıştır ve Osmanlı yönetiminin asimile politikası gütmemesi neticesinde Bulgarlar milli benliklerini muhafaza ederek koruyabilmişlerdir. Türkler Bulgarlarla bir arada yaşamış ve onlara herhangi bir şekilde müdahalede bulunmamışlardır. 1878 yılında Berlin Antlaşması ile muhtar bir prenslik haline gelen Bulgaristan 1908 yılında ise bağımsız bir devlet olmuştur (Eroğlu, 1985: 25; Acaroğlu, 1999: 359). Yıllar boyunca o topraklarda yaşayan Türkler, Bulgaristan devletinin kurulmasıyla

Osmanlı yönetiminden ayrılarak Bulgaristan bünyesinde azınlık statüsünde yaşamaya devam etmişlerdir. Bulgaristan'ın kurulması ile Bulgaristan Türklerinin göç tarihleri de başlamış ve günümüze dek sürmüştür.

1.1.1. Bulgaristan Türklerinin Göçü

Balkan topraklarına asırlar boyunca devam eden göçlerin 19. yüzyılda geri dönüşü başlamıştır. Yıllar yılı Anadolu'dan Balkan topraklarına göç eden Türk kitleleri, bu sefer yerleştikleri topraklardan Anadolu'ya doğru akmıştır. Kurdukları yaşam düzenlerini bırakıp göç etmek zorunda kalmışlardır. Geriye dönen göç akını, Osmanlının Avrupa'dan çekilme tarihi ile doğrudan bağlantılıdır. Osmanlının Balkanlar'dan safha safha çekilişi bölgedeki Türklerin göçüne neden olduysa da Türklerin tamamı bu göçler vasıtasıyla Balkan topraklarından silinememiş, bölgede büyük Türk kitleleri kalmıştır (Şimşir, 2012: 18; Şimşir, 1987: 47).

Push (2012: 448), 1989 göçü öncesinde Bulgaristan'dan Türkiye'ye beş büyük göç dalgasının yaşandığını ifade etmiştir. Bu göçlerden ikisi Osmanlı döneminde, diğer üçü ise Cumhuriyet döneminde meydana gelmiştir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve 1912-1913 Balkan Savaşları ardından yaşanan göçler Osmanlı döneminde meydana gelen göçlerdir. 1925'ten sonra, 1950-1951 göçleri ve 1968 göçleri ise Cumhuriyet döneminde yaşanan göçlerdir. Süreç içerisinde yüzbinlerce Türkün göçü gerçekleşmiştir.

Bulgaristan topraklarından göçlerin başlangıcı, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ardından yaşanan nüfus hareketliliklerine dayanmaktadır. Bu göçlerin süreklilik göstererek devam etmesi Bulgaristan'daki göçlerin en temel özelliğini oluşturmaktadır. Zira Bulgaristan, sürekli olarak her sene gelen göç kitlelerini, toplumsal yapısı içerisinde barındırmaktadır. (İnaç ve Yazıcı, 2018: 77-78).

1.1.1.1. Doksanüç Muhacereti

1878 Temmuz'unda imzalanan Berlin Barış Antlaşması ile Tuna vilayetinde bir Bulgar Prensliği kurulmuştur. Bu anlaşma neticesinde Bulgar Hükümeti, Türk azınlığın hak ve özgürlüklerini de güvence altına almıştır. Bununla birlikte Bulgar kamu hukuku da ülkede yaşayan Türk azınlığının özgürlükleri, hakları ve çıkarlarına saygı göstermeyi üstlenmiştir. Nitekim bu anlaşma, Bulgaristan için anayasa değerindedir yani bağlayıcıdır. Fakat Berlin anlaşmasının Türklere vaat ettikleri sağlanmamış, gerçekte durum böyle olmamıştır. Rus ordularının çekilip gitmesinin ardından Türk azınlığa karşı olumsuzluklar başlamıştır. İyi durumda olan Türklerin evlerinin basılması, Türk köylerine baskınlar, ahırlardan hayvanlarının alınıp götürülmesi, işkenceler ile paralarının alınması vb. durumlar yaşanmıştır. Bunlara karşı

koyanlar ise dayak, yaralama ve ölüm gibi olaylarla karşılaşmıştır. Bulgar çeteleri, Türklerin Bulgaristan'dan gitmelerini aksi takdirde başlarına daha büyük kötülükler geleceğini dillendirmişlerdir. Nihayetinde can, namus, mal güvenliği kalmayan Türkler, ellerindeki malını mülkünü yok fiyatına satıp göç yollarına dökülmüştür (Şimşir, 2012: 220-221). Böylelikle Bulgaristan'dan Türkiye'ye ilk büyük göç dalgası yaşanmıştır.

1877-1878 Harbi'nin sonucu Türkler için çok ağır olmuştur. Yerel halk için bu harbin diğer bir adı da bozgundur. Hatta atalarımız bu harp için "Anadolu'nun salgını, İstanbul'un yangını, Rumeli'nin bozgunu" demektedir. Bu savaş Bulgaristan Türkleri tarihinin dönüm noktası olmuştur. Bu savaşın ardından göç hareketi artık tersine dönmeye başlamıştır. Çok sayıdaki Türk ve diğer Müslüman gruplar hala Osmanlı yönetiminde olan Güney Balkanlar'daki bölgelere ve daha sonrasında Anadolu ve Küçük Asya'ya göç etmişlerdir. Nihayetinde, bir milyon kadar Türk, yurtlarından sökülüp göç etmeye zorlanmıştır. O tarih itibariyle azınlık konumuna düşmüşlerdir ve devam eden göçlerle Türk nüfus giderek azalmıştır. (Gülmen, 2011: 34; Eminov, 2002: 584; Şimşir, 2012: 18-26).

1.1.1.2. 1912-1913 Balkan Savaşları Ardından Yaşanan Göçler

I.Balkan Savaşı 8 Ekim 1912 tarihinde başlamıştır. Bulgaristan bu savaş ile sahip olduğu toprakları güney ve doğu yönünde büyütmüştür. Topraklarına kattığı bölgelerdeki Türklere karşı uyguladığı katliamlar Osmanlı'nın yeni sınırlarına doğru göçe neden olmuştur. II. Balkan Savaşı sırasında da benzer biçimde, savaşın bedelini en ağır ödeyenler Bulgaristan'daki Müslüman Türkler olmuştur. Bulgar General Vasil Delov'un yoğun Türk yerleşiminin olduğu Kırcaali'deki uygulamaları, bölgede hayatlarını sürdürenlerin göçüne neden olmuştur (Özlem, 2016: 281-283).

Şimşir (1987: 52-53) Balkan savaşlarının da tıpkı 93 Harbi gibi Rumeli'deki Türklüğün bozgunu olduğunu ifade etmiştir. Meydana gelen katliamlarda hayatını kaybeden masum Türk kesiminin net sayısal değeri bilinmemektedir. Yapılan katliamlar karşısında Rumeli Türkleri canlarını kurtarabilmek, Anadolu topraklarına sığınabilmek için bir kez daha göç yollarına düşmüştür. Katliamlar neticesinde ölenlerin sayısının net ifadesi bilinmemekle birlikte göç edenlerin sayısı da net olarak bilinmemektedir. Balkan savaşlarında yaklaşık olarak bir milyon Rumeli Türkü'nün topraklarından koparıldığı, bu sayısal kitlenin 200.000 kadarının savaş esnasında hayatını kaybettiği, geri kalanların ise Anadolu'ya sığınmış olduğu söylenebilir.

1.1.1.3. 1925 Sonrası Göçler

Türkiye, Cumhuriyetin ilk zamanlarında siyasi açıdan Bulgaristan'dan göçmen alamamaktaydı; öncelikli olarak iki ülke arasında siyasi ilişkilerin kurulması gerekmekteydi

zira iki ülke 1918 yılında diplomatik ilişkilerini kesmek mecburiyetinde bırakılmışlardı. İki ülkenin elçilikleri de karşılıklı olarak yedi yıldan fazla bir süre zarfında kapalı kalmıştır. 1924 yılına gelindiğinde Ankara'da bir dostluk anlaşmasını görüşmek üzere müzakereler başlamıştır. Müzakereler zorlu geçmiş ve anlaşmaya varılması iki yılı bulmuştur. Türkiye, bir dostluk anlaşması imzalamanın yanı sıra Bulgaristan'daki Türklerin azınlık ve göç etme haklarını, emlak sorunlarını da bir çözüme kavuşturmak niyetindeydi. İki yıla yakın bir sürenin sonunda, 8 Ekim 1925'te Ankara'da üç diplomatik belge imzalanmıştır: Dostluk Antlaşması, Dostluk Antlaşmasına Ekli Protokol ve İkamet (Oturma) Sözleşmesi. İmzalanan her üç belge de Bulgaristan Türk azınlığını ve onların göç etme haklarını doğrudan ilgilendirmektedir (Şimşir, 2010: 8-9).

Cumhuriyet döneminde Türkiye ile Bulgaristan arasındaki göçler, ahdi açıdan, Türkiye-Bulgaristan Dostluk Antlaşması temel alınarak başlamıştır. İkamet Mukavelenamesi, göç ve göçmenlerle ilgili hususları içerdiğinden göç anlaşması tarzında bir sözleşmedir. Sözleşme, iki devletin karşılıklı vatandaşlarının çalışma, dolaşım, mal mülk edinimi ve ticaret yapma haklarını düzenlemiştir. Sözleşme bağlamında hem Türkiye Bulgarları hem de Bulgaristan Türkleri, isterlerse göç etme hakkına sahiptir, bu konuda serbesttirler. Hükümetler bu göçlere güçlük çıkarıp engel olmayacaklarına dair söz vermişlerdir (Şimşir, 2010: 14-16).

Bu dönemde Bulgaristan'dan ilk göçler 1927 yaz döneminde başlamıştır. Göçler bir düzene girmiştir. Bulgaristan'dan Türkiye'ye 1930'lu yıllar içerisinde her yıl ortalama 15-20 bin göçmen gelmiştir. Dönem boyunca gelen göçmenlerin yıllık olarak ortalaması 17 bin civarında olmuştur. Bu göç akını her iki ülke açısından zorlayıcı şartları içermeden gerçekleşmiştir. Bulgaristan açısından bakıldığında göçmenlerin her yıl ortalama bir düzeyde gidişi ülke ekonomisini sarsacak bir durum meydana getirmemiştir. Türkiye açısından ise gelen göçmenler Bulgaristan'da yaşadıkları süre zarfında taşınmaz malları haricinde sahip oldukları taşınır malları ve hayvanlarını da yanlarına alarak göçlerini gerçekleştirdiklerinden çok fazla külfet oluşturmamışlardır. Anlaşma, göçmenlerin sahip oldukları taşınmaz mallar için de bir düzenleme getirmiştir. Giden göçmenler taşınmaz mallarını iki sene içerisinde ellerinden çıkarmak zorundadırlar. Bulgaristan'dan giden göçmenlerin geride taşınmaz mal mülk bırakmamaları istenmektedir. Anlaşma bu noktada bir eksiklik içermektedir; taşınmaz mallardan elde edilen gelirin ülke dışına çıkarılması hususunda daha sonrasında bir anlaşma yapılması öngörülmüş fakat bu gerçekleştirilmemiştir. Bulgar hükümeti de giden göçmenlerin taşınmaz mallarından elde ettikleri bu paraları ülke dışına çıkarmalarına hiçbir vakit müsaade etmemiştir (Şimşir, 2010: 16-17; Şimşir, 2012: 493). Bu bir eksiklik olmasına karşın,

Bulgaristan Türklerinin göç etme serbestilerinin sağlanmış olması bakımından kayda değer bir adım ve gelişme olmuştur. Zira sonraki göçler için de önemli bir basamağı oluşturmaktadır.

1.1.1.4. 1950-1951 Göçü

Bulgaristan, II. Dünya Savaşı'ndan yenilgiyle çıkmıştır ancak Sovyet yönetimi altına girerek herhangi bir toprak kaybı yaşamamıştır. Aynı dönemde yönünü Batıya çeviren Türkiye ile olan ilişkilerin kötüleşmesine zemin hazırlamıştır. Bu arada yönetime gelen Başbakan Dimitrov'un bir gayesi vardır; tümüyle Slav ırkından oluşan homojen bir ulus yaratmak, gayesinin önündeki en büyük engel ise ülke toprakları içerisinde bulunan Müslüman (Türk, Pomak ve diğer) unsurlardır (Tekin ve Altunsoy, 2019: 131).

İki ülke arasındaki göçler normal seyrinde devam etmemiştir. II. Dünya Harbi ve onun ardından Bulgaristan'ın yönetim değişikliği aradaki göçleri durdurmuştur. Yeni hükümet ise Türklerin göç etmesine izin vermemiştir. 1940-1949 yılları arasında meydana gelen göç normal seyrinden çok daha az miktarda gerçekleşmiştir ve bundan kaynaklı olarak göç edecek büyük bir kitle birikmiştir, bu kitle 1950 yılına gelindiğinde yoğunluğunu hissettirmeye başlamıştır. Esasen Türklere göç ettirmeyi düşündüren farklı durumlar olmuştur. Kurulan yeni komünist yönetim, alınan ağır vergiler, Türk çocuklarının askere 'Trudovak (işçi asker)' şeklinde alınıp çalıştırılması, 1947'den itibaren azınlığın ileri gelenlerinin ve aydınlarının sebepsiz yere tutuklanmaları, eğitim sisteminde yaşanan değişimler, tarlalarının alınıp kooperatifleştirilmesi gibi durumlar Türklerin göç etme isteklerini arttırmıştır (Şimşir, 2012: 231-232).

Tarihler 10 Ağustos 1950 gününü gösterdiğinde, Bulgaristan hükümeti Türkiye'ye bir nota göndermiştir. Bulgar hükümeti, ülkesinde göç etmek isteyen Bulgaristan Türklerine pasaport vermeye başladığını söylemiş, üç ay içerisinde de 250.000 Türkün kabul edilmesini istemiştir. Bu üç aylık süre zarfı, notanın verildiği 10 Ağustos tarihinden itibaren başlamaktadır. Notanın ardından Bulgaristan, göçmenleri sınıra yığmaya başlamıştır. Türk konsoloslukları ise bu yoğun talebin içerisinde vize vermeye yetişememiştir. 10 Ağustos tarihli notayla iki ülke arasındaki göç sorunu, önemli bir döneme girmiştir. 28 Ağustos 1950'de Türk hükümeti Bulgaristan devletinin notasına karşılık vermiştir. Türk notasında vurgulananların bir kısmı şu şekildeydi:

> … Hakikat şudur ki, Bulgaristan'daki Türk azınlığının ana haklarına riayet bakımından olsun, iktisat ve hars bakımlarından olsun, yaşama şartları hiçbir zaman bugünkü kadar düşük ve endişe verici bir durum manzarası göstermemiştir… Esasen ihtiyari olduğu malum bulunan bu göç işinin, bir çeyrek asırlık bir tecrübe ile teeyyüt etmiş yıllık tabii haddi birdenbire şaşılacak bir hızla aşması ve muhaceret arzusundaki insanlar miktarının yalnız şu son zamanlarda 250.000 gibi muazzam bir yekuna yükselmesi ancak bu

> insanların Bulgaristan'daki şimdiki hayat şartlarına artık tahammül edememekte oldukları sebebiyle izah edilebilir… (Şimşir, 1987: 59)

Bulgar hükümeti, ülkesinde bulunan Türklerin sosyalist dönüşümler karşısında olumsuz tutum takınmasından memnun değildir; ayrıca onları Bulgar-Türk sınırı güvenliğine bir tehdit olarak görmekte ve Türkiye'nin potansiyel ajanları gözüyle bakmaktadır. Bu sebepledir ki Bulgar hükümeti, ülkesinde bulunan Türkleri göç ettirme ve onlardan boşalan Bulgar-Türk sınırındaki yerlerine Bulgar halkını yerleştirmeyi planlamıştır. İki ülke arasında karşılıklı notalar sürerken bazı sıkıntılardan dolayı Türk hükümeti 7 Ekim 1950'de sınırı kapatmıştır. Bulgaristan, Türklerle birlikte çingeneleri, sahte vizeli veya vizesiz kimseleri de göndermiştir. Zira 1934 yılında onaylanan kanunla Türkiye sadece Türk kültürüne bağlı kimseleri ülkesine kabul etmektedir. Kanunda ülkeye kabul edilmeyeceklerin arasında çingeneler de sayılmıştır. Öte yandan sınırın kapatılmasının ardından diplomatik ilişkiler iki ay kadar sürmüştür. Bulgaristan'ın Türkiye'nin şartlarını kabul etmesi üzerine 2 Aralık 1950'de sınır tekrar açılmıştır. Fakat gelen göçmenlerin sayısı hakkında bir anlaşmaya varılmıştır, artık günde en fazla 800 göçmen Türkiye'ye kabul edilecektir. Böylelikle 1950 senesinde 52.185 göçmen Türkiye'ye kabul edilmiştir. 1951 senesinde de göçler devam etmiştir, yine günlük ortalama 800 göçmen alınmıştır. Bulgaristan sözünde durmayarak tekrar Türk unsurların arasına çingeneleri sokmuştur. Bundan dolayı Türkiye 8 Kasım 1951 tarihinde sınırı ikinci kez kapatmıştır ve göç kesilmiştir. 1950-1951 yıllarında Bulgaristan'dan Türkiye'ye 154 bini aşkın göçmen gelmiştir (Hakov, 2017: 372; Atabay, 2012: 62; Şimşir, 1987: 61).

Bulgaristan'dan Türkiye'ye göçler bunun öncesinde de vardı fakat 1950 yılına kadar yapılan göçler anlaşmalar çerçevesinde gerçekleşiyor, Türkler istedikleri vakit sahip oldukları mal mülkünü satıp taşınır mallarını, hayvanlarını da yanlarına alıp göç edebiliyorlardı. Bulgaristan ilk notayı verdiği gibi göçmenleri Türkiye sınırına yığmıştır, kitleler halinde sınırı geçmeye mecbur etmiştir. Tanoğlu (1952-1953: 130-131), bunun isteğe bağlı bir göç olmadığını, bir tehcir olduğunu ifade etmiştir. Göçlerin durmasının ardından iki taraf da birbirini suçlamıştır. Fakat asıl sebep, Sovyetlerin dış politikasında önemli değişikliklerin olmasıdır. Yaşanan bu göç dalgası öncesinde Stalin, Bulgaristan'ın mevcut Türk azınlığından tam manasıyla kurtulmasını isterken, 1951'den sonra kararını tamamen değiştirmiştir. Artık asıl amaç ülkede yaşayan Türk azınlıktan kurtulmak değil, onları sosyalist düşünce içerisinde eğitmektir (Hakov, 2017: 373; Tahir, 2015: 582).

1.1.1.5. 1969-1978 Göçü

1969-1978 yıllarında meydana gelen göçlerin kökü 1950'lere dayanmaktadır. Bu göç aynı zamanda 'Yakın Akraba Göçü' diye de bilinmektedir. 1951 yılının sonlarında aniden kesilen göç dalgası geride birçok göç edecek Türk ve yarım aileler bırakmıştır. Göç etmiş olan 156 bin kadar göçmenin yakınlarının çoğu Bulgaristan'da kalmıştır. Göçler kesintiye uğramadan devam etseydi bu sıkıntı yaşanmayacak, dağılmış aileler birleşmiş olacaktı. Bulgar-Türk sınırının Şubat 1953'te açılmasına karşın Bulgaristan, Türklerin göçünü yasaklamış, onları göndermemiştir. Ellerinde göçmen pasaportları olanların pasaportları toplanmış artık göçten söz edilmez olmuştur. 1950-1951 göçlerinde Bulgaristan'ın ifade ettiği sayıda göçmen Türkiye'ye gönderilmemiş, bunların azımsanmayacak bir çoğunluğu Bulgaristan'da kalmıştır. Öyle ki bu kişilerin çoğu vize ve pasaport almış, sahip oldukları mal mülklerini ellerinden çıkarmış bir vaziyette kalmışlardı, bir gün yeniden göç edebilecekleri umuduyla yaşıyorlardı (Şimşir, 1987: 62; Şimşir, 2012: 336).

Türkiye hükümeti, Bulgaristan ile bir anlaşmaya varacakları göç meselesinden hiç vazgeçmemiştir. Bulgaristan Türklerinin durumu ve göçleri Bulgaristan ile Türkiye ilişkilerinin ana noktasını oluşturmaktadır, bu hususta anlaşmaya varılmadıkça iki ülke ilişkileri de düzelemezdi. Türkiye hükümeti bu konuda çaba sarf etmiş, Bulgar hükümetinin uzlaşmaz tavırlarını yenip anlaşmaya varmak niyetini devam ettirmiştir. Uzun süren uğraşların ardından nihayet 22 Mart 1968'de göç anlaşması imzalanmıştır (Şimşir, 1987: 63-65).

Türkiye ile Bulgaristan arasında yapılan anlaşma 19 Ağustos 1969 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Anlaşma sınırlayıcı ve dar kapsamlı olmuştur; yakın akrabaların kim olduğu yani kimlerin göç edebileceği belirlenip sınırlanmıştır. Bu kapsamda yakın akraba ile kastedilen kişiler şunlardır; karı ve koca, ana ve baba, nine ve dede, koca baba ve anneanne, torunlar ve çocuklar, onların eş ve çocukları, vefat etmiş kardeşlerin evlenmemiş kardeş ve çocukları. Bu kriterleri sağlayan, gönüllü göç etmek isteyenler on yıllık süre zarfı içerisinde Türkiye'ye göç edebileceklerdir. Görüldüğü üzere anlaşma çok dar kapsamlı tutulmuştur. Türkiye'ye göç etmiş bir kişi, evli kardeşini yanına getirememektedir. Göçün bu şekilde kısıtlanması, Bulgaristan'ın direnmesinden kaynaklanmıştır. Bulgaristan'ın bu konuda sebepleri vardı; ekonomik olarak ülke zorlanabilir, bazı sektörler sekteye uğrayabilirdi çünkü giden göçmenlerle işgücünü kaybedecekti. Türklerin göçüyle özellikle tarım sektörü olumsuz etkilenebilirdi. Göçün Türkiye açısından ise bir zarureti bulunmamaktadır zira gelen göçmenler 'serbest göçmen' statüsünde gelmişlerdir. Gelenler, yakınlarının sorumluluğu altındadır, Türkiye hükümeti bu konuda bir yükümlülük almamıştır (Hakov, 2017: 373; Şimşir, 2012: 346).

Bulgaristan'dan ilk göçmen kafilesi 8 Ekim 1969'da Edirne Karaağaç istasyonuna gelmiştir. Gelen göçmenler törenle karşılanmış ve duygusal anlar yaşanmıştır. Göç kafilelerinin gelmesi böylece on yıl sürmüştür. On yılın sonunda tahmin edilenden çok daha fazla göçmen Türkiye'ye gelmiştir. 25-30 bin kadar göçmenin geleceği tahmin edilirken, on yılın sonunda 130 bin kadar göçmen gelmiştir. Göç anlaşmasının yapılmasıyla birlikte Komünist Parti, ülkede kalan Türklere ilişkin gelecekteki politikaları belirlemeye çalışmıştır. Bu konuda farklı görüşler ortaya atılmıştır; Türk-Bulgar karma evlilikleri, Türkleri önemli mevkilere getirip Bulgarlaştırma kampanyasına hız kazandırma gibi. Nihayetinde Bulgar hükümeti Türkleri bir yandan göç ettirip bir yandan da kalanların asimile edilmesine çaba sarf etmiştir (Şimşir, 2012: 361; Tahir, 2015: 581).

1.1.1.6. 1989 Büyük Göçü

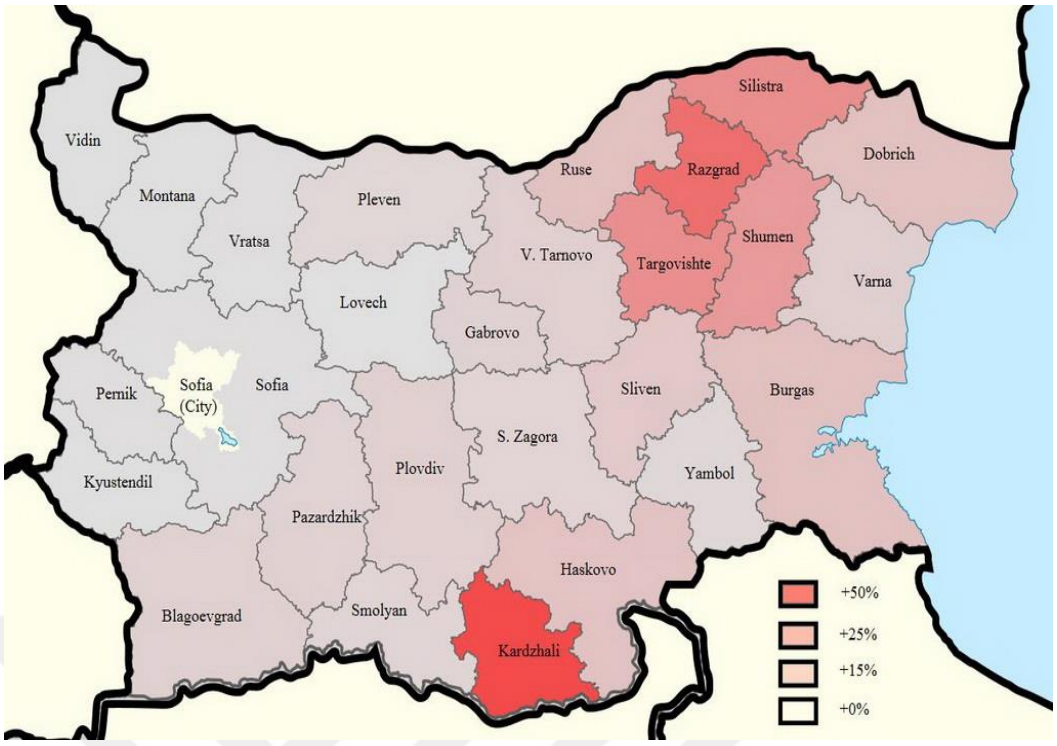
Bulgaristan'ın 1969-1978 sürecinden beklentileri vardı; ne kadar olabilirse o kadar Bulgaristan Türkünü göç ettirmek ve kalanları da zaman kaybetmeden Bulgarlaştırarak asimilasyonunu tamamlamak. Son göç dalgasının ardından sınırların kapanmasıyla birlikte Bulgaristan topraklarında kalan azınlıkların asimilasyonu hızlanmıştır. Bulgaristan o dönem içerisinde ekonomik durgunluk yaşıyordu, ekonominin ve rejimin kötü gidişatını saklamak amacıyla dikkatler etnik problemlere odaklanmıştır, böylelikle gündemin değişmesinin yanı sıra çöküşün sorumlusu olarak da azınlıkları öne sürebilecektir (McMeekin, 2013: 109).

1984 yılının sonuyla birlikte başlayan soya dönüş uygulamaları ile ülkedeki tüm Türklerin isimleri Bulgar isimleriyle değiştirilmiştir. Bulgar hükümetinin söylemine göre onlar zaten Osmanlı döneminde Türkleştirilmiş Bulgarlardır, böylelikle özlerine dönmüşlerdir. Bu dönemde Türklere çok çeşitli baskılar ve yaptırımlar uygulanmıştır. Onların niyeti bu azınlığı Bulgar ulusu içinde eritmek, asimilasyonlarını gerçekleştirmektir fakat beklenen olmamış, Türklerin milli bilinçleri daha da gelişmiştir ve bu uğurda özgürlükleri için mücadelelere başlamışlardır. Ülkedeki Türk azınlığa uygulananlara hem dünya hem Türkiye yoğun tepkiler vermiştir. Türklerin hakları ve özgürlükleri için kararlı direnişleri ve dünyadan gelen tepkiler karşısında köşeye sıkışan Todor Jivkov artık anlamıştır ki, homojen bir ulus yaratma gayesine bu şartlar altında ulaşmak mümkün değildir. Jivkov, 2 Haziran 1989 tarihinde bir televizyon konuşması yapmıştır. Bu konuşmada Türk devletini sınırlarını açmaya çağırmıştır, pasaport vereceklerini ve kalmak istemeyenlerin çekip gidebileceğini dile getirmiştir. Böylelikle, II. Dünya Savaşı'nın ardından gerçekleşen en büyük kitlesel göç olayı yaşanmıştır (Şimşir, 2012: 439-440).

Politbüro toplantılarında bu göç olayı ile ilgili çeşitli konuşmalar meydana gelmiştir. 16 Haziran 1989 tarihli Politbüro toplantısında Todor Jivkov, göç olayının gündemden kaldırılmasını, hakikatte Türk tarafının bu denli büyük boyutlarda göç gerçekleştirme maksadı olmadığını ifade etmiştir. Ayrıca şunları da eklemiştir: "Pasaport çıkartan her kişinin yanına gitmeli ve "Nereye gidiyorsun? Nereye gittiğinin farkında mısın? Doğmuş olduğun burada kal, burada iş ve aş var, oraya sefil olmaya gidiyorsun. Söyle, seni kim kovuyor? diye sormalı." Ülke giden göçmenlerle birlikte ekonomik bir sıkıntıya da düşecektir. Bundan dolayı toplantıda göç hususunun artık gündemden kaldırıldığı, bir günde bin-iki binden fazla insanın sınıra çıkmaması gerektiği ve elde bulunan olanakların tarlada toplanmayı ve işlenmeyi bekleyen ürünler için sarf edilmesi gerektiği ifade edilmiştir (Mevsim, 2013: 28-29).

Bulgar hükümeti yapılan toplantılarda göçlerle ve ülkenin durumuyla ilgili konuşmalar gerçekleştirmişlerdir. Dönemin Dışişleri Bakanı Petır Mladenov, Türkiye'nin en fazla alabileceği kişi sayısının 50 bin olduğunu, zaten onların (Türkiye'nin) sınırı kapatmak için gerekçeler üreteceklerini ifade etmiştir. Fakat gerçekleşen sonuç böyle olmamıştır ve Mladenov'un tahmin ettiğinden çok daha fazla Bulgaristan Türkü, Türkiye'ye göç etmiştir. İlk göçün başladığı 2 Haziran 1989 tarihinden, Mayıs 1990 tarihine kadar Türkiye'ye gelen kişi sayısı 345.960'tır yani 82.390 aile. İfade edilen tarihler arasında gelen Bulgaristan Türklerinden 212.688 kişi Türkiye'de kalmıştır. İki ülke de bu kadar kısa bir zaman dilimi içerisinde bu kadar büyük bir göçün gerçekleşeceğini tahmin edememiştir. Azımsanmayacak bir miktarda göçmen ise geriye dönmüştür, verilen tarihler aralığında geri dönenlerin sayısı 133. 272'dir. O dönemin koşulları içerisinde düşünüldüğünde Türkiye, büyük sayıda gelen göçmen kitlesine iş ve konut imkanı sağlama hususlarında hazırlıksız yakalanmıştır ve bu durum bazı gelenlerin Ağustos 1989'dan itibaren geri dönüşlerinde etkili olmuştur (Mevsim, 2013: 36; Şimşir, 2012: 444-447; McMeekin, 2013: 123).

1989 yılının Kasım ayına gelindiğinde Jivkov hükümeti devrilmiş ve Bulgaristan demokrasiye geçiş yapmıştır. 1989 büyük göçüyle birçok Türk ülkeyi terk etmiştir, değişen sistemle birlikte ülke serbest piyasa ekonomisine geçmiştir. Türklerin gidişinin etkisi ve yeni ekonomik sisteme geçişin de etkisiyle Bulgaristan 90'lı yıllar boyunca ekonomik krizlerle karşı karşıya gelmiştir, bu durum da ülkede kalan Türklerin turist vizesi alarak Türkiye'ye göç etmelerini tetiklemiştir. 2001 senesine kadar süren göç hareketinin iki temel unsuru vardır; parçalanmış ve yarım kalmış ailelerin birleşmesi ve ekonomik nedenler (Özlem, 2017: 172).

Harita 1.1 Bulgaristan Türkleri[1]

1.1.2. Bulgaristan Türklerinin Değişen Göç Yönelimi: Avrupa Ülkeleri

Bulgaristan devletinin kurulmasından itibaren Türkiye'ye çok fazla Bulgaristan Türkü göç etmiştir. 1989 göçü bu göç dalgasının en son ayağını oluşturmaktadır ve yaklaşık on yıl boyunca da göçler devam etmiştir. Bulgaristan, 1989 yılında büyük göç ve farklı dinamiklerle birlikte demokrasi dönemine geçiş yapmıştır. Sonrasında sosyalist eksenden çıkarak yönünü batıya çevirmiş ve bu doğrultuda ilerlemiştir. Avrupa Birliği'ne üye olabilmek doğrultusunda AB kriterlerine uygun olarak düzenlemeler gerçekleştirmeye başlamıştır. Avrupa Birliği, 7 Aralık 2000 tarihinde bir karar almıştır, bu karar doğrultusunda Bulgaristan vatandaşları AB ülkelerinde serbest dolaşım hakkı elde etmişlerdir. Alınan bu karar Mayıs 2001 tarihinden itibaren geçerli olmuştur. Bulgaristan vatandaşlarının AB'ye yönelmeleri bu şekilde başlamış ve AB'nin 2007 yılındaki altıncı genişleme dalgası ile Romanya ve Bulgaristan'ın AB üyesi ülkeler arasına katılımının gerçekleşmesi ile daha da serbest bir hale gelmiştir (Özgür, 2012: 78; Özlem, 2017: 170).

Bulgaristan açısından bakıldığında, Jivkov rejiminin devrilmesinin ardından ülke Varşova Paktı ve Sovyetler Birliği ile olan yakın bağlantısını bırakıp sosyalizmden kapitalizme sert bir geçiş yapmıştır. Sovyet sonrası dönemde Bulgaristan'ın farklı alanlarda yaşadığı derin

[1] Haritada, Bulgaristan'da yaşayan Türklerin şehirlere göre nüfus yüzdeleri verilmiştir. Bulgaristan'ın güney bölgesinde yer alan Kardzhali (Kırcaali) ve kuzey bölgesinde yer alan Razgrad şehirlerinde Türkler çoğunluktadır. Ülkenin diğer bölgelerinde Türk nüfusu daha dağınık bir biçimde yerleşim göstermektedir. (Kaynak: https://tr.wikipedia.org/wiki/Bulgaristan_T%C3%BCrkleri (erişim tarihi: 01.06.2021))

travmalar yaşama dair çok farklı alanları ve iç ve dış göçler gibi durumları da yoğun bir biçimde etkilemiştir. 1989 sonrası yaşanan ekonomik bunalımlar dış göçleri tetiklemesinin yanı sıra halkın yoksullaşmasına da neden olmuştur. Bulgaristan'ın nüfusu 1990 sonrasında daimi bir azalma eğilimine girmiştir. 1989-2005 aralığında Avrupa ülkelerinde görülmemiş oranda hızlı bir nüfus kaybı yaşanmıştır, bu durum demografik histeri veya demografik çılgınlık olarak adlandırılmıştır. Sosyalist devlet düzeninin terk edilmesinin ardından ülkede pek çok alan özelleştirilmiştir ve artık devlet öncü rolünü kaybetmiştir. Bu durum bazı kesimlerin refahını fazlaca artırırken halkın fakirleşmesine neden olmuştur. Ülkede yaşanan bu bunalımlar eğitimli genç nüfusun göçüne sebebiyet vermiştir. Gelinen noktada Bulgar ulusu sahip olduğu genç nüfusu kaybetmekte ve yaşlıların ve terkedilmişlerin vatanına dönüşmektedir (Atasoy, 2007: 5-7).

Göçlerin değişen yönü ise AB ülkeleri olmuştur. Peki göçlerin yöneldiği Avrupa Birliği ülkeleri ne durumdadır? Avrupa ülkelerinin sahip oldukları iç nüfus yaşlanmaktadır. Emekli olmuş ve artık üretime bir katkısı olmayan yaşlı nüfus AB ülkelerinin sosyal yükünü de fazlalaştırmaktadır. Doğum oranları da nüfusun kendini doğal olarak yenileyebilmesi gereken oranın altındadır. Nihayetinde Avrupa'nın genç ve çalışabilecek nüfusa ihtiyacı vardır (Özgür, 2012: 80). Bulgaristan'ın ekonomik durumunun halk üzerindeki etkisi, Avrupa'nın göçmenlere cazip gelen yönleri gibi unsurlar Bulgaristan'ın Avrupa'ya göç vermesine neden olmaktadır.

Bulgaristan, Avrupa ülkeleri içerisinde Almanya ile birlikte en çok Türk nüfusa sahip olan ülkedir (Atasoy, 2007: 4). Bulgaristan özelinde ise Türkler, Bulgarlardan sonra gelen en büyük nüfus topluluğudur. Bulgaristan'da yaşayan Türkler postsosyalist dönemde göç yönlerini Türkiye'den Avrupa ülkelerine çevirmişlerdir. Artık Türkiye'yi tercih etmiyor oluşlarında etkili olan unsurlar olduğu gibi Avrupa'nın cazip hale gelmesinde etkili unsurlar da vardır. Fakat nihayetinde onları göç etmeye iten durumlar mevcuttur.

2001 yılı sonrası Bulgaristan'dan Türkiye'ye yapılan göçler ciddi ölçüde azalmıştır. Türkiye'ye yapılan göçlerin azalmasında da farklı dinamikler etkili olmuştur; Türkiye'nin 2001 yılı ardından vize uygulamasına geçişi ve Şubat 2001'de ülkede yaşanan ekonomik kriz. Bu gibi nedenler de Bulgaristan Türklerinin göç yönünü etkilemiştir. Aynı zamanda AB'nin Aralık 2000 ile birlikte Bulgaristan vatandaşlarına sunduğu vize ile serbest dolaşım hakkı, kademeli olarak 2007 yılında ülkenin AB'ye tam üyeliği ile birlikte emeğin serbest dolaşımına da imkan sağlamıştır (Özlem, 2017: 175-176).

Bulgaristan Türklerinin göç etmesine neden olan en önemli unsurlardan biri ekonomidir. Bulgaristan'ın demokrasiye geçişiyle birlikte ekonomide yapısal dönüşümler meydana gelse de iktisadi istikrar kurulamamıştır. Zira Bulgaristan, Avrupa Birliği ülkeleri içinde yer alan en fakir

ülke konumundadır. Ülkenin ekonomik altyapısı sağlam değildir, vatandaşların satın alım gücü düşüktür ve ülkedeki işgücü de göç etme eğilimindedir. Ülkenin ana unsuru olan Bulgarlar dahi ekonomik durumdan hoşnut değildir, azınlık konumunda olan Bulgaristan Türkleri de konumlarından dolayı iktisadi sıkıntılardan daha çok etkilenmektedir. Bulgaristan'da bulunan Türklerin çoğunluğu kırsal alanlarda yaşamaktadır ve geçimlerini tarım ve hayvancılıkla sağlamaktadırlar. Ayrıca çoğunluk olarak yaşadıkları bölgelere yatırım da yoktur. Uzun yıllardır tütüncülükle uğraşan Türkler için artık bu alan da kazançlı olma durumunu yitirmiştir. Söz konusu durumun meydana gelmesinde 2009 yılında yönetime gelen GERB partisinin kota uygulaması da etkili olmuştur. Bölgelerine yatırım yapılmaması onların tarım ve hayvancılıkla uğraşmaya devam etmesinde etkili olmuştur, çoğunluğun geçim kaynağı olan tütüncülüğün artık kazançlı bir uğraş olmaktan çıkması onları göçe sevk etmektedir. Ekonomik nedenlerin yanı sıra göçlerinde etkili olan durumlardan biri de kültürel ve sosyal nedenlerdir. Onlar Bulgaristan halkının azınlık konumunda olan unsurlarıdır ve aşırı milliyetçilerin onlara karşı nefret söylemlerine ve uygulamalarına maruz kalabilmektedirler. Bu durumda kendilerini ülkede istenmeyen konumunda hissedebilmektedirler. Bunun yanında taşıdıkları isimlerin Türk adı olmasından dolayı pek çok yerde ve alanda iş bulmakta zorlanmaktadırlar, kimlikleri ve aidiyetleri bu durumda engel oluşturabilmektedir. Orduda, devlet kurumlarında yeteri kadar temsil edilememektedirler. Aile ve çocukların eğitimi açısından bakıldığında da Batı Avrupa ülkelerinde çocuklarının daha iyi eğitim alabileceklerini, daha donanımlı yetişebileceklerini düşünmektedirler. Bundan dolayı artık Bulgaristan Türkleri ailelerini yanlarına alıp göç etmeye başlamıştır (Özlem, 2017: 179-181; Gökbel ve Karakuş, 2019: 74).

Bulgaristan Türklerinin göç etmesinin ardındaki bir diğer önemli etkenin siyaset olduğu söylenebilir. Zira Bulgaristan'ın kendi iç yapısında ülke genelinde siyasete bir güven duyulmamaktadır, ülkede yaşayan vatandaşlar siyasilerin kendi hayat şartlarını etkileyebilecek gelişmeleri sağlayamayacağını düşünmektedirler. Ülkede yapılan seçimlere vatandaşların katılım oranı da nadir olarak %50'leri geçmektedir. Ayrıca ülkede demokrasinin kurulmasının ardından kurulan HÖH, demokrasi döneminin başlarında, Türk isimlerin geri iade edilmesi, sosyalist dönemde yasaklanan Türkçe derslerin seçmeli ders kategorisinde müfredata eklenmesi ve devlet tarafından el konulmuş olan gayrimenkullerin geriye alınması dışında Türklerin hayatında büyük ölçekli iyileşmelere neden olmamıştır. Bakıldığında HÖH, azınlıkların haklarının korunması hususunda da iyi bir noktaya gelememiştir. Bu ve buna benzer tüm durumlar Bulgaristan Türklerinin göçüne zemin hazırlamıştır ve 2001 sonrası tabloya bakıldığında 250 binden fazla Türk Bulgaristan'dan Avrupa'ya göç etmiştir (Özlem, 2017: 183-184).

1.2 Bulgaristan Türklerinin Toplumsal Yapısı

Bu bölümde Bulgaristan'da yaşayan Türklerin eğitim, dini yapılarının sosyalist dönem ve günümüzdeki durumları açıklanmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte 1984-1989 asimilasyon döneminde meydana gelenler genel çerçevede ele alınmıştır.

1.2.1. Bulgaristan Türkleri ve Eğitim

Bulgaristan Türklerinin eğitim hayatları sosyalist dönem ve sonrasında farklı şekilde etkilenmiştir. İzleyen bölümde söz konusu dönemler itibariyle Türk okullarının devletleştirilmesi, Türk okullarının Bulgar okullarıyla birleştirilmesi, öğretmen ihtiyacı, Türkçe dersleri, ders kitapları konuları ele alınacaktır.

Bulgaristan'da Türklerin eğitiminin temeli Osmanlı dönemine dayanmaktadır. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Bulgaristan Türkleri vatandan ayrılarak Bulgar yönetimi altına girmiştir. Savaş sonrasında aydın ve zengin zümre göç ederek geride yoksul ve tahsili olmayan halk kalmıştır. Geride kalanların durumunu iyileştirme görevini okullar yapacaktır (Şimşir, 2012: 32; Keskioğlu, 1985: 57).

Osmanlı İmparatorluğu'nun dört dereceli eğitim sisteminin iki ayağını sıbyan mektepleri ve medreseler oluşturmaktadır. Sıbyan mekteplerinde öğretmenlik görevinde bulunan kişiler aynı zamanda imamdırlar ve bu mekteplerdeki eğitim esas olarak dini eğitime dayanmaktadır. Orta ve yüksek eğitim veren kurumlar ise medreselerdir. Medreselerde okutulan dersler dil ve edebiyat, temel bilimler, felsefe, din ve hukuk alanlarındadır. Sıbyan mekteplerinde olduğu gibi medreselerde de verilen eğitim eski usuldedir (Cambazov, 2014: 360-361; Vatansever, 2008: 27; Gülmen, 2011: 15).

Bulgaristan'da bulunan Türk okulları özel okul statüsünde olmuştur. Türk azınlığı okullarını kendi imkanları ile yapmış ve yaşatmıştır. Bu okulların yönetimi için yönetim kurulları oluşturularak bunlara "Maarif Encümeni", "Okul Encümeni" denmiştir (Cambazov, 2013a: 290). Türk azınlık okullarının denetimini Bulgar makamları gerçekleştirmiştir. Bu okullardaki eğitim Türkçe verilmiş, sonraki aşamalarda ortaokul seviyesine gelindiğinde Bulgarca dersler de verilmeye başlanmıştır (Şimşir, 2012: 32-33).

1877-78 Savaşı'nın ardından geçen on yıllık sürede, kalan Türklerin azar azar da olsa iyileşen eğitim grafiği darbe alarak gerilemiştir. Şimşir (2012: 41) bunu üç nedene bağlamaktadır: yığınlar halinde Türk göçleri, mallarının yağma ve gaspı ve mevcut medrese ve mekteplerinin yıkılması. Bu zaman dilimi içerisinde 1500 dolayında Türk mektep ve medresesi yıkıma maruz kalmıştır (Özlem, 2010: 14).

1909'da imza olunan İstanbul Sözleşmesinde yer alan altıncı madde, Türk okullarının idari işlerini Başmüftü ve müftülere vermiştir. Okulları denetleme, ihtiyaç olduğu halde yeni okullar açma yetkisi tanınmış, aynı zamanda Bulgar makamlarına da Türk okullarına devlet bütçesinden kaynak ayrılması yükümlülüğü getirmiştir (Hacıoğlu, 2000: 12). Bulgarlar, bu konuda Türkiye'den gelen destekleri engellemek adına çeşitli girişimlerde bulunsalar da İstanbul Sözleşmesi yükümlülükleri nedeniyle tam anlamıyla engelleyememişlerdir (Hacıoğlu, 2001: 10).

Balkan Harbinin ardından 1913 yılında imzalanan İstanbul Antlaşması ile ilk ve ortaokullarda eğitim dilinin Türkçe olacağı teminat altına alınmıştır. Savaşların ardından Bulgaristan güney bölgesi topraklarına (Rodoplar), dokuz Türk ilçesini katmıştır. Bulgaristan Türklerinin nüfus ve eğitim kurumları da buna bağlı olarak büyüme göstermiştir (Çolakoğlu, 2015: 4440; Şimşir, 2012: 63-64).

1920'li yıllarda başa gelen Çiftçi Partisi ile ülkedeki Türkler ilk defa rahat bir nefes almıştır. Stamboliyski yönetimi altında Türk azınlığa karşı değişen tutum eğitim alanına da yansımıştır. 1921'de yeni bir eğitim yasası çıkarılmıştır. Çıkarılan bu yasa ile Türk okullarında Bulgarca öğretim yapılması zorunluluğunun kaldırılması, Bulgar okullarında olduğu gibi Türk okullarında da okul fonları oluşturularak emlak sahibi olma hakkı gibi olumlu maddeler yer almaktadır. Bu dönemde yine olumlu bir gelişme olarak Bulgaristan Türkleri eğitim tarihinde önemli bir yere sahip olan Nüvvap okulunun açılması için hazırlıklar yapılmıştır. Yaşanan olumlu gelişmeler 1928 yılına değin sürmüştür, bu dönemden sonra ise Bulgaristan Türkünün eğitimi duraklama ve gerileme dönemine girmiştir (Şimşir, 2012: 65-67; Memişoğlu, 2002: 158).

Faşist dönemde Bulgaristan'da Türk eğitimi ağır darbe almıştır, o güne kadarki en zorlu dönem olmuştur. Bulgar yöneticiler Türk halkının eğitimsiz, cahil, bağnaz kaldığı sürece hedeflerine daha kolay ulaşacaklarını düşünerek eğitim politikasının esaslarını buna göre belirlemişlerdir. Bu dönemde okuma yazma bilmeyenlerin sayısı daha da artış göstermiştir (Memişoğlu, 2002: 203-219).

Bulgaristan'da faşist rejimin son bulması 9 Eylül 1944 tarihinde Sovyet ordularının Bulgaristan'a girişiyle olmuştur. Meydana gelen rejim değişikliği Bulgaristan Türk halkı için de yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Zira Türk azınlık o zamana değin okullarının kapatılması, Bulgarlaştırılması gibi durumlarla karşı karşıya kalmıştır.

Sosyalist sistemde eğitim Marksist-Leninist bir doğrultuda ilerlemiştir. Bu doğrultuda ilerleyen eğitim sistemi Türklerin eğitimini de etkilemiş ve sosyalist içerikli bir eğitimin esas olduğu bir düzlemde gelişmiştir. Bulgaristan, tek uluslu bir devlet olma düşüncesi altında

azınlıkları sosyalist içerikli bir eğitimle eritebileceği düşüncesi içerisine girmiştir fakat beklenen olmamış Bulgaristan Türkleri milli bilinçlerini kaybetmemişlerdir.

İktidara gelen Vatan Cephesi hükümeti Türk azınlığın başta eğitim olmak üzere sorunlarının çözüleceğine dair ümit vermiştir. Türk azınlığı taleplerini 27-28 Aralık 1944 tarihinde düzenlenen "Bulgaristan Türk Azınlığı Konferansı" ile dile getirmiş ve bazı kararlar alınmıştır. 1945 yılının Mayıs ve Haziran aylarında Yüksek Öğretim Konseyi'nin olağanüstü toplantısında Türk eğitimi konusu ele alınmıştır. Alınan kararların içeriğini eğitimin yeniden düzenlenmesi meselesi oluşturmuştur. Toplantıda Türk ilkokullarında tüm derslerin Türkçe okutulması, bunun dışında diğer okullarda belirli derslerin dışında kalan derslerin Bulgarca okutulması kararlaştırılmıştır. Türk azınlığı kararları olumlu karşılamıştır (Memişoğlu, 2002: 221-224).

1.2.1.1. Türk Okullarının Devletleştirilmesi (1946)

Özel okul statüsündeki Türk okullarının 1946 yılında çıkartılan bir kanun ile kamulaştırılmasına karar verilmiştir. Başlangıçtan itibaren özel okul statüsünde bulunan bu okullar Türk halkının emeğiyle inşa edilmiş ve yaşatılmaya çalışılmıştır. Bulgar hükümeti bugüne kadar Türk okullarının tanıdığı özel okul statüsünü artık değiştirecek ve kendi bünyesine dahil edecektir. SSCB'nin Bulgaristan'dan isteği, ülkedeki milli azınlıklar meselesinin Stalin'in milli mesele teorisi doğrultusunda çözüme kavuşturulmasıdır. Stalin'in teorisinin içeriği, bu topluluğun dini bağlardan arındırılması manasına gelmektedir. Bunun yapılabilmesi için Türk okulları devletleştirilmelidir. Komünist rejim okulların devletleştirilmesi olayına olumlu bir hava katarak bunun Türklerin faydasına olduğunu, üstlerinde olan ağır yükün kalkacağını, okul kitaplarının devlet tarafından basılacağını, okullara denklik verileceğini aynı zamanda Türk öğretmenlerin de haklarının artacağını dile getirmiştir. 1946 tarihli bu kanun ile Türk okulları devletleştirilmiştir fakat azınlık okulu statüleri devam etmiştir. Türkçe, devletleştirilen azınlık okullarında ana dil olmaya devam etmiştir. Din dersleri dahi programdan kaldırılmamış fakat isteğe bağlı tutularak haftalık programın dışında tutulmuştur. Bunun yanında Bulgarca derslere programda epey yer verilmiş, Bulgar Dili, Bulgar Tarihi, Tabiat Bilgisi ve Bulgaristan Coğrafyası derslerinin Bulgarca okunması zorunluluğu getirilmiştir (Yenisoy, 1996: 13; Çolakoğlu, 2015: 4442; Memişoğlu, 2002: 228-229).

Okulların devletleştirilmesi ile Türklerin okulları üzerindeki maddi ve manevi yetkileri sona erdirilmiştir. Nihayetinde komünist yetkililer Türk okullarının devamına kendi asimilasyon politikalarına uymak şartıyla izin vermişlerdir. Hükümet, asimile politikasını salt

komünistleştirme üzerinden yürütmemiş, Bulgarlaştırma da güçlü olarak uygulanmıştır. Türkçe dersler 1947-48 ders yılından itibaren azar azar azaltılmaya başlanmıştır, bunların yerine Bulgarca dersler eklenmiştir. Türkler karşı gelseler de istediklerini elde edememişlerdir; hükümet ileri gelen aydınları hapse atmış, sürgüne göndermiş, bazılarını ağır işlerde çalıştırmış, kimini de bir bahane ile ortadan kaldırmıştır. Türk okullarının devletleştirilmesi süreci iki yıl içerisinde yapılmıştır. 1946-47 eğitim yılında 894 okul, 1947-48 eğitim yılında 575 okulu devletleştirerek Türk okullarının devletleştirme sürecini 1948 yılında tamamlamışlardır. Böylelikle tek eğitim sistemi oluşturulmuştur (Piroğlu,1969: 237; Memişoğlu, 2002: 231).

Bu dönemde kapatılan Türk okulları yeniden açılmış ve kitap ihtiyacı artmıştır. Kitap ihtiyacının karşılanabilmesi için 1947-48 eğitim yılında Stara Zagora'da bir Türk Öğretmen Okulu açılarak kitaplar hazırlanmaya başlanmıştır. Türk okullarının devletleştirilmesi ile birlikte ders kitapları hazırlama ve bastırma işi de Bulgaristan Milli Eğitim Bakanlığı'nın sorumluluğunda olmuştur. Aydın kesimi yıllarca göçler vesilesiyle kaybetmiş Bulgaristan Türklerinin öğretmen ihtiyacı yeniden açılan okullar ile birlikte daha da artmıştır. Bulgar hükümeti bir yandan Türklere olumlu gelişmeler sağlarken bir yandan eski uygulamalarını devam ettirerek bir göç kararı almıştır. Politbüro 1949'da aldığı kararı yürürlüğe geçirerek 1950 yılında bir göç başlatmıştır. 1950-51 göçü ile birlikte Bulgaristan Türkleri yine aydın kesimi, öğretmenlerini kaybetmiştir. Alınan bir kararla birlikte sosyalist Türk aydınları yetiştirebilmek adına yeni okullar açılmıştır (Yenisoy, 1996: 14; Özlem, 2010: 55). Yaşanan gelişmeler Bulgaristan Türklerinin eğitimi açısından umut verici olmuştur.

Bulgar hükümeti o dönemde, sosyalist bir Türk eğitiminin geliştirilmesine büyük önem vermiştir. Türklerin eğitimlerinde mahrum edilen haklarının geri verileceği, sosyalist kültürlerini geliştirebilecekleri bir dönemin başladığı bildirilmiştir. Fakat Bulgaristan Türkleri arasında bunu sağlayabilecek kişiler olmadığından Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nden yardım istenmiştir. Zira onların dil ve kültürü Bulgaristan Türklerine en yakın olanıdır. Azerbaycan'dan gelen hocaların Bulgaristan Türklerinin eğitimlerinde ve gelişmelerinde büyük katkıları olmuştur. Geri dönen hocalardan bazıları yanlarında öğrencilerini de götürerek Bakü'de yüksek tahsil ve doktoralarını yapmalarında emekleri geçmiştir. Ayrıca bu dönemde Türk liseleri de açılmıştır. Yaşanan bu iyi gelişmelerin yanında Türkçe eğitimin durumu ise iyi bir durum sergilememiş, 1951-1952 ders senesinde Türkçe derslerin okunması üçte bir oranına indirilmiş ve azınlık okulları kavramı kaldırılmıştır (Memişoğlu, 2002: 240; Yenisoy, 1996: 14-16; Özlem, 2010: 55).

1.2.1.2. Türk Okullarının Bulgar Okullarıyla Birleştirilmesi (1959/1960)

1959'a gelinceye kadar Türklerin ve Bulgarların okulları ayrıdır. Bu döneme kadar Türk çocukları kendi okullarında eğitim görüyorlardı, okulların devletleştirilmesinden sonra bile Türk çocukları kendi okullarında eğitime devam etmişlerdir. Türkçe eğitim görmekteydiler, Bulgarca kademeli olarak artırılsa da esas eğitim dili Türkçe idi. 1958 yılında yönetim Türk okullarının Bulgar okullarıyla birleştirilmesi kararını almıştır. Okulların birleştirilmesinin Türklerin faydasına olacağı, öğrenciler arasında bir kaynaşma, birlik ortamı yaratacağı ifade edilmiştir (Şimşir, 2002: 272; Memişoğlu, 2002: 261).

Diğer alanlarda olduğu gibi eğitim alanında da böyle bir durumun yaşanması Vılko Çervonkov'un 1956'da iktidardan atılmasıyla başa gelen yeni iktidarın izlediği politikalar yoluyla olmuştur. Çervenkov'un azınlıklar ile ilgili izlediği politika onun gidişiyle birlikte büyük değişikliklere uğramıştır. Yönetime gelen milliyetçi komünistler Türkler arasında yaşanan gelişmelerde milletçilik işareti ve Türkiye propagandası etkisi görmüş ve bunun Bulgaristan egemenliği açısından tehlike oluşturduğunu düşünmüşlerdir. 1958'deki özel toplantılarında Türk halkıyla ilgili kararlar almışlardır. Bu şu demek oluyordu: Türklere bugüne değin verilen ve sağlanan hakların birer birer geri alınması. Bugüne değin uygulanan eğitimin gençleri Bulgar gençlerinden kopardığını, Türk milliyetçiliğinin bu ortam içerisinde filizlenerek genç beyinlerini zehirlediğine vurgu yapmışlardır. 1960 yılında ise Türk okullarının Bulgar okullarıyla birleştirilmesi işi tamamlanmış, Türkçe dersleri sadece ilkokul aşamasında iki ve altıncı sınıfta dört, altı ve sekizinci sınıflarda iki saat okutulmuştur. Bu durum da uzun sürmemiştir, sözde ailelerin kendi istekleri yahut okul müdürlerinin yasaklamaları üzerine aradan geçen birkaç yılın ardından programlardan atılmıştır (Cambazov, 2013b: 46-47; Memişoğlu, 2002: 261).

Okulların Bulgarlaştırılmasının ardından Türk çocukları Bulgar çocukları ile birlikte öğrenim görmüşlerdir. Artık okullardaki eğitim ve öğretim tamamıyla Bulgarca olmuştur. Türk öğretmenler de derslerini Bulgarca vermek mecburiyetindedir. Türk nüfusun yoğun olduğu yerlerde Türkçe dersi ilk ve ortaokullarda dörder saat okutulduysa da sonrasında Türkçe dersi seçmeli ders kategorisine alınmış, 1970 yılında ise bu uygulama da kaldırılmıştır. 1973-74 senesinde ise Türkçe dersler tamamen müfredat dışı bırakılmıştır. Bulgaristan Türkleri yönetimin uyguladığı caydırma politikalarına rağmen eğitimlerinden vazgeçmemişler her geçen gün öğrenim gören Türk sayısı artmıştır. Bulgar hükümeti tarihi emellerine ulaşabilmek adına Bulgaristan Türklerine bazı ödünler vermiş, fedakarlıklar yapmış, emelleri gerçekleşmediğinde ise Bulgaristan Türkleri soykırıma uğratılmıştır (Memişoğlu, 2002: 261; Yenisoy, 1996: 19; Korkusuz ve Temizyürek, 2019: 92).

1.2.1.3. Türkçe Eğitim Hakkının Geri Alınması

Jivkov rejiminin sona ermesinin ardından Bulgaristan'da yeni bir dönem başlamış, bu süreçten Türk azınlık da etkilenmiştir. Türk azınlığın önceki dönemlerde Türkçe eğitim konusunda hakları bulunurken bu hakları kademeli olarak azaltılarak 1974 yılında Türkçe eğitime son verilmiştir. 10 Kasım 1989 tarihinde Jivkov'un görevden alınmasının ardından 18 Kasım'da Sofya'da büyük bir miting düzenlenmiştir. Türk azınlık haklarını geri istemektedir: dil, isimler, mal mülk ve eşit haklar. Protestocu Bulgarlar ise meydanlarda "Türkler Anadolu'ya" diye bağırmışlardır. Başbakan Georgi Atanasov hükümetinden birçokları Müslümanlar ve Türkler ile ilgili kararların alınmasına karşı çıkmışlardır, hükümet yanlısı Bulgarlar da bunu desteklemişlerdir (Cambazov, 2013b: 115, Yenisoy, 2017: 34).

Yeni anayasada azınlık kelimesi yer almamaktadır, ana dili Bulgarca olmayan vatandaşların kendi dillerinde eğitim alabilecekleri yazılıdır. Bulgar dilini zorunlu olarak okumanın yanı sıra kendi ana dillerinde eğitim alabileceklerdir. Daha başlangıçta Türkçe dersinin hangi sınıftan itibaren ve kaçar ders olarak görüleceği konusu anlaşmazlık yaratmıştır. Kararların alınması, uygulamaya geçirilmesi sürekli ertelenmiştir ve uygulamaya geçirilmemiştir. Bunun üzerine Türk anne babalar grev yapmış, çocuklar ise dersleri boykot edip haftalarca okula gitmemişlerdir. Gerginliğin artmasıyla 1991-1992 ders yılından itibaren Türkçe derslerin okutulması kararı alınmıştır. Bazı milliyetçi Bulgarlar ise alınan karara tepki olarak okulların kapılarına yığılarak Türk öğrencilerin okula girmesini engellemişlerdir. Yaşanan gerginliklere rağmen nihayetinde 1992 yılının bahar döneminde Türkçe eğitim başlamıştır. Üçüncü sınıftan sekizinci sınıfa kadar Türkçe okuma hakkı kazanılmıştır (Cambazov, 2013b: 116; Yenisoy, 2017: 35; Çolakoğlu, 2015: 4443).

Bulgar okulları belediye okulları, devlet okulları ve özel okullar şeklinde üç kategoriye ayrılmaktadır. Belediye okulları, ilk ve ortaokulları kapsamaktadır. Devlet okulları ise lise ve lise düzeyindeki tüm okulların yanında yükseköğretim kurumlarını kapsamaktadır. Sadece belediye okullarında Türkçe ders okutulmasına izin verilmekteydi. 1994 yılında Bakanlar Kurulu kararı ile Türkçe derslerin program dışı olarak okutulması karara bağlanmıştır. Yani Türkçe dersler zorunlu ders kategorisinde yer almamaktadır (Yenisoy, 2017: 35; Memişoğlu, 2002: 265).

Azınlıkların ana dili öğretimine ilişkin 1994-1995 ders yılında bir kararname çıkarılarak resmî gazetede yayımlanmıştır. Bakanlar Kurulunun kararnamesi şu maddeleri içermektedir;

> Madde 1. (1) Ana dili Bulgarca olmayan öğrenciler kendi ana dilini I. Sınıftan VIII. sınıfa kadar öğretim planı kapsamında belediye okullarında serbest seçmeli ders olarak öğrenebilirler.
> (2) Ana dili eğitimi haftada dört saat olmak üzere program (yükü) kapsamında yapılır.

Madde 2. (1) Öğrenci, ana dilini okuyacağına dair istek beyanatında bulunur, kendi imzası veya yaşı küçük olduğundan, velisi tarafından imzalanmış dilekçeyle bildirir.
Madde 3. Bulgarcayı iyi bilmeyen çocuklar için, okula başlamazdan bir yıl önce, okul müdürü belediye yöneticileriyle ortak bir karara vararak çocuklara Bulgarcayı öğretmek için hazırlık sınıfları oluşturulabilir.
Madde 4. Ana dili eğitimi için gereken kitaplar, öğrenciler tarafından ödenmez. Gereken mali işler, öteki genel eğitim derslerine ait kitapların sağlanması yolu ve koşullarınca yapılır.
Madde 5. Ana dili eğitimine ait gerekli masraf, belediye bütçesinden karşılanır (Yenisoy, 2017: 36-37).

Türk öğrencilerin Türkçe dersleri okumaması için çeşitli engeller önlerine konulmaktadır ve bu durum Bulgaristan Türkleri açısından bazı sıkıntıları da beraberinde getirmektedir. Türkçe dersinin okunabilmesi için her yıl velinin istek dilekçesinde bulunması gerekmekte ve en az on dört öğrencinin başvurusuyla gruplar oluşturulmaktadır. Türkçe dersi yabancı seçmeli dersler grubunda yer almaktadır ve öğrenci Türkçe dersini seçerse başka bir yabancı dil dersi almaya hakkı yoktur. Öğrencilerin diplomalarında aldıkları ana dili dersi ve başarı notu yazılmamaktadır (Yenisoy, 2017: 38). Bu ve bunun gibi kısıtlamalarla Türkçe dersini seçen öğrencilerin sayısı günden güne azalmaktadır. Türkçenin yabancı diller kategorisinde oluşu ve seçildiği takdirde diğer dil derslerini alamıyor oluşu Türkçe derslerin okunurluğunu azaltmaktadır. Yapılan alan araştırmasında elde edilen veriler bunu doğrulamaktadır, günümüzde aileler çocukların diğer yabancı dilleri öğrenebilmesi adına Türkçe dersini değil diğer yabancı dil derslerini seçmektedirler. Türk ailelerine konu kapsamında büyük sorumluluklar düşmektedir. Bunların yanı sıra Bekir (2007: 22) okul müdürlerinin gerekli talebin ve yeterli sayıda personelin olmadığını söyleyip Türkçe eğitimi dolaylı yoldan engellemeye çalıştıklarını belirtmektedir.

1.2.1.4. Büyük Göçün Ardından Öğretmen İhtiyacı

1989 göçü ülkede bulunan birçok Türk öğretmeni de beraberinde götürmüştür. Öğretmenlerin kaybı ilk defa büyük seyahat sebebiyle olmamış, öncesinde yaşanan göçlerle de birçok Türk öğretmen Bulgaristan'dan göç etmiştir. Sovyet dönemin son yıllarında tamamen ellerinden alınan Türkçe okuma hakkı, demokrasinin gelmesiyle birlikte tekrar elde edilince, Bulgaristan'da Türkçe dersleri verecek öğretmen sıkıntısı baş göstermiştir.

1989 göçü ile Bulgaristan Türklerinin, 3.722 öğretmeni Türkiye'ye göç etmiştir. Bunun neticesinde Bulgaristan'da Türkçe derslerini verebilecek az sayıda öğretmen kalmıştır. Öğretmen ihtiyacını giderebilmek adına Bulgaristan'ın çeşitli bölgelerinde okullar açılmıştır. Türk dili ve edebiyatı öğretmenleri yetiştirmek için 1992-1993 döneminde Kırcaali Öğretmen Enstitüsü'nde Türk Filoloji Fakültesi ve Şumnu Pedagoji Üniversitesi açılmıştır. Kısa bir süre

zarfında Türk dili eğitiminde ihtiyaç duyulan öğretmen kadrosu yetiştirilmiştir. Bunun yanında pek çok öğrenci de Türkiye'ye öğrenim görmeye gelmektedir. 1992-1993 ve 1996 yıllarının yaz aylarında bazı Türkçe öğretmenleri Türkiye'ye gelip kurslara katılmışlardır (Gülmen, 2011: 160-161; Yenisoy, 1996: 19; Memişoğlu, 2002: 266).

2005-2006 eğitim yılında Kırcaali Enstitüsü Türkçe bölümünün maddi imkânsızlık ve ilgisizlik sebebiyle kapatılmasına karar verilmiştir. 2006-2007 yılında Şumnu Üniversitesi Rektörlüğü, yeterli talep olmadığını gerekçelendirerek Türkçe bölümünün kapatılacağını bildirmiştir. Zira bölümden mezun olan öğrenciler sonrasında işsizlikle karşılaşmakta ve farklı alanlarda çalışmak zorunda kalmaktadır. Buna bağlı olarak da bölüm, Türk öğrencilerin ilgisini kaybederek kapatılma kararı alınmıştır (Gülmen, 2011: 161; Özlem, 2010: 161).

Günümüzde Türkçe öğretmeni yetiştirme ihtiyacını karşılayan üç kurum mevcuttur: Sofya Üniversitesi, Şumen Üniversitesi ve Plovdiv Üniversitesinin alt ana bilim dalları. Bölümlerde mevcut öğrenci sayısı azdır ve gün geçtikçe azalış göstermektedir. Öğrencilerin lisans eğitimini tamamlayıp işsiz kalacakları endişesi onların başka bölümlere yatay geçiş yapmasına neden olmuştur (Çelik, 2016: 49-52).

1.2.1.5. Eğitimin Güncel Durumu

Türkçe ders kitapları basılması da büyük bir sorun olmuştur. Yirmi, yirmi beş yıl aradan sonra Türkçe ders kitapları hazırlanmasına başlanmıştır. Hak ve Özgürlükler Hareketi (HÖH) Türkçe ders kitapları hazırlanması konusunda çok emek ve uğraş vermiştir. Uzun uğraşlar ardından ilk ve ortaokul seviyesinde her sınıfa bir ders kitabı hazırlanarak Milli Eğitim Bakanlığına sunulmuştur. Kitapların incelenmesinin ardından birkaç ufak tefek değişiklikle kitaplara olumlu değer verilmiştir ancak basılması sürekli olarak ertelenmiştir. Bir çözüm olarak kitaplar fotokopi ile çoğaltılmaya çalışılmıştır. Türkiye meseleye el atarak kendi kitapları bünyesinde beşte bir değişikliğe gitmiş ve kitapların içeriğine Bulgaristan Türk sanatçıları, Bulgar klasikleri eklenerek uluslararası derneklerin maddi yardımları ile 1992'de Sofya'da basılmıştır. Bunun yanında Türkiye'de, T.C. Kültür Bakanlığı ve Türk Dil Kurumundan 1992 ve 1993 yıllarında epey kitap alınarak Bulgaristan'a bağış mahiyetinde gönderilmiştir (Yenisoy, 2007: 41-44).

Kullanılan ders kitaplarının oldukça yıpranmış olması Türk öğrenciler için ayrı bir sorun yaratmaktadır. 2013 yılında ikinci, üçüncü ve dördüncü sınıfların Türkçe ders kitapları 20 yıl sonra ilk defa yenilenmiştir. 1992 yılında basılan kitaplar çeşitli nedenlerle bir türlü yenilenememiştir. Uzun süre zarfında yenilenemeyen kitaplar öğrenciler açısından kaynak

sıkıntısı yaratmaktadır. Özellikle köylerde bulunan çocuklar için yegâne kaynak olan ders kitapları ihtiyacı daha da önem taşımaktadır (Çelik, 2016a: 57-59).

Bulgaristan'da Türklerin yoğun olarak yaşadıkları yerlerde Türkçe dersleri okutulmaktadır. Çeşitli sebeplerle buralardaki öğrenci sayısı da günden güne azalmaktadır. Öğretim dilinin Bulgarca olması, okul müdürlerinin ailelere matematik, İngilizce gibi derslerin daha ehemmiyetli olduklarını söyleyerek bu derslere yönlendirmesi ve nihayetinde en büyük sebep olarak değerlendirilebilecek ekonomik sıkıntılar nedeniyle yaşanan göçler Türkçe derslerin durumunu olumsuz etkilemektedir. Seçmeli Türkçe dersini alan öğrencilerin sayısı da gün geçtikçe azalmaktadır. 1992 yılında 106 bin çocuk Türkçe dersini seçerken bu sayı on yıl sonra 40 bine, 2010'da 15 bine, 2012'de 7 bine kadar gerilemiştir. Eğitim Bakanlığı verilerine göre, 2016-2017 ders yılında 7 bin 86 öğrenci Türkçe dersi seçmiştir (Çelik, 2016a: 46; 2016b: 69-70; TRT Haber, 2018 (erişim tarihi: 01.02.2020)).

Bulgaristan'da Türkçe dersler ilk ve ortaokul seviyesinde okutulmakta, liselerde okutulmamaktadır. Türkçe dersin okunabilmesi için ise en az 14 öğrencinin velisinin imzalı dilekçeleri bulunması gerekmektedir (Memişoğlu, 2002: 265; Çelik, 2016b: 70). Bu durumda velilere büyük sorumluluk düşmekte, dilekçeleri vaktinde okul yönetimine vermeleri gerekmektedir. Bunun sağlanabilmesi için öğretmenler de büyük bir sorumluluğa sahiptir, velileri bilgilendirip Türkçe dersinin seçilmesine önayak olmalı ve dilekçelerin vaktinde doldurulması sağlanmalıdır. Fakat çeşitli nedenlerden dolayı Türkçe dersinin seçilmesi azalmaktadır, bu durum da çeşitli sıkıntılara yol açmaktadır.

Bulgaristan'da görev icra eden Türkçe dersi öğretmenleri Türkiye'den görevlendirilmemektedir. Bulgaristan vatandaşlığına mensup olan ve Türkçe öğretmenliği yapabilmek için ilgili olan bölümlerden mezun kişiler okul müdürlüklerinin çıkardığı ilana başvururlar. Seçilmeleri halinde göreve başlamaktadırlar. Çelik (2016b: 70) 2015 yılında, görev yapan Türkçe öğretmenlerinin sayısının Bulgar resmi makamlarından talep edildiği halde bir cevap alınamadığını söylemiştir. Alandaki gözlemleri doğrultusunda bu sayının altmışı aşmayacağı yönünde görüş bildirmiştir.

Türkçe ders kitapları konusu da çözüm bekleyen bir meseledir. Türkçe kitaplarının 1993 yılından beri basımı yapılmamaktadır. 2013 yılında dördüncü sınıfa kadar yardımcı Türkçe ders kitapları çıkarılmıştır fakat diğer sınıflar hala eski ve yıpranmış kitaplarla eğitim görmektedir. Türkiye 2000 yılında ders kitapları konusunda bir girişimde bulunmuştur. İlkokul ders kitapları Türkçe öğrenimine devam eden öğrencilere dağıtılmış, ortaokul seviyesinde olan ders kitapları ise eğitim müfredatına uygun olmadığı gibi gerekçelerle Kapitan Andreevo sınır kapısından geçişine izin verilmemiştir (Yenisoy, 2017: 45; arda-tuna.com (erişim tarihi: 01.02.2020)).

Bunlarla birlikte sevindirici bir haber olarak yirmi yedi yıl sonra, Hak ve Özgürlükler Hareketi'nin (HÖH) desteğiyle Kırcaali ilinin Kirkovo ilçesinde 300 öğrenciye yeni Türkçe ders kitapları dağıtılmıştır. Uzun zamandır beklenen kitaplar Eğitim ve Bilim Bakanı Krasimir Vılçev tarafından onaylanmış, HÖH tarafından ise basımı ve dağıtımı sağlanmıştır. Kitaplar set halinde öğrencilere dağıtılmıştır. Setin içerisinde Türkçe ders kitabı ve öğrenci çalışma kitabı mevcuttur. Kirkovo belediye başkanı şu açıklamada bulunmuştur:

> Ana dili Türkçe olan her bir Bulgaristan vatandaşının Türkçe dersini okuması anayasal hakkıdır. Ayrıca Türkçe eğitimi, Okul Öncesi ve Okul Eğitimi Yasası ile düzenlenmiştir. Kirkovo ilçesinde belediye okullarında Türkçe dersini veren çok iyi öğretmenlerimiz var ve HÖH Merkez Konseyi tarafından ücretsiz olarak sağlanan yeni Türkçe ders kitaplarıyla kültürlerarası eğitim için sağlanması gereken önemli ön koşullar yaratılmaktadır ("Kirkovo ilçesinde 300 öğrenciye yeni Türkçe ders kitapları dağıtıldı", *Kırcaali Haber*, 02.10.2019).

Bulgaristan'da yaşayan Türklerin eğitimi meydana gelen savaşlar, göçler gibi olaylarla zor günler geçirmiştir. Türklerin azınlık durumuna düştüğü zamandan bu yana Bulgar hükümetinin uyguladığı politikalarla kültürel, sosyal ve ekonomik gelişimleri engellenmiştir. Demokrasi döneminin gelmesiyle birlikte Türkçe eğitim haklarını tekrar elde etmişlerdir. Artık istedikleri okullarda okuyabilmektedirler fakat Türkçeye olan talep azalmıştır. Bulgaristan'da yaşıyor olmaları sebebiyle iki dilli yetişen Türk çocukları, ana dillerini evde ailelerinden öğrenmekte fakat Türkçe derslerine türlü engellemelerin de neticesinde talepleri azalmaktadır. Ana dili öğrenmek, diğer dilleri daha iyi öğrenebilmek için bir ön koşuldur. Bazı aileler evde de Türkçe konuşmamakta ve çocukları da Türkçe bilmemekte, konuşamamaktadır. Bu durum çocuğun ana dilinde sıkıntılara yol açmakta, kendi ana dilini düzgün bilip konuşamamaktadır. Ana dili eğitiminin azınlığın geleceği ve Bulgaristan'daki kültürel varlıklarıyla da doğrudan bağlantısı vardır.

1.2.2. Bulgaristan Türkleri ve Din

Bulgaristan'da yaşayan Türklerin dini hayatları sosyalist dönem ve sonrasında farklı şekillerde etkilenmiştir. İzleyen bölümde söz konusu dönemler itibariyle dinin anayasal ve yasal durumu, komünist yönetimin Müslümanlığa yönelik uygulamaları, günümüzde ibadethanelerinin durumu, dini okullar ve dini eğitim ve güncel dini durumları ele alınacaktır.

Sosyalist düzenin inşa edildiği ülkelerde, din konusunda toplumun bilincini tasfiye etmek amacıyla dinin yasaklanması ve yerine sosyalist bir yaşam biçiminin getirilmesi tercih edilmiştir. Amaçlanan sosyalist bir yaşam tarzının oluşturulması ateist propagandaya dayandırılmıştır. Bu doğrultuda öngörülen durum şu olmuştur; artık dini kutlamalar değil, onun

yerine devletin karar kıldığı yeni sosyalist gelenekler ve kutlamalar yaratılarak bunların topluma benimsetilmesi. BKP, Bulgaristan'da dini olguların kısıtlanması için planlı ve bilinçli faaliyetler yürütmüştür (Asenov'dan akt. Hacıoğlu, 2002: 89).

1.2.2.1. Dinin Anayasal ve Yasal Durumu

1947 Anayasası, tüm Bulgar vatandaşlarının hangi din ve milliyete ait olursa olsun eşit olduklarını ve ülkedeki ulusal azınlıkların ana dillerinde eğitim alma ve ulusal kültürlerini geliştirme hakkına sahip olduklarını garanti etmiştir. 1947 Anayasası'nda yer alan ve 1971 Anayasası'nda da revize edilmiş olan inanç ve ulusal kökenden bağımsız olarak tüm vatandaşların eşitliği söylemi, Komünist yönetim altında, Bulgar makamlarının İslam ve Müslümanlara karşı gerçek niyetlerini maskelemiştir. Anayasada verilen bu güvenceler uygulama boyutunda, sadece göz ardı edilmemiş aynı zamanda cezasız bırakılarak ihmalkar da davranılmıştır. Tüm dini tezahürler devlet karşıtı veya burjuva milliyetçi propagandası olarak yorumlanmıştır (Baeva ve Kalinova, 2010: 63; Eminov, 2002c: 6).

Bulgaristan'da 1878 yılından itibaren, ülkedeki dinlerin devlet tarafından denetlenmesi hususu daima Dışişleri Bakanlığına devredilmiştir. Komünist yönetimin idareye gelmesi ile devlet mekanizmasında köklü değişiklikler olmuştur fakat ülkedeki dinlerin sorumluluğu yine Dışişleri Bakanlığı bünyesinde bırakılmıştır. Dinler Genel Müdürlüğü bu bakanlığın bünyesinde komünist dönemden önce de mevcuttur ve komünist dönemde de eski görevlerini yerine getirmeye devam etmiştir. Bu bölüm görevini 1949 yılına kadar eski Dinler Yasasına göre yapmıştır ve sonrasında 1947 Anayasası ruhuna uygun olarak hazırlanan yeni Dinler Yasası kabul edilmiş ve Resmi Gazetenin 1 Mart 1949 tarihli 48. sayısında yayımlanarak yürürlüğe girmiştir (Cambazov, 2013b: 53-54).

Yeni Dinler Yasası, Bulgaristan'ın dini hayatına bazı değişiklikler getirmiştir. Kanun, devletin ülkede bulunan dinleri gözetim ve denetim sisteminde değişiklik yaratmıştır. Bu kanun ile gelen esas değişiklik devletin dinlere bakışı, yaklaşımı ve uygulamasında meydana gelmiştir. Yeni yasanın ilk iki maddesinde, Bulgaristan'da yaşayan tüm vatandaşlara din ve vicdan hürriyeti sağlandığı ve dinlerin birer dini topluluk olarak devletten ayrıldığı ifade edilmiştir; onlar, ülkenin anayasası ve kanunları bağlamında dini vecibelerini yerine getirebileceklerdir. Ancak yeni yasa, verilen bağımsızlığı yasadaki diğer hükümler ile sınırlandırmıştır. Ülkedeki her vatandaşın dini vecibelerini dilediğince yerine getirebileceğini ifade ederken diğer taraftan ülkedeki tüm dinleri denetlemek, çalışma sahalarını kısıtlamak, din görevlilerinin imkanlarını sınırlandırmak için bir sistem oluşturmaktadır. Yeni yasa din görevlilerinin hareket alanlarını fazlasıyla daraltmıştır; papazlar, imamlar sadece kiliselerle, camilerle sınırlandırılmıştır. Bu

ibadethanelerde ibadetler halka açık olmak üzere serbesttir. Ancak papaz, imam yerli idari makamlardan izin almadan bir mevlit veya cenaze merasimi düzenleyemez, halkı yağmur duasına toplayamaz (Cambazov, 2013b: 55).

1951 yılında Başmüftülük için yeni bir tüzük onaylanmış ve yürürlüğe konulmuştur. "Bulgaristan Halk Cumhuriyeti'nde Yaşayan Müslümanların Dini Yapısı ve İdaresi Nizamnamesi" ismini taşıyan tüzük bir önceki tüzükten farklılıklar göstermiştir. Bu tüzük, ülkede bulunan Müslümanları ilk defa etnik aidiyet itibarıyla ayırmıştır; Başmüftülük sistemi sadece Müslüman Türklerin dini lideri konumuna gelmiştir. Tüzük bazı belirsizlikleri de beraberinde getirmiştir; ülkede bulunan Tatar ve Pomak gruplar dışarıda bırakılmıştır, hangi kısma tabi olacakları hususunda bir açıklama yapılmamıştır. 1951 tüzüğü tüm din görevlilerinin seçim usulü ile görev başına getirilmesi ilkesini kabul etmiştir. Türk Cemaat-ı İslamiye Encümenlikleri o kasabada, köyde yaşayan Müslüman Türkler tarafından seçilecektir. Müftüler, bölgelerindeki Cemaat-ı İslamiye Encümenlik başkanları tarafından, Başmüftü ise müftüler tarafından seçilecektir. Böylelikle tüzük, Müslüman Türklere üç dereceli bir dini teşkilat kurmaktadır; Cemaat-ı İslami'yeler, Müftülükler ve Başmüftülük. Bu tüzük ile sancak müftülükleri gibi orta kademeler kaldırılmıştır (Cambazov, 2013b: 58-59).

1.2.2.2. Komünist Yönetimin Müslümanlığa Yönelik Uygulamaları

1950'lerin başlarında Bulgaristan'da Müslümanlar arasında dinin hakimiyetinin politika yapıcıların umduğundan çok daha derin ve kararlı olduğu görülmüştür. Din karşıtı propaganda ve ateist eğitim, İslam'ın Müslümanlar arasında etkisinin azaltılması hususunda önemli gelişmeler elde etmemiştir. Türk kültürünü geliştirme imkanları onları daha da güçlendirmiştir. İslam karşıtı propagandanın etkisi, dinin Müslümanlar arasındaki etkisini zayıflatmada da ihmal edilebilir olmuştur. Parti, İslami inanç ve uygulamalar üzerinde çok daha sert bir tavır alması gerektiğini düşünmüştür. İslam ve Müslümanlara karşı ilk eylem planı, 1956 yılında yapılan Nisan Plenumu'nda geniş bir biçimde özetlenmiştir. Bu tarihten itibaren hükümetin İslam karşıtı propaganda aygıtı örgütlenmiş ve sistematize edilmiştir (Eminov, 1987: 293).

Komünist sistemin ilk yıllarından beri Müslüman azınlığı asimile etmek için uygulanan kamulaştırma, okulların devletleştirilmesi gibi uygulamalara devam edilmiştir. Müslüman halkın birlik oluşundaki en önemli etkenin din olduğu değerlendirmesinde bulunan yönetim, onlar arasında etnik kimliği öne çıkaracak uygulamalarda bulunmuştur. Müslümanların yapılanlardan istenildiği gibi etkilenmediğini gören yönetim, azınlıkların hak ve özgürlüklerini daha planlı olarak kısıtlama uygulamasına gitmiştir. Bulgar İlimler Akademisi'nin sosyolojik bir araştırmasının verilerine göre Türk azınlığın asimile edilememesinde dine bağlılığın etken

olduğu tespit edilmiştir. Bunun neticesinde dini hayatı kısıtlayıcı uygulamalar artırılmıştır. 1950'li yıllardaki liberal uygulamalar bırakılarak dini ibadetlerin uygulanması hususunda bir takım yasaklar getirilerek uymayanlar da cezalandırılmıştır. 1952 senesinde Kuran-ı Kerim'in öğreniminin yasaklanması ise din karşıtı uygulamaların hızlanmasının başlangıcını oluşturmuştur (Yılmaz, 2008: 31; Tahir, 2009: 65; Eminov, 2003: 8).

1956 Nisan Plenumu'nda alınan kararlar İslami inanç ve uygulamaları zayıflatmak ve nihayetinde Bulgaristan'dan Müslüman varlığını kaldırmak için -tümünü olmasa da- geniş kapsamlı bir propaganda kampanyasına yol açmıştır. Kampanyanın ilk hedefi din öğretmenleri ve toplumun liderleri olarak bilinen hocalar olmuştur. Bu kişiler görevlerini bırakmak zorunda kalmışlardır ve direnenler zulüm görmüş, hapsedilmiştir. Bulgaristan Türkleri 1956 yılında 2393 din öğretmenine sahip iken beş yıl içerisinde bu sayı 492'ye düşürülmüştür (Eminov, 2002c: 5-6).

Anayasa ve kanunlar her vatandaşın dininde serbest olduğunu ifade etmesine rağmen gerçekte durum tam tersi olmuştur. Parti üyeliği bulunan bir kimse camiye yahut kiliseye gidemez, çünkü partinin felsefesi Marksist-Leninist, materyalist bir felsefedir. Partinin gençlik kollarına üyeliği bulunan genç kişiler de aynı nedenden dini alanları ziyaret edemezler. Partiye üye olsun olmasın memur, aydın takım ve öğretmenlerin de camiye, kiliseye gitmesi hoş karşılanmamıştır; bu durum onların fikri alanda geri kalmışlığının göstergesi olarak görülmüştür. Böyle bir ortam içerisinde ülkedeki dini mabetler açık olsa dahi içerisinde cemaat yoktur. O zamanda her şey devletleştirildiği, devlete tabii olduğu için kişilerin dini mabetlerini ziyaret etmesi işlerinden olacağı anlamına gelmiştir (Cambazov, 2013b: 62).

Komünist Parti, Türkleri eritme gayesi yolunda iki unsuru daima bir engel olarak görmüştür: Müslümanlık ve milliyetçilik. Komünizmin Bulgaristan'da inşa edildiği günden itibaren Türkler arasındaki siyasetini bu iki unsur üzerinde temellendirmiştir. Halk arasında özenle başlatılan ateist propaganda zamanla yön değiştirmiştir. Öncelikle gazetelerde, kitaplarda propagandalar yapılmaya başlanmış, aradan çok zaman geçmeden fiili boyuttaki uygulamaları da başlatmışlardır. İlkin Müslüman kadınların kıyafetleri ele alınmıştır. Onların böyle giyiniyor olmaları ile kendilerini Bulgar kadınlarından ayırıyor oldukları gibi çeşitli ifade ve söylemlerle kadınların feraceleri attırılmıştır. Bu kıyafet reformu bir nevi zorunluluk olmuştur zira feraceli kadınlar marketlere, fabrikalara, kooperatiflere alınmamıştır. Aynı yöntemler kullanılarak erkeklerin de sarığı, aba poturu ve fesi çıkartılmıştır. Cenaze merasimlerinin uygarlaştırılmasına da karar verilmiştir. Müslüman adetlere göre değil partinin istediği şekilde yapılması istenmiştir. Ölülerin kefen ile değil giyinik olarak gömülmek

istenmesi, tabutla gömülmesi gibi isteklere Türkler büyük tepkiler göstermişlerdir (Cambazov, 2013b: 62-67).

Bir dizi İslami inanç ve uygulama kitle iletişim araçları ile geniş çaplı saldırıya uğramıştır. 1951 tüzüğü, amatör sünnetçilere sünneti yasaklamıştır, tüm sünnetçilerin kursa tabi olmasını istemiştir. 1960 yılına gelindiğinde ise hükümet diplomalı sünnetçilere de sünnet uygulamasını yasaklamıştır. Vahşi bir uygulama olarak gördükleri sünnetten Türk çocuklarını korumak için sünnetin hastanelerde yapılacağı söylenmiştir. Doktorlar, hastanelere gelen Türk ailelere kendilerinin sünnet işinden anlamadıklarını dile getirerek aileleri geri çevirmişlerdir. Yasak hale gelen sünneti yapanlar ve yaptıran pek çok aile ferdi hapse atılmıştır. Ramazan aylarında oruç tutma konusunda da iki nedenden ötürü engeller çıkarılmıştır. Bulgar makamları, oruç tutmanın kişinin hastalıklara karşı bağışıklığını azalttığını iddia etmiştir ve oruç tutan işçilerin ekim ve hasat mevsimlerinde potansiyellerinin altında çalıştıklarını, bu durumun da ekonomik müsriflik olduğunu ifade etmişlerdir. Benzer gerekçelerle kurban kesilmesine de müdahale etmişlerdir (Eminov, 1987: 294; Cambazov, 2013b: 68-69).

1950'lerin ve 1960'ların sonlarında artan İslam karşıtı propaganda bile Müslümanlar üzerinde çok az etkiye sahip olmuştur. 1970 yılından itibaren tek bir Bulgar ulusunun kurulmasına karar verilmiştir. Bulgar liderlerin görüşüne göre, Bulgar devletinin sınırları Bulgar ulusunun sınırları ile aynı olmalıdır ve bu sınırlar içinde tüm vatandaşlar Bulgar olmalıdır. İsim değiştirme olaylarının ardından Bulgar makamları bunu güvenle ilan etmişlerdir. Fakat 1970-71'de bu hedefe nasıl ulaşılacağına dair bir soru kalmıştır. 1970 yılına gelindiğinde ülkedeki Müslümanların güçlü İslam karşıtı propaganda karşısında bile Bulgar kültüründe gönüllü olarak asimile olmak istemedikleri ortaya çıkmıştır. Nihayetinde Bulgar makamları, 1970 yılından itibaren bu hedeflere ulaşabilmek için güç ve korkuya başvurmak zorunda kalmışlardır (Eminov, 1987: 296).

1974 yılının Şubat ayında yapılan BKP toplantısında Türk azınlığa karşı yürütülen asimilasyon politikalarının biçim değiştirerek daha yoğun ve etkili yönetilmesine karar verilmiştir. İslamiyet'i hatırlatan tüm unsurların yasaklanması kararlaştırılmıştır. Onların yerini artık sosyalist gelenek ve kutlamalar alacaktır. Ayrıca bu toplantıda bir karara daha varılmıştır; göç artık milli sorunların çözümünde bir vasıta olmayacaktır (Dayıoğlu'ndan akt. Tahir, 2009: 83).

1980'li yılların başlangıcında ülkede bulunan camilerden açık olanların oranı ciddi biçimde azalmıştır ve pek çoğu kapatılarak harabe haline gelmiştir. Bazı camiler ise restoran, giyim evi, dükkan ve müzeye dönüştürülmüştür. İslam dininin sembolü olan ayyıldızlar minare tepelerinden söktürülmüştür. 1984-89 arasında, öncesinde açık olan camiler de hızla

kapatılmıştır. Bulgaristan Türklerinin Bulgar toplumuna entegrasyonunun önünde en büyük tehlike olarak addedilen İslam dini nedeniyle pek çok cami veya minare de yıkılmıştır. Basında, Türklerin dini inanç ve uygulamaları din fanatizmi, modern dışı olarak tanıtılmıştır. 1980'lerin sonlarında açık kalan camilerin sayısında önemli ölçüde azalma olmuştur. İbadete açık bırakılan camilerde ise müezzin sesi yasaklanmıştır. Müslümanların bulunduğu şehir ve köylerdeki camilerin azaltılması, onların arasındaki kaynaşma ve dayanışmanın azalmasına yol açmıştır. Ülkede İslamiyet'e dair pek çok öge silinmiştir. Bu uygulamalar Müslümanların dini vecibelerini gerçekleştirebilmesi konusunda büyük problemler yaratmıştır. Bilhassa Müslüman gençlerin dini inançlarında azalmaya sebebiyet vermiştir. Nihayetinde din, sadece yaşlı kimseler nazarında önemli hale gelmiştir. Yine de Bulgaristan Müslümanlarının dini bayram kutlamaları devamlılık göstermiştir (Eminov, 2003b: 8).

1989 yılının ardından, din üzerinde komünist rejimin uyguladığı tüm baskılar kalkmıştır. 1990 yılında, ülke yenilenmiş İslam için bir bölge olmuştur. Jivkov rejiminin sona ermesiyle birlikte Bulgaristan'da parlamento için ilk çok partili seçimler gerçekleştirilmiştir. Seçilen parlamento, önceki rejimin Müslüman ve Türk karşıtı önlemlerini sona erdirmek için karara varmış ve ülkede dinin serbest kullanımı için koşullar yaratmaya söz vermiştir. 1991 Anayasası, bunları gerçekleştirmek için bir dizi hüküm içermektedir. Anayasanın 13. (1,2 ve 4) maddesi, "herhangi bir dinin uygulanması konusunda özgürlük olacağını", "dini kurumların devletten ayrı olacağını" ve "dini kurum ve inançların siyasi amaçlar için kullanılmayacağını" belirtmektedir. 29. (1) madde, "hiç kimsenin işkenceye, zalimce, insanlık dışı muameleye veya aşağılayıcı muameleye veya zorla asimilasyona maruz bırakılmayacağını" belirtmektedir. 37. madde ise düşünce özgürlüğünü, vicdan özgürlüğünü ve din seçimi özgürlüğünü garanti etmektedir. Ayrıca devletin farklı mezheplerden inananlar veya inanmayanlar arasında hoşgörü ve saygının korunmasında yardımcı olacağı ifade edilmiştir (Eminov, 2003b, 8; Eminov, 2002c: 7-8).[2]

1.2.2.3. Bulgaristan'daki İbadethanelerin Güncel Durumu

1989 yılına kadar Bulgaristan'daki açık olan camilerin sayısı 300'ün altına düşmüştür. 1989 sonrası üç yıl içerisinde ülkede işleyen cami sayısı üç kattan fazla artmıştır. Türk halkının çoğunun inşaatçı olduğu gerçeği göz önüne alındığında, komünist rejim sırasında yıkılan eski camiler açılmış veya yeniden inşa edilmiştir. Türbe ve tekke binalarının yenilenmesi ve yeni

[2] National Assembly of the Republic of Bulgaria, "Constitution of the Republic of Bulgaria". https://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/bg/bg033en.pdf (erişim tarihi: 19.04.2021).

dini merkezlerin inşası da Türk nüfusun olduğu birçok bölgede görülmüştür. Ana mali destekleri yurtdışından, bir dizi İslami yardım kuruluşu ve fonundan, Türkiye ve Batı Avrupa'daki göçmenlerden gelmektedir. 1997 yılına kadar ülkede işleyen 1.041 cami vardır. Başmüftülük ofisinin resmi istatistiklerine göre, 2011 yılında ülkedeki işleyen cami sayısı 1.200 civarındadır. Bu devasa ve etkileyici binalar sadece kullanışlı işlevlere sahip değil aynı zamanda özellikle karma bölgelerde "Türklüklerinin" bir tür gösterimi ve görünür bir sunumudur (Eminov, 2002c: 8; Maeva, 2015: 92).

Mevcut durumda ülkede 1.300 civarında cami vardır. Bu dini ibadethanelerle ilgili sorunlar geniş bir kapsamı içermektedir. Türkiye Bulgaristan'da bulunan bazı tarihi camilerin restorasyonunu tamamlamıştır; restorasyonu tamamlanan camilerden bazıları müze haline getirilmiştir; bazı camiler ise yıkılmaya yüz tutmuş haldedir. Türkiye'nin Balkan ülkelerindeki Osmanlı eserlerinin yaşatılmasına yönelik politikası Bulgaristan özelinde yeterli değildir. Bu durumdaki başlıca etken Bulgaristan ve Yunanistan haricindeki Balkan ülkelerinde bulunan, Osmanlıya ait eserlerin restorasyonuyla ilgilenen TİKA'nın koordinasyon ofisinin olmamasıdır. 2009 yılında Bulgaristan ve Türkiye arasında imzalanan bir protokol ile camilerin restorasyon işlemleri TİKA bünyesine verilmiştir ve TİKA camilerle ilgili restorasyon projelerini Bulgaristan'da çalışan şirketlere ihale yoluyla sunmaktadır (SETA, 2020: 64-65).

Restorasyon işlemleri tamamlanıp müze statüsüne getirilen tarihi camiler, Bulgaristan'daki camilerle ilgili sorunun önemli bir ayağıdır. Başmüftülük, Osmanlı mirası olan bu camileri geri alabilmek için büyük uğraş vermektedir fakat açılan davalar ya askıya alınmakta ya da reddedilmektedir. Bu durum içerisinde, camiler Başmüftülük bünyesine verilmediği ve devlet mülkiyetinde oldukları için, devlet kendi yönetiminde olan bu tarihi camileri restorasyon işlemleri tamamlandıktan sonra müzeye dönüştürmektedir. Bu duruma örnek olan ve Bulgaristan'ın çeşitli bölgelerinde müzeye dönüştürülen camiler mevcuttur. Güncel durumda Bulgaristan ve Türkiye arasındaki ilişkilerin olumlu bir düzlemde ilerlemesine rağmen müzeye dönüştürülen tarihi camiler hususunda bir iyileşme sağlanamamıştır. TİKA'nın iyi niyet göstergeleri de Bulgaristan nezdinde kayda alınmamıştır. Ayrıca ülkedeki bakımsız, yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya olan camilerin sayısı artmaktadır. Pek çok Balkan ülkesinde restorasyon ve fonlama işlemlerini gerçekleştiren Türkiye'nin Bulgaristan sahasında faaliyetlerine çoğunlukla müdahale edilmektedir. TİKA ofisinin Bulgaristan'da açılamıyor oluşu çıkarılan engellemelere en mühim örneklerden birini oluşturmaktadır (SETA, 2020: 65-66).

1.2.2.4. Dini Okullar ve Dini Eğitim

Bulgaristan, tüm dini cemaatlerin okul açmalarına izin vermektedir, Bulgaristan Başmüftülüğü de bu hakka sahiptir. Mevcut durumda ülkede üç adet imam hatip lisesi ve başkentte Sofya Yüksek İslam Enstitüsü bulunmaktadır. Bu okullar yasal statü açısından Başmüftülüğün okulları olarak kabul edilmektedirler. Okulların finansman işlemlerinden de Başmüftülük sorumludur (SETA, 2020: 57).

Bulgaristan'daki imam hatip liseleri, ülkedeki profesyonel din eğitiminin temel taşı durumundadır. 1990-1991 yılından bu yana eğitim vermektedirler. İmam hatip okulları Bulgaristan'ın Şumnu, Rusçuk ve Mestanlı illerinde bulunmaktadır. Bu okulların 2012 yılında mezun sayıları 1.500 öğrenci civarındadır ve bu sayı 2019 yılına gelindiğinde 1.800'ü aşmıştır. Başlangıçta Türkiye'deki ilahiyat fakültesi mezunu olan ilahiyatçılar bu okullarda görevlendirilmişlerdir. Fakat bu kimselerin sayısı giderek azalmaktadır zira Yüksek İslam Enstitüsü mezunu genç ilahiyatçı eğitimciler onların yerini almaya başlamıştır. Yine de çeşitli görevlerde olmak üzere bu okullarda birer Türkiyeli eğitimci mevcuttur. Bu ilahiyat liselerine giriş sınavı bulunmamaktadır. Okulların eğitim süresi beş yıldır ve yedi yıllık ilköğretim mezunu olan öğrenciler diploma puanları ile başvuru yapabilmektedir. Okulların denkliği ya da üniversiteye kabul konularında bir problem bulunmamaktadır. Üniversite sınavlarında başarı sağlayan öğrenciler üniversiteye girme hakkını kazanmaktadır. İmam hatip okullarının en büyük problemleri arasında iş bulma konusu gelmektedir. Genç yaşta mezun olan öğrenciler ya üniversite eğitimine devam etmekte ya ailelerinin yanına dönmekte ya da düşük ücretle alanlarının sağladığı işlerde çalışmaktadır. Mezun öğrenciler cami imamlığı, belediye okullarında haftada birer saat verilen İslam dini öğretmenliği ya da Kur'an kursu hocalığı yapabilmektedir. Fakat oldukça düşük olan ücretler nedeniyle öğrencilerin alanlarındaki işlerde çalışma olanakları kısıtlanmaktadır (SETA, 2020: 57-58; Cambazov, 2013b: 268-270).

Sofya Yüksek İslam Enstitüsü 15 Ekim 1990 tarihinde eğitim öğretim hayatına başlamıştır. Başlangıçta ön lisans sonrasında lisans seviyesinde eğitim veren okul, Bulgaristan Müslümanlarının hayatında önemli bir yere sahiptir. Okul, günümüzde iki tür eğitim sağlamaktadır: örgün ve açık. Açık öğretim programı üç haftalık hızlandırılmış kurs ve her dönemin başlangıcı ve sonunda yapılan sınavlardan oluşmaktadır ve esas gayesi imam ve vaiz yetiştirmektir. Örgün eğitim programının esas gayesi ise ilahiyat liselerinde ve devlet okullarında dini eğitim verebilecek öğretmenleri yetiştirmektir. Okulun karşılaştığı en büyük problem denkliğinin tanınmasıdır. Okul diplomalarının Milli Eğitim Bakanlığınca denkliği kabul edilmemesine rağmen Bulgaristan hükümeti, İslam dini dersleri verebilmek için enstitü mezuniyeti koşulunu aramaktadır. Okulda eğitim gören ve mezun öğrenci sayıları düşüktür;

gelecek kaygısı ve ne iş yapılacağı hususu bu konuda etkilidir. İlahiyat liseleri ve Yüksek İslam Enstitüsü'nün öğrenci sayılarının düşük olması, Bulgaristan'da İslami eğitim veren okulların istenilen düzeyde yaygınlık kazanamadığının göstergesidir. Yine de bu okulların daha tercih edilebilir hale gelmesi için çabalar devam etmektedir (Cambazov, 2013b: 270; SETA, 2020: 60-61).

1.2.2.5. Bulgaristan Türklerinin Günümüzdeki Dini Durumu

Bulgaristan Türkleri, komünist dönemin sona ermesiyle birlikte dini alandaki yasakların kalkması ile daha özgür bir ortamda dinlerini yaşayabilmektedir. Komünist dönemdeki yasaklar onların dini hayatlarında büyük bir etkiye sahip olmuştur. Bulgaristan'da yaşayan Türklerin önemli bir temsilcisi olan Cambazov (2013b: 222), Bulgaristan'daki Müslümanlığın özelliklerini şöyle ifade etmiştir:

> "Bulgaristan'da uygulanan Müslümanlığın bazı karakteristik özellikleri vardır. Bunları şöyle birkaç noktada toplayıp özetlemek mümkündür: Geleneksel bir İslam; bid'atlara, hurafelere karıştırılmış bir iman; ateizmin yozlaştırdığı bir Müslümanlık; Hıristiyanlığın etkisi altında bir uygulama, imanın ve İslam'ın şartlarını yorumlamadaki hatalar, dinler arası diyalog anlayışının uygulanmasındaki yanlışlar."

Osmanlının Rumeli topraklarından çekilmesi ile birlikte pek çok din alimi, fıkıhçılar da bu topraklardan Anadolu'ya göç etmişlerdir. Bulgaristan Müslümanları da dini lidersiz, başsız kalmıştır ve neticesinde dini bilinç bozulmuş, bilgi azalmıştır. Medreselerin, Nüvvab okulunun yetiştirdiği kimseler bu eksikliği tamamlamada yetersiz kalmışlardır. Ülkede bilinçli İslam'ın yerini, aileden görülen ve öğrenilen geleneksel bir İslam almıştır. Kişiler sağlam bir imana sahip olsalar da İslam'ın getirdiği ibadetleri uygulamada ve İslam'ı yaşamada bilgi eksikliği vardır. Geleneksel İslam güncel koşulların getirileriyle belli başlı değişikliklere uğrasa da varlığını korumaktadır. İslami bilgi ve bilinçten yoksun birçok nesil camilere Cuma ve bayram vakitlerinde gitmektedir. Komünist dönem içerisinde doğup yetişen nesiller dinlerinden yoksun bırakılmışlardır. Dini eğitim yasaklanmış ve nesiller sosyalizm-ateizm ruhuyla yetiştirilmiştir. Bundan dolayı Bulgaristan'da dinden habersiz olan birçok nesil yetişmiştir. Bunun neticesinde dini bilgiye sahip olmayan aileler evlatlarına da bunu öğretecek bilgiden yoksun olmuştur. Ateist ruhla yetişmiş olan bu kişiler, günümüzde dini serbestlik olmasına rağmen hayatlarında İslam'ı yeterince yerleştirememektedir. Günümüzde özellikle Bulgarlar ile Türklerin bir arada yaşadığı bölgelerde, Müslümanlar birçok Hıristiyan adet ve göreneklerini kendi günlük hayatlarında uygulamaya ve Bulgarlara benzemeye başlamışlardır (Cambazov, 2013b: 223-227).

İslam'ı yeniden canlandırma süreci esas olarak eski nesiller ve emekliler için karakteristik nitelikte olmuştur. Özellikle yaşlılar, camileri sık sık ziyaret etmektedir ve dini kurallara sıkı sıkıya uymaktadırlar. Komünist rejimin yıkılmasının ardından çoğunlukla yaşlı kadınlar evde birlikte dua etme geleneğini yenilemiştir. Genellikle perşembe günleri bir araya gelirler ve ölenlerinin anısına mevlit okuturlar, ardından ölenler için çörekler veya tatlılar yaparak komşularına dağıtırlar. Dini bayramlar da Müslümanlar tarafından kutlanmaktadır (Maeva, 2015: 96; Lutov, 2006: 18). Genç ve orta kuşaktan Türklerin ezici çoğunluğu laik bir tavır sergilemektedir. Müslümanlık geleneği esas olarak yaşlılar tarafından sürdürülmektedir. Genç Türkler laik okulları tercih etmektedir ve bu nedenle ilahiyat liselerinin öğrenci alması zorlaşmaktadır. Gençlerin cami ziyaretleri çoğunlukla Ramazan ayında verilen iftar sofralarıyla olmaktadır. Buna rağmen, genç Türkler geleneksel kültürlerine ve atalarından miras kalan belirli adetlere sıkı sıkıya bağlıdırlar.[3]

Müslümanların Batı Avrupa ülkelerine göçleri ve yaşamları onların dini inanç ve uygulamalarının güçlendirilmesine katkıda bulunmaktadır. Bu ülkelerde çalışan göçmenlerden bazıları orada kaldıkları süre boyunca kendi dinleri hakkında çok şey öğrendiklerini ifade etmişlerdir. Bazı Türkler, Avrupa'daki yerli Müslümanların davranışlarından etkilenmektedir. Türkler, Bulgaristan'a döndükten sonra İslam'ı uygulamaya devam etmektedirler (Maeva, 2015: 92).

1.2.3. 1984-1989: Asimilasyon Dönemi

Bulgaristan komünist yönetiminin hayali tek uluslu homojen bir millet oluşturmaktır. Bu gaye doğrultusunda ülkede bulunan azınlıklar iki farklı durumla karşı karşıya kalmışlardır. Nüfus artış oranları Bulgarlardan fazla olduğundan yönetim Türklerin sayısını %10 üzerine çıkarmamaya özen göstermiştir, bundan dolayı zaman zaman göç ettirilmişlerdir. Kalan Türkler de tek uluslu Bulgar toplumu hayalinin gerçekleştirilebilmesi için asimilasyona maruz kalmışlardır. Bulgar yönetiminin aşamalı olarak gerçekleştirdiği asimilasyon politikaları 1984 yılına gelindiğinde zorunlu asimilasyona dönüşmüştür.

Bu dönemde Türk azınlığa yapılanlar Bulgaristan tarihinde ilk defa vuku bulmuş bir olay değildir. Bulgaristan'da toplu isim değiştirme olayları ilk olarak Balkan Savaşları döneminde olmuştur. Uygulamaya ilk kez maruz kalanlar Rodoplar bölgesinde yaşayan Müslüman Pomak nüfus olmuştur. Aslında iki dönemin de sahip olduğu argüman aynıdır; onlar esasen Hıristiyan ve Bulgar'dır ve Osmanlı döneminde Müslümanlaştırılmışlardır, yapılan bu

[3] Antonina Zhelyazkova "Muslims in Bulgaria". https://www.oasiscenter.eu/en/who-are-muslims-in-bulgaria (erişim tarihi: 20.04.2021).

uygulamayla özlerine dönmektedirler. Komünist partinin azınlık politikasında gerçekleştirilmesi istenen ana hedef, Bulgaristan'da 'edinna natsiya' yani tek bir millet oluşturmaktır. Bu hedefe ulaşabilmenin yolu ise ülkede bulunan her etnik azınlık grubunun Bulgar ulusu içinde eritilmesidir. Bu düşüncenin hayata geçirilebilmesi adına bir yol haritası oluşturulmuştur fakat bu denli büyük bir olayın parti gücünü aşacak olmasından dolayı devlet meselesi haline dönüştürülerek deneme niteliğinde yavaş yavaş ilerlenmeye başlamıştır (Ersoy-Hacısalihoğlu, 2012: 176; Gülmen, 2011: 136).

Çıkarılan yol haritasının ilk adımı 1959 yılında gerçekleştirilmiştir. Tüm okullarda ana dilde verilen eğitim Bulgarcaya dönüştürülmüştür; ilk adım fazla tepki ve eleştiri toplamamıştır. İkinci adım 1960 yılında gerçekleşmiştir; bu yılda Çingene ve Türklerin kimlik değişimi hususu gündeme gelmiştir ve bu doğrultuda konferanslar düzenlenmiştir. Tırnova şehrinde düzenlenen konferansa öğretmen olarak katılan Gülmen'in aktardığına göre (2012: 136-138) Türk delegeler bu konuda hazır olmadıklarını dile getirirken Çingene delegeler hazır olduklarını ifade etmişlerdir. Sonucunda, Çingenelerin adlarının hemen değiştirileceği, Türklerin adlarının ise isteğe bağlı olarak, zorlama olmadan değiştirileceği söylenmiştir. Çingene kişilerin isim değiştirmeleri zorunluydu fakat seçecekleri isim kendi tercihlerine bırakılmıştı. Bunun üzerine onlar da Bulgar halkı için önemli tarihi kişiliklerin isimlerini almaya başlamışlardır; Hristo Botev, Vasil Levski gibi. Nihayetinde Bulgarlar tarafından bu durum hoş karşılanmamıştır ve karar iptal edilerek Çingenelere isimleri geri verilmiştir. Yol haritasının üçüncü adımına gelindiğinde ise 1970'li yıllarda Pomak ve Çingene nüfusun adlarının tekrar değiştirilmesine karar verilerek kısa zamanda tamamlanmıştır. Pomaklar direniş gösterseler de Bulgar hükümetine dışarıdan fazla bir eleştiri gelmediğinden bu olay böyle kalmıştır fakat bu sefer Bulgar tarihine mal olmuş kişilerin isimlerinin verilmemesi için çaba sarf edilmiştir. Sonuncu ve dördüncü olan yol haritası adımı ise Türklerin asimilasyonudur. Haritaya göre de bu işlem iki ay içerisinde halledilmelidir.

1.2.3.1. İsim Değiştirme Uygulamasının Gerçekleştirilmesi

Bulgaristan'da bulunan Türk azınlığın isimlerinin değiştirilmesinden evvel sayıca daha az olan azınlık grupları hedef alınarak asimilasyona bu etnik azınlık gruplardan başlanmıştır. Çingenelerin, Pomak azınlıkların ve Türk-Pomak karışık evliliklere sahip ailelere mensup kişilerin isimleri değiştirilmiştir. Zorunlu isim değişimi başlamadan, 1958 yılında, Bulgaristan hükümeti anayasaya ek bir madde getirmiştir. Bu maddeye göre Bulgaristan vatandaşları isterlerse isimlerini değiştirebileceklerdir. Fakat 1984'e kadar hiçbir Türk gidip adlarını değiştirmek istememiştir. Çözüm olarak da zorla isim değişikliği uygulanmaya başlanmıştır,

öncelikle daha az sayıda olan Çingene ve Pomak gruplardan başlanmıştır (Şerefli, 2002: 471; Türker, 2011: 560).

1983 yılının ortalarından 1984 Aralık ayına kadar Kırcaali, Smolyan ve Haskova bölgelerinde yaşayan ve karma evliliklere sahip olan kişilerin ad değişimine başlanmıştır. Pomak ve Türk karışık evlilikleri karma evlilik olarak adlandırılıyordu ve bu dönemde karma evliliklere sahip yaklaşık 50.000 kişinin isimleri değiştirilmiştir. Türklerin oranına nazaran da bu grubun sayısı daha azdı. Karma evliliklerin ve Türklerin isim değişimlerinde aile reisinin evde bulunması gerekiyordu, aile reisi evde olmadığında isimler değiştirilemiyordu (Ersoy-Hacısalihoğlu, 2012: 180-187; Lütem, 2012: 143). Karma evliliklere sahip olanların ve Türklerin isim değişimi uygulamasında pek çok aile reisi erkek evlerden kaçarak ormanlarda, kuyularda, gizli yerlerde saklanmışlardır. İsimlerini vermek istemeyen Türklerin çoğu dayanabildiği kadar bu süreci devam ettirerek isimlerini daha uzun süre muhafaza edebilmişlerdir.

1984 yılının sonuna gelindiğinde Bulgaristan, ülkesinde bulunan tüm Türk azınlığın isimlerini zorla değiştirme uygulamasına başlamıştır. 1984'ün Aralık ayı sonundan 1985 Şubat'ına kadar geçen kısa süre zarfında Bulgaristan'da bulunan bütün Türk azınlığın isimleri değiştirilmiştir. Uygulamaya önce Bulgaristan'ın güney bölgesinden başlanmıştır çünkü bu bölgede Türkler yoğun olarak yaşamaktadır. Kırcaali bölgesindeki asker ve polis kuvvetleri daha 1984'ün yaz sonlarında üç katına çıkarılmıştır. Ayrıca Kırcaali, Bulgar yetkililerince sıkıntılı bir bölge olarak görüldüğünden uygulamaya ilk olarak oradan başlanmıştır. Bu uygulama için kış aylarının tercih edilmesinin de bir nedeni vardır; Türklerin sınır boylarından Yunanistan veya Türkiye'ye kaçmasını önlemek. Uygulama ilk olarak, 24 Aralık 1984 tarihinde Kırcaali yakınlarındaki Gorski İzvor köyünde başlamıştır. Uygulamanın başladığı ilk gün yakın bölgelerden asker-polis gücü takviye edilmiştir. Sabahın erken saatlerinde Türklerin yaşadıkları yerleşim yerleri sarılmış, tüm haber ağları işlev dışı bırakılmış, çıkışlar yasaklanmıştır. Polisler teker teker evlere girmeye başlamışlardır ve aile mensuplarının kimlik belgelerini toplamışlardır. İsimlerini gönüllü olarak Bulgar isimleriyle değiştirdikleri ve Türkiye'ye göç etmeyeceklerine dair belge imzalatılmış, önlerine konulan listeden kendilerine yeni Bulgar isimlerini seçmeleri istenmiştir. Nihayetinde, Hasan sadece bir gecede Dimitri olmuştur (Demirhan, 2019: 252-260; Tahir, 2009: 90-91; Şimşir, 1985: 23).

Güney Bulgaristan'da başlayan uygulamalar, ardından kuzey bölgelere doğru ilerlemiştir. Kuzey bölgelerinde olan Türklere, onların asıl Türk oldukları, güneyde yaşayanların Müslümanlaşmış Bulgarlar oldukları söylenmiştir. Bu uygulamayla esasen Türklerin toplu direnişi kırılmak istenmiştir. Zorunlu ad değişiminde karşı koyanlar ciddi bir

biçimde bastırılmıştır. Tutuklamalar, işkenceler, kamplara gönderilmeler ve sürgünler yaşanmıştır. O dönemde pek çok kişi Belene Kampı'na gönderilmiştir. Canına kıyanların, işkence görenlerin vb. sayısı ise tam olarak bilinmemektedir (Demirhan, 2019: 159; McMeekin, 2013: 113).

İsim değiştirme uygulaması başlamadan birkaç ay evvel Türklerin sahip oldukları av tüfekleri bile toplanmıştır. Bu süreçte onların Bulgar güçlerine karşı ellerinde ne bir silah ne bir araç vardır. Onlar adlarından, kimliklerinden vazgeçmek istemezken sadece sözlü direnişte bulunmuşlardır. Yazar, onların Bulgar güçleri karşısında direnişlerini "Halk pankartlardan başka, ellerinde bahçelerinden bol bol kopardıkları çiçekleri uzattılar polislere, askerlere, komandolara. Bu ne demekti. İsyan ediyoruz ama elimizde silahımız yok, çiçeklerimiz var. Bu çiçekleri alın, silahlarınızın namlularına takın ve bizimle barışın demekti." şeklinde ifade etmiştir (Şerefli, 2002: 657-658).

İsim değişimi uygulamasından sonra Bulgaristan'da yaşayan Türk azınlığın kimliklerine ait olan tüm belge ve dokümanlar (ehliyet, doğum belgesi, pasaport vb.) süreci yönetenler tarafından toplanıp yok edilmiştir. Adların değişiminde sadece kişilerin adları değişmemiş, ölen kişilerin adları, mezar taşları dahi değiştirilmiştir. Zira Bulgaristan'da kişilerin adları baba adlarıyla birlikte kullanılmaktadır, bundan dolayı bu uygulamada ölen kişilerin de adları, kütük bilgileri değiştirilmiştir. Zorunlu ad değişimi kampanyası boyunca yeni kütük defterleri dahi oluşturulmamıştır, bunca Bulgaristan Türkü vatandaşın hayatlarını derinden etkilemiş bir uygulama, Türkçe isimlerin yer aldığı kütük defterlerine isimlerinin üzeri çizilerek Bulgar adı yazılması şeklinde gerçekleştirilmiştir (Gülmen, 2011: 130; McMeekin, 2013: 115).

1.2.3.2. Türklere Uygulanan Yasaklar

Parti, Türk azınlığı asimile etme politikası için çok yönlü bir program kabul etmiştir, isim değiştirme ise bu programın ilk basamağı olmuştur. Bu program dini inanç, dil, çalışma koşulları, sosyal ilişkiler ve hayat standardı üzerine temellenmiştir. Türkler üzerindeki asıl baskılar programın uygulanmaya başlamasıyla etkisini göstermiştir. Bu program yukarıda sayılan tüm alanlarda Türkler üzerinde baskı uygulamış ve yabancı oldukları komünist idarenin ateist yaşam tarzını benimsemeleri hususunda baskı aracı olmuştur (Tahir, 2009: 94).

Bulgaristan'da yaşayan Türklere karşı uygulanan baskılar ve asimile etme uğraşları ilk olarak onların milli benliklerine odaklanmıştır. Türklerin Türkçe konuşmaları yasaklanmış ve Türkçe konuşanlar para cezalarına çarptırılmışlardır. Eminov "Şu açıkça görülmektedir ki bir toplumun konuştuğu dilin yasaklanması o dilin daha da güçlenmesine neden olmaktadır."

demiştir. Yasaklanan Türkçeyi konuşmak gizli bir savunma aracı gibidir. Yasak döneminde Türkçenin konuşulması baskıların olduğu sisteme bir meydan okuma, bir isyan, aidiyetini koruma ve savunma durumuna gelmiştir (Eminov, 2002b: 7; Kamil, 1989: 57). İşyerlerinde, kamuya açık alanlarda ana dillerini konuşamamışlardır. Bu durumdan daha fazla etkilenenler yaşlı kesim olmuştur, kendi zamanlarında Türkçe eğitim alabilmiş olmaları, Türk yoğun yerlerde yaşayarak Bulgarlarla fazla iletişim halinde olmamaları gibi durumlarla Bulgarcayı çok iyi bilmeyenler vardır. Bu dönemde ekmek almak için markete gidip isteğini dil bilmemesinden dolayı ifade edemeyen, ekmeğini dahi alamadan evlerine dönen yaşlı insanlar olmuştur.

Komünist yönetim, isim değişimi uygulamasına başlamadan evvel Türklerin dini durumları ile ilgili araştırmalar yapmıştır ve 1970'li yıllara oranla %10-15 civarında dine bağlılıklarının azaldığını saptadıklarını parti toplantılarında ifade etmişlerdir. Aldıkları bu sonucu uyguladıkları ateist propagandanın başarısı kabul etmişlerdir. Fakat bu toplantılarda başarılardan bahsedilirken halkın üzerindeki baskıdan bahsedilmemiştir. Yönetim, 1980 sonrasında bazı dini kısıtlamalar getirmiş ve bazı Türkler bundan dolayı camilere gidememiş, ibadetlerini dilediğince yerine getirememiştir; yönetim ise bu durumu Türklerin dini hissiyatının azalması olarak yorumlamıştır. İsim değiştirme uygulamalarında ise isimlerini değiştirdikleri takdirde dini serbesti vereceklerine dair söz vermişlerdir. Maalesef fazla bir zaman geçmeden bu alana da karışmaya başlamışlardır ve Türklerin geleneksel kıyafetlerinin çağa uygun olmadığını söyleyerek yasaklamışlardır. Türk kadınlarını şalvar giymek yerine pantolon yahut etek giymeleri konusunda mecbur etmişlerdir. Yaşlı kadınların dahi başlarındaki eşarplar çıkartılmıştır. Türklerin evlerinde bulunan Kur'an tercümeleri hatta tüm Türkçe kitaplar toplanmıştır (Tahir, 2009: 86-94, Demirhan, 2019: 262; Kamil, 1989; 57).

Türklere uygulanan kısıtlamalar sadece bunlarla sınırlı olmamıştır. Onların sahip oldukları İslami gelenek ve göreneklerin hepsi yasaklanmıştır. Artık camilere ibadetlerini yerine getirmek için gidememekte, mevlit okutamamakta, çocuklarını sünnet ettirememekte, hayatlarını kaybetmiş yakınlarını kendi dini değerlerine göre defnedememektedirler. Bu dönemde ölenler tıpkı Hıristiyan dininin adetlerinde olduğu gibi kıyafetleri ile tabut içerisinde defnedilmiştir. Mezar taşlarında ise doğduklarında verilmiş olan Türk adları değil, isim değiştirme kampanyasıyla verilen Bulgar adları yazılmıştır. Çocukları sünnet ettirmek de kesinlikle yasaktır ve sünnet edenler ve sünnet ettirenler mahkemelere sevk edilmiştir. Sünnet yaptıran aileler hakkında suç duyurusunda bulunularak sonucun hapse kadar gittiği olaylar yaşanmıştır. Tüm bunların yanında sosyal hayatlarında da kendi adet, gelenek ve göreneklerini devam ettirmelerine izin verilmemiştir. Düğünler, merasimler artık Bulgar gelenek ve

göreneklerine göre yapılmak zorundadır, Türkçe müzik dinlemek yasaktır, Bulgarca müzikler dinlenecektir (Ersoy-Hacısalihoğlu, 2012: 173-174).

Türklere uygulanan tüm bu yasak ve kısıtlamalar onları benliklerinden vazgeçirememiştir. 1987 yılının ikinci yarısı onların gizli mücadelelerinin yoğunlaştığı ve giderek bilinçlendiği dönem olarak tarif edilebilir. 1988 yılının Ocak ve Şubat aylarında, Bulgaristan'da yaşayan Türk azınlığın yaşadığı tüm bölgelerle ilgili istihbarat raporları Sofya'ya iletilmiştir. Bu raporlara göre artık Türklerin uyanışı hissedilmekte, rahat bir biçimde Türkçe konuşulmakta, her yerde gizli teşkilatlar kurulmakta, sahip oldukları gelenek ve göreneklere ait alışkanlıklar tekrar yaşatılmaya başlanmakta ve zorla isim değiştirme kampanyası bağlamında dayatılan yasaklar ve zorunlu uygulamalar Türkler tarafından reddedilerek yerine getirilmemeye başlanmaktadır (Zafer, 2012: 212).

1.2.3.3. Türkiye'nin Tutumu

Bulgaristan'da yaşanan zorunlu asimilasyon olayları, ilk olarak 1985 yılının Ocak ayında dünya ve Türk basınına büyük ölçüde yansımıştır. Zorla asimilasyon olaylarının Türkiye'de duyulmasının ardından, Kenan Evren imzasıyla Todor Jivkov'a yazılı bir mesaj gönderilmiştir. Evren, Jivkov'dan Bulgaristan'da bulunan Türklere zorla Bulgar isimleri verilmesi uygulamasından vazgeçilmesini rica etmiştir. Türk basını bu defa susmamış, Bulgaristan'da yaşayan soydaşların arkasında yer almıştır. Basın durmaksızın yazmış, çeşitli illerde protesto mitingleri ve yürüyüşler yapılmış, üniversitelerde sempozyumlar ve açıkoturumlar düzenlenerek Bulgarların yaptıkları müzakere edilmiş, meslek kuruluşları, dernekler ve üniversiteler vb. tarafından bildiriler yayımlanmıştır (Şimşir, 2012: 361-378).

Bulgaristan, Türkiye'den hemen bir reaksiyon gelmemesi adına uygulamayı çok gizli tutmuştur. Politbüro üyelerinden çoğunun son ana kadar programdan haberi olmamıştır hatta bazıları uygulama başladıktan sonra durumdan haberdar olmuştur. Kordiplomatik için de durum aynı olmuştur. Ankara, başlangıçta nasıl bir tepki vereceğine karar verememesinden dolayı hareketsiz kalmıştır fakat basının da ısrarıyla harekete geçmiştir. TBMM'de yapılan gizli bir toplantı neticesinde alınan kararla 22 Şubat 1985 tarihinde Ankara'da bulunan Bulgar Büyükelçisine bir nota verilmiştir. Verilen notada, iki ülke arasındaki iyi komşuluk ilişkilerinden bahsedilerek kapsamlı bir göç anlaşması için anlaşma isteği dile getirilmiştir. Buradaki önemli husus ise Türkiye'nin verilen bu notada Bulgaristan'daki Türklerin ad değişimi uygulamasından bahsetmiyor oluşudur. Notada ifade edilmek istenen, Türkleri istemiyorsanız onları biz alırız olmuştur. Bulgaristan, Türkiye'den gelen bu ılımlı öneriyi kabul etmemiştir. Bununla birlikte Türkiye de bu konuda değişik bir politika uygulamaya karar

vermiştir ve bu politikanın üç ana unsuru vardır. Öncelikle Bulgaristan'da asimilasyona maruz kalan Türk soydaşların göçlerinin sağlanması, ikinci olarak Bulgaristan ile olan münasebetlerin en aza indirilmesidir. Bu doğrultuda ekonomik ve ticari ilişkiler oldukça azaltılmış, kültür ve spor ilişkileri ise tamamen durdurulmuştur. Üçüncü olarak ise Türkiye bu durumu uluslararası kuruluşlara taşıma kararı almıştır (Lütem, 2012: 143-144).

Bu dönemde Türk basını, Bulgaristan'da yaşayan soydaşların durumunu Türk ve dünya kamuoyuna duyurmada görevini başarıyla yerine getirmiştir denebilir. Türk basını bu dönemde mevcut tüm gazeteleri ile ortak bir tutum sergilemiştir ve Bulgaristan'da olanları geniş çapta duyurmayı başarmıştır. Bu dönemde meselenin göz önünde tutulmasını sağlayan önemli aktörlerden birisi de Bulgaristan'dan göç eden Türklerin oluşturdukları dernek ve kuruluşlardır. Dönem içerisinde Ankara ile sık sık yakın temasta bulunmuşlar ve yaşanan sorunların çözülmesi hususundaki önerilerini ifade etmişlerdir (Demirhan, 2019: 268-269).

Bu dönemde Naim Süleymanoğlu'nun[4] Türkiye'ye sığınması da Bulgaristan Türkleri davasının dünya kamuoyuna duyurulmasına katkı sağlamıştır. 7 Aralık 1986 tarihinde Bulgar halter takımı ile Avustralya'nın Melbourne şehrine dünya şampiyonası için giden Naim takımından ayrılarak kaçmıştır. Naim, Türkiye'nin Melbourne Başkonsolosu olan Sahir Armaoğlu'nun evine giderek Türkiye'ye iltica etmek istediğini dile getirmiştir. Durum, usulen yerel polise haber edilmiştir ve Melbourne polis makamları iltica için gerekli işlemleri başlatmıştır. Ayrıca Naim de koruma altına alınmıştır. 12 Aralık'ta Londra'ya gönderilen Naim bir gün sonra Londra'dan Ankara'ya getirilmiştir ve derhal Başbakanlığa gidilmiştir. O sırada bir basın toplantısında olan Özal gerekli açıklamaları yaptıktan sonra Naim'i gazetecilerle karşılaştırmıştır. Bunun ardından Özal ve Naim uzunca bir süre gazetelerin baş sayfalarında yer almıştır (Şimşir, 2012: 417-418).

Türkiye, Bulgaristan'da yaşananları çeşitli uluslararası örgütlere taşımıştır ve bu doğrultuda çaba sarf etmiştir. Türkiye, uygun olan kuruluşlara durumu götürmüş ve Bulgarların bu duruma son vermesini istemiştir. Bulgarlar ise ya olayları inkar etme yoluna gitmiş ya da farklı bir biçimde yorumlamışlardır. Türkiye'nin bu toplantılarda Avrupa ülkelerinden destek görmesinin ardında, Bulgaristan'da yaşanan olayları uluslararası arenada siyasi bakımdan değil insani bakımdan ele alması yer almaktadır. Buna karşın Bulgaristan, öncelikle sıkı sıkıya bağlı olduğu Sovyetlerden ve diğer müttefiklerinden ya çok az destek görmüştür ya da hiç destek

[4] 22 Kasım 2019 tarihinde gösterime giren, yönetmenliğini Ömer Feyzioğlu'nun yaptığı Cep Herkülü: Naim Süleymanoğlu filmi, Naim Süleymanoğlu'nun hayatını ve dönemi başarılı bir şekilde ele almıştır. Naim'in hayatının yanı sıra dönemde meydana gelen zorunlu isim değiştirme kampanyası, kampanyada yaşananlar, Türklerin mevcut durumları, yaşayışları gibi pek çok konu filmde gösterilmiştir.

görmemiştir. Bu durum ise Avrupa ülkelerinin Türkiye'nin yanında olmasını kolaylaştırmıştır (Lütem, 2012: 159-169).

Türkiye, başlangıçtan beri olduğu gibi bu dönemde de Bulgaristan Türklerini ülkelerine kabul etmeye hazır olduğunu ifade etmiştir. Göçe yanaşmayan Bulgaristan, ülkesindeki Türk azınlığı tamamen Bulgar ulusuna adapte edebilmek için zorunlu asimilasyon uygulamasını devam ettirmiştir. Türkiye'nin ulusal ve uluslararası arenadaki çabaları pek çok ülke ve kuruluşun Bulgaristan'ı kınaması ve ilişkilerini asgari düzeye indirmelerine yardımcı olmuştur. Sıkı bir biçimde bağlı olduğu Sovyetlerin de Bulgaristan'ın yanında olmaması ile birlikte ülke derin bir yalnızlık içerisine sürüklenmiştir.

1.2.3.4. Zorunlu Asimilasyon Kampanyasının Değerlendirilmesi

Kampanyanın nedenleri ile ilgili çok farklı görüşler ortaya atılmıştır. Bu konudaki yaygın düşünce, komünist yönetimin iktidara geldiği ilk zamanlardan beri uygulamayı planladığı ve hayata geçirmek için doğru zamanı beklediğidir. Bu uygulamaya kimlerin neden olduğu hususu ise tartışmalara neden olmuştur çünkü Politbüro belgelerinin hiçbirinde isim değiştirme meselesinden alenen bahsedilmemiştir. Bulgaristan yıllarca kademeli olarak yürüttüğü asimilasyon politikasını terk ederek neden zorla asimilasyon yolunu tercih etmiştir, bu sorunun cevabı da net değildir. Bilinen, bu uygulamaya Jivkov ve yakın çevresi tarafından karar kılındığıdır. Fakat bazı belgelerin Todor Jivkov'un yönetimden uzaklaştırıldığı 1989 yılında yok edilmesinden dolayı sürecin sorumluları net olarak belirlenememiştir. Olayın sorumlularını cezalandırmak amacıyla yapılan yargılamada, Jivkov ve birkaç isim haricinde kalanlar salıverilmiştir. Suçlu bulunanların ceza biçimi de ev hapsi olmuştur (Tahir, 2012: 108-112; Lütem, 2012: 144).

Bulgaristan-Türkiye ilişkilerinde Sovyetlerin önemli bir rolü bulunmaktadır. Bu durum, Sovyetlerin kendine bağlı tüm ülkelerinde olduğu gibi Bulgaristan'ı da yakinen kontrol etmesinden kaynaklanmaktadır. Yani Bulgaristan hem iç hem de dış siyasetinde Sovyetlerin oluru olmadan hareket edememektedir. Bu bağlamda ülkedeki Türk azınlığa uygulanan asimilasyon konusunda da Sovyetlerin onayı gerekmekteydi. Bu konuda yaygın görüş Sovyetlerin bu hususta Bulgaristan'ı desteklemiş olması yönündedir, hatta Bulgaristan'ı adeta bir deneme tahtası olarak kullanıp kendi ülkesinde bulunan azınlıkların asimilasyonunda nelerin ortaya çıkabileceğini Bulgaristan örneğinde görecekleri yönündedir. Lütem ise (2012: 152-153) bu görüşün doğru olmadığını savunmaktadır. Ona göre Sovyetler, böyle bir programı uygulayacak güce sahip değildir zira bu durumu da uygulamanın birkaç yıl ardından Sovyetler Birliği'nin yıkılması göstermiştir.

Bulgaristan'da uygulamalara son verilmesinin nedenlerinden biri komünist sistemin çökmesi olmuştur. Bulgaristan, kendi tercihiyle başlattığı asimilasyon uygulamalarını yine kendi tercihiyle sonlandırmıştır. Gelinen noktada Sovyetlerin koruyucu himayesinin artık yok olmasının yanında uygulamalara resmen son verilerek yeni yönetimin tesis edilmesi ve yapılanların hata olduğunun kabulü, karşılarında güçlü komşuları Türkiye devletinin var olduğu gerçeği olmuştur (Ekinci, 2013: 185).

1.3. Bulgaristan Türkleri ve Siyaset

Bulgaristan'da yaşayan Türklerin siyasi hayatları sosyalist dönem ve sonrasında farklı şekilde etkilenmiştir. İzleyen bölümde söz konusu dönemler itibariyle Bulgaristan'ın Türklere karşı siyasi yaklaşım ve uygulamaları ve Türklerin siyasi durumu, sosyalist dönemin ardından Bulgaristan siyasi arenasında Bulgaristan Türklerinin yer alması, Hak ve Özgürlükler Hareketi'nin oluşumu, siyasi arenada HÖH'ün durumu, HÖH'e karşı olumlu görüş ve eleştiriler, Türklerin ve Müslümanların oylarını hedefleyen diğer siyasal partiler ele alınacaktır.

1.3.1. Bulgaristan'ın Türklere Karşı Siyasi Yaklaşımı ve Uygulamaları

1944 yılında, Sovyet birliklerinin Bulgaristan'ı işgali ile ülkede sosyalist rejim kurulmuştur. Kurulmuş olan yeni rejim, kendisini Türklerin dostu olarak göstermiştir ve ülkesinde bulunan Türk azınlıklara parlak bir gelecek vaadinde bulunmuştur. Kendilerinden önceki faşist rejimi şiddetle ayıplayıp kardeşlik ve eşitlik sözü vermişlerdir. Dönemin başlarında ülkede bulunan Türk azınlıkla iyi ilişkiler inşa etmeye çalışmışlardır. Zira sosyalist rejimin 'kardeşçe bir arada yaşama' ilkesi de bu durumu desteklemiştir (Karpat, 2004: 328; Acaroğlu, 1999: 217; Kamil, 1989: 55).

1947 yılında kabul edilen anayasa Bulgaristan'ın ikinci anayasası olmuştur. Anayasa, Yugoslavya ve Sovyet anayasaları örnek alınarak hazırlanmıştır. Bu anayasada da ülkede yaşayan azınlıkların hakları koruma altına alınmıştır. Anayasanın 71. maddesine göre ülkedeki tüm yurttaşlar yasa önünde eşittir; din, ulus kökeni yahut varlık düzeyinde hiçbir ayrımcılık tanınamaz. Ne var ki, bu anayasada da azınlıklarla ilgili yer alan hükümler göstermelik olmaktan ileri gidememiştir. Türk azınlığa uygulanan asimilasyon politikaları son bulmamış ve artarak devam etmiştir (Kamil, 1989: 55; Todorov, 1979: 114).

Bulgaristan'daki Türkler, ülkedeki en büyük azınlık grubunu oluşturmaktadır. 1947 Anayasası 79. maddesinde, ülkedeki azınlıkların kendi dillerinde eğitim alma, kendi dillerini geliştirme ve ulusal kültürlerini geliştirme hakkına sahip olduğunu belirtmiştir. Sofya Üniversitesi'nde bir Türk Dili bölümü ve bir dizi Türk Dili yayını mevcuttur ve Türk Dili müfredat dışı bir etkinlik olarak öğretilmiştir. Türk azınlığın kendi eğitimli sınıfını yaratmasını

engellemek için de paralel bir süreç kurulmuştur. Sofya Üniversitesi Türk Filolojisi bölümü, 'politik olarak sağlam' bir geçmişe sahip önemli sayıda Türk azınlığı kabul etmiştir. Bu eğitim entegrasyonu, toplumun daha eğitimli üyelerinin güvenlik hizmetlerinde işe alınmasını kolaylaştırmıştır çünkü üniversitede eğitim alırken onları gözlemlemeyi, seçmeyi ve kontrol etmeyi kolaylaştırmıştır. Bu süreç 1950'lerde hızlanmıştır ve sonunda Komünist Parti Türk azınlığın seçkinlerinin kontrolünü ele geçirmiş ve topluluk üyelerinin mesleki yöneliminin çoğunu etkilemiştir. Bu duruma ek olarak, Sofya Üniversitesi Türk Filolojisi Fakültesi, yalnızca güvenlik hizmetlerinin sıkı kontrolü altına alınan 'güvenilir' Bulgarlar için ayrılmıştır. Bu şekilde devlet kontrolü, her iki taraftaki seçkinlerin 'işbirliği' ile güçlendirilmiş ve bu da bağımsız politik fikirli aydınların gelişmesini engellemiştir (Yalımov, 2015: 26; Mahon, 1999: 154-155).

Başlangıçta, ulusal azınlıkların Bulgar komünist ulusuna tam entegrasyonu istenmiştir. Buradaki düşünce, sosyalist vatandaşların herhangi bir ulustan olabileceğidir. Uygulamada ise Bulgar olmayanların ülkeyi terki teşvik edilmiştir. Komünist Parti Başkanı Vılko Çervenkov, 1949 yılında Bulgar sosyal ve ekonomik yaşamına ciddi bir Sovyetleşme getirmiştir. Çervenkov, azınlık sorunlarını mümkün olan en kısa sürede çözülmesi gereken bir sorun olarak gören kararlı bir Stalinist olmuştur. Zira komünizmi benimsemiş olan Bulgaristan'ın yönetimi Moskova tarafından gerçekleştirilmiştir. Bulgaristan'ın Türk azınlığa karşı uyguladığı politikalarda da Sovyet etkisi mevcuttur (Borden, 2001: 271; Tahir, 2009: 22).

Komünist yönetim, ülkede bulunan Türk azınlığa karşı çeşitli uygulamalar gerçekleştirirken aynı zamanda onların ülke içi göçünü de sağlamaya çalışmıştır. Fakat tüm yapılanlara hatta uygulanan iç göçe rağmen Bulgaristan Türklerinin kendi kültürel değerlerini muhafaza ettikleri görülmüştür. Bunun üzerine 1950 ve 1951 yıllarında Bulgaristan Türkleri ülkeden göç ettirilmeye çalışılmıştır ve sonucunda 250.000 kadar Türk, Türkiye'ye göç etmiştir. Bu göçün arkasında yatan farklı nedenler vardır; bu nedenlerin en önemlilerinden biri ülkede yaşayan Türk azınlığın durumu ve Bulgaristan hükümetinin iç politika düşünceleridir. Bulgaristan yönetimi, ülkede bulunan Türk azınlığın entegrasyonu hususunda bir başarı sağlayamadığından dolayı göç yoluna başvurmuştur; böylelikle hükümetin bu konudaki kararlılığı gösterilmeye çalışılmıştır (Tahir, 2009: 32-38; Kamil, 1989: 30).

1950'li yıllarda komünist söylem, Türk azınlığı şanlı sosyalist devletin inşasında eşit bir katılımcı olarak nitelendirmiştir. Bulgar burjuvazisinin faşist rejimi altında yaşadıkları ayrımcılığın aksine, bu dönemde Türk başarılarının altı çizilmiştir. En önemlisi, bu dönemde Türkler hala Bulgaristan'da yaşayan etnik bir grup olarak tanınmaktadır. Mevcut görüş her ne kadar ülkede bulunan Türklerin mümkün olduğunca Türkiye'ye göçüne izin vermek olsa da

1950-1951 göçlerinin ardından Bulgaristan'da kalmayı tercih eden Türkler, Bulgaristan yaşamında bir varlık olarak kabul edilmişlerdir. Çeyrek yüzyıl kadar bir zaman diliminde Bulgaristan Türkleri, sosyalist bir ulusal azınlık olarak nitelendirilmiştir. Bu görüş, 1958 yılında azınlıklar hakkında alınan kararlar sonrasında on yıl boyunca geçerli olmuştur. Fakat alınan bu kararlarda, ülkedeki Türk azınlığın Türkiye ile herhangi bir bağı, bağlantısının olmadığı savı ortaya atılmıştır. Borden, bu hususta Bulgaristan Türklerinin arada kaldıklarını ifade etmiştir. Bulgaristan Türkleri, Bulgaristan devleti bağımsızlığını kazandıktan sonra ulus üstü kimliklerini ulusal kimliğe dönüştürmek zorunda kalmışlar ancak Bulgar vatandaşı olarak gerçekten gelişememişlerdir. Türkiye'ye göç edenler de yeni Türk milli fikirlerinin inşasına ayak uyduramamışlardır. Sonuç olarak Bulgaristan Türkleri, bir şekilde iki ülke arasında kalmıştır. Hem Bulgaristan hem de Türkiye, onlara bu konuda çok az seçenek sunmuştur (Yalımov, 2015: 26; Borden, 2001: 267-272).

1956 yılı, Bulgaristan'da bulunan azınlıklar ve özelinde de Türk azınlık için önemli bir zaman dilimi olmuştur. 1956'da yapılan Nisan Plenumu sonrası ülkede bulunan azınlıklar için önemli kararlar alınmıştır. Bu oturumda, Bulgaristan'ın tek uluslu bir devlet olduğu olgusu ve ülkede bulunan Türklerin Bulgar ulusunun ayrılmaz bir parçası olduğu fikri vurgulanmıştır. Bu düşünce doğrultusunda ülkedeki azınlıkların Bulgar ulusuna entegrasyonunu hedefleyen politikaların uygulaması başlatılmıştır. Bu toplantıda bazı gizli kararlar da alınmıştır. Bulgaristan Türklerinin ulusun bir parçası olduğu düşüncesinden hareketle Türk eğitimi ile ilgili değişikliklere gidilmesi kararlaştırılmıştır zira onların düşüncesine göre Türkçe eğitim Bulgar ve Türk gençler arasında bir farklılık yaratmaktadır ve bu nedenle onların eğitimi konusunda ulusa entegrasyonlarını kolaylaştıracak değişikliklere gidilmesinde karar kılınmıştır. Nisan Plenumu'nda alınan karar doğrultusunda 1959'da Türk azınlık okulları Bulgar okullarıyla birleştirilmiştir ve 1970'lerin başında da Türkçe eğitim tamamen sona ermiştir. Alınan kararların içeriği belli bir süre boyunca gizli kalmış ve kararlaştırılanlar kademeli olarak eğitim hayatında ve toplumsal hayatta kendini göstermeye başlamıştır. Türklere verilen haklar yavaş yavaş kısıtlanmaya başlamış ve onların varlık göstermelerine olanak sağlayan koşullar yok edilmeye başlanmıştır. Burada yaşanan değişiklikler bir anda olmamış ve zamana yayılarak uygulanmaya koyulmuştur (Özgür, 1999: 73; Alagöz, 2015: 382; Mahon, 1999: 156; Tahir, 2009: 56-57).

1956 Nisan Plenumu, Bulgar hükümetinin azınlık politikasında bir dönüm noktası olmuştur. Dimitrov, bu tersine dönmenin nedenlerinden biri olarak, Stalinist özellikteki kontrolün kısmi gevşemesini ve komünist liderliğin gücünü milliyetçi terimlerle meşrulaştırma çabalarının arttığına dikkat çekmiştir (akt. Bojkov, 2004: 352). 1956'dan sonra Bulgar halkının

beyinleri hükümet tarafından yıkanmaya başlamıştır: niteliksel olarak yeni bir kavram, onların devlet için tehlikeli olduğu söylemi geliştirilmiştir. 1958'de, Komünist Parti ortaya atılan iddiaları doğrulamak için Türk nüfus arasındaki ideolojik çalışmalarını yoğunlaştırma planlarını onaylamış ve resmi politikasını artık bu nüfusu Türk ulusal azınlığı olarak ifade etmeyi bırakarak yenilemiştir. Onların Türkiye ile toprak bağı ya da ortak bir bağlantısı yoktur; dil, kültür ve gelenek bakımından Bulgar ulusunun da bir parçası değildirler ancak Bulgaristan ile ortak hedefleri vardır. Böylelikle Bulgaristan Türkleri, herhangi bir ulusa ait olmamaya hatta kendi ulusuna ait olmamaya mahkum edilmiştir (Bojkov, 2004: 352-353).

1960'lı yıllarda politikalarda köklü değişiklikler olmuştur. Komünist Parti, Müslüman azınlıkların Bulgar toplumuna entegrasyonunu hızlandırmak için kararlar almıştır. Yavaş yavaş Türk okulları kapatılmış, tüm gazeteler Bulgarca yayımlanmış ve Türk tiyatroları kapatılmıştır. Uygulanan politikaların özünde, azınlıkların kimliklerini yok etmek amaçlanmıştır. 1960'lı yılların sonuna gelindiğinde, Türk azınlığı yavaş yavaş eritme politikası başlatılmıştır. Nihayetinde Türk azınlığı terimi tümüyle kullanılmaz olmuştur. 1969 Şubat'ında Komünist Partinin Türklere yönelik aldığı kararlar, onlara yönelik politikalara pek çok bakımdan ilkleri getirmiştir. Ülkedeki Türkler ilk kez Bulgar Türkleri olarak ifade edilmiştir. O güne kadar olan tüm Politbüro metinlerinde Türk olarak ifade edilirlerken bu dönemden sonra alınan kararlarla birlikte Bulgar Türkü olarak ifade edilmeye başlanmışlardır. Zaman zaman Türklerin Bulgar ulusu içerisinde etnografik bir grup olduğu ileri sürülmüştür. Böylelikle onların ulusal özellikleri, kendilerine has kültürleri, din, dil ve töreleri olduğu gerçeği ötelenmek istenmiştir. Soya dönüş kampanyasında kullanılmak üzere Bulgaristan'ın tek bir ulustan meydana geldiği tezi için zemin hazırlanmıştır (Petkova, 2002: 45; Asenov'dan akt. Tahir, 2009: 75; Yalımov, 2015: 26-27).

Türkler, geleneksel olarak etnik Bulgarlara kıyasla daha kapalı aile yapılarını korumuşlardır. Komünist sistem de toplumun etnik bilincini güçlendirebileceğini fark etmeden Türklerin marjinalleşmesini teşvik etmiştir. Türklerin yaşamının tek organize biçimi etnik bağları olan; dil, din ve aile bağlarına sahip olduğu toplumdur. Bu da onları çoğunluktan farklı olarak ortaya çıkarmıştır. Bir biçimde, Türk etnik kimliği Bulgar ulusu tarafından bir gerçek olarak kabul edilmiştir. Ancak Bulgar Komünist Partisi (BKP), Bulgaristan'da Türklerin olmasının yanlış bir şey olduğuna karar vermiştir, ulusun demografik gelişimi hakkında çok endişelidir. Buradaki mesaj, Bulgar halkının sosyalist bir ulus olarak genişlemesi gerektiği ve yüksek doğum oranlarının da komünizmin birçok başarısından biri olması gerektiğidir. Sorun ise azınlıkların demografik gelişimiyle nasıl başa çıkılacağıdır; Türk nüfusun büyümesi bir tehlike olarak görülmektedir. Teorik olarak, Bulgar siyasi devletine sadık oldukları sürece

sosyalist ulusun bir parçasıdırlar. Buna göre sayılarının artması da teşvik edilebilir. Nitekim 1960'ların sonlarında doğum oranlarının artmasını teşvik etmek için özel bir devlet politikası oluşturulmuştur. Ancak pek çok Bulgar, etnik azınlıkların bu politika kapsamındaki getirilerden yararlanmasının yanlış olduğunu düşünmüştür. Esasen BKP bu politikayı etnik Bulgarların genişlemesi için kasıtlı olarak tasarlamıştır. Fakat bunu Bulgarlara direkt olarak yönlendirememiştir çünkü yasayı ayrım yapmadan uygulamanın bir yolu yoktur (Borden, 2001: 277-278).

1960'larda Bulgaristan ile Türkiye arasında bir göç anlaşması durumu meydana gelmiştir. Bulgar tarafının tekrar göç yolunu tercih etmesine neden olacak gelişmeler olmuştur; Türklerin artan nüfusu, Pomaklarla evlilik yapmaları ve Pomak azınlıklara uygulanan politikadan dolaylı olarak etkilenmeleri. Bu dönemlerde Bulgaristan'da bulunan fazla sayıda Türk göç başvurusunda bulunmuştur. Göç anlaşmasının kapsamı hususunda Bulgar tarafı ülkelerinde bulunan tüm Türklerin göçünü isterken, Türk tarafı anlaşma kapsamının akrabalarla sınırlı olmasını istemiştir. 1969 ve 1978 yılları arasında göç devam etmiştir. Bulgar hükümeti ülkede bulunan tüm Türk azınlığın gitmesini isterken göç esnasında ise olabildiğince Türkün Bulgaristan'da kalması için çabalamıştır. Bu hususta ekonomik nedenler etkili olmuştur çünkü Bulgaristan'ın Türklerin ucuz emek gücüne ihtiyacı vardır. Esasen Türkiye de büyük bir kitlenin geleceğinden endişe duymuştur, onların Bulgaristan'da iyi durumda oldukları savunularak vize verme işlemi yavaşlatılmıştır. Bu konuda Bulgar yaklaşımı Müslüman nüfusu göç ettirmek veya ortadan kalkmasını umduğu bu sorunun üstünü örtmektir. Neticede ise kalan Türkler Bulgaristan'a minnettar olmalı, gidenler ise unutulmalıdır (Tahir, 2009: 69-74; Petkova, 2002: 46; Borden, 2001: 273).

1971 yılında Bulgaristan'da yeni bir anayasa kabul edilmiştir. 1971 Anayasası, asimilasyonun yasal boyutunu meydana getirmiştir. Bu anayasa, azınlıklara yapılan tüm atıfların kaldırıldığı anayasa olmuş ve azınlıkların statüsünün marjinalleşmesine doğru bir kaymaya işaret etmiştir. Etnik veya ulusal azınlığa dair hiçbir ifade içermeyen metinde bunun yerine 'Bulgar kökenli olmayan vatandaşlar' ifadesi kullanılmıştır. 1975 yılında ise, tüm Bulgar vatandaşlarının kişisel kimlik kartlarından ulus bölümü kaldırılmıştır (Tahir, 2009: 81; Bojkov, 2004: 354; Borden, 2001: 270).

Türk azınlığın eğitimi konusunda harcanan büyük çabalara rağmen, Türk Dili komünist otoriteler için büyük bir sorun olmaya devam etmiştir. Sadece topluluk içinde kullanılmasına rağmen Bulgaristan Türklerinin ana dili olmaya devam etmiştir. 1970'lerin başında Türkçe öğretimi tamamen kaldırılırken 1974 yılında da Türk Filolojisi Fakültesi kapatılmıştır ve yerine Doğu (Arapça) dilleri bölümü getirilmiştir. Bunun ardından Türk Filolojisi bölümü düzensiz

olarak yeniden açılmıştır. Bu bölümlerde okuyanların çoğu ise Arap ülkelerinde çalışan Bulgar diplomatik personelinin çocukları olmuştur. Çoğu durumda, Türkçe öğrenenler resmi veya gayri resmi olarak 'muhbir' olarak hizmet etmiştir yahut mezuniyetlerinin ardından bunu yapmaları beklenmiştir. Bu durum 1980'lerin sonuna kadar devam etmiş ve 1984 asimilasyon kampanyası sırasında güvenlik hizmetleri ve Türk Dili uzmanları arasındaki yakın işbirliği en yüksek noktaya ulaşmıştır (Borden, 2001: 17176; Mahon, 1999: 156).

1980'lerin ortalarında yaşanan yeniden adlandırma kampanyası, Bulgaristan'da yaşayan Türklerin kimliğini komünist liderliğindeki milliyetçi bir ideolojiye dönüştürmeyi amaçlayan çok çeşitli güçlü asimilasyon politikalarının başlangıcı olmuştur. Bu politikalar aynı anda hem sınırlayıcı hem de kapsayıcı olmuştur, görünen çelişkiler tutarlı bir etnik milliyetçilik stratejisi içinde uzlaştırılmıştır. Entegrasyon ilkesi, ülkede uygulanabilir bir etnik barış için vazgeçilmez olarak kabul edilmiştir. Amaç, Türk azınlığı sosyal ve politik yaşamın tüm yönlerine entegre etmektir fakat bunun Türk azınlığın kimlikleri ciddi biçimde sarsıldıktan ve yerini etnik bir Bulgar kimliğiyle değiştirdikten sonra gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır. Etnik, kültürel ve dini kimliklerinden vazgeçmek istemeyen ve Türkiye'de hala akraba ve yakın bağları bulunanlar zorunlu göçe maruz kalmışlardır (Bojkov, 2004: 354-355).

Bulgar hükümeti, asimilasyon uygulamasının başarısızlığından sonra etnik sorunu kitlesel göç ile çözme eğiliminde olmuştur. 1950'lerden sonra birçok Bulgaristan Türkünün ailesi ve yakın akrabaları Türkiye'de yaşamaktadır. 1968 göç anlaşması da tam manasıyla onlara yönelik gerçekleştirilmiştir. Ayrıca devlet tarafından yönetilen asimilasyon programına direnenleri kovmak için kullanılan bir mekanizma olmuştur. 1989'da bu tür insanlar 'dışarı akması gereken kirli kan' olarak adlandırılmıştır. Bulgaristan, 1985'te Türkiye'den gelen bir göç anlaşmasını reddetse bile Jivkov'un aklında kitlesel bir göç vardı. Ocak 1985'te yapılan BKP toplantısında '100-150 bin kişinin zorlanmasından' bahsedilmiştir, bu tam olarak ad değişimi kampanyasında direnenler ve Türkiye'de yakınları olanlara tekabül etmektedir. Bu açıdan bakıldığında asimilasyon ve göç politikaları çelişkili görünmemektedir, aksine aynı stratejinin tamamlayıcı parçalarını oluşturmaktadırlar (Mahon, 1999: 159; Bojkov, 2004: 346-347).

1.3.2. Türklerin Siyasi Durumu

Genel manasıyla komünizm; etnik temelli dini, heterojenliği istikrarsızlaştırıcı bir faktör olarak görmüştür. Bulgar komünizmi, etnik farkı potansiyel yıkıcı bir siyasi unsur olarak addetmiştir. Ayrıca entegrasyon, farklılıkların ortadan kaldırılması ve Türk Müslüman kimliğinin silinmesi durumları, ulusal homojenliğe ulaşmanın bir yolu gibi görülmektedir.

Türklük geri ve gerici olarak görülmektedir, BKP yavaş yavaş ülkedeki Türk halkının varlığını reddeden etnik Bulgar milleti fikrini desteklemiştir. Bu politika da ad değişimi kampanyası ile sonuçlanmıştır. Mahon, 1978 yılı ile Bulgaristan'ın bağımsızlığından itibaren Türklere yönelik politikanın marjinalleşme ve dışlanma olduğunu ifade etmektedir. Türkler, Bulgaristan'daki modern ulus oluşumu sürecine katılmamışlardır. Onların Bulgaristan'daki gelişimini; bağımsız siyasi seçkinlerin eksikliği, düşük eğitim seviyesi, Hıristiyan çoğunlukla neredeyse hiç evlilik gerçekleştirmemeleri ve anavatan olarak kabul ettikleri Türkiye ile kesintiye uğramış ilişkileri ciddi ölçüde etkileyen unsurlar olmuştur. Ayrıca 1880'lerin ortalarından 1944'te komünist iktidarın gelişine kadar geçen zaman, Türklerin siyasi ve sosyal kurumlara eşit katılım umutlarının yavaş yavaş ortadan kalktığı zamanlar olmuştur (Mahon, 1999: 149-154).

1950 göçünün ardından Türklerin göçü yasaklanmış ve hükümetin de azınlıklara yönelik politikaları değişmiştir. Azınlık sorununu göç yolu ile çözemeyeceğini anlayan Bulgar hükümeti, Türklerin sosyalist topluma kazandırılmasına karar vermiştir. Bu düşünce doğrultusunda parti, Türk azınlık içerisinden üye kazanmak için uğraş vermiştir. 1950'lerde Türk basını hala yayımlanmaktadır. Buna ek olarak parti nomenklaturasına (bürokraside çeşitli önemli görevlere sahip elit kimseler) Türk ve Pomak azınlıktan kişiler işe alınmıştır. 1950'lerde binlerce Türk, BKP'ye üye olmuştur ve on binlerce kişi kamu görevlerinde ve üst düzey yönetim pozisyonlarında bulunmuştur. Az sayıda Türkün Merkez Komitesi ve Parlamentoya seçilmesi ve hiçbirinin Politbüro üyesi, bakan yahut general görevlerinde olmaması ise eleştirilmiştir (Petkova, 2002: 45; Sert, 2018: 45).

Partiye üye olan Türkler üzerinde devamlı ek bir baskı olmuştur; komünist partiye bağlılıklarını göstermeleri istenmiştir. Türkler, yeterli sosyalist bilince sahip olmadıkları gerekçesiyle sürekli olarak eleştirilmişlerdir. Bulgarlar, komünist parti üyesi olmasalar bile sosyalist toplumun düzenli bir üyesi olarak kabul edilirlerken, bir Türk parti üyesi olsa dahi gerici bir unsur olarak kalmıştır. Ortalama olarak da bir Türk komünistin alabileceği en yüksek görev İlçe Parti Komitesi Başkanlığı olmuştur. 1970'lerde BKP'nin yüksek yapılarından biri olan Merkez Komitesi'nin bir Türk üyesi vardır ve bu kişi bir Bulgar ismine sahiptir (Mahon, 1999: 156; Borden, 2001: 274-275).

1970'li yıllardan sonra partinin temel politikası, Türk azınlığı BKP aracılığıyla kendi saflarına çekmek olmuştur. Türkleri kendi yanlarına çekebilmek için de bilhassa aralarındaki eğitimci kişileri tercih etmişlerdir, onlar aracılığıyla Türk azınlığı yönlendirebilmeyi amaçlamışlardır (Angelov'dan akt. Ersoy-Hacısalihoğlu, 2012: 178).

1979 yılı verileri, Türk azınlığın siyasi yönetim kadrolarındaki sayılarının giderek düştüğünü göstermiştir. Bu veriler şunu izah etmektedir; Türk azınlığın sosyalist topluma

katılım seviyesi hoşnut edici oranda değildir. Örnek vermek gerekirse, 1956'da BKP'deki Türk üye sayısı toplam yarım milyon üye içerisinde 18.530 iken bu sayı 1978 yılında 800.000 toplam üye arasında 27.093'tür (Gruev-Kalionski'den akt. İmamoğlu, 2011: 124).

1970'lerde Türk sorununun çözümü hususunda BKP kadroları, ad değişimine meyilli kişilerle dolmuştur. Bu husus öylesine bir seçim olmamıştır, artan milliyetçiliğin bir tezahürüdür. Kampanya sırasında ise Bulgar hükümetinin Türk seçkinleri ile işbirliği yapma politikası yoğunlaşmış, bu doğrultuda Müslüman din adamları hedef alınmıştır. Tüm Türk yetkililer, kampanyaya nasıl yardım edileceği konusu ve sonuçların rapor edilmesinin talimatı için çağırılmıştır. Güvenlik servisleri, Türklerle temas halinde olan birçok etnik Bulgar'a haber vermeleri konusunda baskı yapmıştır (Tahir, 2009: 80; Borden, 2001: 283-284).

1984 yılının sonlarında Türk azınlığa yönelik sert asimilasyon politikası 1989 göçü ile sonuçlanmıştır. Bu göç ile Bulgar makamları asimile edemedikleri Türk nüfustan kurtuluyor gibi görünmekteyse de umulan olmamıştır. Jivkov rejiminin düşüşünün ardından göç olayının Bulgaristan'daki Türk varlığına son vermediği ortaya çıkmıştır. Aksine, Türkler sadece önemli sayıda geri dönmekle kalmayıp aynı zamanda Bulgaristan'ın yeni siyasi hayatına katılım konusunda da kararlı olmuşlardır. Yeni bir siyasi oluşum olan HÖH kurulmuş ve ülkede önemli bir güç oyuncusu olmuştur. Bulgaristan'da yaşayan Türklere uygulanan etnik zulüm onları bir araya getirmiş ve onlara net bir siyasi profil ve iktidarı elinde tutmak olan yeni bir hedef vermiştir. Bu görev onları, Bulgar komünizminin insafında yaşayan çaresiz bir etnik azınlık imajından uzaklaştırmıştır (Borden, 2001: 309).

1.3.3. Siyasi Arenada Bulgaristan Türkleri

Uzun yıllar komünist yönetim altında yaşamış olan Türkler demokrasi döneminin gelmesi ile birlikte siyasi alanda söz sahibi olma hakkını elde etmiştir. Jivkov döneminin sonlarında yaşanan zorunlu asimilasyon uygulamaları beklenileni getirmemiş, aksine onların kimliklerinin ve bilinçlerinin güçlenmesine neden olmuştur. Güçlenen benlikleri ile azınlık konumunda oldukları Bulgaristan devletinin siyasi sahnesinde yer almak için girişimlerde bulunmuş ve bunda başarılı olmuşlardır. Hak ve Özgürlükler Hareketi (HÖH) olarak bilinen parti ile Bulgaristan siyasetinde yer almışlardır. Demokrasi döneminde HÖH dışında başka Türk partileri de kurulmuştur fakat Bulgaristan'ın seçim sisteminden dolayı yeterli oyları alamadıkları için parlamentoya girememişlerdir. Bulgaristan Türklerinin siyasi alandaki sesi HÖH olmuştur.

1.3.3.1. Hak ve Özgürlükler Hareketi (HÖH)

Bu bölümde etnik partilere dair görüşlere, Hak ve Özgürlükler Hareketi'nin oluşum ve gelişimine, Bulgaristan siyasi arenasında partinin durumuna ve Hak ve Özgürlükler Hareketi'ne dair olumlu görüşler ve eleştirilere yer verilecektir.

1.3.3.1.1. Etnik Partilere Dair

İki kutuplu sistemin yıkılması ile birlikte dünya pek çok farklı değişime tanıklık etmiştir. Ülkeler, sahip oldukları azınlıklar konusunda farklı çözüm yollarına gitmişlerdir. Bu çözümlerden birisi; devletlerin sahip oldukları azınlık gruplarına kendi partilerini kurarak sorunlarını ifade edebilme imkanı sağlaması olmuştur. Etnik partiler, Doğu Bloku ülkeleri için pek alışık olmadıkları bir durumdur. Etnik partiler, bu ülkelerdeki etnik sorunların çözümünde farklı görevler üstlenmişlerdir. Bu ülkelerden biri de Bulgaristan'dır ve ülke; mevcuttaki birçok sıkıntıya rağmen demokratikleşme sürecini iç barışını muhafaza ederek sürdürmüştür (Özgür, 1999: 1-2). Bu dönemde, ülkedeki en büyük azınlık grubu olan Türkler, Bulgaristan siyaset sahnesinde girmiştir. Anognostou (2005: 90), komünizm sonrası Bulgaristan'daki Türk azınlık siyasetinde iki unsurun etkili olduğunu düşünmektedir; komünizm sonrası yapılan reformlar ve Avrupa faktörünün etkisi.

Etnik partilerin varlığı, işlevi, gerekliliği hususunda farklı görüşler mevcuttur ve bu görüşler üç ana eksende değerlendirilebilir. Etnik partilerin gerekliliğini savunan görüşe göre bu tür partiler, azınlıkların sorunlarını siyasi alana taşıyarak, barışçıl bir odakla sorunların çözümüne katkı sağlamaktadır. Aynı zamanda azınlıkların birbirleri ile olan iletişimini sağlamakta ve toplumdaki çoğunluk ve azınlık arasındaki eşitsizliği göreceli olarak azaltmaktadır. Etnik partileri olumsuz değerlendiren görüşe göre ise bu partilerin kurulması ulusal bütünlüğü tehdit etmekte, toplumdaki farklılıkları büyütmektedir. Bu görüşe göre, bu tür partiler derinlerde yatan etnik önyargıların bir tezahürüdür ve etnik sorunlar politika sahasına dahil edilmeyerek her vatandaşa etnik mensubiyetine bakılmaksızın politikaya katılımda eşit haklar tanınmalıdır. Bu konudaki üçüncü görüş, yaygınlık kazanmış olan görüştür. Bu görüşe göre etnik partiler zaman içerisinde ekonomik nedenler, kişisel çıkarlar gibi unsurlardan dolayı, diğer ulusal partiler arasında parçalanmakta yahut mevcuttaki diğer partilerle birleşmektedirler. Etnik partilerin genellikle parçalanan yahut ulusallaşan konjonktürel nesneler oldukları görüşü hakimdir (Özgür, 1999: 26-27).

1.3.3.1.2. Hak ve Özgürlükler Hareketi'nin Oluşumu

HÖH, komünizm döneminin son yıllarında illegal bir hareket olarak ortaya çıkmıştır. O dönemde oluşturulan yasadışı hareketlerden sadece birisidir. Hareket, 1985 yılında belli

gayelerle ortaya çıkmıştır: zorunlu asimilasyon uygulamalarına Türklerin bir tepkisi olarak ve Bulgaristan'da yaşayan tüm azınlık gruplarının bütün hak ve özgürlüklerini korumak için. Bu hareket Türk Milli Kurtuluş Hareketi olarak adlandırılmıştır. Hareket 1985 yılı Mart ayında programının yazılmasının ardından Nisan ve Mayıs aylarında örgütlenmiştir. Temmuz ayında başkan seçimi yapılmıştır ve Sofya Üniversitesi felsefe kürsüsünde görevli olan Ahmet Doğan seçilmiştir. Faaliyetlerde bulunan hareket üyeleri, 1986 yılının Haziran ayında örgüt mensuplarından birinin tutuklanması üzerine, hareket başkanının da aralarında bulunduğu 28 üye tutuklanmış ve ülkedeki çeşitli cezaevlerine yerleştirilmişlerdir. Üç yıllık zaman diliminin ardından, 1989 yılının başlarında, örgüt üyeleri soruşturma ve ölüm mahkumlarının bulunduğu koğuşlardan daha hafif koğuşlara yerleştirilmiştir. Üyeler kendi aralarında ve dışarıdaki üyelerle temaslarda bulunarak hareketi tekrar canlandırmışlardır ve açlık grevleri örgütleme faaliyetlerine girişmişlerdir. Yeniden kurulan örgüte İnsan Hakları Demokratik Birliği ismi verilmiştir. Örgütün esas faaliyeti, azınlık mensuplarını rejim karşıtı protesto gösterileri ve açlık grevlerine teşvik biçiminde olmuştur. Bu durum insanların meydanlara dökülmesine olanak sağlamıştır ve rejimin devrilmesinin ardından 22 Aralık 1989 tarihinde tutukluların serbest bırakılmasının ardından hareket 1990 yılında Hak ve Özgürlükler Hareketi adını alarak Bulgaristan siyasi hayatına bir parti olarak katılmıştır. Özgür, hareketin doğuşunun 1878 Osmanlı-Rus harbine dek uzanan bir süreci kapsadığını ifade etmektedir. Parti farklı aşamalar, değişim ve dönüşümlerden geçerek günümüze ulaşmıştır (1999: 65-84).

HÖH, kullanmış olduğu demokratik mücadele yöntemi, savunduğu ilkeler ve komünizmin çöküşünde etkili olması gibi etkenlerden dolayı pek çok uzman tarafından "Bulgaristan'ı demokratikleştiren aktör" sıfatıyla adlandırılmıştır. HÖH, demokrasi öncesi dönemde üstlendiği Bulgar demokrasisini geliştiren unsur olmaya demokrasi döneminde de devam etmiştir. Parti ilkin yeni anayasa oluşumu için davet edilmiştir ve Bulgaristan için çok kilit noktaların anayasaya dahil edilmesini sağlamıştır. İkinci olarak, demokrasi döneminde siyasi tıkanıklıkların yaşandığı dönemlerde yol açan ve hükümetlere yardımcı olan parti olarak demokrasi işleyişine katkı sağlamıştır (Yenigün, 2009: 15).

Baeva ve Kolinova (akt. Stefanova, 2012: 772), başka görüşlerin yanı sıra, komünizm sonrası geçişin, Türk azınlığı için hak, özgürlük ve eşitliğin tamamını elde etmek için toplumsal çıkarların harekete geçirilmesi süreciyle doğal olarak ilişkili olduğunu savunmuşlardır. Bu bağlam içerisinde HÖH, Bulgaristan siyasi sistemine girmiştir. HÖH'ün parlamento kurumlarına ve ulusal ve yerel yönetim yapılarına dahil edilmesi, komünizm sonrası Bulgaristan'daki etnik gerginliklerin bastırılmasında ve hafifletilmesinde etkili olmuştur.

Hareket azınlık sorunlarını ve şikayetlerini yerleşik kurumlara ve ana siyasete yönlendirmeyi sağlamıştır (Anagnostou, 2005: 102).

1.3.3.1.3. Siyasi Arenada HÖH

Bulgaristan, etnik aidiyet ve din temelinde siyasi partilerin oluşumu konusunda anayasal bir yasağa sahip olan tek eski komünist ülkedir. 1991 yılında kabul edilen anayasanın 11(1) maddesi "Bulgaristan Cumhuriyeti'ndeki siyasi faaliyetlerin siyasi çoğulculuk ilkesi üzerine kurulacağını" ifade etmektedir. Yine aynı maddenin dördüncü fıkrası ise "Etnik, ırksal veya dini çizgide siyasi partiler veya devlet iktidarının şiddetle ele geçirilmesini isteyen partiler olmayacaktır" ifadesi yer almaktadır. Eminov (1999: 35) 11. Maddenin 6(2) maddeye aykırı olduğunu, Bulgar milliyetçilerin HÖH'ün siyasi sürece katılımını yasaklamak için 11. Maddeyi kullanmaya çalıştıklarını ifade etmiştir. Anayasanın 6(2) maddesi "Tüm vatandaşların kanun önünde eşit olduğunu: ırk, ulusal veya sosyal köken, etnik kimlik, cinsiyet, din, eğitim, fikir, siyasi görüş, kişisel veya sosyal statü veya mülkiyet statüsüne dayalı olarak hiçbir ayrıcalık veya hak kısıtlaması olmayacağı" şeklindedir.[5]

Hak ve Özgürlükler Hareketi'nin etnik temelli bir parti olup olmadığı konusu çoğu kez tartışma konusu olmuştur. Partinin üyelerinin çoğunluğunu Türklerin oluşturması bu algıyı desteklemektedir. HÖH'ün bir Türk partisi olduğu düşüncesi sadece Bulgaristan içerisinde yaygın olan bir görüş değildir; Doğu Avrupa, Türkiye, Avrupa Parlamentosu gibi pek çok ülke ve uluslararası örgüt tarafından bu görüş benimsenmiştir (Özgür, 1999: 101-102). HÖH, etnik temelli bir parti olarak görüldüğünden dolayı yıllardır anayasaya aykırı olduğu iddia edilerek kapatılması için talepte bulunulmuştur. Yalımov'un bu konudaki ifadeleri açıklayıcı niteliktedir:

> 1991 Ekimi başında 93 milletvekili Anayasa Mahkemesine başvurarak HÖH'ün yasal durumunun açıklığa kavuşturulmasını istediler. Mahkeme, HÖH'ün programındaki amaçlarını, üyelik koşullarını, partinin siyasal eylemlerini irdeledikten sonra, 21 Nisan 1992 tarihli ve 4 numaralı kararında HÖH'ün Bulgaristan Anayasası'na göre kurulup çalıştığını açıkladı. HÖH, özgürce isim seçme, ana dilini öğrenip kullanma, etnik kültürü geliştirme gibi başlıca insan haklarını savunmayı amaçlamaktadır. Sonra, etnik kabuğunun içine kapanmış bir siyasi topluluk değildir. Üyelerinin yüzde 14'ü Bulgar asıllıdır. Bunlar yönetim ve yürütme kurumlarına da katılmaktadır. HÖH, amaçlarına barışçıl yolla ulaşma çabasındadır. Terörizm ve bölücülüğü kınamaktadır. Tüm bunlar göz önünde bulundurularak HÖH'ün etnik bir parti

[5] Bulgaristan Anayasası
https://www.parliament.bg/en/const (erişim tarihi: 14.02.2021)

> olmadığı kanaatine varılmıştır. Zaman içerisinde HÖH liderleri onu "etnik kültürden ulusal bir parti" veya "liberal bir parti" olarak tanımladılar (Yalımov, 2015: 83).

Anayasa mahkemesi, bu konunun müzakerelerinde HÖH için etnik bir parti tanımının geçerli olmadığını çünkü üyeliğinin tüm vatandaşlara açık olduğunu ve devlet iktidarının gasp edilmesini istemediğini ortaya koymuştur. Mahkemenin siyasi adalet olarak tanımlanan bu kararı, HÖH'ü meşru bir siyasi aktör olarak kabul etmek için örnek olan ilkeli bir karardı. Bu yeniden doğrulanmış varoluş hakkına rağmen, HÖH'ün anayasallığı konusundaki tartışmalar devam etmiştir (Stefanova, 2012: 773).

HÖH'le ilgili olumlu kanaatler taşıyan Bulgar siyasetçiler de vardır. Bu kesimler partinin azınlık hakları konusunda, din ve Türkçe eğitimi hakkında baskıcı bir biçimde davranmadığını, Türkleri Bulgar ulusuyla bütünleştirmeyi amaçladığını ifade ederek politik süreçte öneme sahip olduğu ve var olmayı hak ettiğini ifade etmektedirler. Böylelikle HÖH varlığını muhafaza edebilmektedir. Partinin Bulgaristan'da gerçekleştirdiği faaliyetlere bakıldığında, daima yapıcı ve barış odaklı olduğu, aynı zamanda tüm Bulgaristan'ın menfaati için hareket ettiği ve etnik çatışma yerine barışı önceledeği görülmüştür. İlkin sadece Müslüman ve Türk azınlığın partisi olarak faaliyet göstermiş olsa da zaman içerisinde çoğunluğa hitap eden bir parti haline gelerek ülke siyasetinde belirleyici bir rol oynamaya başlamıştır. Parti bir noktada daha Bulgaristan siyaseti açısından önemli bir konumdadır: Bulgaristan parlamentosunda azınlık haklarını ve özgürlüklerini savunan ilk partidir (Yalımov, 2015: 83-84; Sadal, 2019: 170; Özgür, 1999: 105).

Türkiye, Bulgaristan'daki Müslüman Türk azınlığın siyasi arenada örgütlenerek yer alması hususunda uğraş vermiştir. Bulgaristan'daki etnik temelli parti oluşumuna karşı olan direnci yıkmak için Türkiye çözüm sağlamak amacıyla araya girmiştir. HÖH'ün parti tüzüğünde düzenlemelere gidilerek partinin tüm Bulgaristan vatandaşlarına açık olduğu belirtilmiştir. 1991 yılında dönemin Başbakanı Mesut Yılmaz, Bulgar mevkidaşına bir mektup yollamıştır: Kapatılması talep edilen Hak ve Özgürlükler Hareketi'nin siyasi bir parti olarak yaşamını sürdürmeye devam etmesi istenmiş ve partinin kapatılması durumunun iki ülkenin ilişkilerini olumsuz olarak etkileyeceği belirtilmiştir. Türkiye, Bulgaristan'da bulunan soydaşlarının siyasi arenada temsil hakkının devam etmesinin yanı sıra, onların bir arada ve bir bütün içerisinde temsil edilmesine de önem vermiştir ve sonuç olarak, HÖH'ün Bulgar siyasi hayatında bir parti olarak devam etmesi yolunda Türkiye'nin araya girmesi etkili olmuştur. Nihayetinde 1991 Anayasası ile hukuki olarak etnik partilerin yasaklanmış olması fakat daha başlangıçta parti için bir istisna yapılmasıyla HÖH, Bulgaristan Türk azınlığının tek olası siyasi mümessili haline gelmiştir (Özlem, 2016a: 168-169; Drezov'dan akt. Tunalı, 2018: 121).

HÖH uzun yıllardır bütün parlamento ve yerel seçimlerde yer almaktadır. HÖH'ün ilk önemli adımı 1990 yılında yapılan seçimlere Bulgaristan siyasal yaşamının bir parçası olarak girmesi olmuştur. HÖH bu seçimlere, azınlıkların hakları ve özgürlüklerinin müdafisi olarak ve çoğunlukla azınlıkların oylarına dayanarak katılmıştır. Bulgaristan'da gerçekleştirilen bu ilk demokratik seçimlerde HÖH, oyların yüzde 6.02'sini almıştır ve bu sayede 23 milletvekili çıkartarak parlamentonun üçüncü büyük partisi konumuna gelmiştir. 2005 seçimlerinde 34 milletvekili, 2009 seçimlerinde 34 milletvekili, 2014 seçimlerinde ise 38 milletvekili çıkarmayı başarmıştır. 2001, 2005 ve 2013 yıllarında yapılan seçimlerin ardından ülkede elde ettiği sonuçlar neticesinde koalisyon hükümetlerine katılmıştır. Türk yoğun bölgelerde HÖH yerel yönetimleri elinde bulundurmaktadır.

Tablo 1.1 Yıllara Göre HÖH'ün Parlamento Seçimlerinde Aldığı Oylar

Seçim Yılı	Oy Yüzdesi	Milletvekili Sayısı	Elde Edilen Konum
1990	8.03	23	NA
1991	7.54	24	Muhalefet
1994	5.44	15	Muhalefet
1997	7.6	19	Muhalefet
2001	7.45	21	NDSV ile Hükümet Ortağı Bakanlıklar: *Genel *Tarım ve Orman
2005	13	34	NDSV ve BSP ile Hükümet Ortağı Bakanlıklar: *Çevre *Tarım *Doğal Afetlerden Sorumlu Başbakan Yardımcılığı
2009	14.45	38	Muhalefet
2013	11.31	36	BSP ile Hükümet Ortağı Bakanlıklar: *Gençlik ve Spor *Çevre ve Su *Çalışma ve Sosyal Politikalar
2014	14.84	38	Muhalefet
2017	9.24	26	Muhalefet

Kaynak : https://portal.cik.bg/ adresinde bulunan veriler tablolaştırılmıştır.

1.3.3.1.4. HÖH'e Karşı Farklı Tutumlar: Olumlu Görüşler ve Eleştiriler

Hak ve Özgürlükler Hareketi, Bulgaristan'da bulunan azınlığın özellikle de Türk azınlığın sesi olmuştur. Etnik parti oluşumuyla başlayarak ulusal bir parti yolunda ilerlemiş ve Bulgaristan siyasetinde önemli bir yer edinmiştir. Partinin üye profili çeşitlilik göstermektedir;

Türk azınlığın yanı sıra Çingene, Pomak azınlıklar da partiyi desteklerken Bulgarlar da partiyi destekleyenler arasındadır. Ayrıca HÖH'ün yönetim kadrolarında da tüm Bulgar halkından kişiler yer almaktadır. Demokrasi döneminin başlangıcından bu yana Bulgar siyasi hayatında rol oynayan partiye karşı farklı tutum ve yorumlar mevcuttur.

Sadal (2019: 179), partinin yapıcı tavrının ülkede bulunan azınlıklar adına örnek bir katılım modeli olduğunu ifade etmektedir. Demokrasi döneminin başlangıcında Balkan ülkeleri karışırken Bulgaristan bu süreci daha farklı bir biçimde atlatmıştır çünkü HÖH yapıcı ve barışçıl bir tutum içerisinde olmuştur ve asla Bulgar devletini bölücü yahut yıkıcı tutum ve davranışlar içerisine girmemiş, devlet çıkarını öncelikli gören bir tutum içerisinde olmuştur. Ülkenin AB üyelik süreci ve Batıya açılması noktalarında destekleyici olmuştur. Parti, Bulgaristan devleti azınlıklarının haklarını siyasi alana taşıyarak bir örnek oluşturmuştur.

HÖH, Bulgaristan Türklerinin siyasal partisi olarak devletteki bütün azınlıkların gerçek ve sembolik temsilciliğine sahip olmuştur. Chukov (2002: 686), HÖH'e karşı olumlu tutumu aşağıdaki gibi ifade etmiştir:

> HÖH, Bulgaristan demokratik dekorunun dışlanamaz bileşeni oldu. HÖH, sadece Bulgar etnik modelinin gerçek yaratıcısı değil aynı zamanda ülkedeki barışçı siyasal değişimin de garantisi olmuştur. Bazı siyasi aktörler HÖH'ün yerel parlamento hayatından dışlanmasını önemsememektedirler. Ahmet Doğan ve ortaklarının yerini Türk azınlığı içinde başkalarının alabileceğini öne sürüyorlar. Pratikte bu mümkün değildir. Çünkü HÖH Bulgar etnik mozaik duvarında "orijinal bir tuğla" olmuştur. Orijinal örneğin değişmesi etnik ilişkilerde istenmeyen gelişmelere neden olabilir.

HÖH, Bulgaristan siyasetinde sıkıntılı bir unsur olmamıştır ve ülkede yaşayan Türk azınlığı sisteme uyumlu bir şekilde tutan parti olmuştur. Bu açıdan bakıldığında parti, etnik azınlığı merkeze çeken bir yapıya sahipliğiyle diğer ülkelerde bulunan etnik oluşumlu partilerin aksine bir durum gerçekleştirmiştir. Türk azınlığa bir şans tanıyarak onların karar alma süreçlerine katılımını sağlamıştır ve de bir özerklik talebinde bulunmamaları Bulgarlar ile aralarındaki güveni güçlendirmeyi kolaylaştırmıştır. Bir siyasi parti olarak, azınlığın haklarını temsil etmede iyi bir rol oynamıştır. Bulgaristan'daki etnik ilişkilerin iyileştirilmesi sürecindeki rolü çok önemlidir. Geçiş döneminde etnik çatışmalardan kaçınmak için diyalog yollarını açmış, ılımlı ve gerçekçi talepleriyle kamuoyunu ikna etmiştir. (SETA, 2020: 88; Çelik, 2009: 16; Petkova, 2002: 53).

HÖH'e yönelik olumlu görüşler olduğu gibi olumsuz değerlendirme ve eleştiriler de mevcuttur. HÖH'ün vaatlerini yerine getirememiş olması, Türkler ve diğer Müslüman gruplar arasında partinin etkisinin bir miktar aşınımına yol açmıştır. Türk bölgelerindeki ekonomik

koşullar bozulmaya devam etmektedir ve 1989'dan bu yana hükümetler bu eğilimi tersine çevirmek için çok az şey yapmışlardır. Etnik olarak karışık olan bölgelerdeki belediye okullarında zorunlu Türkçe eğitimi gerçekleşememiş bir hedef olmaya devam etmektedir. Komünist yönetim sırasında el konulan camiler ve vakıf mallarının özellikleri tam olarak düzenlenememiştir. Televizyon ve radyo üzerinden Türk diliyle yayın yapılması hususu da çözülebilmiş değildir (Eminov, 1999: 39-40). Vakıf malları konusu uzun yıllardır çözümü bekleyen fakat sonuca ulaşılamayan bir konu olarak kalmıştır, çeşitli engeller çıkartılarak vakıfların iadesi yapılmamaktadır. Türk dili ile yayın yapılması konusu da tartışmalara konu olmuştur, ulusal Bulgar kanalında günde on dakika Türkçe yayın yapılması ülkede bulunan aşırı milliyetçi ve bazı gruplar tarafından istenmemektedir ve kaldırılmasına yönelik taleplerde bulunulmaktadır.

2020 yılında Bulgaristan Türkleri ile ilgili Türkiye'de hazırlanan bir raporda; HÖH'ün ülkede bulunan Türk kültürüne ait sivil toplum kuruluşlarının gelişmesine izin vermediği, Türklerin yoğun olarak yaşadığı bölgelere yatırımın azlığı ve bu durumun getirisi olarak Türklerin göç etmesi ile birlikte ana dilde Türkçe eğitim talebinde düşüş olmasında etkili olduğu ifade edilmiştir. Bilindiği gibi, ülkede yaşayan Türkler ve diğer gruplar anayasal olarak azınlık olarak tanınmamaktadır ve HÖH'ün de Türklerin ve diğer grupların azınlık statüsünü kazanabilmesi hususunda bir etkinliği olmamaktadır. Hatta parti, Bulgaristan'da yaşayan Türk azınlığın sorunlarının kendileri vasıtasıyla çözüldüğünü dile getirerek, ülkedeki Türklerin mevcut sorunlarının çözülmesi durumunu daha da güçleştirmiş olmaktadır (SETA, 2020: 88-89).

1.3.3.2. Türklerin ve Müslümanların Oylarını Hedefleyen Diğer Siyasal Partiler

Bulgaristan'da HÖH dışında kurulan, Türk ve Müslüman azınlığın oylarını hedefleyen partiler demokrasi döneminin başlangıcından beri varlık göstermiştir. Bu partilerin çoğu büyük bir etkinlik göstermeyip siyasal anlamda temsil hakkı elde edemeden, azınlıkların çoğunluğunun temsilini ellerinde bulunduramadan zayıf bir noktada kalmışlardır. Bu durumda Bulgaristan'ın seçim sistemi de etkilidir çünkü yüzde dörtlük seçim barajını aşamayan partiler meclis dışında kalmaktadır. HÖH dışında kurulan bu partiler ülkenin seçim sistemi dolayısıyla azınlık oylarının dağılması ve neticesinde oyların büyük partilere kazanç sağlamasına, HÖH'ün sandalye sayısında kayıp yaşaması ve azınlıklar arasında bölünmeler yaşanması gibi durumlara sebebiyet vermiştir.

Demokrasi döneminin başlarında ülkedeki Müslüman azınlığın oylarını hedefleyen dört siyasi parti kurulmuştur. Adem Kenan tarafından kurulan Türk Demokratik Partisi adını taşıyan

oluşum yukarıda ifade edilen anayasal duruma aykırılık teşkil ettiğinden dolayı resmi bir siyasal parti olarak kaydı reddedilmiştir. Halis Okan'ın kurduğu Birleşme Partisi, Sabri Hüseyin'in Yeniden Doğan Türk Demokrat Partisi pek fazla etkinliğini hissettirebilen partiler olmamışlardır. Bu iki partiye göre nispeten daha güçlü olan partiler ise Nedim Gencev tarafından kurulan Demokratik Adalet Partisi ve Mehmet Hoca'nın kurduğu Demokratik Değişimler Partisi olmuştur (Özgür, 1999: 227-228).

Bulgaristan siyasi hayatında, HÖH haricinde önem kazanmış azınlık temelli siyasi partilerden birisi DOST Partisi (Sorumluluk, Özgürlük ve Hoşgörü için Demokratlar) olmuştur. Partinin kurucusu HÖH'ten ihraç edilen Lütfi Mestan'dır. 24 Kasım 2015 tarihinde Rus savaş uçağının Türk hava sahasını ihlali üzerine Türkiye'nin uçağı düşürmesi olayı gerginlik oluşturan bir mesele olurken o dönemde HÖH Genel Başkanı olan Mestan, bu konu üzerine parlamentoda bir bildiri okumuştur. Bunun üzerine parti içerisinde karışıklıklar başlamış ve Mestan'ın ihracına neden olan süreç yaşanmıştır. HÖH'ün kurucu ismi olan Ahmet Doğan, bu konu hakkında daha büyük mercilerin bile açıklama yapmadan Mestan'ın bir açıklamada bulunmasını eleştirmiş ve toplanan HÖH Merkez Konseyi sonrasında alınan kararlarla Lütfi Mestan, Genel Başkanlık görevinden ve partiden ihraç edilmiştir. HÖH, ilk defa bu denli büyük bir ayrılık yaşamıştır. Türklerin partisi olarak görülen HÖH'ten yaşanan bu kopuş aynı zamanda Türkiye ve HÖH yönetimleri arasında önemli değişikliklere de neden olmuştur (Sert, 2018: 198-200).

O dönemde HÖH içinden koparak kurulan DOST'un ayrılığı daha önceki partiden yaşanan ayrılıklara benzememektedir. HÖH üyesi Hasan Aziz, o dönemin Kırcaali Belediye Başkanlığı görevindedir ve bu ayrılma olayı ile ilgili yapılan röportajda şu yorumlarda bulunmuştur:

> Bu sefer biraz farklı. Önceki ayrılıklar parti içerisinde ve Bulgaristan çapında kaldı. Bulgaristan dışına bu nedenler aktarılmadı. Bulgaristan dışında önemli bir konu olmadı. Şimdi durum başka. Artık yeni proje yapan ve partimizden ayrılan kişiler Bulgaristan dışından faktörler arayarak bu projeyi gerçekleştirmek istiyorlar. [6]

Hasan Aziz'in yorumunda belirtilen Bulgaristan dışı olarak ifade edilen faktörler, açık olarak dile getirilmese de Türkiye faktörüdür. DOST oluşumu, Türkiye'ye yakın bir tutum sergilemiştir ve Türkiye tarafından desteklendiği söylemleri mevcuttur. Aziz'in ifade ettiği üzere bundan önceki parti oluşumları Bulgaristan içerisinde yer almış ve ülke sınırları dışarısını

[6] Bozan, İ. "Bulgaristan Türklerinde DOST Tartışması". http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/bulgaristan-turklerinde-dost-tartismasi (erişim tarihi: 17.02.2021).

ilgilendiren meseleler olmamıştır. DOST oluşumunun Türkiye'ye yakın tavırları ve söylemleri ülkede bulunan Türk ve Müslüman azınlığın bölünmesine neden olmuştur. Nitekim DOST, yüzde dörtlük seçim barajını aşmayı başaramayarak meclis dışında kalmıştır. DOST partisinin Türkiye ile kurmuş olduğu iddia edilen ilişkiler Bulgaristan devletini rahatsız etmiştir ve devletin birtakım önlemler almasına neden olmuştur. Bu konuda, HÖH'ün Bulgaristan tarafından yanına çekme stratejisi (kooptasyon) ile araçsallaştırıldığı ifade edilmektedir. İddialara göre bu karar daha demokrasi döneminin başında kapalı kapılar ardında (BSP-UDS arasında) görüşülerek alınmıştır. Bu izleme göre ülkede yaşayan Türk nüfusun; üzerinde Türkiye ve diğer ülkelerin etkili olması engellenecek, yine Türklerin oluşturduğu bir parti tarafından denetlenecek ve aralarından köklü kişilerin çıkması engellenmiş olacaktır. Ayrıca bu şekilde devletin yanına çektiği bir parti tarafından ülkedeki azınlıkların bir bütünlük içerisinde muhafazası, pek çok farklı oluşum altında bölünüp kontrol altında tutulmaya çalışılmasından daha etkilidir (SETA, 2020: 91-92).

1.4. Bulgaristan Türkleri ve Ekonomi

Bulgaristan'da yaşayan Türklerin ekonomik durumları sosyalist dönem ve sonrasında farklı şekilde etkilenmiştir. İzleyen bölümde söz konusu dönemler itibariyle sosyalist dönem anayasalarında ekonomi, ekonomik sistemin teorik ilkeleri, Türklerin büyük çoğunluğunun geçimini sağladığı tarım sektörü ve Türklerin ekonomik durumu, Türk göçlerinin Bulgaristan ekonomisine etkisi, günümüz anayasasında ekonomi ve Türklerin güncel ekonomik durumu konuları ele alınacaktır.

II. Dünya Savaşı ardından Bulgaristan ekonomik sistemi, siyasal sistemiyle bağlantılı olarak özel mülkiyet esaslı kapitalist ekonomik sistemden üretim araçlarının devlet tekelinde olduğu sosyalist ekonomik sisteme geçiş yapmıştır. Ancak 9 Eylül 1944 tarihindeki iktidar değişikliğinin hemen ardından bu değişim gerçekleşmemiştir. 1946 yılı ile birlikte komünistlerin iktidarda mutlak egemenliğe ulaşmaları ile birlikte üretim araçlarının devlet mülkiyetine alınması gerçekleştirilmiştir (Kuyucuklu, 1987: 200).

1.4.1. Dönemin Anayasalarında Ekonomi

Bulgaristan, sosyalist dönemde iki anayasaya sahip olmuştur. Bu bölümde Bulgaristan'ın sosyalist dönem anayasaları olan Dimitrov Anayasası ve 1971 Anayasası içerisindeki ekonomi başlığı ele alınacaktır.

1.4.1.1. Dimitrov Anayasası

Tırnova Anayasası'nın ardından yeni dönemde kabul edilen 1948 Anayasası, on bir bölüm ve 101 maddeyi içermektedir. Dimitrov Anayasası olarak da bilinen bu anayasanın ikinci bölümü sosyo-ekonomik yapıyı dokuz madde ile ele almıştır. Ülkedeki üretim araçlarının devlet, kooperatifler, özel veya tüzel kişilere ait olduğu, ülkede bulunan bütün toprak altı zenginlikleri ve madenler, doğal kaynaklar, ormanlar, sular, hava ve demiryolları iletişimi, posta, telgraf, telefon ve radyo yayınlarının devlet mülkiyetinde olduğu açıklanmaktadır. Ülke ekonomisinin gelişmesinde ulusal mülkiyet, devletin temel dayanağıdır ve özel korumaya sahiptir. Devlet, üretim araçlarının yönetimini kendi kullanıp yönetebilir yahut başkalarına bırakabilir. Devlet, kooperatif birliklerini destekler ve bunları teşvik eder. Miras ve özel mülkiyet kanunla tanınır ve korunur. Hiç kimse, kamu yararına zarar verecek şekilde mülkiyet hakkını kullanamaz. Tröstler, karteller ve konsern gibi özel monopol anlaşmaları ve birlikleri yasaktır. Özel mülkiyet adil tazminat karşılığında, yalnızca devlet ve kamu yararı için kısıtlanabilir veya kamulaştırılabilir. Arazi, onu işleyenlere aittir. Kanun, özel şahısların ve çiftçi olmayanların işleyebileceği arazi miktarını belirler. Büyük arazili özel mülkiyete izin verilmez. Tarım kooperatif işletmeleri devlet tarafından teşvik edilir ve desteklenir. Devlet, tarım işletmeleri kurabilir[7] (Kuyucuklu, 1987: 166).

Devlet, ulusal ekonominin en yaygın şekilde gelişmesi ve ulusal refahın yükseltilmesi amacıyla devlet ekonomik planı ile devleti, kooperatifi ve özel ekonomik faaliyetleri yönetir. Ekonomi planının hazırlanmasında uzmanların, sosyal ve ekonomik örgütlerin ve kuruluşların işbirliğinden yararlanır.

Dış ve iç ticaret devlet tarafından yönetilir ve kontrol edilir. Devlet, ulusal ekonomi ve halkın ihtiyaçları için gerekli olan ürünlerin üretim ve ticaretini kendisi yapabilir. İşgücü, temel bir sosyo-ekonomik faktör olarak kabul edilir ve devlet bununla kapsamlı bir şekilde ilgilenir. Devlet, ekonomik ve sosyal politikasıyla, ucuz kredi, vergi sistemi ve kooperatif birliği ile çalışan insanları –zanaatkârları, çiftçileri, işçileri ve zihin emekçilerini- doğrudan destekler. Devlet, bu kişilerin yaşamlarını kapsamlı bir şekilde iyileştirmek için örgütlenmelerini, yaratıcılıklarını, sanat çalışmalarını teşvik eder.

Dimitrov Anayasası, 1961 senesinde bazı değişikliklere uğramıştır fakat belirli bir zaman sonra bu anayasanın ihtiyaçları cevaplamada yetersiz kaldığı düşünülerek yeni bir anayasa hazırlanmıştır. Yeni anayasa yetkili makamlarca 1971 senesinde kabul edilerek Resmi Gazete'de yayımlanmıştır (Kuyucuklu, 1987: 169).

---

[7] Конституция на Народна република България, 1947 https://parliament.bg/bg/18 (erişim tarihi: 04.05.2021).

1.4.1.2. 1971 Anayasası

1971 Anayasası, on bölüm ve 143 maddeden oluşmaktadır. Anayasanın ikinci bölümü sosyo-ekonomik yapı ile ilgili hususları içermektedir. Buna göre ülkenin iktisadi sistemi, sosyalist ekonomik sistemdir. Bu sistemde, üretim araçları toplumsal mülkiyet esaslıdır, ekonomi planlı bir biçimde komünist ekonomi doğrultusunda geliştirilir ve insanın insan tarafından sömürülmesi yasaktır. Sosyalist ekonominin gelişmesi, sosyalist demokrasinin büyümesinin, insan ve toplum kişiliğinin özgürce çok yönlü ilerlemesinin, halkın refahının ve Bulgaristan'ın yükselmesinin esasını oluşturmaktadır. Ülkenin ekonomisi, dünya sosyalist ekonomik sisteminin bir parçasıdır (Kuyucuklu, 1987: 171).

Ülkenin mülkiyet biçimleri: devlet mülkiyeti, kooperatif mülkiyeti, toplumsal örgütler mülkiyeti ve özel mülkiyettir. Bu mülk türleri, kanun ile eşit korumaya ve kalkınma için eşit fırsatlara sahiptir. Doğal enerji kaynakları, maden kaynakları, nükleer enerji, demiryolu taşımacılığı, telgraflar, postaneler, telefonlar, radyo, televizyon ve ayrıca ormanlar, sular ve ulusal öneme sahip yollar sadece devletin mülkündedir. Devlet, iktisadi ve diğer örgütler oluşturarak yönetim ve idare için mülk sağladığı ortak girişimlere katılarak ve bunların faaliyeti yoluyla mülkiyet hakkını kullanır. Devlet, kooperatif ve kamu kuruluşlarına ve kişilere devletin belirli mallarını kullanma hakkı verebilir.

Devlet, iktisadi örgütlerin faaliyetlerini iktisadi hesap esaslarına göre yürütür. Kooperatif mülkiyeti, ekonomik faaliyetin müşterek icrası için gönüllü olarak birleşmiş işçi kolektiflerine, kooperatif birliklerine ve kooperatifler arası kuruluşlara aittir. Kooperatif mülkiyet hakkı, toplumun ve kooperatiflerin menfaatleri doğrultusunda kullanılır. Kamu kuruluşlarının mülkiyeti, devlet organları tarafından kendilerine sağlanan faaliyetlerin gerçekleştirilmesi ve kamu menfaatlerinin karşılanması dahil, amaçlarının gerçekleştirilmesine hizmet eder. Kamu kuruluşları, kanunun izin verdiği durumlarda amaçlarına uygun ekonomik faaliyette bulunabilir.

Bulgaristan vatandaşları, kendilerinin ve ailelerinin memnuniyeti için gerekli mallar üzerinde mülkiyet hakkına sahip olacaklardır. Devlet, emek vasıtasıyla elde edilen mülkleri yasal yolla koruyacaktır. Mülkiyet hakkı, yalnızca yasa ile veya mal sahibinin rızası ile sınırlanabilir veya kısıtlanabilir. Miras hakkı tanınır ve korunur. Devlet, mülkiyet hakkını yalnızca başka hiçbir şekilde karşılanamayan özellikle önemli devlet ihtiyaçları için kamulaştırabilir ve kısıtlayabilir. Kamulaştırma şartları ve koşulları kanunla belirlenir. Kamulaştırma ancak eşdeğer tazminatın ön hükmünden sonra gerçekleştirilebilir. Mal sahibi mahkemede kamulaştırma gerekçelerine, tazminat türüne ve miktarına itiraz edebilir.

Temel bir doğal zenginlik ve üretim aracı olan toprak muhafaza edilerek topluma en faydalı şekilde kullanılır. Tarıma elverişli tarım arazileri, meralar ve ormanların kullanımı, kanunla belirlenen bir düzen ile değiştirilebilir. Doğa ve doğal kaynakların, suyun, havanın ve toprağın, kültürel anıtların korunması ve muhafazası, devlet kurum ve kuruluşlarının, kooperatiflerin, kamu kuruluşlarının ve her vatandaşın görevidir.

Ekonomik faaliyetler: dahil olan tüm katılımcıların eşitliği, serbest inisiyatifleri, rekabeti, devlet düzenlemeleri ve uluslararası işbirliğine katılımlarına dayanmaktadır. Devlet, ekonomik faaliyeti kanunun öngördüğü ekonomik araçlarla düzenler. Ekonomik faaliyetin tekelleşmesi, haksız rekabet ve tüketici haklarının ihlaline izin verilmez, bu konular kanunla düzenlenir. Devlet, kanunla belirlenen şartlar ve düzen içinde sosyal açıdan zayıf olanlara koruma ve destek sağlar. Devlet, kooperatifleri ve birliklerini teşvik eder ve faaliyetlerini destekler. Devlet, mülkiyet türü ve yönetim şekli ne olursa olsun, tüm tarım üreticilerine kapsamlı destek verecektir. Vatandaşlar ve tüzel kişiler, kanunun yasakladığı durumlar dışında herhangi bir ekonomik faaliyette bulunamaz.[8]

1.4.2. Ekonomik Sistemin Teorik İlkeleri

Diğer sosyalist ülkelere benzer biçimde Bulgaristan ekonomisi de benzer ekonomik temeller üzerinde inşa edilmeye çalışılmıştır.

Üretim Araçlarının Devlet Mülkiyeti: Komünist dönemle birlikte, üretim araçları kişisel mülkiyetten alınarak kamu mülkiyetine dahil edilmiştir. Bu işleme Bulgar ekonomisinde hızla başlanmış ve kısa zaman dilimi içerisinde tamamlanmıştır. Sanayi alanında daha kısa süren bu durum tarım alanında daha uzun sürede gerçekleştirilmiştir. Meydana gelen bu farklılık, iki alanın özelliklerinden dolayı olmuştur. Bulgaristan ekonomisinde üretim araçlarının kamulaştırılması, diğer sosyalist ülkelere nazaran daha kısa bir zaman içerisinde tamamlanmıştır (Kuyucuklu, 1987: 200).

Üretim araçlarının kamu mülkiyeti iki tür olmuştur: devlet mülkiyeti ve kooperatif mülkiyeti. Zamanla devlet mülkiyetine geçilmesi teorik bir hedef olarak görülmüştür çünkü devlet mülkiyeti tüm vatandaşların faydasına sunulmuştur, kooperatif mülkiyeti ise daha sınırlı bir grubu içermiştir (Kuyucuklu, 1987: 201).

Merkezi Plana Dayalı Ekonomi: Planlı bir ekonomi, sosyalist ekonominin temel yapı taşlarından biridir zira sosyalist ekonomik düşünce kapitalist ekonominin plansızlığına bir tepki olarak hayat bulmuştur. Planlı ekonomide sosyal gelişme ve ulusal ekonomi merkezi bir plana

[8] Конституция на Народна република България, 1971 https://parliament.bg/bg/19 (erişim tarihi: 05.05.2021).

bağlanmıştır. Merkezi bir planla ekonominin dengeli ve kararlı bir gelişme göstermesi istenmektedir. Merkezi planlı ekonomilerin savunucuları da bu tür sistemlerin avantajlarının dezavantajlarından çok daha ağır bastığını savunmuştur. Birçok açıdan ekonomik rekabetin toplumun kaynaklarını boşa harcadığına inanmaktaydılar. Merkezi ekonominin savunucuları, ekonomilerini, Batı ekonomilerinin asla kaçınamadığı bir olay olan iş döngüsünün iniş ve çıkışlarından izole edebileceklerini iddia etmişlerdir. Kuramsal olarak, merkezi planlı ekonomiler, ekonomik gerilemelerle ilişkili azalan üretim ve işsizlik gibi ekonomik (ve sosyal) kayıplara karşı bağışık kalacak şekilde tasarlanmıştır. Bir diğer avantaj, ekonomik kararların uzun vadeli hedeflere dayanabilmesidir çünkü herhangi bir bireysel işletmenin veya endüstrinin finansal kayıpları ekonominin diğer alanlarındaki karlarla dengelenebilir. Ayrıca, tüm sanayi ve tarım tabanının organizasyonu idari olarak belirlendiğinden ölçek ekonomileri planlama sürecine kolayca dahil edilebilmektedir (Kuyucuklu, 1987: 202-203; Bulgaria Study[9]-3, 2009: 124).

Sovyet dönemde Bulgaristan'daki planlama hiyerarşisi çeşitli düzeylerde yer almıştır. Nihai ekonomik otorite Bulgaristan Komünist Partisi (BKP) olmuştur. Parti genel ekonomi politikaları, ekonomik reformları ve yapılarını belirlemiş ve ekonomik faaliyetlerini izlemiştir. Bulgar ekonomisinde, neredeyse tüm ekonomik faaliyetler planın yerine getirilmesine yönelik olmuştur. Ekonomik direktifler, sadece kılavuzlar değil, bağlayıcı yasal belgeler olan planlarda kapsamlı bir şekilde özetlenmiştir. Bunların en iyi bilinenleri beş yıllık planlar olmuştur ancak planlama daha uzun ve daha kısa süreler için de yapılmıştır. İşletmelerin günlük çalışmaları için en önemlileri yıllık ve aylık planlar olmuştur (Bulgaria Study-3, 2009: 125-126).

Bulgaristan'ın ekonomik kalkınmasının ilk aşamasını, daha sonraki politikaları öngören iki yıllık bir plan (1947-1948) oluşturmuştur. Temel olarak II. Dünya Savaşı'nın stresinden hızlı bir şekilde kurtulmayı amaçlayan program, büyük ölçekli sanayileşme ve elektrifikasyonla başlamıştır. Savaş öncesi seviyelere göre, sanayi üretimini yüzde 67 ve tarımsal üretimi de yüzde 34 artırmayı amaçlamıştır. Bulgaristan'ın ekonomik kalkınmasının bir sonraki aşaması ilk beş yıllık planı içermiştir ve plan 1949-1953 yıllarını kapsamıştır. Bu plan, uzun vadeli endüstriyel planlama için kuramsal aparat oluşturarak Bulgaristan'ın sosyalist ekonomik kalkınma modeline önemli bir katkı sağlamıştır. İlk beş yıllık plan için açıklanan hedefler, önceki iki yıllık plan tarafından belirtilen ekonomik öncelikleri doğrulamıştır. 1952'de planın bir yıl önce yerine getirildiği ilan edilmiştir fakat döneme ilişkin istatistikler gerçek sonuçları

[9] Bulgaria: A Country Study, 2009
https://www.marines.mil/News/Publications/MCPEL/Electronic-Library-Display/Article/898228/country-study-and-profile-bulgaria-click-here-fpts/ (erişim tarihi:06.05.2021).

değerlendirmek için eksiktir. Tarım, planlanandan daha az yatırım almıştır ve dönem boyunca büyüme göstermemiştir. Düşük tarımsal üretimin etkisi, ekonominin diğer alanları boyunca dalgalanmış ve ilgili endüstrilerde üretimi engellemiştir. İlk planın ardından diğer planlar uygulanmaya konulmuştur. Bazı planlar beklenenden erken tamamlanmış, bazı planlar üzerinde değişikliğe gidilmiştir fakat bu planlar uygulanmaya devam edilmiştir (Bulgaria Study-3, 2009: 128-129; Kuyucuklu, 1987: 204).

Emek Temelli Ekonomi: Teorik anlamda ekonomik sistemin odak noktasını emek faktörü oluşturmaktadır. Üretim, fiyatlama ve bölüşümde kullanılan ölçü emek olmuştur. Uygulama aşamasında ise emeğe verilen değer karşılığı standart olmamıştır zira emek de standart değildir. Emek de kendi içinde farklı biçimlerde üretilmektedir; sanayide çalışan, tarımda çalışan, nitelikli olan, nitelikli olmayan vb. Fakat bu sistemdeki ana amaç, ekonominin her alanında nitelikli emeği sağlamaktır. Bu gibi nedenler dolayısıyla emeğin ücret karşılığı da birbiriyle aynı olmamıştır. Bu konuda emeğe biçilen ücretler arasında önemli farklar olmamasına dikkat edilmiştir. Emeğe verilen ücretler arasındaki farklar da dört-beş katı civarında olmuştur (Kuyucuklu, 1987: 201-202).

Bölgesel İşbölümü: Sosyalist ekonomik sistem, coğrafi-ekonomik durum doğrultusunda ülkenin bölgelere ayrılmasını öngörmüştür. Bu ekonomik sisteme göre, bölgeler ekonomik potansiyellerine göre muayyen üretim bölgelerine ayrılacak ve onlar da daha ufak ufak bölümlere ayrılacaktır. Bu bölgelerde büyük çapta üretim kompleksleri meydana getirilecektir. Belirtmek gerekir ki Bulgaristan'da bölgeselleştirme hususu sosyalist dönem öncesinde başlamıştır. Konu, 1934'te A. Beşkov'un çalışmasıyla başlamış ve sosyalist dönemde de ağırlık kazanarak devam etmiştir. Bu konudaki ikinci adım 1953'lü yıllarda atılmıştır. Ülkedeki bölgeleştirmenin nasıl gerçekleştirileceği hususu uzun zaman dilimi içerisinde netlik kazanmamıştır ve uzmanlar bu konuda farklı fikirler sunmuşlardır. Nihayetinde 1961 senesinde yayımlanan bir kaynakta ekonomik bölgeler üçe ayrılmıştır; Güneydoğu, Kuzeydoğu ve Batı bölgeleri. Güneydoğu bölgesi sanayi ve tarım alanlarında, Kuzeydoğu bölgesi tarımsal üretim ve tarımsal sanayide ve Batı bölgesi ise ağır sanayinin alt kollarında uzmanlaşmıştır (Kuyucuklu, 1987: 204-207).

Yardımcı İşletmeler: Küçük toprak arazilerinin işlenerek, buralarda üretim yapılmasına yardımcı işletmeler uygulaması adı verilmiştir. Sosyalist dönemin başlangıcından bu yana Emek Tarım Kooperatifleri İşletmeleri üyelerine, kuramsal olarak farklı ifadeler olsa da uygulama boyutunda beş dekarı aşmayacak toprak parçalarının[10] kullanım hakkı verilmiştir.

[10] Alan araştırmasında görüşmeye katılan kişiler de bu konuda yazarın ifadesini destekleyen cevaplar vermişlerdir. Genel olarak verdikleri cevaplar, sosyalist dönemde kendilerine verilen bu toprak parçalarının bir-iki dekar olduğu yönünde olmuştur.

Kişiler bu toprak parçalarında kendi besin ihtiyaçlarını yetiştirmişlerdir, aynı zamanda devletin desteği ve piyasa gereklerine göre de belli mallar üretebilmişlerdir. Sosyalist sistemin başlarında özel kişilerin mal satması yasak olduğundan dolayı, kişiler kendilerine verilen bu alanlarda yetiştirdikleri ürünleri satamamışlardır fakat ilerleyen zamanlarda piyasa için de üretim yapılabilir bir hale gelmiştir. Bu husus aile bütçelerine önemli katkılar sağlamışsa da yardımcı işletmelerin genel ekonomi içerisindeki payı küçük olmuştur (Kuyucuklu, 1987: 209-210).

1.4.3. Tarım Sektörü

Bulgaristan, sosyalist dönemde iktisadi alanların farklı kollarında gelişme göstermiştir. Sanayi ve tarım gibi alanlar başta olmak üzere farklı alanlarda ekonomik faaliyetler bu dönem içerisinde devam etmiştir. Bu kısımda, çalışmanın ana unsurunu oluşturan Bulgaristan'da yaşayan Türklerin büyük çoğunluğunun tarımsal faaliyetlerde bulunmalarından dolayı, Bulgaristan'ın sosyalist dönemdeki ekonomik faaliyet gösterdiği sektörlerden biri olan tarım başlığı ele alınacaktır.

Bulgaristan'da savaş öncesi dönemde topraklar tamamıyla özel kesime aittir ve topraklar üzerindeki tarım işletmeleri çok küçük alanlarda kurulmuştur. Daha savaş öncesi dönemlerde tarım alanında bazı kooperatifler oluşturulmaya başlanmıştır fakat bunların genel ekonomi içindeki payları oldukça sınırlı olmuştur. O dönemlerde topraklar çok küçük parçalara bölünmüştür ve bu durum da, tarımsal alandaki güçlükleri beraberinde getirmiştir. 1944 yılında ülkedeki iktidar değişikliğinin ardından tarımsal alandaki örgütlenme hususunda da bazı değişiklikler olmuştur. Emek Tarım Kooperatifleri İşletmeleri kurulması fikri 1945'lerde ortaya atılmıştır. Bu konuyla ilgili ilk kararname 15 Nisan 1945 tarihinde çıkarılmıştır. Başlangıçta belirli yerlerde ve sınırlı sayılarda kurulan kooperatiflerin sayısı zamanla artış göstermiştir. 1948 yılında partinin bir kongresinin ardından aniden yeni bir örgütlenme biçimi içerisine girilmiş ve tarımda örgütlenme başlatılmıştır (Kuyucuklu, 1987: 239-241).

Emek Tarım Kooperatif İşletmeleri (TKZS)[11]: Tarım kooperatifleri ilkin tarımsal alanda sosyalist ekonominin örgütlenme biçimini meydana getirmişlerdir. Bu kooperatifler işlenen toplam toprak alanlarını, tarım kesiminde çalışanları ve toplam tarımsal üretimin büyük bir payını bünyesinde toplamıştır. Emek Tarım Kooperatif İşletmeleri (TKZS) zamanla değişime uğramışlardır. Değişimin ilk aşaması, 1947-1948 ve 1958 arası dönemde yaşanan gelişmeler olmuştur. Bu dönem aralığında TKZS'ler hem kendi içerisinde hem de hem de kendilerine hizmet eden Makine ve Traktör İstasyonları (MTS) gelişme göstermiştir. Bu hususta ikinci

[11] Emek Tarım Kooperatif İşletmeleri (Trudovi Kooperativni Zemedelski Stopanstva-TKZS)

aşama ise Tarım-Sanayi Komplekslerinin kurulmasına kadar olan aşamadır. Bu süreçte Makine ve Traktör İstasyonları TKZS bünyesine toplanmıştır (Kuyucuklu, 1987: 241).

TKZS'ler 1945 yılında resmi onay almışlardır. Üyelere kar payı garanti edilmesi ve üyeliğin tamamen gönüllü olmasına rağmen, organizasyondaki Sovyet kooperatiflerine çok benzemektedirler. 1947 yılında ekilebilir arazilerin sadece yüzde 3.8'i kolektifleştirilmiştir. Komünistler 1947'de iktidarlarını sağlamlaştırmalarının ardından, özel toprak sahipleri üzerindeki baskılar artmıştır. Her ne kadar küçük çiftçilerin çoğunluğu kooperatiflere katılmış olsa da, 1949'a kadar ekilebilir alanların yüzde 12'si kamulaştırılmıştır. Fakat 1950-1953 arasında Chervenkov'un Stalinist rejimi, Doğu Avrupa'daki en hızlı kolektivizasyon hızını üretmek için tehdit, şiddet ve tedarik ayrımcılığı kullanmıştır. 1952 yılına kadar ekilebilir arazinin yüzde 61'i kolektifleştirilmiştir. Bu süreç, ekilebilir arazinin yüzde 92'sinin kooperatiflere ait olduğu 1958 yılında tamamlanmıştır. Bu durum, savaş sonrası Bulgar tarımının yeniden yapılanmasının ilk aşamasını sona erdirmiştir (Bulgaria Study-3, 2009: 144-147).

Kooperatiflerdeki üretim yapısı çoğunlukla devlet kararları ile çiftlik ürünlerinin desteklenmesi amacıyla karara bağlanmıştır. Kooperatiflerin hemen hemen tüm üyeleri, küçük mülk sahipleri veya topraksız köylüler olmuştur. Bu nedenle, garantili devlet alımı, toplu karar verme, ekip üretimi ve işgücü girdisine göre gelir dağılımı, yeni kooperatiflerde verimliliği artırmak için fırsatlar, teşvikler yaratmıştır. Ayrıca, kooperatif üyelerine ve diğer sektörlerdeki işçilere hane halkının tüketimi için yardımcı işletmeler adı verilen küçük ölçekli kişisel araziler ve çiftlik ve kümes hayvanlarına izin verilmiştir. 1956'dan sonra TKZS'ler tarım arazilerinde, keçi haricinde her türlü hayvancılıkta en büyük paya sahip olmuştur (Bachev, 2008: 12).

Tarım, savaş sonrası dönemde Bulgaristan ekonomisinin önde gelen sektörü olmuştur ve işgücünün yüzde 82'sini istihdam etmiştir. Uzmanlığın ve ticarileşmenin gerçekleşmediği bu alanda kooperatifleştirme, tarımsal üretim ve verimliliği etkileyen önemli bir faktör olmuştur. İlkin TKZS'lerin oluşturulması ve gelişimi, tarım kaynaklarının yoğunlaşmasını hızlandırmış, merkezi karar alma ve emeğin uzmanlaşmasını teşvik etmiştir. Nihayetinde kısa bir süre içinde üretimler arası muazzam bir büyüme ve verimlilikte genel ilerleme sağlanmıştır. Kooperatifler çok sayıda ürün üretmiş ve köylerin ve köylülerin refahının iyileştirilmesini sağlayan hizmetler ve altyapı desteği vb. sağlamıştır. Ayrıca, tüm bölgelerde uzmanlaşmış büyük işletmeler olan bir dizi Devlet Tarım İşletmeleri (DZS) kurulmuştur. Daha sonra belirli alanlarda üretim ve üretkenliğin artmasına katkıda bulunmuş ve TKZS'lerde ilerici teknolojilerin yayılmasını desteklemiştir (Bachev, 2008: 14-15).

Devlet Tarım İşletmeleri (DZS)[12]: DZS'ler Bulgaristan'ın tarımsal örgütlenmesinde ilk aşamada oluşturulmuş, ikinci tür bir tarım işletmesi biçimidir. DZS'ler sosyalist dönemde, ilk yıllardan itibaren kurulmaya başlamışlardır fakat miktar ve alan yapıları olarak TKZS'lerin çok gerisinde kalmışlardır. Fakat sosyalist bir işletme türü olarak DSZ'ler de büyük bir önem görmüştür. TKZS'ler ve DZS'lerin yönetimleri birbirinden farklı olmuştur. TKZS'ler orada çalışanlarca oluşturulurken DZS'ler tamamıyla devlet işletmesi olarak, yönetim organları ilgili bakanlık tarafından tayin olunmuştur (Kuyucuklu, 1987: 248).

Tarımsal-Endüstriyel Kompleksler (APK)[13]: Bulgaristan'ın tarımsal örgütlenmesinde ikinci aşama APK'ların kurulması olmuştur. APK'ların kuruluş hazırlıkları 1960'ların sonlarında başlamıştır. 1970 yılında yapılan özel bir toplantıda, bu konu incelenmiş ve APK'ların tarımda uzmanlaşma ve konsantrasyon açısından en uygun örgütlenme türü olduğuna kanaat getirilmiştir. Yine, APK'lar da Sovyet esaslı olup Bulgaristan tarımsal örgütlenmesine taşınan bir örgütlenme türü olmuştur (Kuyucuklu, 1987: 250).

1971 yılının sonuna gelindiğinde, Bulgaristan'ın 744 kolektif ve 56 devlet çiftliği, APK olarak adlandırılan 161 kompleksle birleştirilmiştir. Bu birimler ortalama olarak 24.000 hektar ve 6.500 üyeye sahiptir. Konsolidasyon, 1977 yılında 143 kompleks olana kadar devam etmiştir. Kısa vadede, üç veya daha az ürün ve bir tür hayvancılıkta uzmanlaşarak yatay entegrasyona ulaşmışlardır. Uzun vadede, tarımı üretim ve ticarette ilişkilendirmenin temeli olacaklardır. Bu konsolidasyon, politik düzeyde birleşik sosyalist toplum teorisine meydan okuyarak 19. yüzyıldan bu yana Bulgar nüfusunun oldukça farklı parçaları olarak kalan tarım ve şehir işçilerinin sembolik bir birleşmesi olacaktır (Bulgaria Study-3, 2009: 147).

Çoğu APK, gıda işleme, tarımsal hizmetler ve pazarlama hatta tarım dışı faaliyetleri de içermiştir. Bazı bölgesel uzmanlıklara sahip olmuşlardır ancak esas olarak APK'lar geniş bir ürün yelpazesi üreten yerel toplulukların gıda tedarikinden sorumlulardır. APK, merkezi koordinasyon, ağır yatırımlar ve modernizasyon, iç uzmanlık, dikey entegrasyon, ölçek ve kapsam ekonomilerinin araştırılması, risk paylaşılması ve azaltılması yoluyla verimliliği artırmak için büyük bir potansiyele (toprak, sermaye, emek, ekipman) sahipti. Sonuç olarak, sermaye yoğun üretim ve tahıllar, ayçiçeği, seralar, modern sulama ve pestisitlerin yayılması gibi yüksek teknoloji alanlarında bazı ilerlemeler kaydetmişlerdir (Bachev, 2008: 16).

[12] Devlet Tarım İşletmeleri (Darjavni Zemedelski Stopanstva-DZS)
[13] Tarımsal-Endüstriyel Kompleksler (Agrarni Promişlenni Kompleksi-APK)

1.4.4. Türklerin Ekonomik Durumu

Bulgaristan Türklerinin kaderini 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı önemli ölçüde değiştirmiştir. Bu savaşın ardından Bulgaristan'da yaşayan Türklerin sosyo-ekonomik yapısına bakıldığında tüccar, sanayici gibi işadamlarının sayısının çok az olduğu görülmektedir. Bulgaristan Türklerinin yüzde doksanlık kesimi köylerde yaşamaktaydı ve içlerindeki çalışan kesimin yüzde doksanı da tarımla uğraşmaktaydı. Tarım alanında çalışan Bulgaristan Türklerinin yüzde doksan kadarı küçük çiftlik sahibiydiler. Orta ve fakir durumda olan köylü kesim, Türk halkının yüzde 95.73'üçünü oluşturmaktaydı. Kendi ihtiyaçlarını karşılayacak tarım ürünlerini kendileri üretmekteydiler ve deyim yerindeyse kendi kendilerine yeten bir durum içerisindeydiler (Memişoğlu, 1993: 787).

Sosyalist dönem ile birlikte Türklerin durumu değişime uğramıştır. Kooperatifleştirme politikaları en çok Bulgaristan'daki Türkleri etkilemiştir zira Türk halkının yüzde doksanlık kısmı tarım ile uğraşmaktadır. Uygulanan politikalar neticesinde Türkler bağ bahçeleri, tarlaları, dükkânları, atölyelerinden mahrum kalmışlardır. Ülkedeki diğer vatandaşlar ile birlikte aynı kooperatiflere üye ve işçi olmuşlardır. Kooperatifler dışında kalan Türkler, bilhassa genç Türkler, başka bölge ve sektörlere yöneltilmiştir. Bu durum da kırdan kente, Türk yoğun bölgelerden diğer bölgelere sürekli bir göç durumuna sebebiyet vermiştir. Bu iç göç ile birlikte Bulgaristan'da yaşayan Türkler inşaat, ulaştırma, sanayi ve diğer işlerde çalışmaya başlamışlardır (Memişoğlu, 1993: 788-789).

Dimitrov'un 1948 yılı başında BKP toplantısında Bulgaristan'ın güney bölgesinde sadece Türklerin bulunduğu, bunların bölgeden dağıtılıp yerlerine Bulgarların yerleştirilmesini söylemesinin ardından parti çözüm olarak önceliği iç göçe vermiştir. Bunun ardındaki neden tarım iş gücünü kaybetmek istememesidir. Sanayisi fazla gelişmemiş olan Bulgaristan için tarım önemli bir gelir kaynağıdır. Kamulaştırmanın tüm ülkeye yayılmasıyla toprakları devlet mülkiyetine geçen Türklerin durumdan memnuniyetsizliği artmış ve bazıları yasadışı yollarla Türkiye'ye sığınmıştır. Bulgaristan, Türkleri kabul edebileceğini bildiren Türkiye'ye kısa zamanda böyle bir durumun yaşanmayacağını bildirmiştir. Fakat yöneticiler Türkiye'ye kitlesel bir göçün olabileceğini kabul etmişlerdir, ilk olarak iç göçü deneyen yöneticiler uygulamanın istenilen sonucu vermemesinden dolayı konunun tartışılabileceğini kabul etmişlerdir (Tahir, 2009: 31).

1960'tan sonraki endüstrileşme ve kentleşme esas olarak etnik Bulgar nüfusunu etkilemiştir. Farklı alanlarda çalışan çok sayıda etnik Bulgar köylerden ve kasabalardan şehirlere taşınmışlardır. Bu arada, özellikle Türk nüfusu ve genel olarak Müslümanlar köylerinde kalmış ve genellikle tarımla uğraşmışlardır. Müslüman halkın çoğunluğunun kırsal

alanlarda yaşamasını 1960'lı ve 1970'li yıllarda Bulgar hükümeti memnuniyetle karşılamıştır çünkü sanayileşme ve kentleşme etnik Bulgar nüfusunun yaşam kalitesinin artmasına neden olmuştur. Hükümet, sanayileşmesini finanse etmek için Müslüman-Türk nüfusunun yoğunlaştığı tarım sektörünü kullanmıştır. Çok düşük tarımsal ücretler ödenerek bu süreçte Türklerin yaşam standartları düşürülmüştür (Karpat, 1995: 740).

1975'lere kadar Türk nüfusun farklı alanlarda istihdamı, tarım sektöründe çalışan Türklerin oranında bir azalmaya yol açmıştır. 1956-1975 yılları arası dönemde tarım sektöründe çalışan Türk nüfusun oranında üçte birlik oranda azalma meydana gelmiş, oransal olarak nispi pay yüzde 84.3'ten yüzde 56.1 oranına düşmüştür. Bununla birlikte sanayi sektöründe çalışan kesimin oranında artış olmuştur ve erkek ile birlikte kadınlar da sanayi sektöründe çalışmaya başlamıştır. Kimya kolunun gelişmesi, kimyasal maddelerin tarım sektöründe yaygın bir biçimde kullanılması sonucunda kimya, petrol ve kauçuk sanayilerinde istihdam edilen Türk sayısında artış olmuştur. İnşaat, ulaştırma sektörü gibi farklı alanlarda da Türk işçilerin sayılarında artışlar olmuştur (Memişoğlu, 1993: 789-790).

Türklerin yaşadıkları bölgelerin sosyo-ekonomik değişiklikleri, tarımda çalışan kesimin sayı ve dağılımında bazı değişikliklere sebep olmuştur. 1975 yılında tarımda çalışan Türklerin oranı yüzde 56.1'dir ve Türklerin büyük bir çoğunluğu hala tarım sektöründe çalışmaktadır. 1956 yılına oranla tarımda çalışan Türk nüfusun azalmasında makinalaşmanın payı olmuştur. Türklerin yaşadığı köylerin de makinalaşmasının etkisi, işlerin bölünmesiyle birlikte daha gelişmiş mesleki yapının oluşmasını sağlamıştır. Böylelikle tarım sektöründe çalışan kişilerin uzmanlaşması ortaya çıkmıştır (Memişoğlu, 1993: 791).

Bulgaristan Türklerinin sosyo-ekonomik yapısı genel olarak kooperatif üyesi köylüler ve işçiler grubunda yoğunlaşmıştır. İşçi ve kooperatif üyesi Türkler, çalışan toplam Türk nüfusunun yüzde 94'üne tekabül etmektedir. Oranlar, Türklerin Bulgaristan devleti için önemli ve büyük bir işgücü oluşturduğunu göstermektedir. Çalışan nüfus arasında işçi grubuna dahil olan Türklerin sayısında artış olmuştur. Bu durum, APK'lara üye olan kişilerin de işçi kategorisine dahil edilmesinden kaynaklanmıştır. Diğer grupların gelişimi farklı bir seyirde olmuştur, örneğin kooperatiflere üye olan Türk köylülerinin oransal payı düşüş göstermiştir. Bu durum ise ülkenin sosyo-ekonomik gelişmesinden kaynaklanan doğal bir temayüldür (Memişoğlu, 1993: 792-793).

Bulgaristan'da yaşayan Türklerin sosyo-ekonomik yapılarındaki değişim ve gelişmeler onların sosyal hayatları üzerinde de etkiye sahip olmuştur. Çok büyük bir kesimi tarımda çalışan Türk halkı II. Dünya Savaşı yıllarına kadar, kapalı ekonomik ve sosyal yapılarını muhafaza etmişlerdir. Kendi yaşamlarında çoğunlukla dinsel hukukun etkisi olmuştur ve temelde aile

düzenleri bu temelde olmuştur. Fakat kırsal işlerde erkek ve kadın birlikte çalışmıştır ve sosyalist düzenle birlikte kendi içlerindeki kapalılıktan çıkmaya, vatandaşlık yasalarındaki hükümlere uymaya başlamışlardır. Öncesinde Türk ve Bulgar halkları da çoğunlukla ayrı köylerde, bölgelerde yaşamaktadır fakat birlikte yaşayan iki halk arasındaki iyi komşuluk ilişkileri her zaman önemli olmuştur. Onların kapalı toplum yapıları, ekonomik kaynaştırma vasıtasıyla en ücra köylere kadar ulaşıp değiştirilmiştir. Kooperatifler içerisinde de zanaat ve meslek sahibi kişiler kaynaştırılmıştır (Memişoğlu, 1993: 793; Kuyucuklu, 1987: 340-341).

1.4.5. Türk Göçlerinin Bulgaristan Ekonomisine Etkisi

1944 yılının ardından Bulgaristan'daki iktidar değişikliği ile birlikte ülkenin yönetiminde ve rejiminde değişiklikler olmuştur. Sosyalist sistem Türklerin büyük çoğunluğunun çalıştığı tarım alanında verimliliği artırmak için kolektifleştirme ve makinalaşma uygulamalarını başlatmıştır. Bu uygulamalar ile birlikte bölge halkı işsizlikle karşı karşıya kalmış ve huzursuzluklar baş göstermiştir. Onları ciddi anlamda etkileyen tarım politikalarının yanında, 1946 yılına kadar özel okul konumunda olan Türk okulları devletleştirilmiştir. O dönemde de, Bulgaristan topraklarında adet ve geleneklerine bağlı çok sayıda Türk nüfusu yaşamaktadır. Balkan coğrafyasından Osmanlı mirasını silme politikaları Türk halkının bölgeden gönderilmek istenmesine neden olmuştur. Göç yolu ile hem onların nüfuslarının azaltılması hem de geride kalanların daha kolay asimile edilebileceği düşüncesi Bulgarların göçü desteklemesine sebebiyet vermiştir. Kooperatifleştirme politikaları gibi uygulamalarla göç isteği artan Türk nüfusu, konsolosluklara müracaat etmeye başlamıştır. 1949 yılında Stalin, Anton Yugov ve Çervenkov arasında yapılan bir telefon görüşmesinde, Stalin'e Türk vatandaşlarının göç izni istediği ve Türk halkının iyi bir tütün üreticisi olmasından dolayı ülkeyi terk etmelerinin mümkün olmadığı ifade edilmiştir. Stalin, tütün üretimine rağmen Türkler göç ettirilmelidir diyerek Türk göçü politikasına destek vermiştir. Bu konuşmadan kısa bir süre sonra Türk göçleri başlamıştır ve Türkiye'ye 152.755 kişi göç etmiştir. Bulgar tarafı bu göç uygulamasını çok çeşitli nedenlerden dolayı ortaya atmış olsa da kısa süre içerisinde çok büyük sayıda Türkün göç isteğiyle karşılaşmalarının ardından telaşlanmışlardır. Zira Bulgaristan ekonomisini Türkler ayakta tutmaktadır. Tarım sektörünün büyük bir çoğunluğu Türk halkının elindedir ve en ağır işlerde onlar çalışmaktadır. Bu nedenle Bulgarlar göç arzusunun kırılması yollarını aramaya başlamışlardır ve 30 Eylül 1951 tarihinde göç uygulamasını tamamen durdurmuşlardır (Kamil, 1989: 31-33; McMeekin, 2013: 102-104).

1968 yılında Türkiye ile Bulgaristan arasında yapılan göç anlaşması sadece yakın akrabaları kapsamıştır. Göçün dar tutulması, Bulgar hükümetinin isteği doğrultusunda

olmuştur. Zira Türkler, Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından, dürüstlük ve çalışkanlıkları ile ülkede belli bir yer edinmişlerdir. Yerleştikleri bölgeler ve ekonomik durumları nedeniyle Bulgar tarımını ellerinde tutmaktaydılar. Bulgaristan'ın kalkınmasında önemli bir yere sahip olmuşlardır. Geniş bir göç anlaşması olması durumunda da Bulgaristan ekonomisi zarar görebilir, bazı sektörler aksayabilirdi; bilhassa tarım sektörü. Bundan dolayı Bulgar hükümeti bu göç anlaşmasının dar tutulması için direnmiştir (Kamil, 1989: 39; Şimşir, 2012: 346).

Bulgar hükümetinin 1970'li yılların ortalarından beri Türk okullarını, gazetelerini kapatması tepki oluşturmuştur. Türkler bu önlemlere açıklama talep ederek ve eleştirilerini dile getirerek tepki göstermişlerdir, onların milliyetçi duyguları yeniden uyanmıştır. Bulgar hükümeti, baskıyı artırarak yanıt vermiştir. Yine de hükümet, Türklerin göç etmesine izin vermeyecektir çünkü Türklerin ucuz köle benzeri emeklerine hayati derecede bağımlı hale gelmiştir. Türkler olmasaydı Bulgar tarımı, hatta hizmet sektörleri çökebilirdi. Türkler, nefret edilip korkuldukları halde Bulgar ekonomisinin vazgeçilmezi haline gelmiştir. Bulgar hükümeti, katıksız hırsı ve milliyetçi tutkularından dolayı kendisini ekonomik ve politik bir köşeye itmiştir: Türkleri ülkede istemiyordu ancak onlarsız yapamadı. Bu durum, Bulgar hükümetinin etnik azınlıklarının göçüne yönelik yeni ve olumsuz tutumunu açıklamaktadır. 1950-1952 yıllarında ifade edildiği üzere 152 bin civarında Türkü ülkeden göndermiştir. Yine de 1960'tan bu yana Bulgaristan, Türk hükümetinin Bulgaristan Türklerini kabul etme teklifine rağmen, herhangi bir Türkün göç etmesine izin vermeyi şiddetle reddetmiştir (Karpat, 1995: 743).

Bulgar hükümetinin başka seçeneği yoktu; onların göç etmesine izin verirse, hassas ekonomisi bir gecede çökecektir. Eğer Müslümanları korusaydı ve nüfuslarının artmasına izin verseydi, o zaman yirmi yıl içinde etnik Bulgarlar azınlık haline gelecekti. Hükümet, Türk nüfusunun büyümesini durdurmakta başarısız olduktan sonra, onları Bulgarlaştırmak zorunda kalacağı sonucuna acımasızca gelmiştir. Bu nedenle, Türkleri sadece isimlerini değiştirme maskesi altında Hıristiyanlaştırma politikasını uygulamıştır. Böylece ateist bir komünist hükümet, nihayetinde milliyetçi hedeflerini ilerletmek için dini kullanmaya ve acımasız ekonomik, demografik ve politik gerçeklik tarafından "Bulgaristan'da Türk olmadığını" ilan etmeye zorlanmıştır (Karpat, 1995: 793).

1989 büyük göçü de, Bulgaristan ekonomisi üzerinde önemli bir etkiye sahip olmuştur. Ülkedeki Türklerin büyük çoğunluğu tarım ve inşaat gibi düşük prestijli işlerde çalışmıştır. Bulgar ekonomisinin birçok kesimine kritik bir emek gücü sağlamışlardır. 1989 göçü, o yılın hasat zamanını etkilemiştir. Bulgarlar, göç eden Türklerin yerini almak için tarım işçileri olarak

işe alınmıştır. Neticesinde, Bulgaristan'ın en karlı ihracatlarından biri olan tütün ve buğday alanlarında kıtlık özellikle şiddetli olmuştur. 1989 yılı Ağustos ayında sınırların kapanmasıyla bile 310 bin Türk, Türkiye'ye göç etmiştir. Bulgaristan'dan göç eden bu çok sayıdaki Türk, Bulgaristan için önemli oranda işgücünü de beraberlerinde götürmüşlerdir (Bulgaria Study-4, 2009: 82; Bulgaria Study-3: 122).

1.4.6. Günümüz Bulgaristan Ekonomisi ve Güncel Anayasada Ekonomi

Bulgaristan, 1989 yılının ardından planlı bir ekonomik sistemden serbest piyasa ekonomisine geçiş yapmıştır. Bu geçiş sürecinde yapısal reformların yetersiz kalmasından dolayı ülke ekonomisi on yıllık sıkıntılı bir dönem geçirmiştir. Bulgaristan'da üretim daralmış, yaşam standardında önemli bir düşüş olmuş, yerel para büyük değer kaybı yaşamış ve yurtdışı pazarında kayıplar yaşanmıştır. Ülkenin pazar ekonomisine geçişinin ardından, başarılı bir biçimde uygulanamayan reformlar neticesinde 1996 yılına gelindiğinde Bulgaristan'da ekonomik bir kriz başlamıştır. 1994 yılının ardından olumlu bir büyüme gösteren ekonomi 1996'da yüzde 10.9 oranında bir küçülme yaşamıştır (Sofya Ticaret Müşavirliği, 2019: 26; Bulgaristan Ülke Raporu, 2011: 1-2). 1997 yılının ikinci ayında, ekonomik kriz daha da ilerlemiştir. Kamu harcamalarının denetiminin sağlanamaması, ülkenin seçim döneminde olması, milli paranın değer kaybetmesi ve artan faiz oranlarından kaynaklı olarak Bulgaristan, hiperenflasyon sürecine girmiştir (Strateji Geliştirme Başkanlığı, 2012: 12).

1997'de ekonomik istikrar programı kararları alınmıştır. Alınan bu kararlar neticesinde para ve döviz politikaları üzerindeki devlet yetkisi sınırlandırılarak bir para kurulu oluşturulmuştur. Bu kurul, IMF ile imzalanan anlaşma çerçevesinde kurulmuştur. Böylelikle Leva, Alman Markına endekslenmiştir. Kamu tarafından bankaların desteklenmesi politikası sona ermiş ve Merkez Bankası özerk bir yapıya getirilmiştir. Bulgaristan'da 1998 yılının ardından, ekonomik büyüme yeniden başlamıştır. Alınan kararlar neticesinde ülke, kendi tarihinin en uzun ekonomik büyüme sürecine girmiştir. Ayrıca alınan bu sıkı kararların sonunda ülkedeki dört haneli enflasyon oranları, 17 aylık bir süre sonunda tek hanelere düşmüştür. Ülkenin AB üyeliği süreci ve sıkı para ve maliye politikaları yardımıyla ülke ekonomisi, krizin başlamasının ardından geçen dokuz-on yıllık dönem boyunca, istikrarlı büyüme sağlamış ve yüzde 5-6'lık büyüme oranlarını yakalamıştır (Sofya Ticaret Müşavirliği, 2019: 26-27; Strateji Geliştirme Başkanlığı, 2012: 12).

Sosyalist dönem boyunca tarım sektörü, Bulgaristan ekonomisi içerisinde başat unsurlardan biri olmuştur. Ayrıca, bilgi teknolojileri, silah imalatı, ağır sanayi, elektronik ve çelik alanları da sosyalist dönemde desteklenen sektörlerdendir. Dönemde önemli ölçüde

korunan bu alanlar, sosyalist dönem sonrası meydana gelen rekabet ortamına uyumda zorluklar yaşamışlardır. Sosyalist dönemden kalan tesislerin yaşları ilerlemiş olduğundan dolayı AB standartlarına uymamaktadır ve yenilenmeleri gerekmektedir. Bulgaristan'da artık önemli bir tarım üretimi yoktur. Ülke nüfusu yaşlanmıştır, genç nüfus ise AB ülkelerine göç ettiğinden dolayı tarım sektöründe ithalata yoğunlaşılmaktadır (Bulgaristan Ülke Raporu, 2011: 1; Strateji Geliştirme Başkanlığı, 2012: 12).

2007 yılında Bulgaristan'ın AB'ye üye olmasının ardından ülkenin ekonomik performansı artmıştır. Dünya Bankası, Bulgaristan'ın ekonomisini üst orta gelirli ekonomilerden saymaktadır. AB üyesi olan Bulgaristan, AB'nin üyelik koşullarından dolayı ekonomik yapısında mühim reformlar gerçekleştirmiştir. 2007-2018 arası dönemde, ülke vatandaşlarının gelirleri yüzde onluk bir oranda artış göstererek AB ortalamasının yarısına yükselmiş, sosyal dışlanma ve yoksulluk tehlikesindeki nüfusun payı üçte iki oranında azalmış ve yüzde 22'ye gerilemiştir. Fakat bu olumlu gelişmelere rağmen Bulgaristan, AB'nin en fakir ülkesi olmaya devam etmektedir (Sofya Ticaret Müşavirliği, 2019: 25).

Demokrasi dönemi ile birlikte Bulgaristan'da 1991 yılında yeni bir anayasa kabul edilmiştir. Anayasa ekonomi ve ekonomik duruma ilişkin maddeleri de içermektedir. Buna göre devlet, yeraltı kaynakları, plajlar ve ulusal caddelerin yanı sıra ulusal öneme sahip sular, ormanlar ve parklar ve kanunla kurulan doğal ve arkeolojik rezervler üzerinde münhasır mülkiyet haklarından yararlanacaktır. Devlet, devletin tüm mal varlığını bireyin ve toplumun yararına kullanır ve yönetir. Mülkiyet ve miras hakkı kanunla güvence altına alınır ve korunur. Mülkiyet özel ve kamusaldır, özel mülkiyet dokunulmazdır. Devlet veya belediye ihtiyaçları adına mülkün zorla kamulaştırılması, bu ihtiyaçların başka türlü karşılanamaması koşuluyla ve önceden adil tazminat sağlandıktan sonra yalnızca yasa ile gerçekleştirilecektir.

Ülkenin ekonomisi, serbest ekonomik girişime dayalı olacaktır. Devlet, tekel statüsünün ve haksız rekabetin kötüye kullanılmasını önleyerek ve tüketiciyi koruyarak tüm vatandaşlara ve tüzel kişilere ekonomik faaliyet için eşit hukuki koşullar tesis eder ve garanti eder. Vatandaşlar ve tüzel kişiler tarafından yapılan tüm yatırımlar ve ekonomik faaliyetler hukukun korumasından yararlanır. Kanun, ekonomik ve sosyal refah arayışında vatandaşların ve tüzel kişilerin, kooperatif ve diğer dernek biçimlerinin kurulmasına elverişli koşullar yaratır.

Toprak, başlıca milli varlık olarak, devlet ve toplum tarafından özel bir korumaya sahip olmalıdır. Ekilebilir arazi yalnızca tarımsal amaçlarla kullanılır. Amaçlardaki herhangi bir değişikliğe yalnızca istisnai durumlarda, gerekliliğin kanıtlandığı durumlarda, şartlar ve kanunla belirlenen bir prosedürle izin verilecektir.

Vatandaşlar çalışma hakkına sahip olacaktır. Devlet, bu hakkın kullanılması için gerekli koşulları sağlamaya özen gösterir. Herkes bir meslek ve çalışma yeri seçmekte özgürdür. Hiç kimse zorla çalıştırılmaya zorlanamaz. İşçiler ve çalışanlar, kanunla belirlenen usullere uygun olarak sağlıklı ve tehlikesiz çalışma koşullarına, yapılan fiili iş için ücret alma, dinlenme ve ayrılma hakkına sahiptir. İşverenler ekonomik çıkarlarını korumak için işbirliği yapmakta serbesttir. Vatandaşlar, sosyal güvenlik ve sosyal yardım hakkına sahip olacaktır. Devlet, geçici işsizler için kanunda belirlenen şart ve usullere göre sosyal güvenlik sağlar. Akrabası olmayan ve geçimini sağlayamayan yaşlılar, engelli ve sosyal olarak zayıf olanlar devlet ve toplumdan özel koruma alırlar.[14]

1.4.7. Bulgaristan Türklerinin Günümüz Ekonomik Durumu

Genel izlenim, Türk nüfusa belirli haklar verilmesine rağmen, komünizmin yıkılışının ardından ekonomik statülerinin keskin bir biçimde düştüğü yönündedir. Bunun nedeni ise piyasa ekonomisine geçişin ardından yüksek enflasyon ve işsizlik oranları, kısıtlayıcı vergi ve kredi politikaları ve düşük üretim miktarlarının yaşanmasıdır. Karma nüfusa sahip olan bölgeler, ülke için ortalama değerlere kıyasla daha az yatırım ve daha düşük gelir seviyeleri ile devlet sübvansiyonlarına daha fazla bağımlılıkla karakterize edilmektedir. Az gelişmiş altyapı, arazinin özelleştirilmesi ve Türklerin eğitim ve mesleki profillerindeki farklılıklar giderek kötüleşen ekonomik durumlarını olumsuz yönde etkilemektedir. 1989'dan sonra karma nüfuslu bölgelerde kurulan küçük dikiş ve tekstil şirketlerine verilen destek geri çekilirken tütün ve tahıl üretimindeki sürekli sorunlar da Türk azınlığın ekonomik durumunu aşağıya çekmektedir (Maeva, 2005: 4).

Bulgaristan yasaları, insan ve azınlık haklarıyla ilgili evrensel yasalarda, Bulgaristan Türklerinin sosyo-ekonomik haklarını içeren birçok hüküm bulunmaktadır. Fakat bunlar, genellikle yaşamda uygulanmamaktadır. Bundan dolayı geçim sıkıntısı Bulgaristan Türklerinin başlıca sosyal sorunu durumuna gelmektedir. Anayasa ülkedeki farklı bölgelerin dengeli bir biçimde gelişmesi için gerekli koşulların yaratılmasını öngörse de, eskiden beri Müslüman ve Türklerin yoğunlukta olduğu bölgeler gerektiği kadar gelişmemiştir. Serbest piyasa ekonomisine geçiş döneminde gerçekleştirilen reformlar bu bölgelerin daha da fakirleşmesine neden olmuştur. Deliorman ve Rodoplar bölgelerinde bulunan orta dereceli ve küçük sanayi işletmelerinin tamamına yakını kapatılmıştır. Pek çok Türkün çalıştığı inşaat sektörü de son derece daraltılmıştır. Kooperatif sisteminin dağılmasıyla birlikte işlenen topraklar parçalanmış

[14] Constitution of the Republic of Bulgaria, 1991
https://www.parliament.bg/en/const (erişim tarihi: 05.05.2021).

ve köylerin bazılarında toprak tekrar eski usullerle işlenmeye başlamıştır. Ülkedeki süregelen ekonomik bunalım, çoğunlukla Türk nüfusun yaşadığı, bilhassa dağlık ve yarı dağlık bölgeleri etkilemiştir. Ayrıca tütün üretiminin giderek azaltılması ve tarım mahsullerinin düşük fiyatla satılması pek çok çiftçinin ekonomik durumunu etkilemiştir. Türk azınlığın ekonomik katılımı coğrafi dağılımlarında yatmaktadır. Türkler güneydoğu Bulgaristan'ın en yoksul kasabalarında ve öncelikle daha küçük köy topluluklarında yaşamaktadır. Dünya Bankası verileri de kırsal alanlarda yaşayanların en çok yoksulluk tehdidi altında olduğunu söylemektedir (Yalımov, 2015: 95-96; Liakova, 2012: 14).

1990'lar sürecinde ülkedeki ekonomik kriz ve yapısal tıkanmalardan en çok etkilenenler Türkler ve diğer bazı etnik gruplar olmuştur. Sosyalist dönem öncesindeki sahiplerine verilerek toprağın özelleştirilmesi, devlet işletmelerinin kapatılması ve ihracat pazarındaki küçülme bilhassa ülkedeki bu azınlık gruplarını etkileyerek işsizlik ve fakirliğin hızla artmasına sebep olmuştur. Bu süreçte Türklerin ekonomik standartları önemli bir darbe almıştır. Bu nedenle, Bulgaristan'daki değişimin ekonomik maliyetinin Bulgarlar ve azınlıklar arasında eşit olarak paylaşılmadığı düşünülebilmektedir (Erdinç, 2002: 668).

1990 yılının ardından Bulgaristan, 1980'li yıllarda uygulanan zorunlu asimilasyon politikalarının sonuçlarını telafi etmeye çalışmıştır. Türkler, değişim sürecinde kazandıkları önemli haklara rağmen önemli ekonomik sıkıntılarla karşılaşmış ve ekonomideki değişimlerle birlikte daha çok iş ve gelir kayıpları yaşamışlardır. Bu süreçte kooperatiflerin kapatılması ve ihracat pazarlarının kaybedilmesiyle, çoğunluğu ekonomik olarak geri kalmış dağlık ve köylük alanlarda yaşayan Türkler arasında işsizlik ve fakirlik oranları artarak Bulgar ortalamasından yüksek düzeyde gerçekleşmiştir. Türkler, çoğunlukla tarımın yapıldığı bölgelerde yaşamalarından kaynaklı eğitim, iş, altyapı olanak ve fırsatlarından şehirlerde yaşayanlara nazaran daha az faydalanabilmektedirler (Erdinç, 2002: 669).

Bulgaristan'daki Türkler, uzun yıllar boyunca küçük tarım alanlarında buğday ve tütün yetiştirmişlerdir fakat ihracat pazarlarının daralması 1990'larda Türklerin bu ekonomik uğraşına büyük zarar vermiştir. 1989 yılında başlayan Türkiye'ye göçler tarımsal faaliyetlerde önemli işgücü kayıpları yaratmış ve ülkenin tarımsal üretimini önemli ölçüde düşürmüştür. Bilhassa tütün üretimi, 1989 yılından beri yüzde 50-80 arası bir oranda düşüş yaşamıştır. Tütüncülüğün zarar görmesi de Türklerin yaşam standartlarını büyük ölçüde düşürmüştür. Nihayetinde, Türklerin olduğu bazı bölgelerde işsizlik oranları hızlı bir biçimde artmış ve ülke ortalamasının iki katına yükselmiştir (Erdinç, 2002: 669-670).

Rodop bölgesinde milli kaynaklarla üretim yapan fabrikalar, yeni dönemde gittikçe daha maliyetli ithal girdi kullanmaya başlamıştır. Fakat bu durum işletmelerin bazılarında kar-zarar

unsurlarında dengenin bozulmasına neden olmuştur ve işten çıkarmalara sebep olmuştur. İşsiz kalan kişiler için yeni iş alanları tesis edilememiştir. Rodop bölgesindeki altyapı olanakları gelişmemiş olduğundan yabancı sermayelerin bölgeye çekilmesi güçleşmektedir. Bundan dolayı bu bölgelerdeki işsizlik oranları ülkenin diğer bölgelerine nazaran daha yüksektir. Ayrıca, bu bölgelerde Bulgarlara nazaran Türk halkının ortalamada daha çoğu topraksızdır. Yapılan toprak reformuna rağmen, sağlanan toprak arazilerin düşük nitelikli olduğu söylenmektedir. Bu bölgedeki kadınlar ve çocuklar tüm yıl boyunca tarımsal faaliyetlerle uğraşmaktadır, erkekler ise gittikçe maden ve inşaat sektörlerindeki işlere yönelim göstermektedirler (Erdinç, 2002: 670).

1995'li yıllardan itibaren hız kazanan özelleştirme süreci ile birlikte çoğunlukla azınlıkların yaşadıkları yerlerdeki devlet işletmeleri kapatılmıştır. Türkler, Bulgarlara göre işsiz kalmaktan daha çok endişe duymaktadır zira onlar genellikle daha az eğitim ve ücret gerektiren işlerde çalışmaktadırlar. Bilindiği gibi işletmelerin yeniden yapılandırılması ve özelleştirme aşamasında bu tarz işler öncelikli olarak kapatılmaktadır. Türk halkının aydın ve eğitimli olanları Türkiye'ye göç etmişlerdir, geride kalanlar ise düşük eğitim seviyelerinden dolayı oluşan yeni sistemde bir işe sahip olma olanaklarının olmayacağını düşünmektedirler. 1993-1996 yıllarında 80 bin ila 150 bin arasında Türk ekonomik problemlerden dolayı Bulgaristan'dan göç etmiştir. Ayrıca ülkedeki azınlık gruplarının ekonomik seviyede ve istihdam anlamında ayrımcılığa uğraması Helsinki raporlarında ifade edilmiştir (Erdinç, 2002: 671).

Bulgaristan'da yaşayan Türklerin üçte ikilik orandan fazlası kırsal kesimlerde yaşamaktadırlar. Yaşadıkları bölgeler kendi özlerini korumalarına yardımcı olurken, onları şehir alanlarındaki iş imkânları, daha yüksek sağlık ve eğitim hizmetleri gibi haklarından çok fazla yararlanamamalarına sebebiyet vermektedir. Fakat Bulgaristan'da demokrasinin oturması, Türk halkına verilen haklar onların göçlerine engel olamamıştır. Türklerin göçlerinin temelinde ekonomik problemler yer almaktadır, bu durum da onların güçlüklerle karşılaştıklarının, beklentilerinin karşılanmadığının işaretidir. Türk halkı için demokrasinin getirdiği özgür ortam ekonomik anlamda bir rahatlık getirmemiştir, daha iyi şartlar umarak göç etmişlerdir (Erdinç, 2002: 672-675).

Anayasa ve diğer yasalar, memur ve işçilere önemli sosyal haklar sağlamaktadır lakin devlet, bu haklardan faydalanılabilmesi için gerekli koşulları sağlayamamaktadır. Öyle ki, geçim derdi Türkler de dahil olmak üzere ülkedeki çoğu kişinin temel problemi haline gelmektedir. Ülkedeki işsizlik oranı 2014 yılında yüzde 11'i geçmiştir (bu oran 2018 yılında yüzde 5,2 olmuştur). Türk halkının çoğunlukta olduğu yerlerde ise işsizlik oranı yüzde 20'lere

ulaşmaktadır. Türk yoğun bölgelerde çok az sanayi işletmesi vardır, tarım ve hizmet sektörü de yeteri kadar gelişmemiştir. Neticede gerekli ölçüde işyeri de sağlanamamaktadır. Diğer bölgelerde ise işçi alımlarında ayrımcılık yapılmaktadır, Türk ve Roman etnik aidiyeti bulunanlar çoğunlukla işe alınmamaktadır. Bulgaristan vatandaşları, bilhassa azınlık statüsünde bulunanlar, genel olarak düşük ücretle çalışmaktadır. Bulgaristan'da asgari ücret 2015 yılında 360 levadır (asgari ücret 2019 yılında 560 leva-286 euro olmuştur). Azınlık mensubu kişiler iş sözleşmesi yerine hizmet sözleşmesi ile çalıştıklarından dolayı aldıkları ücretler daha da düşüktür (Yalımov, 2015: 91; Sofya Ticaret Müşavirliği, 2019: 17-29).

Demokrasi yıllarında Türk ailelerinin büyük çoğunluğunun gelir kaynakları önemli ölçüde daralmıştır. 2012 yılındaki bir anketin verilerine göre, ülkede yaşayan Müslüman ailelerin yüzde 5'lik bir kısmı geçimlerini kendi imkânlarıyla sağlayabilmektedir. Yüzde 25'lik kısım, emekli maaşı ve sosyal yardımlarla geçinmektedir. Yüzde 50'sinin aylık geliri 150 leva altındadır. Bu süreçte çoğunluğunu fakir ve orta sınıfın oluşturduğu Türk halkının sosyo-ekonomik durumu önemli ölçüde kötüleşmiştir. Bulgaristan'daki fakir vatandaşların yüzde 25'ini azınlıklar oluşturmaktadır. Geri kalmışlığın en önemli sosyal neticesi Türk bölgelerinde güçlü bir orta sınıfın oluşamamasıdır. Bulgaristan'da orta sınıfın genel nüfus içerisindeki payı giderek azalmaktadır. 1989'da yüzde 29 olan bu oran, 2011 yılında yüzde 6'ya düşmüştür. Yoksul sınıfın payı ise bu yıllar içerisinde yükseliş göstermiştir. Böylelikle, demokrasinin temel unsurlarından olan orta sınıfı güçlendirme gereksinimi göz ardı edilmiştir (Yalımov, 2015: 96-97).

Tütün endüstrisinin önemli bir durgunluğa girmesi, Bulgaristan Türklerini büyük ölçüde etkilemiştir. Tütüncülük, Bulgaristan'da yaşayan çoğu Türk için tek gelir kaynağı olmuştur. Fakat tekel olan devlet işletmesi Bulgartabak'ın yıkılması onların ekonomik durumlarını olumsuz etkilemiştir. Bazı Türkler bu konuda Hak ve Özgürlükler Hareketi'nin (HÖH) gerekeni yapmadığı düşüncesine sahiptir. Fakat HÖH'ün bazı yatırımlarının Türklerin ekonomik durumlarına katkısı olmuştur; Alcomet, Teklas ve Şişecam yatırımları buna örnektir. Bulgaristan'daki büyük Türk şirketlerinden biri Şişecam'dır. Bulgaristan'ın Eski Cuma şehrine kurulan bu şirket çeşitli üretim alanlarına odaklanmaktadır. Bölgeye fabrika kurulmadan önce işsizlik oranı yüzde 45 civarındadır. Şişecam, büyük bir işsizlik sorunu olan bu bölgede 3 binden fazla kişiye iş imkânı sağlamıştır. Bir diğer şirket 1999 yılında Şumnu'da kurulan ve alüminyum ürünleri üreten Alcomet olmuştur. Merkezi Gebze'de bulunan Teklas Kauçuk Sanayii A.Ş. de, 2011'de Kırcaali'de kurulmuştur. Gerçekleştirilen bu gibi girişimler olsa da yatırımcılar, gelirlerini kısıtlayan farklı sorunlarla yüz yüze gelmektedirler. Bu sorunlardan

birisi, verilen düşük ücretler nedeniyle kişilerin Bulgaristan'da çalışmaya isteksiz olmasıdır (SETA, 2020: 75-78).

Bulgaristan'daki sınırlı ekonomik durum ve istihdam piyasası, Türkleri geçimlerini sağlamak amacıyla başka yollar aramaya zorlamıştır. 1989'un ardından Türkler arasında yeni göç uygulamaları ortaya çıkmıştır. Bu göçler, AB ve Türkiye olmak üzere iki çizgide seyretmektedir. Zira Avrupa'ya göçler Bulgaristan Türkleri için yeni bir şey değildir. Göçler Nisan 2001'den bu yana Bulgaristan vatandaşlarının vize şartının kaldırılmasının ardından daha da büyümüştür. Türklerin Avrupa'da gittikleri başlıca ülkeler Belçika, Yunanistan, Hollanda, İsveç ve Almanya'dır. Türkler gittikleri yerde genellikle bir arada kalmayı tercih etmektedir. Bunun nedeni yabancı ülkede belirli destek ve güvenlik hissi sağladığı inancıdır. Göçmenlerin çoğu yasadışı işleri tercih etmektedirler, görüşleri bunun daha fazla kazanç sağladığı yönündedir. Ağır iş yüklerinden ve uzun çalışma saatlerinden şikâyet etmemektedirler. Çalıştıkları işler genellikle inşaat alanı ile ilgilidir. Çalışanların görüşüne göre, yerel halk tarafından yapılmak istenmeyen işlerin işçisi olarak karşılanmaktalar çünkü yerel sakinler nadiren vasıfsız işlere katılmaktadırlar. Batı Avrupa ülkelerine çalışmaya giden Türkler, genellikle o ülkenin daimi yaşayanları olan Türkler ve Müslümanlar tarafından istihdam edilmektedir. Böylelikle dil probleminden kaçılmaktadır (Maeva, 2005: 5-6).

Bulgaristan'ın kurulduğu günden bu yana Bulgaristan Türklerinin ülkeden göçü devam etmektedir. Sosyalist dönemde bu göçlerin yönü Türkiye iken demokrasi döneminin ilerleyen zamanları ile birlikte yön değiştirmiştir. Doksanlı yıllarda da önemli sayıda Türk, Bulgaristan'ın ekonomik sıkıntılarla başa çıkmaya çalıştığı dönemlerde, kendi ekonomik durumlarını iyileştirebilmek adına Türkiye'ye göç etmiştir. 2000'li yıllar ile birlikte Bulgaristan Türklerinin göçleri yön değiştirerek Avrupa'ya yönelmiştir. Bulgaristan'ın hala Avrupa'nın en fakir ülkesi olması, düşük ücretler ve hayat standartları gibi nedenlerden dolayı Türkler Avrupa ülkelerine göç etmektedirler ve onların bu göçlerinin en temel etkeni ekonomik durumdur. Hala Bulgaristan'da yaşayan Türk ailelerin büyük bir çoğunluğu, aile bireylerinin Avrupa ülkelerinde kazandıkları paraya bağlıdır. Bulgaristan ekonomisinin istenilen düzeyde olmaması, sınırlı iş imkanları, düşük ücretler ve hayat standardı gibi durumlar günümüzde Türklerin ekonomik olarak iyi bir durumda olmasının önündeki engellerdir.

İKİNCİ BÖLÜM
YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın modeli, çalışma grubu, veri toplama yöntemleri, veri toplama araçları ve verilerin analizi bölümlerine ilişkin bilgiler yer almaktadır.

2.1. Araştırma Modeli

Bu araştırmanın modeli betimsel modeldir. Betimsel araştırmalar iki temel soruya sistemli olarak cevap vermeyi amaçlamaktadır: Ne ve nasıl. Cevap aradıkları bu sorularla durum ve olayların detaylı biçimde betimlenmesi amaçlanmaktadır. Betimsel araştırmalar var olan durumun tespitini yaptıklarından dolayı geleceğe yönelik sorun çözme odaklı politikalar geliştirilmesinde etkili olabilirler (Başol, 2008: 122).

Çalışmada, Bulgaristan'da yaşayan Türkler betimsel araştırmanın cevap aradığı iki temel soru olan 'ne ve nasıl' soruları doğrultusunda incelenmiştir. Bulgaristan'da yaşayan Türklerin ne durumda olduğu ve çalışmanın ana temaları olan toplumsal, siyasal ve ekonomik değişikliklerden nasıl etkilendikleri sorulmuş ve bu sorular cevaplanmaya çalışılmıştır.

2.2. Çalışma Grubu

Çalışma grubunun belirlenmesi için öncelikle kartopu yöntemi kullanılmıştır. Kartopu tekniği, önemli veriler elde edilebilecek kişiler ve önemli olaylara odaklanmakta ve evrene bu olguları takip ederek ulaşmaktadır. Bu tekniği kullanmak isteyen araştırmacılar, evren içerisinde araştırma konusunda en çok bilgiye sahip olan kişi ve olaylara, konu hakkında en zengin bilgiye sahip olan kişi kimdir sorusunu sorarak başlar. Araştırmacı, böylelikle çalışmayı devam ettirebilecek kişi ve durumlara ulaşmayı amaçlar. Bu hususta araştırmacının, kişilerin güvenini kazanması önemli bir durumdur. Zincirleme şekilde sürdürülen araştırmalar belli bir yerde veri doygunluğuna ulaştığında çalışmanın veri toplama aşaması tamamlanmaktadır (Baltacı, 2018: 253).

Alan araştırmasında katılımcılardan bazıları tanıdıklarını önererek kartopu tekniğini uygulamada yardımcı olmuşlardır. Ayrıca kartopu tekniğinin yanı sıra katılımcıların rastgele seçimi yöntemi kullanılmıştır. Çünkü görüşmelerde bazı kişiler kartopu tekniği yani tanıdığın tanıdığına ulaşma prensibi doğrultusunda araştırmacıya yardımcı olamamışlardır. Bu konuda da araştırmacıya ve araştırmaya katkıda bulunabilecek tanıdıklarının vefat ettiklerini, bölgedeki Türklerin çoğunun tarımla uğraşan kişiler olmasından ve doyurucu bilgilere sahip olmadıklarını düşündüklerinden dolayı yardımcı olamayacaklarını ifade etmişlerdir; elbette bu hususta

sahanın Kırcaali bölgesi ile sınırlı olması da etkili olmuştur. Böylelikle çalışma kartopu tekniğinin yanı sıra katılımcıların rastgele seçme yöntemiyle seçilmesiyle gerçekleştirilmiştir.

Çalışma grubu 19 erkek ve 7 kadın olmak üzere toplamda 26 kişiden oluşmaktadır (Tablo 2.1). Çalışmada incelenen dönemler Sovyet dönemi ve demokrasi dönemi olarak yapılandırıldığından dolayı, iki dönem hakkında da daha kapsamlı ve ilk elden bilgilere ulaşmak adına yaş faktörü çalışmada belirleyici unsurlardan biri olmuştur. Çalışma grubunun yaş aralığı şu şekildedir: 70 yaş ve üzeri 13 kişi, 50 yaş ve üzeri 7 kişi ve 20 yaş ve üzeri 6 kişi. Çalışma grubunda yoğunluğu 70 yaş ve üzeri kimseler oluşturmuştur; Sovyet dönem hakkında ilk elden bilgiler edinme hususunda önemli bir yeri olan bu kişiler, günümüz adına da çalışmaya önemli katkılar sunmuşlardır.

Kişilerin meslekleri, uzun yıllar boyunca yaptıkları işler onların hayatlarında ve düşüncelerinde etkilere neden olduğundan dolayı farklı mesleklerden ve kesimlerden kişiler ile görüşülmesine özen gösterilmiştir. Çalışma grubunda yer alan kişiler öğretmen, emekli, işçi, çiftçi, memur, eczacı, gazeteci ve milletvekilidir. Çalışma verilerinin zenginliğini sağlamak, farklı bakış açılarını bir araya toplayabilmek adına farklı kesimlerden kişilerle görüşülmüştür fakat burada belirtmek gerekir ki Türklerin çoğunluğu tarımla uğraştığından dolayı farklı meslek kollarında çalışsalar da aynı zamanda çiftçilik de yapmışlardır. Çalışma grubunun eğitim durumu ise 1 doktora, 10 üniversite, 6 lise ve 9 ilkokul mezunu şeklindedir. Çalışma grubunun bilgilerine, aşağıdaki tabloda ayrıntılı bir biçimde yer verilmiştir.

Tablo 2.1. Çalışma Grubu Bilgileri

Katılımcıların Kodlaması	Doğum Tarihi	Cinsiyet	Eğitim	Meslek
A1	1937	Erkek	Üniversite	Emekli Öğretmen, Çiftçi
A2	1928	Erkek	Doktora	Gazeteci, Hukukçu
A3	1952	Erkek	Üniversite	Emekli Öğretmen, Çiftçi, Eski Milletvekili
A4	1950	Erkek	Üniversite	Emekli Öğretmen, Çiftçi
A5	1942	Erkek	Üniversite	Emekli Öğretmen
A6	1946	Kadın	İlkokul	Çiftçi
A7	1960	Kadın	Üniversite	Öğretmen
A8	1950	Erkek	Lise	Emekli, Çiftçi
A9	1979	Kadın	Lise	Kütüphane Görevlisi
A10	1949	Erkek	İlkokul	İmam, Çiftçi
A11	1943	Erkek	İlkokul	Emekli, Çiftçi
A12	1942	Erkek	İlkokul	Emekli, Çiftçi
A13	1968	Erkek	Üniversite	Öğretmen, Okul Müdürü
A14	1945	Erkek	İlkokul	Emekli, Çiftçi
A15	1940	Erkek	Lise 1 terk	Emekli, Çiftçi
A16	1938	Erkek	İlkokul	Emekli, Çiftçi
A17	1962	Kadın	İlkokul	Çiftçi
A18	1989	Erkek	Üniversite	Eczacı
A19	1973	Kadın	Üniversite	Öğretmen, Muhtar
A20	1963	Kadın	Üniversite	Öğretmen
A21	1953	Erkek	Lise	Emekli, Çiftçi
A22	2000	Erkek	Lise	İşçi
A23	1981	Kadın	Lise	Çiftçi
A24	1972	Erkek	Üniversite	Memur, Siyasetçi
A25	1939	Erkek	İlkokul	Emekli, Çiftçi
A26	1959	Erkek	Lise	Serbest Meslek

2.3. Veri Toplama Araçlarının Hazırlanması ve Verilerin Toplanması

Nitel araştırmalarda, bilgi toplamada yaygın olarak kullanılan üç tür vardır: Yazılı dokümanların incelenmesi, gözlem ve görüşme. Bu sınıflandırmalar da yine kendi içlerinde alt kategorilere ayrılmaktadırlar. Çalışmada nitel yöntem tekniklerinden görüşmenin bir alt kategorisi olan derinlemesine görüşme tekniği kullanılmıştır. Derinlemesine görüşme, incelenen konunun tüm boyutlarını içeren, birebir yapılan görüşmeler ile bilgi toplanmasını sağlayan ve detaylı cevapların alınmasına imkân veren bir veri toplama tekniğidir. Görüşülen kişinin tecrübe, duygu, bilgi ve gözlemlerine görüşmeler vasıtasıyla ulaşılmaktadır. Görüşme yöntemi, kişilere kendini ifade edebilme imkânı, araştırmacıya da görüşülen kişilerin bakış açılarını, düşünce, duygu ve tecrübelerini onların kendi ifadeleri ile derinlemesine anlama fırsatı vermektedir (Yıldırım, 1999: 10; Tekin, 2006: 101-102).

Araştırmanın nitel boyutunda veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme tekniğinde, araştırmacılar görüşmelerden önce, sormayı planladıkları soruları içeren görüşme metinleri hazırlarlar. Görüşme sırasında ise araştırmacı, görüşmenin gidişatına bağlı olarak farklı sorularla görüşmenin akışını etkileyebilmektedir. Bu görüşme tekniği, yapısı nedeniyle esneklik ve standartlığı aynı anda bünyesinde barındırmaktadır (Türnüklü, 2000: 546). Yarı yapılandırılmış görüşme tekniği, saha araştırmasından elde edilecek bilgi ve verileri daha esnek olarak sunabilmesinden dolayı tercih edilmiştir. Görüşme formu hazırlanırken gözden kaçabilecek, bilmediğimiz vb. önemli bilgilerin çalışmaya önemli katkılar yapabilecek olması hususu da bu tekniğin tercih edilmesinde etken unsur olmuştur.

Literatür taraması sonucunda hazırlanan taslak görüşme formuna son hali verilebilmesi için 2019 Eylül ayında sahada pilot görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Pilot görüşmelerde, çalışmanın ana temaları doğrultusunda kişilere sorular sorulmuş ve konuşmanın akışına göre sorular şekillenmiştir. Pilot görüşmelerin verilerinin analiz edilmesinin ardından sahada sorulacak yarı yapılandırılmış görüşme soruları üzerinde çalışılmış, 2019 Eylül, Ekim ve Kasım aylarında sorulara son şekli verilmiştir. Bu aşamada görüşme formuna ilişkin uzman görüşü alınarak kapsam ve görünüş geçerliği sağlanmaya çalışılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme formunda göç, eğitim, din, siyaset ve ekonomi ana temaları ve her bir temaya ilişkin alt sorular vardır. Bu temaların yanında çalışmanın alt soruları zaman boyutu doğrultusunda dönemlere ayrılarak sorulmuştur. Birinci dönem Sosyalist dönem, ikinci dönem Demokrasi dönemi olarak kategorileştirilmiştir. Görüşme formunda dönemsel özelliklerinden dolayı her iki döneme dair sorular farklılık gösterebilmiştir.

Bulgaristan kurulduğu dönemden beri ülkede Türk nüfusu barındırmaktadır ve bazı bölgelerinde Türk nüfusun yoğun olduğu görülmektedir. Çalışmanın ana unsurunu oluşturan Bulgaristan'da yaşayan Türkler, Şumnu, Kırcaali gibi illerde çoğunluktadırlar. Bu çalışmada Kırcaali bölgesinin seçilmesindeki en büyük etken de bölgenin yoğun bir Türk yerleşimine ev sahipliği yapıyor olmasıdır. Kırcaali ilinde, çalışma verilerinin çeşitliliğini artırmak amacıyla görüşmeler şehrin farklı bölgelerinde gerçekleştirilmeye özen gösterilmiştir. Şehir merkezinde yapılan görüşmelerin yanı sıra, kasaba ve köylerdeki kişiler ile de görüşmeler yapılmıştır.

26 Kasım- 4 Aralık 2019 tarihleri arasında görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Çalışma boyunca, etik değerler özenle dikkate alınmıştır. Görüşmeler sırasında öncelikle kişilere araştırma hakkında bilgi verilmiş, araştırmanın amacı ve kapsamı açıklanmıştır. Kişilere kimliklerinin gizli tutulacağı, çalışmada anonim bir biçimde yer alacakları ifade edilmiştir. Görüşmelerde katılımcıların güveninin sağlanması ve rızalarının alınmasının ardından, çalışmanın ana verilerini oluşturacak söylemleri ses kaydı altına alınmıştır. Çalışma içerisinde katılımcıların kayda alınmasını istemedikleri bilgiler kayda alınmamış ve gizli tutulmuştur. Kişilerin bilgileri bulgular kısmında ifadelerinin sonunda; görüşme sıralaması, kişinin cinsiyeti ve doğum tarihi şeklinde verilmiştir. Görüşmeye katılan kişiler görüşme sırasına göre A1, A2 şeklinde sıralanmıştır.

2.4. Verilerin Analizi

Sahada belli bir doygunluğa ulaşan ve sonlandırılan görüşmelerin ardından sahadan ayrılarak verilerin analiz edilmesi kısmına geçilmiştir. Bu aşamada betimsel analiz yapılmıştır. İlk olarak ses kayıtlarının dijital ortama işlenmesi aşaması gerçekleştirilmiştir. Bilgisayar ortamına aktarılan tüm görüşmelerin çıktıları alınarak yazılı formda da korunması ve işlenmesi amaçlanmıştır. Ardından veriler öncelikle göç, eğitim, din, siyaset, ekonomi temalarına ayrılarak düzenlenmiş; görüşme metinleri, çalışmanın söz konusu temaları dikkate alınarak analiz edilmiştir. Böylelikle tüm metinlerin analizinin ardından verilen cevaplar üzerinden çalışmanın her bir teması üzerinden ana başlıklar çıkarılmıştır. Bu süreçte elde edilen verilerin analizinin literatüre paralel olarak sürdürülmesine önem verilmiştir fakat literatürde yer verilmeyen, çalışma adına önemli olduğunu düşündüğümüz kısımlar da eklenmiştir.

Çalışma içerisinde, çalışmanın orijinalliğinin sağlanması adına kişilerin konuşmaları olduğu gibi verilmiştir. Araştırmacı, katılımcıların "ağız" özelliklerine büyük ölçüde hakim olsa da anlamadığı yahut anlamını tam olarak bilemediği kelimeleri çalışmadaki netliğin sağlanabilmesi amacıyla katılımcılara sorarak netlik sağlamaya çalışmıştır. Çalışmanın alan

araştırması bölümünde, tam olarak anlaşılmayan, onların kullanımına özgü ifadelerin açıklamalarına parantez içinde yer verilmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
BULGULAR VE YORUMLAR

3.1. Göçlerin Ardından Bulgaristan'da Kalan Türkler

Göç, insanlığın başlangıcından bu yana var olan bir olgudur. Göçe doğal afetler, ekonomik durum vb. gibi pek çok faktör neden olabilmektedir. Çalışmanın ana unsurunu oluşturan Bulgaristan'da yaşayan Türkler de Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazandığı günden bu yana pek çok göç vermiştir, bu göçler hala devam etmektedir. Fakat hala Bulgaristan'da yaşayan Türkler neden göç etmemiştir? Çalışmanın ana unsuru olan Bulgaristan Türkleri, yaşamlarını hala orada sürdürmektedirler ve göçü nasıl tanımladıkları, neden göç etmedikleri, bunu isteyip istemedikleri gibi soruların cevapları, çalışma bağlamında onların durumlarını açıklayabilmek açısından önemlidir. Sahada yapılan görüşmelerde duygusal anların yaşandığı, görüşmeyi yapan ve görüşmeye katılanlar açısından hassas kısım ara dönemde yaşanılanların yanında, göç kısmı olmuştur. Bazı kişiler gözyaşlarına hâkim olamayıp ağlamıştır, çoğu bu bölümdeki soruları cevaplarken zorlanmıştır. Göç, Bulgaristan'da yaşayan Türklerin kapanmayan yarasıdır, birçok aile parçalanmış durumdadır. Akraba ve yakınların çoğu ya Türkiye'de ya Avrupa ülkelerindedir. Göç, onların hayatlarının bir parçasıdır.

3.1.1. Göçü Nasıl Tanımlıyorlar?

Göçü nasıl tanımladıkları sorulduğunda verilen cevaplar benzerlik göstermiştir. Görüşme yapılan kişilerin hepsinin aile ve akrabalarından birileri göç etmiştir.

> *"Dünyada birkaç ağır şey vardır; birinci ölüm, ikinci göç, üçüncü ayrılık… Göç insanoğluna verilmiş en büyük imtihandır…" (A7, K, 1960)*

> *"Göç çok zor bir konu, hiç iyi yanı yok göçün…" (A4, E, 1950)*

Görüşmeye katılan A19 ise, göç sayesinde aslında meydana gelebilecek anlaşmazlık ve sıkıntıları yaşamamış olduklarını dile getirmiştir. Onun görüşüne göre, çoğalan nüfus Türklerin tarıma dayalı hayatları dolayısıyla parçalanacak topraklara neden olacak ve bu durum anlaşmazlıklar yaratacaktı. A19 görüşünde haklıdır zira Türklerin nüfus olarak çoğalıp kısıtlı toprak parçalarında çalışacak olmaları aralarında belli sıkıntı ve anlaşmazlık yaratabilecek bir durumdur.

"Nasıl diyeyim, göç genelde iyi bir şey değil ama ben söyledim, Allah'ın bir bildiği varmış ki belki de insanları birbirinden böyle korudu. Göç, çoğu aileleri ayırdı, çok yarım aileler kaldı ama Allah'ımıza şükür ki kapılar açık, gelip gidiliyor. Teknoloji ilerledi, istediğin zaman görüntülü bağlantı kurabiliyorsun ve o yüzden artık zorunlu göç olunca zor bir şey tabii ama böyle daha iyi bir hayat yaşamak için başka bir ülkeye gitmişsin, eğer bağlantı varsa gelip gidebiliyorsan bu kötü bir şey değil..." (A19, K, 1973)

Göç, Bulgaristan'da yaşayan Türklerin birçoğunu yarım bırakmıştır. Aileleri, akrabaları, komşuları göç etmişlerdir. Göç, adeta onların hayatlarının bir parçası gibidir.

3.1.2. Türkiye'ye Neden Göç Etmediler?

Çalışmanın ana unsurunu oluşturan Türk azınlık hala Bulgaristan'da ikamet etmektedir. Yıllardır türlü zorluklarla yıldırılmaya çalışılan, nüfus artış hızlarından rahatsız olunan, asimile döneminde varlıkları dahi inkâr edilen Bulgaristan Türkleri neden göç etmediler? Bu kısımdaki sorunun cevabı, son büyük göç dalgası olan 1989 göçünü ve sonrasını esas almıştır, verilen cevaplar bu doğrultuda olmuştur. Onların göç edememe sebepleri farklılıklar göstermektedir. Türklerin Bulgaristan'dan büyük göçü esnasında ülkede hala komünist sistemin devam ediyor oluşu ve sınırın kapanıp kapanmayacağının bilinmemesi, bir daha vatanlarına geri dönüp dönememe hususunda büyük bir muamma olmuştur. O dönemde çocukları askerde olan aileler için bu durum büyük bir engel olmuştur, bazı aileler bu duruma rağmen göç etmişlerdir. Bazılarının gidiş belgeleri çıkmamış, bazılarına gidiş izni verilmemiş, bazılarıysa gitmek istememiştir.

"O kadar sıra, belki bin kişi var yatırmaya gelen. Yazan herif de on beş kişi alıyor günde, alır mı. Ondan başladılar bunlar, oradan buradan insan ama dökülüyor pasaport aramaya. Ondan sonra başladılar vizeye. Özal demiş gelip bakın lagerlere (lager toplama yeriymiş). Bakalım Bulgaristan'da Türk var mı yok mu görün. Tamam diyor onlar geliyorlar kapıdan beri bakıyorlar Türk, Türk, Türk… Sona kapılar kapandı. Ondan sonra vize vereceğiz dediler, iki üç kere Hülbe'ye vardım, vermediler. Hülbe'de gene konsolosluğun önü bahçe gene dolu… Sonra daha 2001'de mi ne vize lazım değil dediler serbest, gidebilirler gelebilirler. Gitmek istedim iki vere vardım konsolosa. Koymuyorlar, oradan mühür vurmadıklarında gidemiyorsun…" (A16, E, 1938)

"Niye gitmedim, kapı kapandı. Kaç kere vizeye başvurdum. Hep gitmek istedim… Göç etmeyi düşünmem mii… Biz hep sanki şey gibi, bilmiyorum, salyangoz, evi sırtındadır, bir azınlığın da evi sırtındadır... Yarın ne olacağını bilemezsin, çekip gidersin çantanla…" (A7, K, 1960)

Bulgaristan'da yaşayan Türkler için Türkiye her zaman anavatan olmuştur. 1989'da sınırın açılmasıyla birlikte Türklerin çoğu göç etmek için pasaport ya da vizeye başvurmuş,

bazılarına belgeler verilmemiştir. Pasaport ya da vize alamamaları, sınırın kapanması nedeniyle göç edememişlerdir.

> *"Ben neden göç etmedim? Göç etmememin sebebi oğullarımın ikisi de üç ay arayla askere gitti. Aynı o göç zamanında. İyi ama yengenle ikimiz, oturduk düşünüyoruz. Yarabbi bırakıp gitsek kime bırakacağız? Yenge dedi ne olursak olacağız dedi, gidemeyeceğiz dedi. Sora oğlanlar askerden gelince vize için gittiler vermedi, burasını boş bırakmayacağız dedi adam anladın mı burada lazımsınız siz dedi…" (A12, E, 1942)*

O dönemde askerlik göç etmenin önünde engel olmuştur. Kişiler hem kendileri askerlikle yükümlü oldukları için, hem aileler evlatlarını bırakmak istemedikleri için bazı aileler göç edememiştir. Ayrıca yaşlı anne baba, nine dedeleri bırakamama da göç etmemelerine sebep olabilmiştir.

> *"Ben 1972 doğumlu olduğum için biraz geç çıkmak zorunda kaldı pasaport… O yıllarda doğan, 72 ve 73 yılında doğan çocukların hepsine kırmızı pasaport yasağı çıkmıştı o yüzden ama bagajımız, çendilimiz, bohçamız bağlıydı yani iki sene hep öyle durdu adeta askerden gelecek de gideceğiz böyle düşüncesiyle. Tabi ki 92 yaşında benim ninem de vardı, o da yatakta olduğu için herhalde de çıkmış bile olsa onu bırakıp gidecek halimiz yoktu. Hasta yatan biriyle de gitmek imkânsız zaten ve böylelikle askere girdim askerden geldikten sonra aşağı yukarı 93, bir sene daha bekledik acaba gidilecek mi gidilmeyecek mi ve hemen üniversiteye yazılınca öylece dedik ki bizim kaderimiz böyleymiş, öyle kalındı…" (A24, E, 1972)*

> *"O zaman bir oğlum vardı benim yetmiş iki doğumlu, askere gidecek, askere gidecek diye salmadılar, ben de kaldım oğlumun yanında sonra öyle de kaldı…" (A14, E, 1945)*

1989 göçü ile Bulgaristan'da yaşayan Türkler, daha önceki göçlerde olduğu gibi aydın kesimin çoğunu kaybetmişlerdir. Aydın kesimin öncelik olarak gitmesinden dolayı, öğretmen olan A4 gibi bazı kişilere gidiş izni verilmemiştir.

> *"Niyetlendik ama olmadı ki (gülmeye başladı). Türkiye için doksan yıllarında vize almaya vardım. Oradaki adam sormaya başladı, meslek öğretmen dedim, çalışıyor musun çalışıyorum dedim. Siz öğretmenler gittiniz dedi şimdi de gidiyorsunuz dedi burada kalan çocukları kim okutacak dedi yok vize dedi, çevirdi…" (A4, E, 1950)*

A23, göç etmeyi çok istemiştir hala da istediğini dile getirmiştir fakat hayat şartları dolayısıyla bu arzusuna kavuşamamıştır. Hamile olması göçten korkmasına sebep olmuş, sonrasında ziyarete gittiklerinde ise eşi Türkiye'yi beğenmemiştir. Türkiye'den umulanı bulamama geri göçlere de büyük bir neden olmuştur.

"Kızken annem babam göç etmemiş ben de kalmışım burada. Onlar abim askerdeyken gitmek istemediler. Evlenince burada gitmek istedik başta, gitmeye gözüm almadı hamile olduğumdan. Dokuz aylık hamileydim gözüm almadı kızım. Kocam gitmeyi istemezdi, o zaman gidecekti ama o zaman da benim gözüm almadı hamile olduğumdan, korktum. Çocuk doğduktan sonra nereye gideceksin ufak bebekle gurbete… Oğlum dört beş yaşına vardığında gittik Türkiye'ye o zaman gitmek istedik bu sefer kocam kalmadı, beğenmedi Türkiye'yi…" (A23, K, 1981)

Bazıları kaderlerinin böyle olduğunu düşünmüştür. Neden göç etmedikleri sorulduğunda kısmet değilmiş cevabını vermişlerdir. A15, Bulgaristan'a da birilerinin lazım olduğunu herkesin gitmesinin uygun olmayacağını dile getirmiştir. Ayrıca yaşadıkları toprakları ata yadigarı olarak görüp sahiplenenler de vardır.

"Kısmet değilmiş bize anladın mı? Bizim anladın mı orada demek nasibimiz yokmuş. Kız gitti, şimdi herkes de gittiğinde olmaz bu, buraya da lazım insan…" (A15, E, 1940)

3.1.3. Göç Etmediğine Pişman Mısın?

Görüşmeye katılanların kimisi bu soruya pişman oldukları yanıtını vermiştir, kimisi de pişman değilim demiştir. Çoğu görüşmeye katılan 'ben burada doğdum, burada büyüdüm' diyerek doğdukları topraklara bağlılıklarını ifade etmişlerdir. Ata toprağı olması, kadere inanç, o toprakların sahipsiz bırakılmaması düşüncesi göç etmemeleri hususunda pişmanlık yaratmamıştır. Pişman olanlar ise ekonomik durumun kötülüğü, işsizlik vb. durumlardan yakınmışlardır.

Görüşmeye katılan A24, Bulgaristan Türklerinin Atatürk'e çok bağlı kişilikleri olduğunu, kendisinin ilk öğrendiği 'türkünün' İstiklal Marşı olduğunu, o topraklara birinin sahip çıkması gerektiğini ifade etmiştir. Görüşmecinin gözlemlerine göre de Bulgaristan'da yaşayan Türkler o topraklara sahip çıkma düşüncesindedirler.

"Göç etmediğime pişman mıyım bilemiyorum, bu soruyu çok kendi kendime de sordum böyle bilemiyorum yani… Gerçekten ne evet ne hayır demek istiyorum. Çünkü bizim gibi bir çocuk eğer Türkiye sevdası, Atatürk sevdası, Rumeli Türkü olarak biliyorsun Bulgaristan Türkü Atatürk'e çok bağlı bir kişiliği olan, psikolojisi olan bir kişiliği vardır ve çocukluğum Türk İstiklal Marşınlan büyüyen, ilk öğrenmiş olduğum türkü, Türkçe türkü buydu zaten. Ama şimdi 30 yıl oldu artık o yüzden 30 yıl öncesini sorsaydın hiç düşünmeden tabi ki pişman diye değil, ne yazık ki gidemedim diye cevap vermek zorunda kalacaktım öyle diyecektim herhalde ama şu an, şu an… (gülüyor) bir şey diyemiyorum ama buraları da korumaya illa biri kalması lazımdı değil mi? Tabi ki o korumak için kalmadık, tesadüfen ve kader olarak kaldık ama Atatürk'ün dediği gibi bu topraklara da sahip çıkmaya insan kalması lazım. Değil mi?" (A24, E, 1972)

A19, pişman olmadığını orada mutlu olduğunu ifade etmiştir. Gidiş gelişlerin serbest olması onlar için büyük bir avantajdır. İstenildiği zaman gidip akraba ve yakınlar görülebilmekte, hasret giderilebilmektedir. Nihayetinde yine doğdukları topraklara dönmek istemektedirler.

> *"Ben burada mutluyum. Gitmediğime pişman değilim, kapılar açık her yere istediğim zaman gidebilirim. Ben burada doğmuşum burada büyümüşüm her zaman için bu toprak beni çekiyor, ben nereye de gitmiş olsam üç gün dururum dördüncü gün buraya dönmek isterim… Şimdi ne kadar da olsa bizim tüm hayatımız tüm hatıralarımız burada geçmiş, biz burasını seviyoruz yani..." (A19, K, 1973)*

Emekli öğretmen A4, son üç yıla kadar öğretmenlik mesleğini sürdürmüştür. İki sistemde de öğretmenlik yapmıştır ve genç neslin yetişmesinde az da olsa bir katkısının olduğunu düşünmektedir, göç etmemesi Bulgaristan'da kalan Türklerin eğitimine katkı sağlamıştır. Zira daha öncesinde ifade edildiği gibi göç aydın kesimin çoğunu götürmüştür. Kalanlara ise büyük bir sorumluluk düşmüştür.

> *"Vize verse gidecektik ama belki de dönecektik ne olacağını bilemezsin. Çünkü oraya gitseydim öğretmen gibi de çalışamayacaktım belki. Her şeyde hayır var ya hayırlısı buymuş. Burada kaldığıma da pişman değilim çünkü ne de olsa bu genç nesili yetiştirmemizde bir katkımız olmuştur gene diye düşünüyorum. Onun için de daha rahatım kısmet öyleymiş. Ya şimdi bugün gitmiş olsam da hiç problem yok, orada yaşasam da problem yok, burada yaşasam da problem yok. Bundan daha iyisi olur mu (gülümsüyor)…" (A4, E, 1950)*

Müslümanlığın yabancı bir devlette daha kıymetli, değerli olduğunu düşünenler de vardır. Bazı görüşmeye katılanlar bu konuda yakınmışladır, Türkiye'ye gidenlerin çoğunun gitmeden önce dini haklarını aradıklarını fakat Türkiye'ye gidince dini unuttuklarından yakınmaktadırlar.

> *"Hayır be pişman olmadım. Nerede olsan ölünecek değil mi, orada da burada da ölünecek. Hoca dedi, burada dedi ecnebinin Müslümanlığı dedi Müslüman devletinden bin kat öndedir dedi. Yaa öyle dedi…" (A10, E, 1949)*

Türkiye'yi daha öncesinde ziyaret eden A20, iki ülkeyi kıyaslamıştır ve Türkiye'de sakinlik olmadığını ifade etmiştir. Araştırmacı da bu konuda hemfikirdir, Bulgaristan Türkiye ile kıyaslandığında hayatın daha sakin yaşandığı bir ülkedir. Türkiye'de olduğu gibi yoğun trafiğin olmadığı, Türkiye'ye nazaran mimarinin belli bir düzen içerisinde olduğu ve nüfusun azlığından daha sakin bir ortamın varlığı gözlemlenmiştir.

"Hiç pişman değilim. Pişman değilim çünkü istesem şimdi gene giderim. Bak şimdi Türkiye'ye üç dört kere vardığım var benim, fazla gezip şey yaptığım yok ama küçük köyler orası da iyidir de orada bee çok kalabalıklar bee, insan, araba, ev. Bir sakinlik yok, hayat böyle şey gibi…" (A20, K, 1963)

Görüşmeye katılanların büyük çoğunluğu göç etmediklerine pişman olmadıklarını ifade etmişlerdir. Görüşmeye katılan A23 ise göç etmediğine pişmandır ve bunun sebebi olarak ülkenin ekonomik durumunu, işsizliği ifade etmiştir.

"Tabi pişmanım, yaa… Buradaki hayat değil ki be kızım, Bulgaristan'da… Niye düşünmeyeyim, iş yok. Ekonomi olarak iş yok, Türkiye'de gene iş var herkese, her çeşit iş var…" (A23, K, 1981)

Genel olarak bakıldığında görüşmeye katılan kişiler göç etmedikleri için pişmanlık duymamaktadırlar. Elbette bunun arkasındaki dinamikler farklıdır. Görüşmeler boyunca bu soru sorulduğunda sıklıkla yinelenen cevap 'ben burada doğdum, büyüdüm, burasını bilirim' olmuştur. Türkiye'ye derin bir sevgi ve saygı besleseler de doğdukları, büyüdükleri topraklar onlar için vatan toprağıdır, bu toprakları boş bırakmak istememe de göç etmemelerinde büyük bir nedendir. Sınırların açık olması, akraba ve yakınları ile diledikleri zaman görüşebilme imkanına sahip olmaları pişman olmamalarının ardındaki etkenlerden birisidir. Dinlerini özgürce yaşama haklarını geri almaları da etkendir. Ayrıca iki ülke arasındaki yaşayış tarzında da farklılıklar bulunmaktadır, alışık oldukları düzen Türkiye'de mevcut olmadığından, ülkemizin kalabalığı, trafiği vb. unsurlar Bulgaristan'daki sakin hayatı aramalarına neden olmaktadır.

3.1.4. Benim Vatanım Burası

Bulgaristan'ın kurulduğu ilk günden bu yana Bulgaristan Türkleri varlıklarını devam ettirmektedirler. Onlar için yaşadıkları topraklar vatanlarıdır.

"Ben buradayım kızım, ben bir yere gidemem. Benim anamın babamın mülkü burada, Türkiye'de çakıl taşım yok (gülüyoruz). Bak burada evim tarlalarım var hepsi tapulu. Sonra oğlum da kurmuş düzeni, rahatı iyi. Benim en güzel günlerim, bak torunumun nenesi dedesi sağ, yanındayız, bir aradayız…" (A21, E, 1953)

"Ben burasının vatandaşıyım… Nereye varsan doğduğun vatan bir kere…" (A23, K, 1981)

"Zaman zaman zorluklara katlanırsın ama zaman zaman da diyoruz ya biz evladı fatihanız, bu toprakları bizim atalarımız fethetmiş, bu topraklar sahipsiz bırakılmamalı hep o bilinçle… (ağlamaya başladı, beni de ağlattı, uzunca bir süre sarıldık)" (A7, K, 1960)

"Burada daha rahatsın, burada yaşamak güzel, çok güzel. Benim vatanım burası..." (A22, E, 2000)

Görüşmeye katılanlar genel olarak yaşadıkları yerden başka bir yere gittiklerinde özlediklerini, oradan ayrı yaşayamayacaklarını ifade etmişlerdir. Kısa süreli ayrılmalar dahi doğdukları yeri özlemelerine neden olmaktadır. Bu hususta A17 ve A15'in yorumları kayda değerdir. Türkiye'de yaşayan kızının yanında kış aylarını geçiren A15, memleketini adeta köydeki dikenleri bile görecek kadar özlediğini ifade etmiştir.

"Benim için artık neresini sevsem neresini sevmesem (gülüyor) ama biz buraya alışığız beya… Burası gene vatanım, işte bak köydeki dikenleri göreceği geliyor insanın, özlüyorsun…" (A15, E, 1940)

"Gene burada doğmuşuz burasını biliyoruz. Çünkü burasını biliyorsun zaten gitmiş olsam bile çok rahatsızlık vereceğimi biliyorum evdekilere, boğulacağım çünkü boğulacağım burasını görmedikçe. Birkaç gün gittik de ondan sonra geldik gene buraya aman dedim vatanım olsun karaçalı dikeni olsun dedim kayaya geldiğimde (köyünün girişinin yanındaki kayalardan bahsediyor) oturdum da ağladım. Asla ben bu kayadan bile vazgeçemem dedim. Neresi olursa olsun işlemeden yok ölüm orda da var burada da var dedim, iman senin içinde dedim, sen Müslümansan gene Müslümansın dedim, gavur senin adını çevirmekle senin dilini, dinini çeviremez ki senin içindeki o Müslümanlık dinini asla çeviremez, asla." (A17, K, 1962)

Görüşmeye katılan A18 de doğduğu topraklara bağlıdır. İfadesinde ayrıca önemli bir hususa değinmiştir. Göç edenlerin çoğu Bulgaristan ile bağlarını koparmamışlardır ve sık sık ziyarette bulunmaktadırlar. Özellikle yaz tatili dönemlerinde çoğunlukla göç etmiş nine dedeler ile torunları Bulgaristan'da yaz tatilini geçirmektedirler. Araştırmacının gözlemleri de bu ifadeyi doğrular mahiyettedir.

"Ben burada doğmuşum burada büyümüşüm yani bırakılması zor gelen bir şey. Göç zor, hani yapabilsen de zor. Mesela bir sürü insan var buradan göç eden ama akılları hep burada. Mesela biz her yaz, en azından gidenlerin üçte biri dönüyor yani. Tatile geliyorlar ama toprak çekiyor işte toprak…" (A18, E, 1989)

Görüşmeye katılan kişilerin çoğunda Türkiye'ye büyük bir güven duygusu vardır. Türkiye'yi devletleri olarak görmektedirler ama vatanları Bulgaristan'dır. Bağlılığının Türkiye'ye olduğunu söyleyen A8, çoğunluktan ayrılarak bu konuda ayrı bir yorum getirmiştir.

"Daha çok Türkiye'ye bağlılığım var benim kızım. Burada olmuyor bizim iş. Kızım ecnebi memlekette yaşamayan insan vatanını bilemez, ecnebi memlekette yaşadıktan sonra kıymetini anlarsın. Ama

öncesinde değil mi küçümsenirdik. Kapıya muhtar gelirdi Bulgar, bu olacak seçimde bu çıkacak tak tak. Şimdi öle şey yok serbest… Şimdi bak nasıl demokrasi değil mi? Öncesinde öyle sen karşı çıkacaksın kanun filan diyeceksin seni yakalarlar (gülüyor) şimdi artık kanun ne gerektirirse çok memnunuz geçiniyoruz ama…"

Kendinizi burada nasıl tanımlıyorsunuz sorusuna birbirine benzer cevaplar verilmiştir. Yıllar yılı atalarının, dedelerinin yaşadıkları topraklar onlar için de vatan toprağıdır ve çoğunluğun bağlılığı bu vatan topraklarınadır. Görüşmeler sırasında Türkiye'ye güvenleri ile rahat bir şekilde durduklarını da ifade etmişlerdir. Arkalarında Türkiye'nin olduğunu bilmenin güvenciyle yaşamlarını sürdürmektedirler. Zira hepsi farkındadır ki bulundukları ülkede azınlık konumundadırlar ve devletleri Türkiye'dir. Bu güvenle doğdukları topraklara bağlılıkla yaşamayı sürdürmektedirler.

3.1.5. Türkiye'den Bulgaristan'a Geri Dönenler

Büyük göç ile giden birçok Bulgaristan Türkü Bulgaristan'a geri dönmüştür. Aynı din ve etnik kökene bağlı olunsa da farklı coğrafi ve siyasal yapı içerisinde uyum problemleri yaşanması olasıdır. Bulgaristan göçmenleri Türkiye'de yerli halkla uyum, işsizlik ve dil sorunları gibi farklı sorunlarla karşılaşmışlardır (Ersoy-Hacısalihoğlu ve Hacısalihoğlu, 2012: 14). Geri dönmelerine farklı unsurlar neden olmuştur fakat temel olarak yerleşim sıkıntısı büyük bir sorundur. Kalacak yerin bulunamaması, akrabaların, yakınların yanlarına kabul etmemesi, sosyalist sistemden kapitalist sisteme dayalı hayata adapte olunamaması, aile üyelerinin bırakıp gidilmesi durumunda ise ayrı kalamama gibi nedenler dönmelerinde etken olmuştur.

Eminov'a göre Türklerin büyük oranlarda göçü, Bulgaristan'da toplumsal ve ekonomik travmaya neden olmuştur. Nihayetinde oluşan tepkiler neticesinde ülkede rejim değişikliği gerçekleşmiş ve bu durum da geri dönüşleri teşvik eden bir unsur olmuştur. Bulgaristan'da 89 göçünün ardından yapılan din, eğitim ve ekonomi alanındaki siyasal reformlar ülkede yaşayan Türklerin geçmişe nazaran kendilerini daha güvende hissetmelerine neden olmuştur (Eminov, 1999: 51).

Değinildiği üzere kalacak yer büyük bir sıkıntı olmuştur. Yakınların kabul etmemeleri, kira bulamama, bulunsa dahi rahat edememe gibi birtakım zorluklarla karşılaşmışlardır.

"Yorulmuşlar be, ekonomiden mesela kira bulamamışlar, kirada rahatları olmamış bir takım zorluklar çıkmış oradan oraya değişilme oradan oraya… İşte ne diyeceksin şimdi insanlara, biraz karıştı millet. Yaa şimdi anladın mı bir sürü insan gitti o zaman bir de insanlar istediği gibi kira bulamadı bazıları, bazılarını yakınları kabul etmemiş işte öyle durumlar…" (A12, E, 1942)

Sistem değişikliğine alışamama durumu da kişilerin geri dönmesinde etken olmuştur. Zira komünist sistemde eğitim, sağlık gibi hizmetler ücretsiz olarak halka sunulmuştur. İş bulamama gibi sıkıntılar da komünist sistemde daha az görülmüştür. Türkiye'ye gelindiğinde bu durumlarla karşılaşmaları geri dönmelerinde etken olmuştur.

"*Çok zorlanmışlar be kızım taa şeylere gitmişler onları yollamışlar taa Samsun taraflara mı ne. Ondan sonra oradan ev bulamamışlar döndüler geldi millet. Biraz da burada Todor Jivkov'un zamanında rahattı millet sen deme. Her şey bedavaydı burada. Doktora gitmek de bedavaydı, okumak da bedavaydı, okuyan çocuklara yurtlar bedavaydı, hep bedavaydı. Her şey ucuzdu o zaman millet ondan da döndü ama sonra ne yaptılar burasını daha fazla pahalandırdılar…" (A6, K, 1946)*

"Adam komünist zamanına alışık işe çağırıyorlar, orada işe çağıran yok (gülüyor) hep ondan döndüler ama bu dönenlere de öncülük tanıdılar…" (A25, E, 1939)

Bulgaristan'da alışık oldukları yaşam tarzlarını Türkiye'ye geldiklerinde aynı biçimde devam ettirememişlerdir. Görüşme yapılan yerlerde yapılan gözlemlere göre kırsal alanlarda yaşayan kişilerin çoğunun evleri müstakil ve bahçeleri vardır. Bahçelerinde kendi ihtiyaçlarını yetiştirmektedirler ve türlü meyve ağaçları vardır. Kasabalarda ise daireler mevcut olsa da geniş sokak ve caddeler, meydanlar ve parklar vardır. Bulgaristan Türklerinin çoğu kendi evlerinde yaşamaktadır, kira durumu onlar için alışık oldukları bir durum değildir. Ayrıca kendi başlarına, kendi evlerinde, istedikleri gibi yaşamaya alışık olmaları gibi durumlar geri dönmelerinde etkili olmuştur.

"Benim kayınpeder onlar gittiler 45-50 gün kaldılar döndüler geriye. Şimdi sıkıntı yer, alışık değil, evde daha özgür yaşamayı biliyor, o niyetle. Göç her zaman için (duraksadı) göçler iyi olur mu? O sebeplerden döndüler sonra geriden gidenler de oldu. Şimdi geri dönenlerden gittiler ikinci sefer kaldılar orada. Gittiler çünkü artık burada da işler kötüye gitmeye başladı ya serbest piyasa miyasa artık evvelki o komünist piyasa rejimi bitti onlar gene ona alışık…" (A4, E, 1950)

Dönen kişiler de kendi içinde farklılık göstermiş, bazıları tekrar Türkiye'ye göç etmiştir. Buna sebep olarak alışmış oldukları komünist düzen artık Bulgaristan'da yoktur ve ülke geçiş döneminde zor günler geçirmiştir. Bu durumda bazı kişiler tekrar göç yolunu tercih etmişlerdir. Yukarıda görüşmeye katılan A4'ün yorumu buna örnektir, ülkenin serbest piyasa modeline geçişi, komünist sistemin unsurlarının artık devam etmeyişi kişiler açısından ikinci göçe neden olmuştur. Bunların yanında dönüp kalanlar da vardır. Türkiye'de umduğunu bulamama, alıştığı ata toprağını arayış geri dönüp bir daha göç etmemelerine neden olmuştur.

"Ondan sonra geldiler ondan sonra gene dayanamadılar bir sene, iki sene durdular hepsi gittiler gene. Gene kalanlar da oldu da gittiler de. Bir adam, dönmüş geldi (gülüyor) gece gelmiş, orada komşunun biri görmüş onu, inine girmiş diyormuş, adam geldiğinde toprakları öpmüş, kahpe toprağım diyormuş, toprağımı bırakıp da nereye gittim ben diye. Yaa bir daha gitmedi…" (A10, E, 1949)

Aile üyelerinin yarısının Bulgaristan'da kaldığı durumlar da geri dönüşlerde etkili olmuştur. Karısı ve kızları Bulgaristan'da kalan A8, belli bir süre ablası ile birlikte Türkiye'de yaşamıştır fakat ailesinden ayrı olduğundan Bulgaristan'a geri dönmüştür.

"Eh çoluk çocuk gelmeyince ben ne yapayım evde tek başıma ablamla ikimiz… Biz ikimiz dururduk evde cin cın ama kimse yok. Sonra gene ne yapacağımızı biz de bilemedik geldik gene buraya ablamla ikimiz…" (A8, E, 1950)

3.1.6. Göçün Değişen Yönü: Avrupa

Bulgaristan, ülkesinde bulunan Türk azınlığı kurulduğu günden beri irili ufaklı boyutlarda göç vermektedir. Göçün yönü başlangıçta Türkiye merkezliyken, ülkenin 1990'lı yıllarla birlikte yönetiminin değişmesi, AB'ye üyeliği gibi etkenler göçlerin AB merkezli bir yönelime sahip olmasına yol açmıştır. Onların göç etmesindeki en büyük etken ekonomik durumdur. Bulgaristan, AB ülkeleri içerisindeki en fakir ülkedir ve ülke sadece Türk azınlığı göç yoluyla kaybetmemekte, aynı zamanda kendi Bulgar vatandaşlarını da kaybetmektedir (Özlem, 2017: 178-179).

"İşte böyle hallere düştü Bulgaristan da ama ben yalnız Türkler için demiyorum bunu, Bulgar çocukları da aynısı. Sizin gibi genç çocuklar kimi ailesiyle, kimi yalnız başına, elinde tahsili var, elinde sanatı var onlar Avrupa'da kölelik yapıyor. E işte böyle haller var yani burada…" (A5, E, 1943)

"Hepsi gitti yalnız Türkiye'ye değil Avrupa'ya da bütün bu gençler mesela bizden bu köyden yüz çocuk gidip çalışıyorsa bugün bütün Bulgaristan'ı düşün. En az bir milyon işçi var Bulgaristan'da genç nesil. Bulgaristan'ın ekonomisi bu yüzden çöküyor daha da çökecek. Bulgarlar da gitti be Bulgarlar da gitti. Doktorlar gitti, doktor yok, hemşire yok…" (A4, E, !950)

Bulgaristan'ın ekonomik altyapısının sağlam olmaması, halkın alım gücünün zayıflığı gibi durumlar Bulgaristan Türklerinin göçüne sebebiyet veren unsurlar arasındadır. Türklerin çoğunluğu kırsal bölgelerde yaşamaktadır, hayvancılık ve tarımla geçimlerini sağlamaktadır. Onların çoğunlukta olduğu bölgelere ise yatırımların çok fazla yapılmaması evvela onları

tarımda çalışmaya mecbur etmekte, genç nüfusun ise Avrupa ülkelerine giderek çalışmasına neden olmaktadır. Ülkede alınan maaşlar da diğer Avrupa ülkeleri ile kıyaslandığında düşük seviyededir, onlar da daha iyi ücretler alabilecekleri, daha iyi hayat standartlarına sahip olabilecekleri yerlere yönelmektedirler.

> *"Bu devlet senin gibi genç nesile iyi bir iş sağlamadıysa, iş derken tabi ki ödemek için konuşuyorum. Belediye binasında (Kirkovo) şu anda çalışan tabi ki yüz kişi var ama ortalama maaşı Euro olarak 400 Euro mesela yani. Bir genç şu anda en azından bir 500 Euro maaş alamıyorsa bir Avrupa ülkesinde o Avrupa üyesi olan bir Bulgaristan'da tabi ki burada durmaz, gidip başka devlette kendi hakkını arayabilir." (A24, E, 1972)*

Türklerin çoğunluğu tarımla uğraşmaktadır, özelinde ise tütüncülükle fakat artık tütün işlemek onların nezdinde karlı bir iş değildir. 2011 yılından itibaren Bulgaristan, tütüncülük için ödenen teşvik ve fonları durdurmuştur. Bu durum en çok ülkedeki Türkleri etkilemiştir. 2011 yılı öncesi ve sonrası olarak bakıldığında tütün ekimine ödenen ücretler arasında ciddi farklar vardır. 2011 öncesinde tütünün kilosu 5 ila 8 Euro aralığında satın alınırken bu rakamlar 2011 sonrasında 2 ila 3 Euro arasına gerilemiştir, bu durum da tütüncülükle uğraşan Türkleri zor bir duruma sokmuştur (Gökbel ve Karakuş, 2019: 62). Yapılan görüşmeler ve alandaki gözlemler neticesinde Bulgaristan Türklerinin tütüncülük uğraşından ayrıldığını görülmektedir. Zira tütüncülük, yılın büyük bir bölümünde uğraş gerektiren, bakım isteyen ve zahmetli bir iştir. Verdikleri emeklerin karşılıklarını alamamaları, onların ata yadigarı sayılabilecek yıllardır uğraştıkları tütüncülüğü bırakmalarına neden olmaktadır.

> *"Bizim çocuklarımız orada (AB ülkelerini kastediyor) çıkardıkları paralarla ailelerini besliyorlar. Çünkü işlenmiş olsa, bu çay üstü deriz biz buraya, (Evinin bahçesinden karşıda bulunan büyük yeşil alanı gösteriyor, önceleri o gibi büyük arazilerde hep tütün dikerlermiş, artık bu alanlar çayırlık olmuş) bir karış toprak kalmazdı ama işleyipte adam iki yüz kilo tütün çıkarıyor anladın mı karşı taraf da ne kadar isterse öle alıyor onu. Ama yok, neye çalışacak burada boğaz dolusuna çalışılır mı?" (A5, E, 1942).*

> *"Kırcaali, Bulgaristan'ın en çok oryantal tütün üreten bölgesidir. Yüzde yüz köylerde sadece ve sadece tütün üretirler. Şu an baktığın zaman o yeşil çayırlar çimenler hepsinde tütün yetişirdi. Bu düşüncelerle bu Bulgaristan'da yaşayan Türkler tütün işlerse iyi çocuk, iyi vatandaş. Bundan başka kendini geliştirip de başka bir şeye gayret gösterirse kötü vatandaş olacak düşüncesi tabi ki vardı ve şu anda da hissediyoruz zaten. O zamana göre (Sosyalist dönem) tütün işleyen de çok az zaten. O dönemle şimdiyi kıyaslayabilirsek şu an tüm belediye çapında üretilen tütün bir Kocadere'nin (Yunanistan sınırına yakın bir köy) çıkarmış olduğu tütün kadar, o kadar düşük yani. Artık yeni nesilde çocuklar, gençler, kimse babalarının görmüş olduğu eziyeti, tütün eziyetini söylüyorum. Çünkü üründür, iyi paradır ama kimse sabah dört buçukta kalkıp da tütün kırmaya gitmez değil mi? Zahmet olduğu için, çocuklarına da kendi*

yaşadıklarını yaşatmamak için tarımla illa tarımla çalışmak isteyen son 10-15 yıldır sebzeciliğe yöneldi ve sebze üretilmeye başlandı…" (A24, E, 1972).

Avrupa ülkelerine göç önceleri sadece erkek bireylerin göçleri iken, son zamanlarda ailelerini de yanlarına almaları nedeniyle daha geniş bir boyuta ulaşmıştır.

"İlk başta eşleri gitti. İşte bir beş, on sene çalıştılar ondan sonra artık tabi çocuklar yalnız büyüyor babalar senede bir ay geldiği için ondan sonra anneler aldı çocuklarını gitti. Hatta şu son senelerde gene neneler dedeler de gidiyor. Nasıl gidiyor, çocuklar çalışabilsin de torunlarına bakmak için yaşlılar da gitmeye başladı son üç beş senede." (A9, K, 1979)

Bulgaristan Türklerinin Avrupa'ya verdikleri göçler kalanları nasıl etkilemiştir, Avrupa'ya göçler neden bu kadar artmıştır sorusuna A23 açıklayıcı bir cevap vermiştir. Oğlunu, Almanya'ya çalışmaya göndermiştir ve bu ayrılık durumundan memnun değildir çünkü oğlu yılın büyük zamanını Almanya'da çalışarak geçirmektedir ve oğlunu artık sadece tatile geldiği zamanlarda görebilmektedir.

"AB dışa göç edenlere iyi geldi, burada kalanlara hiç iyi gelmedi. Ülke nasıl kalkınsın kızım AB'ye girince gençler öteye gitti burada hemen hemen yaşlılar bir de gidemeyenler, biz gibiler kaldı. Ne olursa olsun hepsi kaçıyor, gidiyor kızım. Ailede Avrupa'da çalışan varsa o ailenin ekonomik durumu güzel ama burada çalışan varsa yani boğazını doyurmak için çalışıyor, onu söyleyeyim sana. Bir hane yalnız burada çalışsa gelir gideri dengeler. İyi bir şey, yüksek maaşlı bir yerde doktor falan olursan mesela olur yani ya da firma sahibi bir şey sahibi olman lazım market sahibi yani işçi olursan giderin gelirini ancak karşılıyor burada. Asgari ücretin, giderin gelirini anca karşılıyor, yaa…" (A23, K, 1981)

Giden göçmenlerin çoğunluğu da genç nüfusu oluşturan kesimdir, Bulgaristan beyin takımını, işgücüne katılabilecek genç sağlıklı nüfusunu göç vermektedir. Almanya'da çalışmaya başlayan ve tatil döneminde olduğu için denk gelebildiğimiz A22, Bulgaristan'da kalmak yerine niye göç ettin sorusuna şu cevabı vermiştir:

"Niye göç ettim çünkü buradaki işlerde ben geçinemeyeceğim, şimdi geçinirim bak mesela evlenene kadar geçinirim, evlendikten sonra? Nasıl geçineceğim? Burada sen neden 500 leva alacağına orada 2000 Euro almayasın?" (A22, E, 2000).

Özlem (2017: 178-183) çalışmasında Bulgaristan Türklerinin Avrupa ülkelerine yönelen göçlerinin ekonomik, sosyal ve kültürel ve siyasi etkiler kaynaklı olduğunu ifade etmiştir. Alanda edinilen bilgiler bu etkiler arasından ekonomik durumun daha baskın olduğu

sonucuna varılmasına neden olmuştur. Bulgaristan'da yaşayan Türkler daha iyi hayat şartlarına sahip olabilmek, çocuklarına daha iyi bir gelecek sunabilmek vb. gibi amaçlarla Avrupa ülkelerine göç etmektedirler ve artık yapılan göçler kalıcı olma niteliği kazanmaya başlamıştır.

3.1.7. Göç Kalanları Nasıl Etkiledi?

Göç sizi nasıl etkiledi sorusuna verilen cevaplar iki eksen çerçevesindedir, Türkiye'ye yapılan göçler ve Avrupa'ya göçler.

1989 büyük göçü ile çok sayıda Bulgaristan Türkü Türkiye'ye göç etmiştir. Göçün başladığı vakitte sosyalist düzen yıkılmamış ve demokrasi dönemine geçilmemiştir. İnsanlar bir bilinmezlik içerisinde göç etmişlerdir. İfadesi verilen A7, o zamanki mevcut durumu izah etmiştir.

> *"Göç kötü etkiledi, çok kötü etkiledi, giden gidebildi, kalan kaldı. Bir de göç olduğu zamanda sen gidiyorsun ama mesela aileler vardı oğlu askerde, askerde oğlunu bırakıp gidiyor. Şimdi tamam demokrasi geldi ama sen demokrasinin geleceğini bilmeyerek gidiyorsun… Oğlunu göreceğini görmeyeceğini, bir daha anneni babanı… (tamamlayamadı cümlesini, ağladı, sarılıp ağladık)" (A7, K, 1960)*

Genel olarak göçlerin kalanları nasıl etkilediği üzerine ifadeler de aydınların ve genç kesimin Bulgaristan'dan gittiği, orada kalmadıkları yönündedir. 1989 göçü ile Bulgaristan'da yaşayan Türkler, daha önceki göçlerde olduğu gibi aydın kesimin çoğunu kaybetmişlerdir. Göç edenlerde ilk sırayı alanlar beyin takımı olmuştur, bunların sayısı 10.000 dolaylarındadır (Gülmen, 2011: 154). Bu hususta Alagöz (2015: 156) aydınların neredeyse yok oldu denilecek noktaya geldiğini ifade etmiştir, açılan boşluğu doldurmak için çalışmalara başlamışlardır. Aydın kesimin kaybedilmesi onlar için büyük bir kayıp olmuştur, öğretmenler, doktorlar, mühendisler göç etmişlerdir. Bu durumda Bulgaristan'da yaşayan Türkler adeta başsız kalmışlardır. Avrupa'ya göçler ise genç kesimi götürmüştür. Gidenler sadece Bulgaristan Türkleri değildir, Bulgar gençleri de göç etmektedir.

Büyük göç, A8'in de yorumunda ifade ettiği gibi aydın kesimi götürmüştür. Göçün ardından, yeni nesil açılan boşluğu doldurmaya başlamıştır.

> *"Çok şükür halimize ama insan azaldı mutluluk yok, huzur yok. Siz şimdi Türkiye'de yaşadığınızdan burada fark edemiyorsunuz, bizim buraları çok zayıf, çok insan gitti. İlk önce şeyleri yolladı, doktor öğretmen, hepsini… Bunlara vize uygulayıp gittiler. Kimisini vizesiz gönderdiler. Burası kaldı çırılçıplak… Şimdi yetişti gene bizim genç çocuklarımız…" (A8, E, 1950)*

Göçler ile azalan nüfus, kasabalarda da kendini göstermektedir. Avrupa'ya gidenlerin çoğu kazandıkları para ile dairelere yatırım yapmaktadır fakat güncel durumda bu evlerde oturan insanlar yoktur. Kırcaali bölgesinin durumunu A24 izah etmiştir.

> *"Şu an Kırcaali bölgesinde, kasaba Kırcaalili olan hatta kişi başı en çok daire inşa edilen, büyük büyük apartmanlar daireler yapılan kasaba, çok hızlı gelişen ama ne yazık ki hayalet bir kasabaya dönüşmeye mahkum gibi düşünüyorum çünkü daireler var evet onları satın alan kişiler de var ama yaşayan kişiler yok. Alanlar Batıda, Avrupa'da, Türkiye'de. Evet, inşaat sektörü devam iyi güzel yapılıyor fakat insan nüfusu az olduğu için (kısa bir sessizlik ve hafif gülümseyerek devam etti) bunların içerisinde yaşayan kişiler yok… Tabi ki bu yüzde yüz değil ben öylesine sadece bana acı veren bazı gerçekleri gören kişi olarak bildiğimi, onu söylemek istiyorum ki öyle var…" (A24, E, 1972)*

Avrupa'ya göçleri çoğunlukla erkek nüfusun gerçekleştirdiği ifade edilmiştir. Yıllardır Avrupa'da çalışan erkekler ailesinden ayrı yaşamaktadır, bu durum ifade edildiğine göre son yıllarda aile göçlerine dönüşmüştür.

> *"Şu an durumumuz pek parlak diyemeyeceğim, eğer böyle bir dolanmış olsanız çevreyi, gençler neredeyse hep batı devletlerinde. Aileleriyle gitmeye başladılar, iş imkanları olmadığı için burada. Burada normal bir hayat yaşamak zor…" (A19, K, 1973)*

> *"Çok Avrupa'ya giden de oldu benim görümcemin oğlu oralarda. Zaten Avrupa olmasaydı kızım burada ne işleyecekti millet söylesene. Bereket gençler Avrupa'ya gitti, ne iş bulurlarsa işliyorlar oralarda. Çok iyi para alıyorlar ama onlar. Kalıyorlar artık kızım, benim görümcemin oğlu yerleştiler oralara kimlik mimlik aldılar, orasının vatandaşı oldular. Çok oldu buradan öyle gidenler. Yerleşen yerleşiyor ama şimdi böyle işe gidenler gene gelirler. Çalışacağım diyene iş her yerde var gülüm be…" (A6, K, 1946)*

Sonuç olarak bakıldığında çok uzun yıllar boyu süren Bulgaristan'dan Türkiye'ye yapılan göçler, ülkedeki Türk azınlığın varlığını eksiltmiştir, 1990'lı yıllar ile Bulgaristan'ın demokrasiye geçmesi, ülkedeki ekonomik durumun iyi olmaması, AB üyeliği ile emeğin serbest dolaşımının sağlanması gibi unsurlarla göçün yönü Avrupa ülkelerine doğru değişmiştir. Nihayetinde göçler arkalarında boşalan ve ıssızlaşan köyler, yaşlı insanlar, yarım kalmış ailelerde ise bir gün kavuşma umudu bırakmıştır.

3.2. Bulgaristan Türklerinin Toplumsal Durumu

Bulgaristan Türklerinin toplumsal durumu başlığı altında onların eğitim ve dini hayatlarına, asimilasyon dönemine ilişkin bulgu ve yorumlara tarihsel olarak sosyalist ve sosyalist dönem sonrası dikkate alınarak yer verilecektir.

3.2.1. Bulgaristan Türkleri ve Eğitim

Sosyalist dönemde ve sosyalist dönem sonrası Türklerin eğitimi farklı şekillerde etkilenmiştir. İzleyen bölümlerde her iki döneme ilişkin olarak, Türkçe derslerinin durumu, eğitim hayatlarında ayrımcılığa maruz kalma durumu ve eğitimlerine devam edemeyen katılımcıların eğitimlerine devam edememe nedenleri, Türkçe eğitim hakkının geri alınması analiz edilmiştir. Bulgaristan Türklerinin iki sistemi de yaşamış olduklarından dolayı iki eğitim sistemi hakkında görüşleri de bu bölümde sunulmuştur.

3.2.1.1. Türkçe Derslerin Azalması ve Kaldırılması

Komünist sistemin gelmesiyle birlikte Bulgaristan'da yaşayan Türklerin eğitimleri de yeni rejimden etkilenmiş, Bulgar yönetiminin hedef ve amaçları doğrultusunda değişikliklere uğramıştır. İlk olarak 1946 yılında Türk okullarının devletleştirilmesi kararı alınmıştır fakat okullar azınlık statülerini korumaya devam etmişlerdir. Devletleştirilen Türk okullarında Türkçe ana dil eğitimi devam ederken programda Bulgarca derslerin ağırlığı da artırılmıştır (Çolakoğlu, 2015: 4442).

Yıllara göre Türkçe derslerin sayısında bir azalma gözlenmiştir, 1938 doğumlu katılımcı komünist sistemin kurulduğu yıllarda eğitimine başlamıştır ve Türkçe derslerin zamanla azaldığını ifade etmiştir.

> *"Öğrendik Bulgarca yazmayı, hepsini öğrendik. Haftada iki saattı sonra bir saata indirdiler Türkçeyi. Bulgarca olacak hepsi yaa… Azar azar gidiyor iş. Sonra hepten Bulgar öğretmenler var, daskala diyoruz onlara, Bulgarcaya giriyor, Türkçeye muallimler giriyor. Sonra coğrafya vardı, hesap şeyleri vardı, onları Türkçe verirlerdi, onların hepsini Bulgarcaya çevirdiler. Türkçe olmayacak Bulgarca olacak…" (A16, E, 1938)*

1951-52 öğretim yılında Türkçe derslerin oranı ciddi biçimde düşürülmüş, 1960 yılı ile birlikte Türk okulları Bulgar okulları ile birleştirilmiştir ve Türkçe dersler ilk ve ortaokul programlarında yer almıştır. Eğitim ve öğretim Bulgarca olmuş, Türkçe dersler seçmeli ders kategorisine alınarak Türklerin yoğun olduğu yerlerde devam etse de 1970 yılına gelindiğinde bu uygulama kaldırılmıştır. 1973-74 ders yılında ise Türkçe dersler öğretim programından tamamen çıkarılmıştır (Memişoğlu, 2002: 261; Çolakoğlu, 2015: 4442).

> *"Türkçeler kaldırıldı daha ad değişiminden önce. Ben hep Türkçe okudum o zamana kadar ondan sonra battı. Bulgar yetkililer bize dedi, Türkler hem Türkçe hem Bulgarca okudu. Sonra daha üniversitelerde Türkçe yok kızım. Din bir dil bir (gülüyor) ama tam söyleyemeyeceğim elli sekizde mi kalktı ne. Ama kaldırmanın sebebini Bulgarlar dedi, Türkler geri kalıyor talebeler. Türkçe okuyor şimdi birden*

Bulgarcaya dönüyor mesele bütün derslerde Bulgarlardan geri kalıyorlar, sınıflarını geçemiyorlar diye değiştiriyoruz dediler. Bahane yaptılar ona." (A25, E, 1939)

Görüşmeye katılan kişilerin de izah ettiği gibi, komünist dönemde Türkçe dersler zamanla azaltılarak 1973-1974 yılına gelindiğinde öğretim programından tamamen çıkarılmıştır. Bulgaristan'da yaşayan Türkler uzunca bir süre Türkçe eğitim haklarından mahrum kalacaklardır. Türkçe eğitim haklarını geri almaları demokrasi döneminin ardından gerçekleşecektir.

3.2.1.2. Eğitim Hayatlarında Etnik Kimliklerinden Dolayı Ayrımcılığa Maruz Kalıp Kalmama Durumu

Bulgaristan'da yaşayan Türkler azınlık statüsünde kalmışlardır. Aşırı milliyetçi eğilimde olan Bulgarlar bazen Bulgaristan Türklerine 'öteki' muamelesi yapabilmektedir. Bulgaristan'da yaşayan Türklerin eğitim hayatında bir ayrımcılık durumuyla karşılaşıp karşılaşmama durumuna görüşülen kişiler farklı cevaplar vermişlerdir.

"O zamanlarda yoktu ba gülüm. Mesela bizim okuduğumuz zamanda öyle bir ayrımcılık yoktu anlamıyoruz çünkü ayrımcılık var mı yok mu biz çocuğuz o zaman daha. Mesela biz şimdi orada yaşadığımız gibi, hepimiz Türk olduğumuz gibi gelenler de bize sarılırdı mesela. Gelen Bulgarlar da orada bizimle iyi olmaya çalışırdı. Yaa, iyiydi…" (A12, E, 1942)

"Ayrımcılığa maruz kalmaman mümkün değil yani öğretmenlerin dışında ortamda yani öğrenci arkadaşlarında baştan oluyor tabi. Ancak kendini kanıtlayana kadar. Gerek tavırla gerek sözle, her çeşit. Şimdi her bir hoca yapmazdı bunu ama ara ara diline takılır aksağanın var diye. Motive edecekken ben mesela düzgün seviyede Bulgarca konuşuyorum ama diyelim ki Bulgarca sert bir dildir. Diyelim ki bir sözcükte telaffuzunda bir problem çıktı hemen ya Bulgarcayı düzgün bilmiyorsun da denebiliyordu. Biz, aslında tek edebi dili konuşan Türklerdir Bulgaristan'da. Hiçbir şiveyi bilmeyen bir azınlığız biz çünkü biz Bulgar değiliz. Biz Bulgarcayı annemizden babamızdan öğrenmedik biz Bulgarcayı ders kitaplarından öğrendik dolayısıyla bizim konuştuğumuz Türkçe gayet düzgün bir Türkçedir. Ama senin telaffuzunda bir problem olabilir ve aksağanın olabilir sonuçta senin ana dilin değil bu. Dolayısıyla sana bunu bir şekilde ya gösterecek ya gülümseyecek ya vücut diliyle bir hareket yapacak hissediyorsun. Ama bu da bizi teşvik ediyor yani daha çok okumamıza…" (A7, K, 1960)

Türklerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde Bulgarlarla olan temas sınırlı durumdadır. Sovyet dönemde bu bölgelere Bulgar öğretmenler gönderilmiştir ve öğretmenler o bölgede Türk halkıyla birlikte yaşamışlardır. Diğer bölgelerden gelen Bulgar öğretmenlerin el üstünde tutulduğu, eğitimin onlar için çok önemli olduğu ve gelen öğretmenlerin çocuklarını eğittiklerini bildiklerinden çok hürmet ettikleri görüşmeler boyunca yinelenmiştir.

Eğitim hayatlarında bir ayrımcılığa maruz kalmadıklarını ifade edenler yanında ayrımcılığa maruz kaldıklarını dile getirenler de olmuştur. Çocuk olduklarından dolayı bunu hissetmemiş olabilecekleri, böyle bir durumla karşılaşmamış olmamaları ayrımcılığı hissetmeyen kişilerin yorumları olmuştur. Ayrımcılığa maruz kaldıklarını hissedenler ise milliyetçi yapıda Bulgarların ötekileştirmesi, gerek söz gerek davranışla bu durumu hissettirmesi, ana dilleri olmayan Bulgarcayı telaffuzlarında olan problemlere takılabilmeleri gibi durumlar yaşamışlardır. Bu durumlar da onların ayrımcılığa maruz kaldıklarını hissetmelerine neden olmuştur. Nitekim görüşülen kişiler eğitim hayatlarında bir ayrımcılığa çoğunlukla maruz kalmadıklarını ifade etmişlerdir.

3.2.1.3. Eğitime Devam Edememe ve Nedenleri

Görüşmeler farklı eğitim seviyesinde kişilerle yapılmıştır. İçlerinde iki üniversite bitiren olduğu gibi, lise mezunları, ilkokul mezunları da vardır. Eğitimlerine neden devam edemedikleri hususu ise farklı nedenlere dayanmaktadır. Yoksulluk büyük bir neden olmuştur, Türklerin çoğu tarımda çalıştıklarından dolayı işgücü ihtiyacı onların eğitimlerini bırakmalarına neden olabilmiştir. Bunun yanında kızların okumasına sıcak bakılmaması, o dönemde erken yaşta evliliklerin yapılması, Bulgarcanın yeteri kadar bilinmemesi nedeniyle derslerden kalma gibi farklı durumlar eğitimlerine devam edememelerine neden olmuştur. Ayrıca kapalı bir toplum özelliği gösterdiklerinden dolayı bildikleri bölgeden yabancı bir bölgeye gitmek istememe de etken olabilmiştir.

O dönemlerde geniş aile biçiminde yaşamışlardır. Anne baba, çocuklar, aile büyükleri aynı evde bir aradadırlar. Geçimlerinin tarıma dayalı olması, ailenin çok çocuklu bir yapıya sahip olması, maddi imkanların yoksulluk nedeniyle kısıtlı olması eğitimlerine devam edememelerinin bir nedenidir.

> *"Yoksulluk parasızlıktan, altı tane uşak var babamın hangisini okutacak? Ekmek parası çıkarıyor adam…" (A11, E, 1943)*

Toplumun genelinde olan bir durum olmamakla birlikte, bazı kız çocukları ailenin düşünce yapısı, hayat şartları gibi nedenlerden dolayı eğitimlerine devam edememişlerdir.

> *"Çünkü o zamanda fazla kız gibisini okumaya salmazlardı zaten. Canım okumaya can istemez mi, alem hemşire olmuş, öğretmen olmuş dediğinde kimin canı istemez? Ama geriden destek lazım anadan babadan, oku kızım biz seni okutacağız, öyle yoktu. Okuyup da ne olacaksın derlerdi. O zamanda bu bölgede hiç kız okuduğu yok. Şeyde çıktı kız okumak, kardeşimde, onlar birinci okuyanlar, altı yaş aramız vardı bizim. Okuyup da ne yapacaksın diyorlardı bize ama bak şimdi sen oku başka şeye bakma oku*

dediklerinde o kafa gene vardı bizde. Ben şimdi böyle öğretmeni dinlesem az bir okumayla hemen kafamda kalırdı. Rahat rahat her şeyi anlatabilirdik, üstüne olsaydık her şeyi yapardık…" (A17, K, 1962)

"Ben beşinci sınıfa kadar okudum, 13 yaşında annemi kaybettim beşinciyi bitirdim, altıncıya geçerken okulu bıraktırdılar. Ondan sonra annem öldü, dedem sağ, babam sağ hadi bırakacaksın okulu, ondan sonra okula salmadılar…" (A6, K, 1946)

Zamanın gereği olarak erken yaşta evlilik bazen eğitimin önünde bir engel olmuştur. Fakat evlenip eğitim hayatına devam edenler de vardır.

"Devam edemedim çünkü para da yok. İstemedim çünkü orada başka bir şeyler oldu. Babam geline meraklıydı, evlendirdi beni. Yaa. İş eli lazım, parası yok, okumakla o işler olmuyor…" (A21, E, 1953)

Bulgarcanın iyi bilinmiyor oluşu, dile hakim olamamak diğer alanlarda sıkıntı yarattığı gibi eğitim hayatında da aynı durumu yaratmıştır. Eğitimin Bulgarca veriliyor olması, dili öğrenemeyenler için bir problem olarak ortaya çıkarken görüşmecilerin örneklerinde olduğu gibi kimi zaman eğitimin yarıda bırakılmasına neden olmuştur.

"Arkadaşlarımız, yalnızca sekizinciyi burada gimnazyada (düz lise) o zaman yedinciye kadardı okul. Sekizinci, dokuzuncu, onuncu, on birinci onlar gimnazyaydı. Ben sekizinciyi gimnazya gibi bitirdim iyi ama ertesi sene vazgeçtim. Pişmanım şimdi… Kendim anladın mı, başladılar her ders anladın mı Bulgarca. Bulgarca olduğu gibi ben de zayıftım Bulgarcadan, ben çıkan seneyi Türkçeyken zor çıkardım, gimnazyayı, sekizinciyi ben dedim ben yapamayacağım hesabıyla bıraktım şimdi pişmanım…" (A15, E, 1940)

"*Liseye devam etmedim bitti iş. Biz Türkçe bitirdik ondan sonra başladık Bulgarca, Bulgarcan da sıfır mıyız, kalk ikii, kalk ikii, yalnız ben değil ama yüzde doksan, doksan beşi. Ondan sonra yazdırdılar gene, gene gittik, gene olmadı. İşte dil yok, bilgi yok. Çok yalvardılar, gitseydik belki öğretmenler geçirecekti bizi. Ama gözün dolu hiç anlamıyorsun Bulgarca o zaman, Türkçe bilirdik. Fakirlik vardı ama bir de o zaman babam hususi hocalık okumuştu. Okumaya okutmaya meyilli bir kişiydi. Hem meraklıydı. Mektep için okusun diye beni çok bakardı…" (A14, E, 1945)*

Türklerin kapalı toplum yapısını sürdürüyor olmaları bazı durumlarda eğitime de engel yaratmıştır. Bilinen çevre ve ortamdan ayrılmak istememe, güven ortamının dışına çıkmama, dışarısının ne getireceğinden emin olamama durumları bu duruma neden olmuştur.

"İstemedim be, okumayı istemedim. O zaman da yokluk da vardı ama yokluktan değil. Babam ne kadar istedi okula gideyim diye. Sonra yan köyde bir Türk öğretmen vardı hep gelirdi sabahları mektebe giderken gelir, bahçe kapısından beni alır beraber giderdik. Beni götürürdü mektebe ama yalvardı babama beni okula koysun diye. Aga koy bu oğlanı mektebe bunun bilgisi var diyor be, ben gitmeyeceğim

dedim, yedi sene okudum be yeter dedim (gülüyor). Gitmedim be o zaten burada okumak olmayacaktı, gideceksin başka yere nereyeyse yabancı yere gideceksin. Ben gene kendi köyümün insanının yanına zor çıkıyorum tee alıp başımı okumaya gitsem benim için değil dedim gitmedim. Yabancı be oralar, insan gördüğümüz yok ki. Ben yabancı yere çıktım, askere gittim yalnız, bir askere vardım…" (A10, E, 1949)

Yukarıda ifade edilmeye çalışıldığı gibi, Bulgaristan'da yaşayan Türklerin eğitimlerine devam edememelerine farklı dinamikler neden olmuştur. Yoksulluk hayatın her alanında engel teşkil ettiği gibi eğitim hususunda da kısıtlayıcı rol oynamıştır. Bunun yanında erken yaşta evlilik, kapalı toplum yapısı, kız çocuklarının okumasına sıcak bakılmaması gibi durumlar da neden olabilmiştir.

3.2.1.4. Türkçe Eğitim Hakkının Geri Alınması

Jivkov rejiminin devrilmesinin ardından Bulgaristan'da yeni bir dönem başlamıştır. Varlıkları inkar edilen ve hakları elinden alınan Türk azınlığın varlıkları kabul edilmiş ve hakları geri verilmeye başlanmıştır. Bu hususta Bulgaristan'da yaşayan Türklerin öncelikle istedikleri; isimleri, dini ve dili olmuştur (Cambazov, 2013b: 115). Türkçe eğitim adına uzun mücadeleler verilmiştir. Milliyetçi Bulgarlar, istenilen hakların verilmesine karşı çıkmış olsalar da Türkler mücadelelerinden vazgeçmeyerek Türkçe eğitim haklarını geri almışlardır.

Yeni anayasa azınlık kavramına yer vermemiş ve ana dili Bulgarca olmayan kişilerin ana dillerinde eğitim alabileceklerini belirtmiştir. Azınlıklar Bulgar dilini zorunlu olarak öğrenmenin yanında ana dillerinde eğitim alabileceklerdir (Cambazov, 2013b: 116).

Demokrasi döneminin başlarında milletvekilliği yapan A3, Türkçe eğitimin durumu konusunda mecliste yaşanan bir olayı anlatarak, verilen mücadeleyi şu ifade ile özetlemiştir;

"Hani Türkçe mücadelesi çok yapıldı, kabullendiremezsin… Yani bu şeyinden dönmezler yani diğer derslere kitabı, defteri hepsi devletin desteğiyle yapılıyor, burada yok biz kendimiz yapacağız. Yani bizden vergi alırken siz Türksünüz az vereceksiniz demiyor ama oraya gelince yoksun, böyle…" (A3, E, 1952)

Nihayetinde 1992 yılının bahar ders döneminde Türkçe dersler ilk ve ortaokul programlarında yer almaya başlamıştır. 1994 yılında alınan Bakanlar Kurulu kararı ile Türkçe derslerin program dışı okunması karara bağlanmıştır. Türkçe dersler zorunlu dersler kategorisinde değildir, seçmeli ders kategorisinde yer almaktadır (Yenisoy, 2017: 35). Uzun yıllar boyunca ana dilde eğitim alma hakkından mahrum bırakılan Bulgaristan Türkleri demokrasi dönemi ile birlikte tekrar bu haklarını elde etmişlerdir. Elde edilen ana dilde eğitim hakkı istenilen düzeyde olmasa da bu hakkın geri alınması önemli bir kazanımdır.

Demokrasi döneminde Türkçe eğitim hakkının geri alınması ile birlikte Türkçe dersler okul programlarında yer almaya başlamıştır. Yenisoy'un (2017: 35) da ifade ettiği gibi Bulgaristan'da Türkçe eğitim ilk ve ortaokul programlarında, seçmeli ders kategorisinde yer almaktadır.

> *"Türkçe dersi bizde lisede yok, ortaokula kadar var. Bizde seçmeli Türkçe. Ve sadece Türk çocukları çoğunluk olan yerde okunuyor Türkçe…" (A19, K, 1973)*

Bulgaristan'da okullar üç kademeye ayrılmaktadır; belediye okulları, devlet okulları ve özel okullar. Devlet okulları kategorisine lise ve lise düzeyli okullar yanında yükseköğretim kurumları da dahildir. Belediye okulları ise ilk ve ortaokulları kapsamaktadır. 1994-1995 yılında çıkarılan kararnameye göre ana dili Bulgarca olmayan öğrenciler belediye okullarında Türkçe dersi görebileceklerdir (Yenisoy, 2017: 35-36). Bu da demek oluyor ki Türkçe eğitim ilk ve ortaokul seviyesinde verilmektedir, lisede Türkçe dersler okutulmamaktadır.

> *"Seçmeli ders, isteyen gidebiliyor. Haftada üç saat oluyor. Zaten belli bir sayı olması lazım o çocuğun Türkçeye gidebilmesi için ama o Türkçeye gidenin yarısı gene Bulgarcaya gidiyor. Bulgarcada da talep isteniyor yalnız Türkçede değil. Mesela şimdi Türk çocuklarından da Türkçe okumayan çocuklar oluyor. Ama şimdi bir sınıfta on bir çocuk olması lazım grup diyoruz biz onlara, o grupta on bir olması lazım yalnız Türkçeye değil Bulgarcaya da. Türkçeye iki sınıftan gene toplanılıyor. Bulgarca dersi için daha zor toplanılıyor…" (A20, K, 1963)*

> *"Gene aynı derslerde, ilk sırada Bulgarca. Birden sekize kadar Türkçe okutuluyor seçmeli olarak. Aileler bir dilekçe yazıyor. Çocuğumun Türkçe eğitim görmesini istiyorum diye ama çok aileler bunu da istemiyorlar artık. Türkçe istemiyorlar çocukları daha çok İngilizce, Bulgarca, matematik derslerine yön veriyorlar…" (A4, E, 1950)*

Türkçe dersler seçmeli ders kategorisinde olduğu gibi, dersin okunabilmesi için dilekçe istenmektedir. Ailelerin, dönem sonunda bir diğer ders yılı için dilekçe doldurması gerekmektedir. Burada öğretmenlere büyük bir görev ve sorumluluk düşmekte, her ders yılı sonunda diğer eğitim dönemi için ailelere hatırlatma yaparak dilekçelerin toplanması önemlidir. Ayrıca Türkçe dersin yapılabilmesi için belli bir öğrenci sayısına ulaşılmış olması gerekmektedir. Öğretmenlerden ve velilerden edindiğimiz bilgilere göre Türkçe dersler için okulda okuyan Türk öğrenciler farklı sınıflardan bir araya gelerek sayıyı oluşturmaktadır. Örneğin birinci, ikinci, üçüncü sınıf çocuklar bir araya gelerek sayıyı oluşturduğu takdirde Türkçe dersi okutulmaktadır. Yapılan görüşmeler neticesinde Türkçe dersi seçen çocukların sayısında gün geçtikçe düşüş meydana geldiği öğrenilmiştir. Mevcut durum da Türkçe dersin

seçilmesinin önünde bir engel teşkil etmektedir. Türkçe dersi yabancı seçmeli ders kategorisinde yer aldığından dolayı öğrenci bu dersi seçtiği takdirde diğer yabancı dil derslerini almaya hakkı yoktur. Ayrıca diplomalarında ana dili dersi ve başarı notu yazılmamaktadır (Yenisoy, 2017: 38).

Öğrenciler ana dili dersini almayı tercih etmiyorken ortaya kritik bir durum çıkmaktadır. Türkçeyi evde öğrendiklerinden ve çevrelerinde konuştuklarından gittikçe küreselleşen dünya koşullarında diğer dillere yahut derslere olan talep artmaktadır. Gözlemlerimize ve belirtilenlere göre Bulgaristan'da yaşayan Türklerin çoğu Türk televizyonlarını izlemektedir. Dizilerden ve magazin programlarından takip ettikleri Türkçe, dil hususunda bir kısır döngü yaratmakta, sınırlı sayıda kelimeyle konuşulup yeri geldiğinde Bulgarca kelimelerle de harmanlanarak farklı bir yapıya bürünmektedir. Türkçe eğitim adına büyük mücadeleler verilmiştir, istenilenin tam anlamıyla elde edilememiş olması, Türkçe derslerin önünde engellerin olması derse olan talebi düşürmektedir. Fakat ana dilini düzgün konuşamayan, yazamayan bireyler oluşturması bakımından bu durum tehlike arz etmektedir, konu hakkında iyileştirmeler yapılması gerekmektedir.

3.2.1.5. Hangi Eğitim Sistemi?

Bulgaristan'da yaşayan Türkler iki farklı sistemi tecrübe etmişlerdir. Meydana gelen siyasi, yönetsel değişimler eğitim sisteminde de değişikliklere yol açmış ve farklı bir yapıya büründürmüştür. Görüşmeciler iki sistemi tecrübe ettiklerinden, eğitime yönelik görüşlerinde farklı cevaplar vermişlerdir. Kimileri Sovyet eğitim sisteminin daha başarılı olduğunu söylerken kimileri günümüz eğitiminin daha iyi olduğunu söylemiştir.

Tüm Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ülkelerinde aynı eğitim sistemi uygulanmıştır. Sovyetlerdeki eğitim sistemi, Komünist Parti temel ilkeleri doğrultusunda meydana getirilmiştir. Komünist topluma has yeni insanın yetiştirilmesi, Komünist Parti'nin en temel gayesi olmuştur. Komünist Parti bu ideoloji doğrultusunda diyalektik materyalizm dünya görüşüne ve komünist ahlaka sahip kişilerin yetiştirilmesini gaye edinmiştir. Yetiştirilmek istenen yeni insanın ilmi-ateist dünya görüşüne sahip olması istenmiş ve bu gayenin gerçekleştirilmesi için de büyük emek sarf edilmiştir (Babataev, 2018: 88). Sovyet dönemde Bulgaristan'ın eğitimi de bu doğrultuda şekillenmiştir.

Yapılan görüşmeler neticesinde Sovyetler farklı yönden eleştirilere maruz kalsa da eğitim alanında başarılı oldukları ifade edilmiştir. Sovyet eğitim sisteminin avantajları olarak ifade edebileceğimiz iki unsur belirginleşmiştir. İlk unsur başarılı öğretmenlerdir ve Türk-Bulgar fark etmeksizin Sovyet dönemdeki eğitimcilerin öğrenci için çaba gösterdikleri

belirtilmiştir. İkinci unsur ise eğitim sistemindeki disiplindir ve Sovyet dönem eğitiminin günümüzde de aranan özelliğidir.

> *"Yani çok uzman öğretmenlerimiz vardı o dönemde yani pedagoji, psikoloji, Bulgar öğretmenler, işte iyi eğitim almış ve seviyeli öğretmenlerdi ve bize yani enstitüde ders veren öğretmenler, örnek kişilikleri var. Ben o sistemin öğretmenlik, eğitim sistemini o dönemde yani sosyalist sistemde iyi olduğunu kabulleniyorum. Bence Sovyet sisteminin eğitimi çocukların daha bilgili yetişmesine yardımcı oldu, daha düzenliydi diye düşünüyorum…" (A3, E, 1952)*

> *"Tabi gerçeği söylemem gerekiyorsa komünist dönemde çok sağlam bir eğitim sistemi vardı. Yani hiçbir öğretmen tesadüfen öğretmen olamazdı. Şimdi artık sistem değişti şimdi kim hangi üniversiteye isterse girip mezun olabilir. Bir iki üniversitenin dışında. Diğer mesleklerden diploma almak çok kolay ama komünizm döneminde öyle bir durum yoktu. Komünizm döneminde çok sıkı sıkı bir eğitim sistemi vardı ki orta derecede bir öğrenci üniversite mezunu kesinlikle olamazdı…" (A7, K, 1960)*

> *"Sovyet zamanında orada disiplin çok hızlı, eğitim çok hızlı. Yetiştirilen çocuklar da çok bilgiyle çıkıyordu…" (A4, E, 1950)*

Sovyet sistemin dezavantajı olarak adlandırılabilecek unsurlar ise baskı öğesi ve ateizm temelli bir eğitimin olmasıdır. Dini inançları neticesinde Müslümanlık dinine bağlı olup ateizm temelli sosyalist eğitim almaları, onlar açısından bir dezavantaj olarak değerlendirilebilir.

> *"Ben o sistemin öğretmenlik, eğitim sistemini o dönemde iyi olduğunu kabulleniyorum. En büyük zarureti işte dine karşı aşırı baskı var, ateizm ağırlıklı eğitimi vardı ama bilgi şeyinde de programlar çocuklara iyi bir bilgi verme düzenindeydi…" (A3, E, 1952)*

> *"Sovyet zamanında orada disiplin çok hızlı, eğitim çok hızlı yetiştirilen çocuklar da çok bilgiyle çıkıyordu. Şimdi artık çocuklarda bilgi de yok. Komünist rejimin kötü yanı işte baskısı var. Mesela her bir toplantıda komünist partisini, Todor Jivkov'u anmadan zaten gitmezsin…" (A4, E, 1950)*

Sovyet sistemde eğitimde disiplinin esas olması başarılı sayılmalarındaki etkenlerden biri olmuştur. Eğitimcilerin kaliteli olması da bu durumda etkendir. Görüşmeye katılanlar iki eğitim sistemi hakkında aynı görüşlere sahip olmasalar da Sovyet sistemdeki disiplinin eğitim başarısı üzerinde olumlu etkiye sahip olduğu konusunda hemfikirdir. Sistemin temel dezavantajı ise baskı öğesi olmuştur. Bu baskı, dini unsur üzerinde ateizm temelinde gerçekleşmiş, diğer yerlerde de farklı şekillerde kendini göstererek sistemin dezavantajı durumuna gelmiştir.

Sovyet sistemin kapalı yapısı nedeniyle bilgiye ulaşmak da kolay değildi, günümüzde bilgiye istenilen şekilde ulaşılabilmesi ise demokrasi döneminde eğitimin daha iyi olduğu

düşüncesini doğurmuştur. Bu durum da çocuklarda bilgi fazlalığı, bilgi yoğunluğuna neden olmuştur.

> *"Şimdi bu demokrasi zamanındaki eğitim öğretim daha avantajlı çünkü daha çok bilgiye sahipsin daha çok bilgi edinebiliyorsun. Derslerden başka etraftan çok bilgi alabiliyorsun. Kötü tarafı disiplin. Sovyet zamanında orada disiplin çok hızlı, eğitim çok hızlı, yetiştirilen çocuklar da çok bilgiyle çıkıyordu. Şimdi artık çocuklarda bilgi de yok. Demokrasi çok değiştirdi, çok yerleri değiştirdi. Disiplin birinci artık evvelki gibi o disiplin, kontrol yok. Çocuklar öyle kendi başına kalmış gibi görünüyor, öğretmene karşı saygı da yok. Hele yeni başlayan öğretmene hiç saygı yok…" (A4, E, 1950)*

Demokrasi döneminde bilgiye farklı kaynaklardan ve hızlı erişim bu dönemin daha başarılı sayılmasına neden olmuştur. Görüşmeye katılan A17, anne babanın ve aile büyüklerinin de Sovyet döneme nazaran daha bilgili olmalarının öğrencilerin başarısında olumlu rol oynadığını düşünmektedir. Sistemler değişse de eğitime verilen önem azalmamıştır. Bulgaristan'da yaşayan Türkler eğitimin hayatlarında ve çocuklarının geleceklerinde önemli bir yere sahip olduklarının farkındadırlar.

> *"Bir anne baba destek olup her şeyde bilgili olmak daha iyi. Şimdikiler daha başarılı, niye çünkü şimdi her şey daha gelişmiş. Bir de anne, baba, nene, dede de daha gelişmiş evvelkine bakış, geleceği görüyorsun okumadan olmayacak olan bir şey işte…" (A17, K, 1962)*

Sovyet dönemde öğretmenliğe başlamış ve hala öğretmenlik yapan görüşmeci, iki dönemi de karşılaştırarak durumu izah etmiştir. Demokrasi dönemiyle birlikte eğitim sistemi ve öğrenciler de değişime uğramıştır.

> *"Ama Sovyetler eğitimde çok başarılıydı, şimdi dört sene gidiyorlar ama o başarı yok. O iki sene içinde de çok imtihanlar geçilirdi. Mesela şimdi demokrasi geldi değil mi çocuklar için, demokrasi geldi ama çocuklar böyle çok şımardılar. Önceki çocuklar daha başkaydı. Terbiye de daha başkaydı. Ben kendim mesela öğretmen gelirken yolu değiştirirdim şimdi direkt böyle gelsinler karşında hiç öğretmenmiş demeyecekler seni itip geçer giderler. Onlar onu bilerek yapmıyor çünkü böyle serbest çok serbest. Bütün çocuklar böyle, hepsi. Ama bu çocuklardan değil, çocuklar zaten evde onu öyle görmüş, annesinden babasından onu görmüşler. Bu zamanda bu demokrasi bize birden vurdu gibi, değiştirdi… Bence iki sistemin de iyi tarafları da var kötü tarafları da. Bak şimdi bu zamanda serbestlik daha çok, serbestsin ama öyle sanki serbestlik böyle yanlış anlaşılmış gibi bir şey. Bence bizim evvelki sosyalist sistemde başarılılık daha çok gibi geliyor bana. Düzgün insanlar o zamanda daha fazla yetişik. Bence o zamanki öğrenciler daha çoğu anlayışlıydı. Bu zamanda işte saygı diye bir şey az o zamanda daha iyiydi. Şimdi çok çeşit şeyler var, o zamanda öyle şeyler yoktu. Çocuğa verirdin mesela soruyu tahtaya yazardın, defterine çıkarır yazardı. Ama o çocuk gene akıllı yetişirdi, bilgili yetişirdi. O çocuklar gene böyle bilgili*

insanlar oldu, doktorlar oldular, mühendis oldular. Daha çok disiplin varmış, sen şimdi bildiğine de salmasan o çocuk öyle yetişik. Başında duruyorsun çocukların ama derine dalmak istemiyorlar hiç böyle hep üstünden üstünden gitseler. İçlerinde var bak herkes için demiyorum ama o zamanda mesela çocukların ekonomik anlamda da mesela ayakkabısı yokmuş çocuğun mektebe gelirken, yemeni ile geliyor şimdi istediğini alıyorlar çocukların ama o tatmin yok…" (A20, K, 1963)

Bir değerlendirme yapabilmek açısından öğretmen olan A20'nin görüşleri açıklayıcı olmuştur. İki sistem de kendi bünyesinde farklı olumlu özellikler barındırmaktadır. Yapılan görüşmeler neticesinde elde edilen bilgiler doğrultusunda Sovyet dönem eğitimde başarılı sayılan hususlar disiplin ve başarılı öğretmenler olmuştur. Günümüz eğitim sistemi ise bilgiye kolay ve farklı yollardan ulaşabilme ve serbestlik olması nedeniyle başarılı sayılmıştır. Artık aileler de eskiye nazaran daha bilgilidir ve eskiden olduğu gibi yine çocuklarının eğitim ve öğretimine büyük önem vermektedir. Günümüz eğitim sistemi disiplin öğesinin eksikliğinden dolayı eleştirilmiştir fakat Sovyet dönemde olan baskının artık olmaması da olumlu bir özellik sayılmıştır. İki sistemin de takdir edilen özellikleri vardır, her ikisinin iyi ve takdir edilen özellikleri harmanlanarak eğitim sistemi daha iyi bir seviyeye çıkartılabilir.

3.2.2. Bulgaristan Türkleri ve Din

Sosyalist dönemde, Bulgaristan'da yaşayan Türklerin dini hayatı da etkilenmiştir. Dönemin başlangıcında dini hayatlara çok fazla karışılmamasına rağmen sonralara doğru Müslümanların ve Türklerin dini hayatlarına da müdahale edilmeye başlanmıştır. İslam ve Müslümanlara karşı ilk eylem planı 1956 senesinde gerçekleşen Nisan Plenumu'nda geniş bir biçimde özetlenmiştir. Bu tarih itibariyle hükümetin İslam karşıtı propaganda aygıtı örgütlenmiş ve sistematize edilmiştir (Eminov, 1987: 293).

3.2.2.1. Dini Kısıtlamaların Uygulanması

Sosyalist dönemde din karşıtı propagandalar ve yaptırımlar sadece Müslüman halka yönelik olarak gerçekleştirilmemiştir. Komünist sistemin ruhu ateist öğretiyi içermektedir ve böylelikle Hıristiyan halkın da ülkede yaşayan diğer gruplar ile birlikte dini yaşayışlarında belli yaptırım ve kısıtlamalar uygulanmıştır. A7, dini kısıtlamaların sadece kendilerine değil başta Bulgarlar olmak üzere Bulgaristan'da yaşayan tüm gruplara uygulandığını ifade etmiştir.

"Zaten devlet bunu sadece bir azınlığa uygulamıyor bütün devletin politikası biraz şeydi yani, ateist bir sistemdi. Ateizm sistemi olduğundan dolayı hiç sana yasak etmeseler de iyi gözle bakılmıyordu o kişiye. İşte bu sadece bizim üzerimize değildi bunu söylemek istiyorum, bütün devlette yaşayan gruplar, başta da Bulgarlar olmak üzere." (A7, K, 1960)

A3, dini kısıtlamalar uygulanmaya başlamadan önce sosyal ve dini alanda rahat olduklarını, güven içerisinde yaşadıklarını, Osmanlıdan miras kalan adetlerini ve göreneklerini devam ettirdiklerini, türlü ortamlarda bir araya gelerek dini birliklerini devam ettirdiklerini ifade etmiştir.

> *"Osmanlıdan miras kalan yaşam düzeni yani birbirimize aşırı bir şeyimiz vardı. Sonra mescitlerde, camilerde sohbetler yahut Ramazan ayında, herhangi bir düğünde, düğün evine toplanılır, erkekler bir yerde kadınlar bir yerde, namazına niyazına sadık kişilerin muhabbetine katıldın mı aşırı bir oturaklı muhabbet olurdu. Dedem hocaydı benim, bazen Ramazan ayında misafirler davet edilirdi, elimden tutup götürürdü beni yani o muhabbetler o kadar derin iz bırakmış içimde…" (A3, E, 1952)*

Anayasa ve kanunlar vatandaşların dinlerinde serbest olduğunu ifade etseler de gerçekte durum böyle olmamıştır. Komünist Parti'ye üye olan kişiler, partinin Marksist-Leninist, materyalist felsefesinden dolayı camiye gidememişlerdir. Parti üyeliğine bakılmaksızın aydın takım, memurlar ve öğretmenlerin camiye gitmeleri hoş karşılanmamıştır. Komünist dönemde her şey devlet tekelinde olduğundan dolayı, kişilerin camileri ziyaret etmeleri işlerinden olacağı anlamına gelmiştir (Cambazov, 2013b: 62). O dönemde öğretmenlik yapan A4 ve A3, camilere gitmelerinin yasak olduğunu, gizlice gidebildiklerini, camiye gittiklerinin öğrenilmesi durumunda işten atılacaklarını ifade etmişlerdir.

> *"İbadetler için dini hayatla 1984'e kadar serbestti ya, isteyen camiye gidebilir namazını kılabilir. Şimdi komünist olanlar takip oluyor, onlara yasaktı. Yani bizim gibi bir öğretmen gibi mesela gidemezsin, memurlar takip ediliyordu, biz mesela gizli gidebiliyorduk, kaçarak. Görürlerse seni hemen görevden alırlar. Camiler açıktı ama bir de yalnız bizim Türk milletinde değil be Bulgarlara bile kilise yasaktı. Öğretmen arkadaşlar onlara da yasaktı, Bulgar arkadaşlara. Komünistlerin dine karşı bireyi var, ateist onlar hepsi." (A4, E, 1950)*

> *"İşte devlet memuru olanların dışında olanlar bu ad değiştirmeye bir iki yıl kalana kadar gidebilirdi yani memur olanlara biraz bir kısıtlama, engellik var. Giderse zaten işte tutmazlar." (A3, E, 1952)*

Memurlar, öğretmenler ve aydın takımın camilere gitmesi hoş karşılanmamıştır ve sonucunda partiden yahut görevlerinden atılma tehlikesiyle karşı karşıya kalmışlardır. Komünist dönemde camilerin sayısı önemli ölçüde azaltılsa da açık kalan camiler vardır. Görüşmeye katılan kişilerin ifade ettiklerine göre genellikle merkez bölgelerdeki camiler açık bırakılmıştır. Belirli kimselerin camiye gitmelerinin yasak olduğu bu dönemde camilere giden kişiler genellikle yaşlı kimseler olmuştur.

"Hep kısıtlamalar, yasaktı zaten. Cami açıktı ama daha çok yaşlılar için gençlere yasaktı zaten. Onları gene takip ederlerdi, yetmiş seksen yaşında olanlara müsaade ederlerdi. Ya onlara müsaade ederlerdi ama o da zorla." (A4, E, 1950)

Camiye gitme, namaz kılma gibi ibadetleri yerine getirme kırsal alanlarda daha rahat olmuştur. Görüşmeye katılan kişilerin verdikleri bilgilere göre yönetim bu bölgelerde daha az söz sahibi olmuş ve köylerde yaşayan kesim dini ibadetlerini yerine getirmeye devam edebilmiştir.

"Gavur bizim başımızda durup da gene sen namazını kılma, abdestini alma, orucunu tutma demezdi." (A6, K, 1946)

"İstemezlerdi ama evde olanın namazını nerede görecek adam, nerede görecek. Sen tarladasın, bayırdasın, evinde de kılarsın ama işte devlette bir yerde işlersen istemezlerdi hani şey yapmayı. Çok az gavur vardı, siz işinizi iş bilin saatınızı da bilin kendiniz kendinizi ayarlayın diye, öyle de gavur vardı ama hepsi yapmıyor onu." (A10, E, 1949)

A3, kısıtlamaların artmasıyla birlikte dini ibadetlerin uygulanmasının takip edilmeye başladığını, bu işleri de yine kendi aralarındaki parti yanlısı Türklerin yaptığını ifade etmiştir. Aşağıda ifade edilen sünnet uygulamalarında da bu uygulamaları parti yönetimine ihbar edenler kendi aralarındaki kişiler olmuştur.

"Ama tarlada işleyen, inşaatta orada burada işleyene fazla hesap sorulmazdı. Ne zaman bu işler takibe alınmaya başladığında yani bu takip işlerini de genelde kendi yerli insanlarımıza verdiler. Cami önünde bekleyenler, memurlar, yol boyunda. Babam fazla açıklık getirip söylemezdi ama köyde mescitler kapandı, yasaklık geldi, camiye akşam, yatsı, sabah namazında gidiyor, karanlıkta gelirken giderken sen nereye gidiyorsun diye başında şapkasını alıp da tokatlandığı var ama bize söylemedi, bunların yapıldığını biliyorum. Yalnız ona değil çok insana bunlar yapıldı yani. Genelde o şeyde buydu durum." (A3, E, 1952)

Kısıtlamaların olduğu bu dönemlerde kişiler dini ibadetlerini ve geleneklerini gizli saklı bir biçimde devam ettirmeye çalışmışlardır. A12, Ramazan aylarında hocalar tuttuklarını ama bunu gizli saklı yaptıklarını ifade etmiştir. Yönetim, onların dini adetlerini yerine getirmelerini istemese de ailelerinden gördükleri adetlerini bırakmak istemediklerini söylemiştir.

"Böyle mesela Ramazan hocası falan tutulurdu köylerde ama hep gizli saklı. Baştan o kadar değildi sonra anladın mı sıkışmaya başladı. Öyle bir uğraşılma oldu ama sen biliyorsun ya eski âdetini kimse bırakmak

istemez. Anadan, babadan, dededen nasıl görmüşse insanlık değil mi, öyle Komünist rejim zaten öyleydi. Ne Bulgar'a din ne Türk'e din… Din düşmanı be..." (A12, E, 1942)

Bu dönemde sünnet uygulaması da yasaklanan dini adetler içerisinde yer almıştır. Hükümet başlangıçta sünnet uygulamasını diplomalı sünnetçilerin yapması kararını almıştır fakat 1960 yılına gelindiğinde diplomalı sünnetçilerin de sünnet yapması yasaklanmış, bu işin hastanelerde doktorlar tarafından yapılacağı ifade edilmiştir. Doktorlar sünnetten anlamadıklarını söyleyerek gelen aileleri geri çevirmişlerdir. Yasaklanan sünnet uygulamasını yapan sünnetçiler ve pek çok aile ferdi hapse atılmıştır (Cambazov, 2013b, 68-69).

"Sünnet zaten kökten yasaktı. Biz çocukken serbestti, biz adam olduk bizim çocukları başka yere götürdük biz, yasak! Adam (sünnetçiden bahsediyor) gece kaçarak geliyor, kuytuda saklıda. Tutulursa hapis, kaç kere hapise varmış o sünnet yapan adam." (A10, E, 1949)

"Çocuklarını sünnet ettirenleri hapise götürmüşler, sünnetçiler hep hapis yatmışlar. Ama Bulgaristan kanunlarına göre öyle bir kanun olmadığından dolayı işte kooperatiften saman çalmış, bu kanunu uygularlarmış. Çoğuna, hepsine değil. Benim zaten kendisiyle de konuştuğum var, savcı memuruydu o, onun kardeşiyle çok sıkı ahbaptık (bu işleri gerçekleştiren bir Bulgar tanıdığından bahsediyor) da o dedi bana. Ne yapalım dedi okuyoruz hapse atmamız lazım dedi ama bizim kanunlarımızda sünnet yaptırmış diye ceza vermek yok dedi. Biz de ne yaptık dedi, şeyden ekin çalmış, ot çalmış öyle şeyler yazdık dedi. Devletin haksız kanunlarından dolayı, ben Türk olduysam benim suçum ne? Demek suçum bu ki sen Bulgar kökenlisin, ben değilim." (A8, E, 1950)

Komünist dönemde Bulgaristan'da yaşayan Türklerin dini hayatı kısıtlamalardan, yasaklardan önemli ölçüde etkilenmiştir. 1956 yılında alınan kararlar doğrultusunda İslami inanç ve uygulamaları zayıflatmak ve Müslüman varlığını Bulgaristan topraklarından kaldırmak için geniş çaplı bir propaganda başlatılmıştır (Eminov, 2002c: 5). Yapılanlar Müslümanların dini hayatlarının farklı alanlarında etkili olmaya başlamış ve nihayetinde 1984 soya dönüş kampanyasına kadar artarak devam etmiştir. Ateist propaganda neticesinde memurların, öğretmenlerin camilere gidilmesinin önü kesilmiştir. Camilere gittiği görülen bu kişiler ve parti mensubu olan Türkler işlerinden ve partiden atılmışlardır. Camiler o dönemde genellikle yaşlı kimselerin gittikleri yerler olmuştur ve ilerleyen zamanlarda camilere girenler çıkanlar da kontrol edilip ihbar edilmeye başlanmıştır. Kırsal kesimde yaşayanlar bu dönemde diğerlerine göre daha rahat bir biçimde ibadetlerini yerine getirebilmiştir. Evlerinde daha rahat bir biçimde ibadetlerini yerine getirirken, tarlalarda çalıştıkları zaman diliminde de namazlarını kılmış, Ramazan aylarında oruçlarını tutmaya devam etmişlerdir. Kısıtlamaların giderek artmasıyla onlar da ibadetlerini gizli bir biçimde gerçekleştirmeye devam etmişlerdir.

Ailelerinden, atalarından görüp öğrendikleri adet ve görenekleri, uygulamaları yasaklandığı gerekçesiyle bırakmamışlar, özlerini korumaya ve ibadetlerini yerine getirmeye devam etmişlerdir. Sünnetin yasaklandığı dönemde çocuklarını gizli gizli sünnet ettirmişlerdir, bundan dolayı o dönemde pek çok sünnetçi ve aile ferdi hapse girmiştir. Ramazan aylarında oruçlarını tutmaya devam etmişler, bazı bölgelerde yaşayan Türkler Ramazan ayında gizli hocalar tutmuşlardır. Kurban bayramlarında kurbanlarını gizlice kesmeye devam etmişlerdir.

Komünist yönetim her ne kadar yasak ve kısıtlamalarla Türkleri asimile etmeye çalıştıysa da bu hususta başarı sağlayamamıştır. Alanda edinilen bilgiler, komünist dönemdeki dini yasak ve kısıtlamalara rağmen onların kendi özlerinden vazgeçmediğini göstermiştir. Fakat uygulananlar onların dini hayatları üzerinde çok önemli etkilere sahip olmuştur. 1952 yılında Kuran-ı Kerim'in öğreniminin yasaklanmasıyla (Eminov, 2003:8) başlayan süreçle birlikte onlar İslam'ın esas ve usulleri hakkında doğru bilgiden giderek uzaklaşmıştır. Uzun yıllar Bulgaristan'dan Türkiye'ye verilen göçler ile aydın ve alim kesim göç verilmiştir. Kişiler güçlü bir imana sahip olsalar da dini alanda anne babalarından, nene dedelerinden gördükleri, öğrendikleri şeylerle dini hayatlarını sürdürmüşlerdir. O dönemde uygulanan yasaklarla gelen dini eksiklikler onların demokrasi dönemindeki dini hayatlarını da önemli ölçüde etkilemiş ve etkilerini yaşamlarında göstermiştir.

3.2.2.2. Dini Kısıtlamaların Kalkması

Demokrasi döneminin gelmesiyle birlikte Bulgaristan'da yaşayan Türklerin dini hayatları üzerindeki kısıtlamalar da kalkmıştır. Ülkede yaşayan vatandaşların dini hak ve özgürlükleri anayasa ve kanunlar tarafından güvence altına alınmıştır. Anayasanın 13(1). maddesi "herhangi bir dinin uygulanması konusunda özgürlük olacağını", 37. maddesi ise vicdan özgürlüğünü, düşünce özgürlüğünü ve din seçimi özgürlüğünü garanti etmekte ve ayrıca devletin inanmayanlar ve farklı mezheplerden inançlara sahip olanlar arasında saygı ve hoşgörünün korunması konusunda yardımcı olacağını ifade etmiştir.[15]

Demokrasi dönemiyle birlikte Türklerin dini hayatlarındaki kısıtlamalar kalkmıştır ve görüşmeye katılan kişiler bu husus hakkında memnuniyetlerini dile getirmişlerdir. Komünist dönem boyunca pek çok dini ibadet ve gelenek göreneklerinin yaşatılmasında getirilen kısıtlamalar neticesinde gizli saklı yapılan yahut gerçekleştirilemeyen dini faaliyetleri demokrasi dönemiyle birlikte tekrar özgürce yaşatılmaya başlanmıştır.

[15] National Assembly of the Republic of Bulgaria, "Constitution of the Republic of Bulgaria". https://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/bg/bg033en.pdf (erişim tarihi: 19.04.2021).

"Bir özgürlük var şimdi bir serbestlik var öyle bir baskı yok artık önceki o baskı, sıkıntılar yok. İbadetlere de bir yasak, kısıtlama yok." (A4, E, 1950)

"Şimdi 1984'ten sonra tabi ki zor günler geçirdik, Türkçe konuşmak yasaktı, camiye gidemezsin, kurban kesemezsin, dinle alakalı çok çok kısıtlama vardı. Şu an o konuda ağlanamayız, rahat, herkes istediği kadar camiye gidebilir, kurbanını kesiyor." (A19, K, 1973)

"Eskiye nazaran bir serbestlik var, istediğimizde ibadetimizi, her şeyimizi yapabiliyoruz." (A3, E, 1952)

Komünist döneme nazaran bu dönemde dini inanç ve ibadetlerini yaşama hususunda daha rahat olan Bulgaristan'da yaşayan Türkler, günümüzde dini alanda komünist dönemin getirdiği eksikleri toplamaya çalışmaktadır. Alanda edinilen bilgiler onların komünist dönemde dini eğitim ve öğretimden eksik kalmalarının günümüzde dini alanda eksikliğini gösteren önemli bir öge olduğunu göstermiştir. A15'in yorumu bu konuda açıklayıcı olmuştur. Komünist dönemde dini eğitim hakkından mahrum bırakıldıkları için dinin esas ve usullerini öğrenme konusunda eksik kalmıştır ve demokrasi döneminde Türkiye'den temin edilen dini kaynaklardan, Latince olarak, abdest almayı, namaz kılmayı öğrendiğini ifade etmiştir.

"Ben ona yetişemedim (Arapça eğitime yetişemediğini anlatıyor), bizi topladılar yeni mekteplere, ben Arapçadan bir şey öğrenemedim. Şimdi bereket versin bir şeyler çıktı, yeni anladın mı Türkiye'den kitaplar bastılar, Latince, onlarla öğrendim. Abdest almayı, namaz kılmayı işte onlardan öğrendim." (A15, E, 1940)

3.2.2.3. Müze Durumuna Gelen Camiler

Komünist dönemde sayıları oldukça azalan açık camilerin sayısı güncel durumla birlikte oldukça artış göstermiştir. Eski camiler restore edilmiş ve pek çok yeni cami yapılmıştır. Bu konudaki başlıca mali destekler yurtdışından, bir dizi İslami yardım kuruluşu ve fonundan, Batı Avrupa ve Türkiye'deki göçmenlerden gelmektedir (Maeva, 2015: 92). A4, kendi bölgelerinde bulunan caminin Türkiye'nin ve kendi belediyelerinin yardımı ile yapıldığını, ayrıca belediyenin mezarlıklarının çevresini kapatma konusunda da yardımı olduğunu fakat belediyenin de imkanlarının kısıtlı olduğunu ifade etmiştir.

"Camileri gene Türk devletinin yardımıyla oldu bizim cami. Bulgaristan'ın burada bizim belediyeden yardım oldu biraz, belediyeden yardım daha devam ediyor, mezarlığı kapadık mesela belediyenin yardımları oluyor yani. Devletin imkanları kısıtlı zaten, imkanları da o kadar yok." (A4, E, 1950)

Camilerin çoğu restore edilmiştir ve yeni camiler de yapılmıştır. A12, camiler olsa da artık insanların olmadığını ve camilerin adeta bir müze haline geldiğini ifade etmiştir. Bu durumda Türkiye ve Avrupa'ya verilen göçlerin büyük bir etkisi olmuştur. Nüfusun çoğu ekonomik olarak daha iyi şartlar elde edebilmek için ülkeden ayrılmıştır. Böylelikle Bulgaristan Müslümanları güncel dönemde kendi ibadethaneleri olsa da içlerinde cemaat yoktur; camiler çoğunlukla yaşlı nüfusun ziyaret ettiği, bayramdan bayrama, cumadan cumaya gelinen ibadethaneler durumuna gelmiştir.

> *"Yok, şimdi de yok ama millet yok burada mesela diyelim bayram namazında toplanırsa birkaç kişi o… Şimdi camilerin hepsi açık. Şimdi camiler müze gibi bizde, güzel yapılmış camiler var. Hep camiler var ama insan yok." (A12, E, 1942)*

Bulgaristan'da dini okulların haricinde, yine Başmüftülüğe bağlı Şumnu ve Plovdiv şehirlerinde bulunan iki adet imam yetiştirme kursu vardır. Bu kurslar bölge müftülüklerinde geçici olarak imam eksikliğini gidermek maksadıyla düzenlenmiştir. 1 yıllık zaman zarfında eğitim veren kurslar, eğitim sürecinin sonunda yapılan sözlü ve yazılı sınavlardan geçildiği takdirde kişilere diploma vererek imamlığa atayabilmektedir. Kişilerin yaş durumları yahut farklı sebeplerin etken olduğu durumlar neticesinde Yüksek İslam Enstitüsü ve ilahiyat liselerinde eğitim alma imkanına sahip olamamaları durumunda bu kursları bitirerek imam olma hakkına sahip olabilmektedirler (SETA, 2020: 61).

> *"Biliyorsunuz devlet tamamıyla yasakladı dış ülkelerde imamlara veya müftülüklere veya herhangi bir dini kuruma yardım ve para gelmesini yasakladı. Bu düşüncelerle tekrar parti (HÖH'ten bahsediyor) bizim göreve, faaliyete geçti dedi ki madem öyle imamlara maaş ödenecek. Baya bir böyle gayret sonucu şu an kanun geçerli artık ve imamlar bir öğretmen kadar maaşa bağlandı ve maaş almaya devletten başladı, bu da iyi bir şey. Yani gönül ister her köyde genç imamlar olsun en azından öyle bir öğretimi yoksa en azından bir kurs çıkarıp da genç imamlar olup da yani bu maaşı alabilsin çünkü yaşlı olanların elinde hiç bir sertifika olmadığı için devlet bu sefer de tanımıyor tabi ki. Şu an müftülüğümüzle görüştük, 50-60-70 yaşında da olsa onları kursa gönderip ellerinde sertifika olsun da onlar da bu maaştan fırsat edip yani alabilsinler." (A24, E, 1972)*

Yüksek İslam Enstitüsü ve ilahiyat lisesi mezunlarının yanında daha ileri yaşta olan ya da farklı nedenlerden dolayı bu okullarda eğitim imkanına sahip olamayan kişiler imamlık kursları ile bu göreve gelebilmekte ve devlet tarafından maaş verilmesi hakkını elde etmektedirler. Alanda edinilen bilgiler hala diploma ya da sertifikaya sahip olmayan imamların olduğunu ve bu kişilere o bölgede yaşayanların aralarında para toplayarak maaşlarını ödediklerini göstermiştir.

"Vardı, yerli imamlar kendi köyümüzden. Ödüyorduk, devam ediyoruz daha. Şimdi devlet ödüyor bu 2019 yılının başından beri kimin elinde tapusu varsa. Onlar da resmi görevli artık ama tapuları olacak, İslam Enstitüsü'nü bitirmiş insan olacak. Bizim zamanımızda zaten okumuş yoktu onların hepsi cahil, öteden beriden hoca zamanında okutmuşlar ama ne okuduğunu da adam bilmiyor anlattırıyor ama ne anlattırıyor bilmiyor. İşte böyleleri o zaman imamlık yapardı. Bizim imam da şimdi bir belgeye sahip değil o yüzden onun parasını biz ödüyoruz. Şimdi açıldı birkaç yerde İslam liseleri işte orada okulu bitiren genç çocuklar onları da dağıtıyorlar oruç zamanlarında köylere dağıtıyorlar, orada teravih kıldırmak için." (A4, E, 1950)

3.2.2.4. Dini Okullar ve Dini Eğitim

Bulgaristan'da yaşayan Türkler demokrasi döneminde din eğitim veren üç ilahiyat lisesi ve bir de Yüksek İslam Enstitüsü'ne sahiptirler. Bu okullarda yetişen öğrenciler imamlık, din öğretmenliği gibi alanlara görevli yetiştirmektedir. Bu okullarda öğrenim gören öğrenci sayısı düşüktür ve çalışabilecekleri alanlardaki ücretlerin azlığı pek çok öğrenci tarafından hem bu okulları tercih etme hem de sonrasında alanında istihdam edilmekten kaçınmalarının nedeni olmaktadır.

2018 yılı sonunda Dini Cemaatler Yasası'nda yapılan değişikliklere göre, Sofya Yüksek İslam Enstitüsü'nün akreditasyon işlemlerinin üç sene içerisinde gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştır. Bu işlemlerin tamamlanması şartı için iki temel şart sağlanmalıdır: doçent ve profesör ünvanına sahip öğretim üyesinde yeterli sayının sağlanması ve eğitim faaliyetlerini gerçekleştirebilecekleri bir yeri (en az 3-4 bin metrekare) enstitünün satın alması (SETA, 2020: 60). Önceki yıllarda Başmüftülük'te Dini Eğitim Müdürlüğü görevinde bulunmuş olan A3 de Sofya'da bulunan Yüksek İslam Enstitüsü'nün öğretmen sağlama, okul arazisi gibi problemleri olduğunu, bunların halledilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

"Din eğitimine gelince şimdi Başmüftülüğe bağlı üç tane imam hatip lisesi var, bir tane Yüksek İslam Enstitüsü var. Devlet okullarında din dersi okutma hakkımız var, serbest seçenekli. Yine anne babaların istemesi lazım yani belirli grup toplandığında o zaman öğretmen varsa burada da kısıtlamalar şeyinde öğretmen bulmada sıkıntımız var. Örneğin bir İngilizce öğretmenliğine İngilizce öğretmenlik eğitimi almış kişi dışında biri eğitim verebiliyor ama din dersini verebilmesi için İslam Enstitüsü'nü bitirmiş olabilmesi lazım, onların sayısı çok az ve bitirenlerin çoğu da burada kalmak istemiyor. Genç çocuklar aile kuruyor ondan sonra çalışıp da yuvasına bakması lazım ondan sonra Avrupa'ya gidiyor, öteberiye gidiyor, sıkıntı oluyor. Hepsinin de üstünde İslam Enstitüsü Bulgaristan'da mevcut olan yüksekokulların seviyesinde değil. İlk yıllarda buna izin verilirken, iki üç yıl öncesinde kabul edilen eğitim yasasında bir engelleme getirdiler. Bulgaristan'da öğretmenlik yapan kişiler yüksek eğitim almış kişiler dışında yapamaz. Bu Enstitü'nün kabul edilir hale gelmesi için akreditasyon hakkını alması lazım. Buna da şartları uygun değil, kendine ait bina olması lazım, eğitimi verecek eğitim görevlisi lazım, doktorat,

doçent, akademisyen, onlar yok. Birkaç doktora yapmış kişi var ama onun üstünde insanımız yok." (A3, E, 1952)

Bulgaristan'ın üç şehrinde ilahiyat liseleri bulunmaktadır; Şumnu, Rusçuk ve Mestanlı (Cambazov, 2013b: 268). A15, Mestanlı şehrinde bulunan ilahiyat lisesinin durumu için şunları söylemiştir:

"Öğrenci çok geliyor, burada bu öğrenciler, imam hatip. Başka türlü giren yok, öğrencileri belki hep burayı anladın mı o kalabalıklaştırıyor, Türklerden bizim öğrencilerden başka yok, gittiler Avrupa'ya, yok. Bir de buradan bize şey yok, bu bölgede bir öğrencicik yok burada okusun bu Müslüman mektebinde, başka yerlerden geliyorlar, okuyan burada bizden yok, çoğu Pomak. Burada anladın mı ezanı onlar okuyor, kameti onlar getiriyor, öğrenciler yapıyor, bırak olsun. Ama bizim buradan öğrenci yok, çıkan da alıp başını gidiyor dış devletlere, yok burada duran yok." (A15, E, 1940)

3.2.2.5. Mevcut Dini Durum

Bulgaristan'da yaşayan Türkler günümüzde dini adet ve geleneklerini devam ettirmektedir. A12, camilerinde Türkiye'den gelen bir hocalarının olduğunu ve küçük çocukların da onunla birlikte dini anlamda bilgiler ve tecrübeler edindiklerini ifade etmiştir.

"Gülüm burada anladın mı şimdi Türkiye'den bir hocamız var. Beş sene için getirildi buraya. Sonra anladın mı öğrenciler toplanıyor, küçük çocuklar da ezan ediyorlar. Okutuluyor, okutuyoruz. Mesela torunlar azıcık ayaklanmış anladın mı buraya böyle ufak çocuklar geliyor hocanın yanına." (A12, E, 1942)

Gençlerin dine ilgisi sorulduğunda A4, komünist dönemde gençlere bu konuda imkan tanınmadığını, demokrasi dönemiyle birlikte dini özgürlüklerinin geri geldiğini, gençlerin çoğunun yurtdışında olduğunu fakat döndüklerinde ibadetlerini yerine getirmeye devam ettiklerini ifade etmiştir. Maeva (2015: 93) da bu konuda genç Türklerin Bulgaristan'a döndüğünde dini adet ve geleneklerini uygulamaya devam ettiklerini belirtmiştir.

"Daha çok, eski dönemde yasaktı ya zaten gençlere. Doksanlı yıllarda daha çoktu şimdi artık bir geri dönme oldu. Zaten gençler de dışarıda hepsi ama burada kaldıkları zaman gene hepsi ibadetlerini yerine getiriyorlar." (A4, E, 1950)

Köyünde imamlık yapan A10 bu konuda farklı düşünmektedir. Önceki yıllarda, yaz aylarında çocuklara Kuran kurslarında hocalık yapmış ve pek çok gencin dini anlamda bilgi

sahibi olmasına katkı sağlamıştır. Günümüzde bu kursların devam etmediğini, gençlerin de dini anlamda çok fazla ilgili olmadığını ifade etmiştir.

> *"Gençler burada değil zaten gençlerde şimdi o tarafta genç yok. Çocuklar okurlardı ya o zaman baya talebecikler vardı iyiydi. Ondan sona bıraktılar gittiler, çocuklar adam oldular. Yok yok okumaya insan yok şimdi artık. Adamlar gelmiyor çocukları ne yapacaksın sen? Gücün varken yap kızım, sonrasında izin verilecek mi kim bilir? Köpeği sofraya buyur etmişler de sofraya oturmamış da kuyruğunu uzatmış, şimdi çocuklar da öyle. Sonraya bırakıyorlar ama Allah sonra verecek mi sana bakalım? Seni Allah ne için yaratmış kulları, imtihan için. Cehennem cennet her şeyi çift yaratmış. Cennet dolu olurken cehennem boş duracak mı? Ama işte kime nasıl laf anlatacaksın herkes başka anlıyor en iyisi kapa ağzını." (A10, E, 1949)*

A3, gelinen noktada dini uygulamalarının, geleneklerinin devletin kendi istediği biçimde yaptırılmaya başlandığını, değişim geçirdiğini ifade etmiştir. İnançları, adetleri aynıdır fakat uygulama noktasında değişime uğramıştır, kendilerine ait olan adetler yavaş yavaş kaybedilme noktasına gelmektedir. Bu konuda Türkiye'yi sorumlu görmektedir, bilhassa 1989 göçü ile Bulgaristan'da yaşayan Türklerin önde gelen isimleri göç ile kaybedilmiştir, bu durum geride kalan Türkleri önemli ölçüde etkilemiştir.

> *"Kısıtlama olmadı ama kendi geleneklerimiz bize ait düzenler sosyalist sistemin kendi istediği şeyde yaptırılmaya başladı. Evlilik olsun ondan sonra nikah meseleleri yani bunlar devletin resmi istediği şekilde yani neredeyse bir papaz eksikliğinde yani o dine de baskıları var adamların ama yeni sistemin getirdiği budur. Yani bize ait işte ezanla isim verme vesaire şeyleri neredeyse unutturulma, yok edilme şeyine getirildi. Sistem yıkıldıktan sonra bu işleri bilirkişiler yok, anavatan (Türkiye'yi kastediyor) suçlu bunda. Her göçte bizim aydınlarımızı topladı anavatan, geride ne kaldı… Vize verme başladıktan sonra öğretmen var mı, doktor var mı, mühendis var mı seçe seçe. Tamam, herkes iyiyi almak ister ama kalanı Türk değil mi? Burada kalandan bir şeyler beklersen böyle olmaması lazım ve bu son göçten (1989 göçü) sonra Bulgaristan Türkünün artık eski birliği, eski kenetlenmesi, kendi geleneklerini muhafaza edip de o düzende kalmasının mümkünatı bitti gibi." (A3, E, 1952)*

Demokrasi döneminin gelmesi Bulgaristan'da yaşayan Türklere dini anlamda bir özgürlük sağlamıştır, uzun yıllar boyunca yasaklanan dini ibadetlerini günümüzde diledikleri gibi yerine getirebilmektedirler. Bu dönemde, öncesinde kapanan camiler açılmış ve yeni camiler de yapılmıştır. Camilerde görevli olan imamlar konusunda yakın zamanda bir değişikliğe gidilmiştir. Yüksek İslam Enstitüsü ve ilahiyat lisesi mezunlarının yanında imam yetiştirme kursları da açılarak çeşitli nedenlerden dolayı bu okullarda eğitim görme şansına sahip olmayan kişilere de bu kurslar ile imamlık hakkı verilmeye başlanmıştır. Böylelikle

imamlık yetkisine sahip olan kişiler devlet tarafından sağlanan geliri almaya hak kazanmaktadırlar. Bu diploma ve belgelere sahip olmayanlar, alanda edinilen bilgilere göre, yaşadıkları bölgedeki halkın maddi destekleriyle görevlerine devam etmektedirler. Bulgaristan'da camiler açıktır ve imamlar görevlerini yerine getirmektedir fakat artık cemaat yoktur. Ülkeden verilen göçler bu konuda etkili olmuştur, genç nüfus göç etmektedir ve geriye yaşlı nüfus kalmaktadır. Neticesinde artık camileri çoğunlukla yaşlı nüfus ziyaret etmektedir.

Görüşmeye katılan kişilerin yorumlarına göre, komünist dönemde yaşananlar onların dini hayatları üzerinde kalıcı bir etkiye sahip olmuştur. Uzun yıllar boyunca dini yasaklarla yaşamaları, birçok nesli dini anlamda bilgisiz bırakmış ve yetiştirdikleri nesiller de dini bilgiden eksik kalmıştır. Dini gelenek ve görenekleri çoğunlukla yaşlı nüfus devam ettirmektedir. Gençler daha laik bir tutum içerisinde olsalar da adetlerine bağlılıklarını sürdürmektedirler. Verilen göçlerle giden aydın takımın eksikliği, dini hayatlarında da eksikliğini göstermektedir. Günümüzde devam ettirdikleri dini adet ve gelenekleri değişime uğramaktadır ve A3'ün "bize ait şeyleri neredeyse unutturulma, yok edilme şeyine getirildi", şeklinde ifade ettiği üzere adetleri yavaş yavaş unutturulma noktasına getirilmektedir.

3.2.3. 1984-1989: Asimilasyon Dönemi

1984'ün sonuna gelindiğinde Bulgaristan'da yaşayan Türk azınlık zorunlu asimilasyon kampanyasıyla karşı karşıya gelmiştir. İsimleri zorla değiştirilmiş, ibadet hakları ellerinden alınmış, sahip oldukları gelenek ve göreneklerine ait adetlerini gerçekleştirmeleri yasaklanmıştır. 1984 yılının Aralık ayında Türk azınlığın isimleri değiştirilmeden evvel ülkede bulunan diğer azınlıkların da isimleri değiştirilmiştir yani Türkler bu durumu yaşayan ilk grup olmamıştır. A16, onların isimleri değiştirilmeye başlanmadan önceki durumu şu şekilde izah etmiştir:

> *"Daha baskı altında duracaktı millet. Yetmişlerde başladı bu Pomakların adlarını değiştirme. Yetmiş üç, yetmiş beş senelerinde Pomakları temizledi. Pomaklar diyorlar şimdi komşular, seksen dörde kadar, seksen dört senesinde Bulgaristan'da bir isim olacak. Bir isim olacak. Biz olamaz diyoruz, olurdu olmazdı, seksen üç senelerinde bu karışıklı olanları zorla değiştirdiler. Pomakları bitirdiklerinde her bir bölgede olan muhtarlara emir veriyorlar bölgede karışıklı var mı yok mu herkes kimde varsa alsın hesaba. Sonra işte seksen birde başladılar bu karışıklı olanları koşturmaya köpek gibi. Seksen dörtte düz yaptı onlar onu." (A16, E, 1938)*

Ad değişimi olayları ilk olarak Kırcaali ili içerisindeki Gorski İzvor köyünde başlamıştır. Uygulamanın başladığı ilk gün civar bölgelerden asker ve polis gücü takviye edilmiştir. Uygulama başlamadan birkaç ay önce Türklerin ellerindeki av tüfekleri dahi

toplanmıştır (Demirhan, 2019: 260; Tahir, 2009: 91; Şerefli, 2002: 657). Ayrıca A21, uygulamanın başlamasının üç ay öncesinden köpekleri de vurmaya başladıklarını, hatta vuranlara belli miktarda ücret verildiğini ifade etmiştir. Bunu yapmalarının nedeni ise asker ve polisler Türklerin yaşadıkları bu bölgelere geldiklerinde köpeklerin civara yabancı insanların geldiklerini görüp havlamalarıyla ahalinin rahatsız olmasını, şüphelenmesini engellemektir.

> *"Onlar o zaman başladı tepelere varmaya, bakalım nereden toparlayabilecekler ucunu. Bizi kaçmayalım diye o askeri şeyleri nereye yerleştirecekler bakalım, Türkçesi aklıma gelmedi kızım. Eylül, bırak eylülü, ekim, kasım, aralık. Üç ayın içinde, doksan günün içinde köpekleri öldürmeye başladılar, bir köpek vurana beş leva mıydı on leva mıydı bir para veriyor. Sonra o adamlar burayı sardıklarında köpek sesi olmasın, biz duyacağız ya (gülüyor) avcıların silahlarını topladılar başka zaten kimsede silah yok." (A21, E, 1923)*

Asker ve polisler isim değiştirmek için bölgeye geldiklerinde isimlerini vermek istemeyen, Türklüklerinden vazgeçmek istemeyenlerin bazıları saklanmışlardır. Er ya da geç hepsi isimlerini değiştirmek zorunda kalmıştır fakat saklanarak bu süreci uzatabilenler olmuştur.

> *"Ah bir sabah kalktılar buradan H… işe giderken daha durağa varırken yakalıyorlar arabayla sarılı. Köy sarılı, köyün etrafında ateş yakmışlar. H…'a orada imza attırmışlar, yollamışlar eve, geldi, dedi böyle böyle sarılı. Ondan sonra salıvermek yok. Sabah baktım her taraf ses, sarmışla bunlar ondan sonra bizim bahçede bir dam vardı ona girdim daldım gazalların (hayvanların yemesi için toplanan yapraklar, otlar) içine. Ondan sonra biz beş altı takılmadık, saklandık. Ama tutulan da hep gitti, götürdüler…" (A16, E, 1938)*

Adlarını vermek için gönüllü olmasalar da zorunlu asimilasyon uygulamasıyla Türk adlarının yerini Bulgar adları almıştır. Belirtmek gerekir ki onlar hiçbir vakitte şiddete ya da zorbalığa dayalı bir direniş göstermemişlerdir. Haklarını aramak adına sözlü direnişlerde bulunmuşlardır. İlk uygulamanın gerçekleştirilmesinin ardından civar köyden insanlar toplanarak Benkovski bölgesi yanındaki Yoğurtçular köyünde toplanmışlardır. İsimlerinin geri verilmesini isteyen Türkler direnişle karşılaşmıştır ve orada 7 kişi hayatını kaybetmiştir. Annesinin sırtında sarılı olan 17 aylık Türkan bebek asker kurşununun isabet etmesiyle birlikte hayatını kaybetmiştir (Zafer, 2012: 201-202). Hayatını kaybedenlerden biri de Türkan bebeğin babaannesi olan Ayşe hanımdır. Benkovski bölgesinde olan direnişler ardından Naim Süleymanoğlu'nun doğduğu yer olan Mastanlı bölgesinde devam etmiştir, orada da hayatını kaybeden Türkler olmuştur.

"Kasabaya hak aramaya gitmişler adlarımızı neden değiştiriyorsunuz diye, onlar dönmüş geliyor. İşte o Türkan[16] da annesinin arkasında vuruluyor, çocuk ölüyor… Biz de gidecektik ama ötekiler geliyor, döndük geldik. Onları döndürmüşler ya, vurulan vurulmuş kalan eve geliyor, kurtuluş yok. Birkaç gün içinde oldu bu olaylar. Köyde komşular bekliyor bizi dönerken, ne oldu işte Goca Ayşa (insanlar ona Goca Ayşe diye hitap edermiş, heybetli bir kadınmış) vuruldu, Türkan vuruldu…" (A10, E, 1949)

"Başladılar aşağıda o çocuğu vurdular Türkan'ı orada ablayı (babaannesi) vurdular bizden beş tane mi ne düştü orada şehit, iki de astı kendini… Yedi şehidimiz var bizim bu bölgede… Mastanlı başka…" (A21, E, 1953)

"Mastanlı'yı tanklar manklar basıyorlar ama orada bir herif varmış tank sürmek bilirmiş, kavrıyor tankı, o tanklan yürümüş karşılamaya. O zaman onlar arkadaşı markadaşı orada yedi kişi Mastanlı'da şehit düştü. Bizde var şehitler ama yaralı çoktu…" (A16, E, 1938)

İsim değiştirme uygulaması öncelikle Bulgaristan'ın güneyinde başlamıştır, Türklerin nüfusu bu bölgede daha yoğundur, sonrasında kuzey bölgelere ilerlemiştir (Demirhan, 2019: 252). Güney bölgelerde bile uygulamanın başlamasıyla yaşananlara tanıklık eden ve duyan civar bölgedeki insanlar durumun ciddiyetini anlayarak kaderlerine razı olmuş gibidirler.

"O süreçte o seksen dört sürecinde hepsini değil yani başkaldıranlar diğer bölgeden daha çok çünkü onlar değişti biz uslandık… Çırpınsan da çaresizsin, ortada olduğumuzdan dolayı uslandık, kaçtık aramızda onu bunu yaptık ama böyle toplu direniş yapmadı bizim bu bölge. Çünkü Killi 'de (Benkovski) gördük. Orada burada yaşandığından dolayı artık çırpındık çırpındık işte…" (A7, K, 1960)

3.2.3.1. Uygulanan Yasak ve Kısıtlamalar

Türklerin üzerindeki asıl baskılar asimilasyon programının uygulanmaya başlamasıyla etkisini göstermiştir. Komünist partinin Türkleri asimile etme politikası çok yönlü idi ve ilk

[16] Demokrasi döneminde her yıl Aralık ayının sonunda, bu dönemin anısına Türkan bebeğin vurulduğu yerde anma töreni yapılmaktadır. Türkan bebeğin vurulduğu yere anıt mahiyetinde bir alan yapılmıştır ve Türkan Çeşme adıyla bilinmektedir. Her yıl yapılan törenlerin birinde A3 de konuşmacı olarak katılmıştır ve konuşmadan önceki gece aklına geldiğini ve bir şiir yazdığını ifade etmiştir. Şiirinin adını 'Yakın Ses' koymuştur ve şu şekildedir:

İşitiyorum büyük toplum yakın bir ses
Siz burada olanlardan değil,
Ama yakınımızdan
Şu karşıki mezarlığımızdan
Musa, Türkan, Ayşe'dir isimleri
Ne olur ana dilimizce oku bana dediler…

(Türkan bebeğin mezarı da Türkan çeşmenin karşısındaki mezarlıkta yer almaktadır. A3, Türkçe konuşmanın yasak olduğu bir zamanda vurulan şehitlerin, yazdığı şiirini Türkçe duymak istediklerini son dizesinde işlemiştir. Şiirini paylaşırken duygulanmıştır).

adımı olan isim değiştirme işleminin halledilmesinin ardından dil, dini inanç, çalışma koşulları, hayat standardı ve sosyal ilişkiler alanlarında programın devamı uygulanmaya başlamıştır (Tahir, 2009: 94). Bu demek oluyor ki, Bulgarların yıllardır hayali olan homojen Bulgar ulusu böylelikle yaratılacaktır. Türk azınlık tüm yönleriyle asimile edilmeye çalışılacaktır.

Türkçe Konuşma Yasağı: Bu dönemde uygulanan yasaklardan biri Türkçe konuşma yasağı olmuştur. Artık meydanlarda, kamusal alanlarda, işyerlerinde vb. Türkçe konuşmak yasaktır, konuşanlar para cezalarına çarptırılmıştır. Türkçe konuştukları belirlenenlere, toplum huzurunu bozdukları gerekçesi ile 5-20 leva aralığında değişen para cezaları yazılmıştır (Demirhan, 2019: 253).

> *"Şimdi marketlere vardığında oralarda Türkçe konuşturmazlardı, yasaktı." (A10, E, 1949)*

> *"İşte Türkçe konuşmayacaksın ondan sonra artık aşağıda tütündeyiz, Silistre taraftayız biz ha böyle adama dedim ki çantalarımızı alalım da otobüse koyalım. Aman be kızım arkamızdaymış polis, verin bakalım onar leva ceza. On leva gene o zaman çok paraydı, oralardan buraya gelmek için yol paramızdı o para. Ondan sonra üzüldüm hadi sen bir daha Türkçe konuş göreyim seni. Bulgarca bilmiyoruz ya işte o zamanlarda çok çile çektik işte…" (A6, K, 1946)*

Türkçe konuşma yasağı yaşlı nüfusu daha fazla etkilemiştir. Kırcaali bölgesinde Türkler yoğun olarak yaşamaktadır ve hem Bulgarlarla temasın azlığından hem de yaşlı kesimin Türkçe eğitim kaldırılmadan önce eğitim aldıklarından çok fazla Bulgarca bilememektedirler. Bu durum Türkçe konuşmanın yasaklandığı dönemlerde onlar için sıkıntı yaratmıştır.

> *"Konuşmak meselelerinde anladın mı Türkçe konuşmak yasak edildi hatta anladın mı biz şimdi işlediğimiz insanlar yanımıza geldiklerinde mecbur Bulgarca konuşmamız lazım. Lazım ama biz kenar (dağlık bölgeler) olduğumuz gibi bizim insanlarımız Bulgarca bilmiyor, biz nasıl mecbur edeceğiz onu? Biz Türk memuruyuz ama değil mi? Onlar bilmiyor ki anladın mı sen koca kadını nasıl mecbur edeceksin? Bizim yanımızda da bekleyen yok ki biz Türkçe anlaşırdık hepsini…" (A12, E, 1942)*

Ana dillerini konuşamıyor olmak onlar arasındaki birlik beraberliği ve Türklük bilincini daha da kuvvetlendirmiştir. Sosyal hayatlarında büyük bir engel oluşturan bu durum, onları içsel olarak daha fazla etkilemiştir. Bu dönemde hala hatırlarında kalan, onları derinden üzen anılar vardır. Bu anılara birkaç örnek vermek gerekirse:

> *"Hatta o zamanda mesela rahmetli annem gelirdi buraya, otogarda görüşsek, sesle ben hoş geldin diyemezdim mesela. Öyle zaman geçti ba kızım… Ama bereket versin buraya kadar getirdik ömrü…" (A12, E, 1942)*

"Zor bir dönemdi çünkü annenle babana Türkçe konuşmak yasaktı, Türkçe düşünmek yasaktı… Türkçeyi kullanıyorsun tabi annenle babanla ama gizli gizli hep. Öyle durumlar da oldu. Bazen susmayı tercih ediyorsun. Bak ne oldu o zaman, akraba bir bayan öğretmen, annem bana geliyor o da kendi annesine gidiyor. Yolda geçişiyorlar, kimse yok yolda, kimse yok, etrafta kimse yok. Hiç bir şey demeden geçiyor öğretmen annemin yanından korkudan, çıt demeden. Annem geldi, be kızım Ş… gördüm dedi, bana ne selam ne hoş geldin dedi, dedi. Yaa hiç unutmuyorum onu yani…" (A7, K, 1960)

Eminov (2002b: 7) "Şu açıkça görülmektedir ki bir toplumun konuştuğu dilin yasaklanması o dilin daha da güçlenmesine neden olmaktadır." demiştir. Onlar da yasaklara rağmen özlerini oluşturan dillerinden vazgeçmemişlerdir ve kendi aralarında Türkçe konuşmaya devam etmişlerdir. Onların doğdukları andan itibaren kulaklarına çalınan ilk dil Türkçe olmuştur, Türkçe ile ilk kelimelerini kullanmış, Türkçe ile şarkılarını ve türkülerini söylemişlerdir. Yasaklanan dillerinden vazgeçmemiş, aile içinde ve Bulgar denetleyicilerin olmadığı yerlerde ana dillerini kullanmayı bırakmamışlardır.

Dine Yönelik Kısıtlamalar: Bu dönemde getirilen yasaklar dini alanı da etkilemiştir. Türkler, ibadetlerini istedikleri gibi yerine getirememiş, geleneksel kıyafetlerini giyememiş, çocuklarını sünnet ettirememiştir. Pek çok durum yasaklanmıştır. Dönem içerisinde Türk kadınlarının giydikleri kıyafetler çağın gerisinde kalıyor denerek yasaklanmıştır. Şalvar yerine etek ya da pantolon giymeleri mecbur edilmiştir. Başlarındaki eşarplar çıkartılmıştır (Kamil, 1989: 57). Yasak sadece kadınlarla sınırlı kalmamıştır, erkeklerin de giydikleri kıyafetler ve şapkaları yasaklar içerisinde yer almıştır.

"Çok takıldılar ba kızım onlara. Üstümüzdeki bu feracelere, şey giyerdik ferace diyorlardı o zaman, çıkartırdılardı onları. Bu şalvarları giyitmediler bize… Tarlada iş seni bekliyor. Pijama diktik öyle düzlerden üstüne, fistan dikti başka bölgeler, onlara bir şey demezdi yalnız ferace giymeyeceksin, başına tülbent atınmayacaksın… Başımızı açmadık, alacalı atınacaksın işte düz tülbent atınmayacaksın beyaz. Adamlara da şapkalara takıldılar, babalarımıza poturlara takıldılar…" (A6, K, 1946)

"Adamlara şapka giyitmediler. (Şapkasını gösteriyor) değil mi bir şey vardı böyle tutmak için (o şapkalarının tepesinde ipten ya da kumaştan çıkıntılar varmış) bunu sözde dediler anten gibi havadis çekiyorsunuz hesabıyla, bunları yasak ettiler giymeyi." (A15, E, 1940)

"Hatta biz öğretmenleri toplarlardı, gideceksiniz tarlaya, çıkarttıracaksınız derlerdi. Bu ferace dediğimiz şeyi çıkarttıracaksın, beyaz yaşmak var ya onları da attıracaksın. Yaşlılarda gene takke varsa onları da atacaksın, kasket giyebilirsin. Bunlar kadınlara daha çok yapıldı, erkeklere daha sonra yapıldı, yalnız takkeye." (A1, E, 1937)

Camilere gitmek de bu dönemde sıkıntılı olmuştur. Bazı camiler kapatılmıştır. Komünist ideoloji ateizm temeline dayanmasından dolayı din ve dine ait unsurlar hoş karşılanmamıştır. Bu sadece Türkler için değil Bulgarlar için de geçerli olmuştur. O dönemde komünist partiye üye olanlar özellikle gözetlenmiştir, ibadethanelere gidip gitmedikleri kontrol altında tutulmuştur.

> *"Camileri yasak ettiler, konuşmayı yasak, komünistlere camiye gitmek zaten yasak. Ben camiye gittiğimden beni bazıları çekemediler, ne yaptılar ne ettiler. Ama çingeneleri ben hep pazara giderken benim arkamdan yollarlardı (gözetlemek için)." (A1, E, 1937)*

> *"Bizim cami açıktı ama daha çok yaşlılar için gençlere yasaktı zaten. Onları gene takip ederlerdi, yetmiş seksen yaşında olanlara müsaade ederlerdi. Onlara müsaade ederlerdi ama o da zorla." (A4, E, 1950)*

Bu dönemde oruç ve kurban kesimine de karışmalar olmuştur. Oruç tutan Türklerin oruçlarının zorla bozdurulduğu zamanlar olmuştur. Kurban kesimi de yasaklanmıştır. Oruç tutmak, tarımla uğraşan Türkler açısından nispeten daha rahat olmuştur ama çalışan Türkler için durum sıkıntı yaratabilmiştir, yemek yememelerinden su içmemelerinden anlayarak zorla oruçları bozdurulan Türkler olmuştur.

> *"Bir de oruçları bozdurdular çok insanlara işte… Geldiler, ondan sonra biz arkadaydık daha, öndekilerine su içeceksin demem içeceksin, baya insana orucunu saldırdılar…" (A17, K, 1962)*

> *"Kurban kesme bir kere memurlara yasaklandı arkadan herkese yasaklandı. Yalan dolan da uyduruluyordu işte koyunlarda bilmem ne hastalığı varmış ondan yasaklanıyor diye yani olabilir de ama bizim her şeyde şüphemiz olmaya başladı çünkü yasaklandı mı bu işi bilinçli böyle yapıyorlar diye... Hani o yasaklığa rağmen gene bu ibadetler yapılmaya çalışılıyordu. Ya gizli alıyorsun bu sefer iki katına üç katına oluyor, o sıkıntılar hep yaşandı." (A3, E, 1952)*

Çocukları sünnet ettirmek de bu dönemde yasaklanmıştır. Sünnet yaptıran aileler hakkında suç duyurusunda bulunulmuş, sonucun hapse kadar gittiği durumlar yaşanmıştır (Ersoy-Hacısalihoğlu, 2012: 174). Sünnetçiler de ihbar edilmeleri yahut yakalanmaları durumunda hapse gönderilmişlerdir.

> *"Çocuklarını sünnet ettirenleri hapise götürmüşler, sünnetçiler hep hapis yatmışlar. Ama Bulgaristan kanunlarına göre öyle bir kanun olmadığından dolayı işte kooperatiften saman çalmış, o kanunu uygularlarmış. Çoğuna, hepsine değil. Ne yapalım dedi okuyoruz hapse atmamız lazım dedi ama bizim kanunlarımızda sünnet yaptırmış diye ceza vermek yok dedi. Biz de ne yaptık dedi, şeyden ekin çalmış, ot*

çalmış öle şeyler yazdık dedi. Devletin haksız kanunlarından dolayı ben Türk olduysam benim suçum ne? Demek suçum bu ki sen Bulgar kökenlisin ben değilim…" (A8, E, 1950)

Yasakların Diğer Alanlara Yansıması: Türklere uygulanan asimilasyon politikası ile yukarıda verilen durumlardan daha fazlası hayatlarına yansımıştır. Onların sosyal hayatları da bu durumdan etkilenmiştir. Sahip oldukları gelenek ve göreneklerine göre kutlamalarını yapmaları, Türkçe müzik dinlemeleri de yasaklanmıştır (Ersoy-Hacısalihoğlu, 2012: 174).

"Bizim çocuklar küçükken H… ağanın bahçesinde toplanır oynarlardı. O zaman yasaklık vardı toplanıp da türkü çığırmak, bayram yapmak, oynamak yasaktı. Onlar gene orada oynarken söylemişler, gavurlar bizi aradılar gene kasabaya, kızlar türkü çığırıyor diye. Oynamak yasak olur mu, genç o. Oynamayacakmış, Türkçe müzik çalıp oynamayacakmış. Ha işte onlar oldu beya." (A10, E, 1949)

Bazı zamanlar günlük işleri için sokaklara çıktıklarında bile pasaport kontrolüne maruz kalmışlardır:

"Köyde şimdi oradan buraya pasaportsuz bir adım atamazdın, elimizde pasaportlarla. Polisler köy arasında bile geziyorlardı, adları değiştirdikten sonra rahat bırakmadılar. Dama giderken şimdi dam yolun yanında ya pasaportunu ver diyor sana, tarlaya giderken bile… Yani sen Bulgar'sın diye onu kabullenmiş göstermen lazım, öyle… Çok şey zamanlar geçti kızım da bereket versin…" (A3'ün Eşi, K, 1953)

Bu dönemde yapılan uygulamalar onları ekonomik anlamda da sekteye uğratmıştır. Partinin istekleri doğrultusunda hareket etmeyen bazı Türk öğretmenler işten çıkarılmıştır ve geçimlerini farklı alanlarda çalışarak kazanmak zorunda kalmışlardır.

"O zamanda beni işten aldılar, öğretmenlik yapamadım. Benim hanım tütün işlerdi o zaman ben de onunla tütün işledim. Zaten bu milletin altmış senesinden beri geçim kaynağı tütün." (A1, E, 1937)

Yapılan görüşmelerden edinilen gözlemlere göre, Türkler o dönemde yaşanan olayların, yasakların etkisiyle farklı bir hal içerisine girmişlerdir. Geçimlerini sağlamak için çalışsalar da yaşadıkları olayların üzüntüsünün ağır basıyor oluşunu A3 şu cümlelerle ifade etmiştir:

"Ya işte belki o bir iki yıl böyle insanlarda çalışma, kazanma şeyi çok geri planda kaldı. Biz çalışalımda ilk öncesinde üç dönüm tütün ektiysen bu kadar tütün çıkarayım da bu kadar para alayım şeyinden koptu herkes. Yani herkesi bir dert, üzüntü götürdü… Yasaklık çok ciddi sıkıntıya soktu yani burada komple

silahla ölenler var hala da o zamanda görülen baskı sonucu stres şeyi yani etkisi hala devam ediyor…" (A3, E, 1952)

3.2.3.2. Türkiye'miz Yanımızdaydı

Bulgaristan'da Türk azınlığa yapılanlar karşısında Türkiye sessiz kalmamış ve Bulgaristan'daki soydaşlarının hakları için mücadele etmiştir. Türk basını bu konuda etkili olmuştur ve o dönemde tüm Türk gazeteleri ortak bir tutuma sahip olmuştur ve Bulgaristan'da yaşananların büyük ölçekte duyurulmasında etkili olmuşlardır. Başlangıçta belirtilen iyi niyetlere ve anlaşma isteğine cevap vermeyen Bulgaristan, Türkiye'nin bu konuda daha farklı bir politika izlemesine yol açmıştır ve neticesinde Bulgaristan ile olan ilişkiler bazı alanlarda asgari düzeye indirilmiş bazı alanlarda ise tamamen durdurulmuştur. Türkiye, konuyu uygun uluslararası alanlara da taşımıştır ve bu noktada Avrupa ülkelerinin desteğini sağlayabilmiş olması, gösterdiği mücadeleyi siyasi boyutta değil insani boyutta ele almış olmasından kaynaklanmıştır (Demirhan, 2019: 268; Lütem, 2012: 143-169).

Yapılan görüşmeler ve alanda edinilen bilgiler, Bulgaristan'da yaşayan Türklerin çoğunun Türkiye'ye büyük bir güven duygusu taşıdığını ve o dönemde de Türkiye'den gelecek bir haber ya da bir desteğe sıkı sıkıya bağlı olduklarını göstermiştir.

"Sürecin sonunda daha Türkler olaylar başladığı zaman ad kampanyası, adlar değiştiği zaman Türkiye hemen araya girdi artık Bulgaristan Türklerinin sorunu bütün halklar arası toplantılarda ortaya konmaya başladı. Türkiye'nin tavrı; bu topraklarda Türkler yaşayacak ama kendi dilinde, kendi dininde, kendi okullarında yaşayacak… Türkiye halklar arası toplantılarda dile getirdi ya, ilk önce ben Mesut Yılmaz'ı hatırlıyorum toplantıda, sahip çıktılar ya, o çok yeterli. Bir de Türkiye'nin baskısıyla bütün dünya Bulgaristan'a ambargo vurdu. İşte bu bütün ticari, ekonomik tarafından Bulgaristan artık çember içine alındı, her şey kesildi, yatırım yapılmıyor dışarıdan. Onun için de Bulgaristan çöktü…" (A4, E, 1950)

"Allah razı olsun Türkiye arka çıktı bize, arka çıkmasaydı belki daha kötü olacaktık buralarda…" (A6, K, 1946)

"Türkiye Allah razı olsun, Özal topladı (1989 göçünden bahsediyor) onların hepsini ba kızım. İsterse Bulgarlar da gelsin dedi adam. Biz kendimiz televizyondan izliyoruz." (A12, E, 1942)

Türkiye'de olanları, Türkiye'nin tutumunu, kısıtlanan iletişim ağlarına rağmen bir şekilde televizyon ve radyolardan takip etmeye çalışmışlardır. Gizli ağlar kurarak o dönemin Türk yayını olan TRT'den Türkiye'yi takip etmişlerdir. Her ne olursa olsun Türkiye'nin onları orada yalnız bırakmayacaklarına dair içlerinde taşıdıkları inancı bırakmamış ve umutla beklemişlerdir. Kendi kimlik davalarında belli bir yerden sonra daha cesur davranmaya başlamışlardır. Lütem (2012: 163) bu konudaki belki de en etkili unsurun, Türkiye'nin

kendilerini yalnız bırakmayacağına dair gün geçtikçe güçlenen umutları olduğunu ifade etmiştir. Lütem'in görüşünün, alanda yapılan gözlemler sonucunda doğru olduğu görülmüştür. A14 Türkiye'nin yanlarında olmasını, Türkiye'ye karşı olan inancını manidar bir biçimde ifade etmiştir:

> *"O dönemde değil mi kızım, Türkiye'den gelecek tek bir haber bekliyorduk burada, elimizden tutsun diye, bereket versin açtılar kapıyı onca Türk gitti buradan Türkiye'ye. Ama gitsen de kalsan da burası benim vatanım, Türkiye'nin arkamda olduğunu biliyorum ben burada, biz burada Türkiye'nin nefesiyle duruyoruz kızım…" (A14, E, 1945)*

Zorunlu isim değiştirme kampanyası ile hayatlarında başlayan dönem, daha öncesine benzememektedir. Benliklerini oluşturan unsurlar yasaklanmıştır, dilleri, adetleri, dinleri artık farklı olmak zorundadır. Alanda yapılan görüşmeler ve gözlemler, onların bu döneme dair hala içlerinde kanayan yaraların bulunduğunu göstermiştir ve korku onlar için hala baskın bir ögedir. O dönemin sona ermesi, çoğunun dilinde 'bereket versin geçti o günler, şükür o günleri geride bıraktık' şeklinde ifade bulmaktadır. Yaşananlar unutulmamıştır ama geride kalmış olması onlar için büyük önem taşımaktadır. Korku içinde yaşadıkları o dönemde, pek çok aile kayıplar vermiştir, çoğu hapse ya da sürgüne gönderilmiştir. Bu dönemde oldukça önemli bir yer tutan Belene Kampı, pek çok Türk'ü içine almış ve çoğunun evlerine geri dönememeleri nedeniyle mezarı olmuştur. Bulgaristan'da yaşayan Türkler, zorunlu isim değiştirme kampanyasına direnmişler ve kendilerine uygulanan onca yasağa rağmen özlerinden vazgeçmemişlerdir. Hatta denebilir ki bu dönemde yaşamış oldukları olaylar onların milli benliklerini daha da güçlendirmiştir ve 1989'un sonunda kimliklerini tekrar geri almalarıyla yaşadıkları üzücü olaylar son bulmuştur. Alanda edinilen kazanımlar, onların bu döneme Türkiye'ye sıkı sıkıya güvenerek dayanmış oldukları yönündedir, Türkiye'ye olan inançları yaşadıkları zorlu süreci hafifletmede etkili bir unsur olmuştur denilebilir. Onlar hala Türkiye'ye büyük bir güven duymaktadır, hatta görüşmeye katılanlardan çoğunun deyimiyle 'Türkiye'nin nefesiyle' oradaki yaşamlarını sürdürmektedirler.

3.3. Bulgaristan Türkleri ve Siyaset

Bulgaristan Türklerinin siyasi durumu sosyalist dönem ve sosyalist dönem sonrasında ele alınarak analiz edilmiştir. Öncelikle ifade etmek gerekir ki siyasi analiz kısmında elimizde bulunan veriler diğer kısımlara nazaran daha azdır; görüşmeye katılan kişilerin çoğu siyasi alanla ilgili sorulara cevap vermek istememiş, bu bölümdeki soruları cevaplarken sinirlenmiş, bu kısmın atlanmasını istemiştir. Cevap veren kişiler de doyurucu cevaplardan ziyade daha

yüzeysel cevaplar vererek konuşmuştur. Alandaki gözlemler ve görüşmeye katılanların yorumları ile şu kanaate varılmıştır; insanların içindeki Sovyet dönemine dair korku hala gitmemiş, varlığını korumuştur ve bu durum onların davranışlarını etkilemeye devam etmektedir.

3.3.1. Komünist Parti ile Bağlantıları

Komünist parti ile bağlantılarının olup olmadığı sorulduğunda iki farklı doğrultuda cevap verilmiştir. Partiye üye olmayanlar olduğu gibi, üyeliği bulunan Türkler de mevcuttur. Verilen cevaplardan anlaşıldığı üzere, Türklerin belli görevlere gelebilmeleri veya bulundukları mesleğe devam edebilmeleri için komünist partiye üye olmaları gerekmiştir. A6, hayatını tarımla uğraşarak geçirmiştir ve komünist dönemde de tarımla uğraşmıştır. Ailevi nedenleri dolayısıyla eğitim hayatına da devam edememiştir. Komünist partiyle bir bağının olup olmadığı sorulduğunda verdiği cevap kendi odaklı değil parti odaklı bir bakış açısına sahip bir cevap olmuştur; eğitim hayatına devam edememesi nedeniyle partinin kendilerini üye olarak almayacakları düşüncesine sahiptir:

> *"Yok bizi kim üye alacak, biz cahil insanız kızım…" (A6, K, 1946)*

A14 bu soruya çok net bir cevap vermiştir. Muhafazakar çizgide görüşlere sahip bir aileden gelmiş olması da onun görüşlerini etkilemiştir ve partiyle bir bağlantısının olmadığını ifade etmiştir:

> *"Asla asla değildim üye. Şimdi benim babam çok dindar biriydi. Bizi de öyle yetiştirdi elinden geldiği kadar, öyle insanları da ne belediyede çalışanlar severdi ne öğretmenler severdi, işte babasının oğlu. Hani şimdi Türkiye'de gerici diye nasıl diyorlar, o zaman da öyle görürlerdi…" (A14, E, 1945)*

Görüşmeye katılan ve bu alandaki soruyu cevaplayanlar arasında sadece A8 gönüllü bir biçimde komünist olduğunu ve parti üyeliğinin bulunduğunu ifade etmiştir.

> *"Evet üyeydim, o zamanda ben kendim de komünisttim o zaman. Komünist partisine üye olduğunda mesleğin de işin de daha düzgün olurdu." (A8, E, 1950)*

A3 ve A4 komünist dönemde öğretmenlik yapmışlardır ve her ikisi de parti üyeliğine mecbur edildiklerini dile getirmişlerdir:

"Okula öğretmen olarak başladığımda ikinci yılda başladılar sıkıştırmaya işte böyle böyle partiye üye olacaksın, olduk…" (A3, E, 1952)

"O mecburiydi zaten partiye bağlılığın yoksa öğretmen olamıyorsun, hele bizim bu bölgede. Partiye üye olmayan öğretmen arkadaşlarımız da vardı ama onlara gene ters bakarlardı, iyi gözle bakmazlardı." (A4, E, 1950)

O dönemde tarım kooperatiflerinde çalışan A12 de parti üyeliğine mecbur edildiğini ifade etmiştir, 1984 yılında zorunlu ad değişimi uygulamasında ise Türklüklerinden dolayı 'çürük' görüldüklerini ve kooperatifte tuttukları defterlerin ellerinden alındığını yani işlerinden edildiklerini söylemiştir:

"Üyeydik, ad meselesi çıktığında bizi çürük gördüler, aldılar defterlerimizi. Ama girmeye (partiye) de mecbur ettiler. Bak şimdi o zamanda partiye üye değilsen pek pek öyle devlet işi vermezlerdi. Doğruyu doğru konuşmak lazım." (A12, E, 1942)

A15 ise partiye herkesin kabul edilmediğini, belirli kişiler üzerinde yoğunlaşıldığını ifade etmiştir:

"Komünist partisine herkesi almazlardı. İş başlarında mesela dairelerde çalışanları, onları aldatırmış onlar, onların oğullarını komünist gibi anladın mı?" (A15, E, 1940)

Görüşmeye katılan kişilerin komünist dönemde parti ile ilişkileri farklılık göstermiştir. Alandaki görüşmelerden elde edilen genel izlenim, köy hayatı ve tarımla ilgilenen kesimin parti ile bağlantısının az seviyede olduğu ya da hiç olmadığı yönünde olmuştur. Partiye üye olanlar ise çoğunlukla işinden dolayı üye olmuşlardır. Kişilerin çoğunluğunun yorumu, bu dönemde parti ile bağlantısı olan Türklerin daha iyi iş imkanlarına sahip olduğu yönünde olmuştur. Denilebilir ki, ekonomik kaygılar Türklerin komünist partiye üyeliğinde etkili bir unsur olmuştur.

3.3.2. Komünist Partinin Türklere Karşı Tutumu

Komünist parti bu dönemde, elde edilen bilgilere göre, Bulgaristan'daki Türkler arasından belirli kişileri parti bünyesine dahil etmiştir. A3, partinin bu alandaki politikasını, tercih ettiği kesimi şu cümlelerle ifade etmiştir:

"Karşı çıkan da vardı bu işe gönül razılığıyla el açan da vardı yani her türlü ama baskıyla bunlar yapıldı. Devlet seni hazırlıyor, devletin bu alanda uzman insanları var, kime nasıl tavır yaparsa kendi istediğini

yaptırabilecek, onları iyi seçiyorlardı ama daha fazla da böyle ailelerinde dini temeli sağlam olan saygılı ailelerin çocukları böyle hizmetlere daha fazla kullanıldı. Bunların etkisi var diye öyle birini aldım mı bir başka birini daha kolay alıyorsun yani filancanın oğlu filan yerde, haa öyle olduysa başkası yani bize ne kalmış gibilerden, onları iyi düşünceyle yaptılar yani." (A3, E, 1952)

Komünist partinin Türk azınlığa karşı uyguladığı politikalar yıllar içerisinde değişikliğe uğrayarak devam etmiştir. 1971 Anayasası azınlık kavramına bile yer vermemiştir ve ülkede bulunan azınlıkların durumu da değişikliğe uğramıştır ve asimilasyon sürecine giden yol hazırlanmıştır. A4, partinin Türklere karşı tutumunun 1980'lerden sonra değiştiğini, öncesinde iyi davranıldığını ifade etmiştir:

"İyi davranırdı ama son yetmiş senelerinde seksene kadar daha iyi davranırdı Türklere, tanırdı. Seksenden sonra başladı artık Pomakları değiştirmeye, Türklere, ondan sonra artık işler değişti." (A4, E, 1950)

Edinilen bilgiler, komünist partinin Türk azınlığın partiye üye olması doğrultusunda iş imkanları sunduğunu göstermiştir. Partiye üye olan ve bağlılığını, sadakatini gösteren Türkler partide yahut farklı iş kollarında daha iyi konumlara gelebilmişlerdir. Borden'in ifade ettiği gibi, ortalama olarak bir Türk komünist parti üyesinin alabileceği en yüksek görev İlçe Parti Komitesi Başkanlığı olmuştur (2001: 275). Türkler parti içerisinde çok yüksek görevlere getirilmese de komünist partiye üye olanlar diğerlerine nazaran daha iyi imkanlara ve daha iyi iş olanaklarına sahip olmuştur.

"Öyleydi, partiye üye oluncası senin mesleğin, bilgin daha başka olurdu. Köyün muhtarı olunca başka, parti sekreteri olunca daha büyük mertebede iş bulurdun. Mesela burada kütüphanede çalışacaksın değil mi, bizim dönemimizde olsaydı mutlaka hani öncelik tanınıyor komünist partisine üye olanlara." (A8, E, 1950)

Türk azınlık komünist dönemde askerlik görevini 'Trudovak' yani işçi asker olarak yapmıştır. İşçi askerler olan Türkler, silah tutmaktan ziyade bir işçi gibi ihtiyaç olan alanlarda çalıştırılmıştır. Yol yapımı, boyacılık, sıvacılık, türlü inşaat işleri, şoförlük gibi işlerde görevlendirilmişlerdir. A7, askeri alanda da Türklere yer verilmediğini esasında Türklerin tarımda çalışmaya devam ederek yükselmelerinin istenmediğini ifade etmiştir:

"Bak şimdi belli etmeseler de sen kaderini sanki kabullenmiş gibi. Köyde çalışacaksın, tütünü işleyeceksin. Mesela askerimiz subay olarak alınmıyordu, asker sadece bir inşatta çalışıyor Türk askerleri birçok gencimiz öldü, kamyon verdiyse kamyonu düzgün değil freni tutmuyor, bir askerimiz öldü öyle.

İnşaattan düşenlerimiz öldü, askerlik ağırdı. İki buçuk sene askerlik yapılıyordu. Güven yok. Sen tankist olamazsın, sen uçak yanına sokulamazsın, sana güvenli bir asker görevi vermezler." (A7, K, 1960)

Komünist parti, iktidara geldiği dönemden itibaren Türk azınlık hakkında sahip olduğu fikirler doğrultusunda onlarla ilgili politikalar üretmiştir. Komünist dönemde Türklerin siyasi hayata katılımı sınırlı olmuştur. Esasen daha komünist döneme gelmeden evvel Türklerin siyasi ve sosyal kurumlara katılımları yavaş yavaş ortadan kaldırılmıştır (Mahon, 1999: 154). Komünist dönemde de azınlıklar ve özelinde Türkler için farklı politikalar uygulanmıştır. Uygulanan politikalar onların hayatları üzerinde doğrudan bir etkiye sahip olmuştur. Parti, Türk azınlığı yanına çekme ve homojen sosyalist bir toplum yaratma gayesini uygulamaya çalışmış, başaramadığını düşündüğü zamanlarda ise göç yoluyla onlardan kurtulmaya çalışmıştır.

Bulgaristan'da komünist sistemin çöküşüyle birlikte ülke demokrasi dönemine geçiş yapmıştır. Bu dönemde ülkenin yönetim ve siyasi yapısı da değişikliklere uğramıştır. Bulgaristan'da yaşayan en büyük azınlık grubu olan Türklerin de hayatlarında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Bu dönemde artık siyasi alanda söz sahibi olmuşlardır ve kurdukları partinin de yardımı ile birlikte komünist dönemin son yıllarında ellerinden alınan temel hak ve özgürlüklerini geri kazanmışlardır. Görüşülen kişilerin düşüncelerinde ufak farklılıklar olsa da azınlık olarak yaşadıkları ülkede siyasi arenada onları temsil ettiklerini düşündükleri bir partinin olmasının güvenci içindedirler. Haklarını ve özgürlüklerini temsil ettiklerini düşündükleri partinin devam etmesini istemektedirler, bu durum onlara bir çeşit rahatlık sağlıyor gibi görünmektedir.

3.3.3. Onları Temsil Eden Parti: DPS[17] (HÖH)

HÖH, Bulgaristan siyasi arenasında Türk azınlığın kurduğu bir parti olarak ortaya çıkmıştır. Parti komünist dönemin sonlarında illegal bir yapı olarak meydana gelmiştir ve demokrasi dönemi ile birlikte anayasal olarak siyasi bir parti olarak kabul edilmiştir. Kurulduğu dönemden bu yana Bulgaristan'da bulunan azınlıklar ve özelinde de Türkler için bir güvence kaynağı olmuştur. Zira parti, azınlık haklarının savunulması hususunu Bulgaristan Parlamentosu'na taşıyan ilk parti olmuştur (Özgür, 1999: 105).

[17] Partinin ismi Bulgarca harflerin birleşimiyle DPS şeklindedir ve Bulgaristan'da bu şekilde bilinmektedir. DPS'nin Bulgarca açılımı Dvijenie za Prava i Svobodi biçimindedir. Türkçe ifade ile Hak ve Özgürlükler Hareketi (HÖH) olarak adlandırılan parti, görüşmeler sırasında farklı biçimlerde telaffuz edilmiştir ve görüşmeye katılan kişilerin söylemlerinin orijinaline sadık kalmak amacıyla kullandıkları farklı ifadeler de olduğu gibi sunulmuştur. Bulgaristan'da yaşayan Türkler partiyi genellikle DPS olarak ifade etmektedirler. Çalışmayı Türkiye merkezli gerçekleştirmiş olduğumuzdan bazı görüşmeye katılan kişiler bu alandaki soruları cevaplarken partiyi Türkçe telaffuzu olan HÖH şeklinde ifade etmiş ya da kendi söylemlerinde kullanmaya alışık oldukları HOH biçiminde ifade etmişlerdir. Bu bölümde DPS/ HÖH/HOH biçiminde verilen ifadelerin hepsi aynı partiyi ifade etmektedir.

Partinin varlığı, Bulgaristan'da yaşayan Türkler için çok önemlidir. Uzun yıllar boyunca komünist yönetim altında baskı ve asimilasyonlara maruz kalmaları ve siyasi alanda söz haklarının olmadığı dönemin ardından ülkedeki yeni sistemde seslerini duyurabildikleri bir partiye sahip olmaları onların nezdinde oldukça önemli bir durumdur. A24, partinin komünist dönemin sonlarında Bulgaristan'da yaşayan azınlıkların maruz kaldığı olaylardan kaynaklı acıları ve o dönemde verdikleri kayıpların üzerine kurulduğundan dolayı köklü bir parti olduğunu ifade etmiştir. A3 ise demokrasi döneminin başlangıcında Türk azınlığın oluşturduğu bu siyasi başarıyı çok önemli görmektedir ve zorluklar içerisinde oluştuğunun farkındadır, söylediklerinde doğruluk payı vardır. Bir ülkede azınlık olarak siyasi arenada böyle yer alabilmek bir başarıdır.

> *"90 yılında bir parti kuruldu, Hak ve Özgürlük Hareketi. Çünkü bu parti o yıllarda, seksenli yıllarda bizim milletimizin sadece bizim bölgeden değil bütün Bulgaristan'da yaşayan azınlığın acılarıyla ve kanları üzerine kurulan bir parti olduğu için köklü bir parti." (A24, E, 1972)*

> *"90 senesinde Ahmet Doğan'ın (partinin kurucu ismi) yapmış olduğu çok önemli bir mesele var. Bulgaristan Türkü ilk defa birlik yaptı, onun da başında o var yani bu yeter ona, birliği sağlaması. Şimdi hani ülkede siyasi parti kuracağız diyenler hemen anında kurup da böyle güçlü olabiliyor? Buna zaman ihtiyacı var ve azınlık olan bir ülkede de teşkilat kurup da düzenli çalışabilme imkânı çok sınırlı. Hani bunu anlamak lazım…" (A3, E, 1952)*

DPS, Bulgaristan'da önemli bir misyonu da üstlenmiş bulunmaktadır; azınlıkların hak ve özgürlüklerinin korunması. Ülke artık komünist döneme göre daha rahattır ve A4 iki dönemin kıyaslamasını ve DPS'nin Türkler arasında ilk sırada yer aldığını şu şekilde ifade etmektedir:

> *"O zamanda %99,99 komünist partisiydi (gülüyoruz) şimdi artık o yok şimdi istersen gitmezsin bile (seçimlerden bahsediyor). Tabi bu sistem daha iyi. Artık görüyorsun hangi partiye oy vereceksen kimi beğenirsen ona seçeceksin. Ama bizde şimdi Hak ve Özgürlük partisi var ya hani işte o artık komünist partisinden ayrılmıyor artık. Burada da %100 gidiyor. Türklerin bir partisi var. Dost partisi var ama gene hepsinin üstünde Hak ve Özgürlük var." (A4, E, 1950)*

A4 yukarıda söylediklerinin ardından, DPS'nin Türkleri temsil edip etmediği sorusu yöneltildiğinde oldukça önemli bir noktayı vurgulamıştır ve partinin sadece Türk azınlığın değil ülkede bulunan diğer Çingene ve Pomak azınlık grupları için de bir temsil aracı olduğunu hatırlatmıştır. Ülkede sayı bakımından en fazla olan azınlık grubu Türkler olsa da Çingene ve Pomak nüfus da azınlıklar olarak DPS aracılığı ile temsil edilmektedir. Ayrıca sadece

azınlıkların partisi olmayan ve tüm Bulgaristan vatandaşlarına açık olan DPS, etnik Bulgar vatandaşların da oylarını almakta ve kadrolarında etnik Bulgarlar da yer almaktadır. Bu noktada DPS Bulgaristan ulusunun bir partisidir.

> *"Şimdi burada yalnız Türkler değil Pomaklar da var, Çingeneler de var, Bulgarlar da var yani DPS artık bir Türk partisi olmaktan çıktı dışarı. Oraya herkes oy veriyor herkes DPS'yi savunabilir. Bizim Bulgar milletvekillerimiz var. Mesela şu an parlamentoda olan sayımızın üçte biri Bulgar'dır." (A4, E, 1950)*

DPS kurulduğu günden bu yana Bulgaristan siyasetinde yer almaktadır. Partinin elde ettiği başarılar ülkede yaşayan ve çalışmamızın ana unsurunu oluşturan Türkleri de memnun etmektedir. A3 de, DPS'nin Avrupa Parlamentosu'nda yer almasının önemli bir başarı olduğunu, Bulgaristan Türklerinin bu başarıyla gurur duyması gerektiğini düşünmektedir:

> *"Benim bakış açımda şimdi Avrupa Parlamentosu'nda bile DPS adına orada vekillik yapan biri var. Yani bunu nereye koysan utandırmaz. Gençlerin arasında da ciddi yetişmiş kişiler var yani eğitimini almış böyle iyi hizmet verebilecek kişiler DPS'yi tercih ediyorlar. Türklerden var, Bulgar da var yani bu partinin bir başarısıdır. Belki uzaktan bakınca istenilen başarı elde edilemiyor ama doksan yılında ülke genelini ele aldıktan sonra Türkler adına Hak ve Özgürlükler partisinin yaptığı hiç küçümsenecek bir şey değil." (A3, E, 1952)*

DPS her ne kadar tüm Bulgaristan vatandaşlarının katılımına açık bir parti olsa da Türk azınlık özelinde kendilerini temsil eden bir parti olmaya devam ediyor gibi görünmektedir. Görüşmeye katılan kişilerin çoğu partiye güven duymaktadır ve azınlık olarak yaşadıkları Bulgaristan'da siyasi alanda temsil edildiklerini bilmek onlar için bir güven kaynağı olmuştur. Tüm istekleri yerine gelmese de bir temsil organı olarak partilerinin bulunması onlar için önem taşımaktadır.

3.3.4. Bizim İçin Çabalıyorlar

Bulgaristan'da yaşayan Türkler demokrasi döneminde siyasi alanda temsil edilme haklarını elde etmişlerdir. Peki kendi partileri olarak gördükleri DPS hakkında ne düşünmektedirler, parti tarafından yapılanlar onları memnun etmekte midir, haklarının yeteri kadar temsil edildiğini düşünüyorlar mı? Sorulan bu soruya görüşmeye katılanlar tarafından farklı bakış açılarına sahip cevaplar verilmiştir. Çoğunluk, partinin haklarını temsil ettiğini, devlet içerisinde azınlık haklarını arayan bir parti olarak elinden geleni yaptığını ve en nihayetinde de yok edilmemek ve varlığını devam ettirebilmek için belli bir sınırda durması

gerektiğini düşünmektedir. Az sayıda da olsa partinin kendi haklarını yeteri kadar temsil etmediğini düşünen kişiler de mevcuttur.

Haklarının yeteri kadar temsil edilip edilmediği sorusu görüşmeye katılan kişilere yöneltildiğinde, DPS'nin haklarını temsil ettiklerini düşünen kişiler tarafından bu husus farklı örnekler verilerek açıklanmıştır. A24, Bulgaristan'ın yönetim kadrolarından birinde görev almaktadır ve Türk azınlığın genel durumu açısından önemli gelişmeleri ve durumları takip etme imkanına sahip olması bakımından açıklamaları bizim için önem arz etmektedir. Bu soruya verdiği öncelikli cevap eğitim alanında Türk çocuklarının yaşadıkları büyük bir sıkıntının çözümü noktasında olmuştur. Doksanlı yılların başından beri Türkçe ders kitapları yenilenmemiştir ve bu çalışmanın eğitim kısmında da değinildiği üzere bu durum Türk çocukları açısından önemli bir eksiklik olarak yıllarca varlığını korumuştur. DPS Türkçe ders kitaplarının yenilenmesi hususunda önemli bir görevi üstlenmiştir:

> *"Son yıllarda evet bunu hissedebiliyoruz, siyasi konuştuğumuz için öyle cevap vereceğim. Son bir yıl içerisinde partimizin ve milletvekillerimizin desteğiyle en önemlisi 90 yılından beri hiç basılmamış olan devletin hiçbir zaman buna özen göstermediği ve yardım etmediği bir problemi söktüler. Onaylanmış olan ana dilinin kitaplarını devlet bir kuruş ayırıp da, onlara para ayırıp da yardımcı olmadı. Bu sefer de parti olarak kendi bütçemizden para ayırarak o Bulgaristan'da tüm çocuklara birinci sınıftan sekizinci sınıfa kadar kitaplar basıldı ve bedava dağıtıldı." (A24, E, 1972)*

A24 partinin Türkler açısından gerçekleştirdiği diğer bir önemli durumu Türklerin yaşadığı köylere yatırım yapması olduğunu ifade etmiştir. Sokaklarında asfalt ve kaldırım dahi olmayan Türk köyleri DPS sayesinde bu olanaklara kavuşmuştur. Alan araştırması sırasında Kırcaali bölgesinde görülen, ziyaret edilen Türk köyleri A24'ün beyanını doğrulamıştır. Türk köylerinde yerlerde asfalt vardır fakat edinilen bilgilere göre bundan kısa bir süre öncesine kadar bu olanaklara sahip olmamışlardır ve hala eksik kalan yerler vardır. Bulgaristan'ın AB üyeliği de Türk bölgelerine yatırım yapabilme konusunda destekleyici olmuştur ve parti bu doğrultuda çaba sarf etmektedir.

> *"2001 yılında azınlıkları temsil eden parti düşüncesiyle iktidara girdik. İki tane bakanımız vardı sonra 2005 yılında tekrar üç bakanlıkla gene, tarım, en önemli bakanlıklar bizimdi. 7-8 tane her bir bakanlıkta bakan yardımcımız vardı öyle bir cesaret geldi burada yaşayan Türklere, Müslümanlara. 40 senedir sokaklarımıza asfalt görmeyen, kaldırım görmeyen köylerimize bizim orada görev yapan müdürlerimizle, bakanlarımızla baya bir de Avrupa fonlarından böyle iyi fırsatlar değerlendirildi. Şu an sanırım çok az köyümüzde asfaltsız sokak yerlerimiz var tabi yok değil ama gönül isterdi ki bundan 30 yıl öncesine bunlar yapılmış olsun da şimdi gözümüz başka yükseklerde olsaydı. Ne yazık ki şimdi iç Bulgaristan'da Bulgar köylerine, tabi ki ben hiçbir zaman ırkçılık veya etnik ayrım yapmıyorum. Ama keşke o köylerdeki gibi*

sokaklar da bizim de yapılmış olaydı da şimdi başka bir şeylere gayret gösterseydik. Ama yaptık yani. Yönetimde olan Türklerin yöneticiliğinden dolayı yapılmış olan bir şey varsa şu an onların sayesindedir. Şu an artık Avrupa Birliği'nde olduğu için iyi fırsatlar var ve yapıyoruz yani." (A24, E, 1972)

A11 partinin kendi haklarını savunmak için çabaladığını, tarımda yatırım ve işyeri açılması gibi hususlarda kendileri adına uğraş verdiklerini dile getirmiştir. Ayrıca önemli bir konuya daha değinmiştir; DPS'nin Bulgar parlamentosunda varlığının onları ülkede bulunan aşırı milliyetçilere karşı koruduğunu düşünmektedir. Bulgaristan'da kurulmuş olan ATAKA milliyetçi söyleme sahip bir partidir ve Türk karşıtlığıyla bilinmektedir. ATAKA'nın kurulması ile birlikte ülkedeki milliyetçi söylem artmıştır. Bundan kaynaklı olarak da ülkenin demokratik düzeninin işleme biçimi sorgulanan bir duruma gelmiştir (İbryam, 2007: 137).

"Şimdi Türk bölgelerinde olumlu gelişmeler oluyor gene. Türklerin haklarını savunmak için mesela tarımda eğer bir yatırım yapılacaksa orada bir şeyler yapılıyor. İşyeri açılacaksa oraya iş yeri açılmak için savaşıyorlar, işte yapılıyor bir şey. Ama demek Türkleri destekliyorlar. Başka türlü DPS olmasın parlamentoda hepten bu milletçiler var ya onlar hepten kibrit söktürecek Türklere o zaman. ATAKA (Türk karşıtı Bulgar siyasi partisi), daha milliyetçileri var orada. Onlar üç parti bir oldu Türklere karşı. Biri ATAKA, iki parti daha var işte." (A11, E, 1943)

A19 DPS'nin haklarını savunmak için çabaladığını fakat parlamentoda çoğunluğu oluşturmadıkları için bazı isteklerinin yerine gelmeyebiliyor olduğundan bahsetmiştir. A11'in söyleminde yer alan milliyetçi oluşumların da yönetimde olmasının bu durumu etkilediğini dile getirmiştir. Görüşmeye katılan kişilerin çoğunun düşüncesi partinin onlar adına bir uğraş verdiği yönündedir.

"Savunuyorlar, savunmaya çalışıyorlar ama çoğunluk olmayınca parlamentoda biliyorsunuz oylamaya geçince diğer partiler bizden daha çok olduğu için özellikle de milliyetçiler yukarıda, idarede olduğu için çoğu bizim isteklerimiz yerine gelmeyebiliyor." (A19, K, 1973)

"Hep anladın mı sesliyoruz ne oluyor ne gidiyor, gene adamlar uğraşıyor. Uğraşıyor bazı meseleleri çıkarmak için." (A12, E, 1942)

Partinin haklarını korudukları düşüncesine sahip olanlar çoğunlukta olsa da görüşmeye katılanlar arasında bu düşünceyi paylaşmayan kişiler de olmuştur. Onlara göre DPS haklarını koruma konusunda istenileni yapmamaktadır. A20, onun sadece bir parti olduğunu herkesin kendi hakkını kendinin koruduğu düşüncesine sahiptir. A18 ise partinin haklarını temsil etmediklerini ve nihayetinde DPS'nin bir Türk partisi de olsa üst kademede Bulgarlar ile birlik içerisinde olunduğunu, o kademede anlaşmaya varıldığını düşünmektedir.

"DPS de bir parti beya, hak için korumak diyor da gene herkes kendi hakkını korursa korunuyor bence o. Bu partiler koruyor sözde koruyor ama mesela sen kendi hakkını aramazsan seni gelip de aramayacak o." (A20, K, 1963)

"Edilmiyor. Edilse de mesela Türk partisi de olsa, ne de olsa, hepsi yukarıda bir arada, Bulgarlarla bir arada anlaşılıyor, mesela herkes payını alıyor, bölüştürülüyor yani sen ne kadar da istemesen, her şey yukarıdan bağlı, anlaşılıp gidiyor." (A18, E, 1989)

Görüşmeye katılanlar arasında partinin haklarını destekledikleri görüşünün yaygın olduğu görülmüştür. Bazı kişiler partinin onlar adına yaptıklarını örnek göstermişlerdir bazıları ise genel manada yapılanların kendi hakları adına verilen uğraşlar olduğunu düşünmektedir. Alanda edinilen bilgiler ve gözlemler Türklerin partiyle bir gönül bağı olduğu yönünde bir izlenim bırakmıştır. DPS Türklerin partisi olarak görülmektedir, azınlık durumunda oldukları Bulgaristan devletinde Türk oluşumlu bir partinin varlığı ve bu partinin parlamentoda yer alıyor oluşu onları içsel olarak rahatlatıyor gibi görünmektedir. Eğer DPS olmasaydı haklarının korunmayacağı, isteklerinin yerine getirilmeyeceği endişesi mevcuttur. Elbette her özgür düşünce imkanının olduğu ortamda olabileceği gibi bu konu hakkında da çoğunluğun görüşüne katılmayan kişiler olmuştur. Görüşmeye katılan kişilerden az da olsa partinin haklarını temsil etmedikleri düşüncesine sahiptirler. Bu görüşlerine dayanak olarak kişinin hakkını kendinin aradığını yoksa partinin bu hususta bir şey yapamayacağının yanı sıra Bulgaristan devletinde olan bir parti olduğundan nihayetinde üst yönetim ile birlikte oldukları gibi hususlar dile getirilmiştir.

3.3.5. Aralarında Yaşanan Bölünmeler

Demokrasi döneminin başlangıcı ile kurulan DPS, Türklerin partisi olarak bilinmiştir ve aldığı oylarla Bulgar parlamentosuna girmeye hak kazanmıştır. DPS haricinde kurulan başka Türk oluşumlu partiler de olmuştur. Özgür (1999: 227), demokrasi döneminin başlangıcında Bulgaristan'da yaşayan Müslüman azınlıkların oylarına talip olan DPS dışında dört siyasi partinin daha bulunduğunu ifade etmiştir. Zaman içerisinde farklı oluşumlar meydana gelmiştir fakat Türkler arasında yaşanan bölünme konusunda en etkili olan siyasi oluşum DOST Partisi (Sorumluluk, Özgürlük ve Hoşgörü için Demokratlar) olmuştur. Alanda yapılan görüşmeler de Bulgaristan siyasi arenasında Türkler arasında DPS ve DOST arasında bir bölünme yaşandığını göstermiştir. DOST partisinin kurucusu DPS'den ihraç edilen Lütfi Mestan olmuştur. Partiden ihraç edilen Mestan DOST partisini kurmuştur ve kurulan bu parti ile Bulgaristan'da yaşayan Türklerin görüşleri ve oyları da bölünme yaşamıştır.

2015'te yaşanan uçak krizinin ardından kurulan parti 26 Mart seçimleri için hazırlanmıştır. DPS ise bu dönemde farklı bir taktik geliştirmiştir. DPS bugüne kadar ülkedeki Müslüman gruplar içerisinde kemikleşmiş bir oy oluşumunu elde etmiştir ve seçimlerde çok fazla oy kaybetmeyeceğini düşünmektedir. DPS, DOST oluşumunun ortaya çıkmasının Bulgaristan siyasi arenasında kendilerinin durumunu daha fazla sağlamlaştıracağını düşünmüştür. Zira Bulgaristan'da yaşayan Türkler arasında DPS'nin kendi haklarını koruyup kolladığını düşünen, olmadıkları takdirde komünist dönemde olduğu gibi Bulgarların insafına kalacakları fikrine inanan büyük bir kitle mevcuttur. Yeni bir oluşum olan DOST, seçimlerde köklü bir parti olan DPS karşısında mücadele etmekte zorlanmıştır. Sonuç olarak seçimlerde DPS 316 bin oy elde ederken DOST 100 bin dolaylarında oy elde etmiş ve Bulgar parlamentosuna girmeye hak kazanamamıştır. DOST farklı azınlık grupları ve Bulgarlardan aday göstermiş olmasına rağmen Türkler dışında kalan gruplar tarafından neredeyse hiç tercih edilmemiştir. Türkler ise Bulgaristan'ın her seçim bölgesinde ilk tercihlerini DPS doğrultusunda kullanmışlardır (Ekinci, 2017: 5).

A24, seçimlerde DOST'un 100 bin civarında aldığı oyları olumsuz olarak değerlendirmektedir. Türkler arasında yaşanan bu bölünmeden dolayı Türklerin oyları DPS'den DOST'a giderek DPS'nin milletvekili sayısını düşürmüştür. Ayrıca DOST oluşumu da DPS'den ayrılarak kurulan bir parti olmuştur ve A24 bunun daha öncelerde de olduğunu fakat bu bölünmelerin devam etmemesini, birlik içinde kalmalarını temenni etmektedir:

> *"Çok yıllar içerisinde en az 5-6 defa bölünmeye maruz kaldı buna bizim ne hakkımız var ne şansımız var. Günahtır ama bazı siyasi güçler tabi Bulgaristan'da en az 6 defa dedim bu da son değil herhalde 7-8 defa da olur, inşallah olmaz da… Yani son 2017 yılında da herhalde görmüşsündür ne olduğunu, ne yazık ki yüz bin oy dereye gitti desem öyle olur, 11 tane milletvekili öyle eksik kaldık öksüz gibiyiz şu an ama yıkılmadık ayaktayız, yürümeye devam ediyoruz ve böyle de devam edecek ben eminim." (A24, E, 1972)*

DOST Partisi'nin önemli bir özelliği de Türkiye'nin desteğini almış olması olmuştur.[18] Alan araştırmasında DOST'un Türkiye'nin desteğini almış olması Türklerin oylarını kazanabilmesinde önemli bir etken olmuştur. Bilindiği gibi Bulgaristan'da yaşayan Türklerde 'anavatan Türkiye' olgusu büyük bir yer etmiştir ve bu doğrultuda da partinin Türkiye'nin desteğini kazanması birtakım Türklerin DOST'a oy vermesine neden olmuştur.

[18] Bozan, İ: "'Bölünmüş Türkler' Seçim Sınavında". http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/bolunmus-turkler-secim-sinavinda-0 (erişim tarihi: 08.03.2021)

"Bizim burada yüzde elli bir DOST aldı çünkü Türkiye destek çıkıncası... Bizim de aynısı, Türkiye'nin istediği partiyi biz isteriz…" (A8, E, 1950)

"Eğer Türkiye biz filan kişinin arkasındayız demeseydi bu yüz bin oy değil on bin bile olmazdı, mümkün değil. Ve bu Türkiye'yi de kirledi bak bu kadar destekledi̇niz de sizin istediğiniz olmadı. Biz arada uçurumu çoğalttık. Şimdi bizim insanlar da küserek oy veriyor şimdi böyle bunlar kendi paylaşamıyor diyor, basitçe düşünüyor adam. O partiden çıktı buraya geldi ben ne ona ne buna vereceğim ya hiç vermiyor yahut da öte tarafa gidiyor. Öte tarafa gittiğinde maddiyat alma amaçlı gidenler de var yani bu her yerde olduğu gibi böyle. Ama işte şu anda burada herhangi bir parti değiştirme birlik yararına değil..." (A3, E, 1952)

"DOST Parti'yi Ak Parti destekledi, Erdoğan destekledi, şey yapmadı yani tutmadı, olmadı yani." (A18, E, 1989)

Türkler böylelikle aralarında bir bölünme yaşamışlardır. DOST Partisi Bulgaristan'da bulunan Türkler arasında esas bölünmeyi yaratmış olsa da DPS'nin durumundan ve Türkler arasında yaşanan bu bölünmeler gibi çeşitli nedenlerden dolayı, Türkler içerisinden Bulgar partilerine oy verenler de olmuştur. Bulgaristan'ın belirli bölgelerinde GERB ve BSP gibi partilere oy veren birtakım Türkler ile bazılarının siyasi tercihlerinin merkez partilerine kaymış olduğu da görülmüştür (Ekinci, 2017: 6).

"Türklere kızıp da bu GERB'e oy verip aynı partide çalışıyor aynı parti onlara ekmek veriyor bizden var. GERB Bulgar partisi ama bizim Türklerden ona bayağı giden oldu. Şimdi mesela senin maaşın beş yüz leva ama ben sana beş bin leva veriyorum şu anda sen ondan sonra hop gidiyorsun ona. Ondan sonra etrafında kardeşlerin işte teyzelerin işte aileyi bütün topluyorsun oraya gidiyorsun onlara oy veriyorsun. Öyle böldüler bizi, öyle bölündük. Ama şimdi biraz gittikçe onlar da azalıyor biz çoğalıyoruz, DOST zaten bitti işte…" (A13, E, 1968).

Bulgaristan'da yaşayan Türkler açıklanmaya çalışıldığı üzere siyasi alanda çeşitli bölünmelere uğramışlardır. Demokrasi döneminin başlangıcından bu yana varlığını sürdüren ve Türklerin partisi olarak bilinen DPS yıllar içinde farklı karşı oluşumlarla karşılaşsa da gücünü sürdürmüştür. Son yıllarda oluşan ve Türkiye'nin desteğini kazanmış olan DOST ise ülkede bulunan Türkler arasında bölünmelere neden olmuştur. DOST'u Türkiye'nin destekliyor oluşu Türk oyların kazanılmasında büyük bir etken olmuştur, DPS'nin haklarını yeterince temsil etmediğini düşünen bazı Türkler de DOST'a yönelmiştir. Görüşmeye katılan kişilerin yorumlarına göre DOST etkisini giderek yitirmektedir ve umdukları başarıyı gösterememiştir. Bulgaristan'da yaşayan Türklerin oyları sadece Türk oluşumlu partiler arasında bölünmemiş aynı zamanda Bulgar partilerine de oylarının dağıldığı görülmüştür. Görüşmeye katılanların

verdikleri bilgiye göre Kırcaali sahasında Türklerin dağılan oylarının Bulgar partisi olarak GERB'e gittiğini göstermiştir. Her ne olursa olsun Bulgaristan Türkleri kendi aralarında siyasi anlamda bir bölünme yaşamıştır ve aralarında yaşanan ayrışmalar istenmemektedir. Bir arada olmaları ve ortak paydada buluşup tek bir noktada temsil edilmeleri görüşmeye katılan çoğu kişi için istenen durum olmuştur.

3.3.2.4. Bölünmemeli, Bir Arada Kalmalıyız

Bulgaristan seçim sisteminin yüzde dörtlük baraj sistemi dolayısıyla parlamentoya girmeye hak kazanamayan DOST, görüşmeye katılan kişilerin çoğunun nezdinde etkinliğini yitirmiştir, olmaması gereken bir hata olarak değerlendirilmektedir.

Görüşmeye katılan kişilerin çoğunluğu, aralarındaki bu bölünmeden memnun değildir, azınlık oldukları bir devlet içerisinde bir bütün olarak temsil edilmelerinin siyasi arenada temsil haklarının devamı için elzem görmektedirler. A7, onları temsil ettiklerini düşündüğü DPS'ye yöneltilen eleştiriler ve bölünmeler için öncelikle Bulgaristan siyasetine bakılması gerektiğini çünkü DPS'nin Bulgaristan'ın bir siyasi partisi olduğunu, varlığını koruyabilmesi için ülkedeki şartlara ayak uydurmak zorunda olduğunu ifade etmiştir:

> *"Ben hiç kimseyi mükemmel demiyorum ama burası Bulgaristan. Bir HOH'a bakarken Bulgaristan'ın siyasetine bakacaksın. Yani Türkleri ve Müslümanları temsil eden bir parti varsa diğer Bulgar partilerine ayak uydurmak zorunda. Bak böyle diyeyim sana (eliyle gösteriyor) bu alan büyük deniz, sen burada yer almışsın. Karşı taraf sen orada yüzmeyi öğrenmezsen karşı taraf seni yok eder. Ama bu su kirli mi, kirli suda yüzme öğreneceksin… Ben diyorum bakın idealist olmayın, hatta Türkiye'de akrabalara da diyorum. Dışarıdan hep davulun sesi çok güzel geliyor, gelin bir içeriden diyorum ben. Burası Bulgaristan, sizin istediğiniz siyaseti HOH yapamıyor, yapamaz. Geçirebildiği yere kadar uğraşıyor geçmezse susuyor çünkü seni yok ederler. Bir yöneten bir parti ve diğer partiler, diyelim ki bu kocaman pizza diyelim, bunlar kavrıyor pizzayı. Sen hakkını böyle yapamazsan seni o olanda yok ederler, bir başkası doldurur yerini. Ben diyorum idealist olmayın, HOH öyle böyle demeyin. Diğerleri bunu yapıyor, HOH alırsa en azından Türklere değiyor ucu. Ama bunu Bulgar yaparsa benim bölgeme dahi gelmez. Bunu anlamak çok zor, dışardan davulun sesi dediğim gibi iyi duyuluyor." (A7, K, 1960)*

DOST oluşumunun seçimlerde yüzde dört barajını aşamamış olması ile Türklerin oyları GERB ve milliyetçi partiler arasında dağılmıştır. A7 konuşmasının devamında bundan memnuniyetsizliğini dile getirmiştir. Zira dolaylı olarak Türklerin oyları ile milliyetçiler iktidara gelmiştir ve Türk halkının çoğu milliyetçi partilerin söylemlerinden rahatsızlık duymaktadır.

"Ama sen o yüzde dördü toplayamıyorsun (DOST oluşumunu örnekliyor) parlamento dışı kalıyorsun. O yüzde dört ilk başta gelen partiler arasında bölünüyor. Bu sefer de Türklerin oyları GERB'e gitti, ikinci parti milliyetçilere gitti. Ha şimdi idarede onlar, şimdi gelin gene bana söyleyin HOH öyle böyle diye. Siz kimi getirdiniz idareye be? Etkiledi bizi, şu an biz beş Avrupa milletvekilinden üçe düştük. Bu yeni oluşuma borçluyuz bunu. Milletvekili sayısı düştü biz her zaman şimdiye kadar ikinci parti bile olabilirdik. Şimdi koalisyonda olacaktık… Zaten bak HOH genel bir parti artık Bulgaristan çapında, Bulgaristan'da siyasette oturmuş ve tanınmış bir parti. Bilinçaltında kabullenilmiş bu." (A7, K, 1960)

A3, durumu basit bir biçimde açıklamıştır. Ülkedeki demokrasinin istenilen seviyede olmamasının Türklerin siyasi tercihlerini etkilediğini düşünmektedir. A24 de benzer görüşlere sahiptir, HÖH'ün onların çoğu değerlerine sahip çıktığını ve yabancı bir devlette Türk olmanın Türkiye'de Türk olmaya göre çok daha zor olduğunu ve bu yüzden siyasi anlamda da kurmuş oldukları birliği devam ettirmeleri gerektiğini düşünmektedir.

"Bak şimdi benim görüş açımda keşke demokrasi istediğimiz seviyede olsa da bizim içimizde de sağ yönlü, sol yönlü, liberal yönlü kişiler öyle partiyi seçse. Yani ben Türküm, Türk partisinde olacağım değil; ben Türküm ama sağ görüşlüyüm, sol görüşlüyüm öyle bir parti seçme, öyle bir imkân yok elimizde. Yani biz hala mecburiyetten Türkler bir arada olmak zorundayız. Ama şu an hala daha eski komünist sistemin ruhu gitmiş değil. Hala onun şeyi altında gidiyorlar, onun için biz mecburuz yani bu şekilde olmaya." (A3, E,1952)

"Çünkü eğer Türkan Çeşmesi'nin (isim değiştirme olayları sırasında annesinin sırtında şehit edilen 17 aylık Türkan bebeğin anısına yapılan anma yeri) önünde o yazının altında HÖH yazıyorsa bu çok şeyi ifade eder. O yüzden hiç kimse kendini böyle ne fazla ondan bundan daha çok Türküm deyipte ön plana çıkıp da başka bir siyasi parti kurmaya hakkı yok, ecnebi bir devlette olduğunu unutma. Türkiye'de Türk olmak kolay. Türkiye'de hangi partiyi tutarsan tutabilirsin, siyaset bu demektir ama Bulgaristan'da azınlıksan tabi ki birlik ve beraberlik düşüncesiyle tek bir partinin etrafında kenetlenip orada durman lazım, ben öyle düşünüyorum ve eminim ki öyle olması lazım." (A24, E, 1972)

A19 da siyasi arenada böyle bölünmelere yol vermemeleri gerektiğini şayet daha iyi duruma gelmek istiyorlarsa bunu sadece birlik olarak başarabilecekleri düşüncesine sahiptir. Bölünmeler onları bulundukları noktadan daha ileriye götürecek bir durum olmayacaktır, ilerlemeleri birlik olmaları sayesinde sağlanacaktır.

"Bizim sadece birlik olmamız gerekiyor. Ve böyle bölünmelere yol vermememiz gerekiyor yani. Bölünmeler çoktan başladı ve o bölünmelerin de nedenini ben tam olarak bilemem ne diye ama biz burada bir yerlere gelmek istiyorsak sadece beraber olabilirsek olabilir bu iş, bölünmekle değil. Bölünmekle olmaz." (A19, K, 1973)

Yapılan görüşmeler sonucunda kişilerin çoğunluğunun yorumu siyasi olarak bir bölünmeyi tercih etmedikleri yönünde olmuştur. Bulgaristan demokrasisinin hala tam olarak gelişmemiş olması onların farklı siyasi tercihlerde bulunma konusunda kısıtlayıcı bir unsur olmaktadır. Türkler kendi aralarında yaşanan bölünmenin yanında farklı Bulgar partilerini de tercih ederek ayrı bir bölünme daha oluşturmuşlardır. Fakat Ekinci (2017: 6) Bulgaristan'ın siyasi ortamının merkez partiler içerisinde ülkede bulunan Müslüman azınlıkların yeterli oranda temsil edilebilmesi açısından henüz uygun olmadığını, bu durumda Türk azınlığın siyasi arenada temsili ve çeşitli alanlarda gelişimlerinin sağlanmasında kendi siyasi önceliklerinin öneminin devam edeceğini ifade etmiştir. Kendi aralarında da bölünmeler yaşayan Türkler, görüşmeye katılan kişilerin çoğu nezdinde bu durumu desteklememektedir. Öncelik olarak Bulgaristan devletinde azınlık konumunda yaşamaktadırlar ve azınlık olarak DPS tarafından Bulgar siyasi hayatında temsil imkanına sahip olmaları onların nezdinde önemlidir. Milliyetçi partilerin söylemleri onları rahatsız etmektedir ve DPS'nin varlığının kendilerine karşı yapılan ırkçı, milliyetçi tutum ve saldırılara karşı önemli bir kalkan görevi gördüğünü düşünmektedirler. Hala pek çok eksikleri olmasına rağmen siyasi alanda isteklerini dile getiren DPS olmasa durumun daha elzem olacağını, şimdi bile parlamentoda çoğunluğu oluşturamadıklarından dolayı bazı isteklerinin kabul edilmediğini dile getirmektedirler. Böyle bir ortamın içerisinde kendi aralarında yaşanan bölünme onlar açısından istenen bir durum olmamıştır. Azınlık olarak bulundukları ülkede birbirlerine kenetlenmeleri gerektiğini düşünmektedirler zira onların deyimiyle 'Türkiye'de Türk olmak kolaydır, ecnebi devlette Türk olmanın zorlukları vardır' ve bu nedenle varlıklarını devam ettirebilmeleri, haklarını savunmaları ve korumaları açısından bu ortam içerisinde birlik olmaları gerektiğini düşünmektedirler. Buna bir açıdan mecburiyet olarak da bakmaktadırlar, içerisinde bulundukları ortam onları kendi düşüncelerinde buna mecbur kılmaktadır yoksa bölünmeleri durumunda elde ettikleri bu temsil hakkından da mahrum kalacaklarını düşünmektedirler. Mevcut sorunlarını bölünerek çözemeyeceklerinin, birlik olmaları beraberce siyasi bir temsil altında daha güçlü olacaklarının farkındadırlar.

3.4. Bulgaristan Türkleri ve Ekonomi

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ardından Bulgaristan yönetiminde kalan Türklerin hayatlarının pek çok noktası etkilendiği gibi ekonomik durumları da etkilenmiştir. 1879-1945 yılları aralığında Bulgaristan Türklerinin yaklaşık yüzde doksanlık kesimi küçük çiftçi olarak kalmıştır. Savaşın ardından sosyo-ekonomik yapılarında iş adamı, tüccar, sanayici vb. olanların oranları oldukça azdır. Türklerin çok büyük bir çoğunluğu kırsal alanlarda yaşamakta ve çalışan

kesimin de yüzde 90'ı tarımla uğraşmaktadır (Memişoğlu, 1993: 783-787). Türklerin büyük çoğunluğu tarımla ilgilenmektedir ve sosyalist dönemde de çoğunluğu geçimini tarımdan sağlamıştır.

Alan araştırmasında görüşmeye katılan kişilere sosyalist dönemde ekonomik durumlarının nasıl olduğu sorulduğunda, durumu daha iyi açıklayabilmek adına öncesindeki ekonomik durumları örnek verilmiştir. Sosyalist dönem öncesinde Türkler arasında büyük bir fakirlik olduğu, bu durumun sosyalist sistem ile bir dengeye geldiği, iyileşme olduğu ifade edilmiştir.

> *"O zaman fakirlikler çoktu. Ne kadar fakirlik vardı bak. Bayramdan bayrama babam gelirdi pazara, bayramda sevinsin diye bize ayakkabı alırdı lastik. Onları alırdı bir gün iki gün giyerdik, tarlaya giderken ayaklarımız diken dolu olurdu ama pabuçlarımız eskimesin diye, dikenler delmesin diye evde giyerdik, babamların kıymetini bilirdik biz. Fakirlikleri anlatıyorum sana bunlar vardı." (A14, E, 1945)*

> *"Ondan öncesinde yoksulluk vardı. Bereket tekese anladın mı bunları düzeltti." (A15, E, 1940)*

Türkler arasındaki yoksulluk sosyalist dönemin başlarında da devam etmiştir. Kooperatifleştirme uygulamaları bölgelerine gelene kadar, ekonomik durumlarının kötü olduğunu, yoksulluk olduğunu ifade etmişlerdir.

> *"Yoksulluk ben daha çocukken vardı, yemeye un yoktu. Sonra sonra tekese olduktan sonra başladılar vermeye kişi başına on iki okka un, can başına. Öyle verirlerdi unu, ondan sonra gider alırsın, sen azıcık da kendi ektiğinden, mısırından şey yaparsın sene geçirilirdi, öyle geçinilirdi." (A10, E, 1949)*

> *"Yoksulluk ama yoksulluk vardı. Nasıl yoksulluk vardı; ben buraya liseye gittikten sonra babam bana ziyarete geldi buraya. Babamdan utandım, kendim nasıl giyiniğim talebeyim ya, beyaz gömlekler şeyler. Babamın giydiği aba poturda bir karış yer yok böyle yama yama gülüm ha böyle (elleriyle gösteriyor pantolonunda), fakirlik vardı." (A14, E, 1945)*

3.4.1. Kamulaştırma Uygulaması

1946 yılı ile birlikte komünistlerin iktidarlarını sağlamlaştırmalarının ardından devletleştirme politikasının uygulama boyutlarından biri olan tarım arazilerinin kooperatiflere devredilmesi gerçekleşmiştir. Türk halkının büyük bir çoğunluğunun tarımla uğraşıyor olması nedeniyle bu politika onların hayatlarında önemli bir etkiye sahip olmuştur (McMeekin, 2013:

102). Topraklarının devlet mülkiyetine geçiyor olmasını halkın büyük çoğunluğu kabul etmemiş, karşı çıkanlar farklı durumlar ve yaptırımlarla karşı karşıya kalmıştır.[19]

Bulgaristan'ın, tarımda örgütlenmesinin ilk aşamasında kolektif tarım işletmeleri olan Emek Tarım Kooperatif İşletmeleri (TKZS)[20] oluşturulmuştur. TKZS'lerin kurulması pek kolay olmamıştır ve ifade edildiği üzere pek de gönüllülük ilkesi temelinde oluşturulmamışlardır. TKZS'lerin kurulması amacıyla ekonomik ve ekonomi dışı bazı önlemler kullanılmıştır (Kuyucuklu, 1987: 242). Görüşmeye katılan kişiler de topraklarını kendi rızalarıyla vermediklerini, devlet uygulaması olduğu için eninde sonunda TKZS'lere girdiklerini ifade etmişlerdir.

> *"Yürekle olur mu kendi toprağını vermek? Kimse işte zengin olanlar şey olanlar karşı geldiler, malı mülkü olanlar." (A6, K, 1946).*

> *"Kırk yedilerde, sekizlerde (1947-1948) baştan böyle Bulgarlar girdi hani fukara takımı. Kimisi bir inek verdi, kimisi bir çift öküz verdi öyle başladı. Zorladılar kızım, benim babam girdi Tekese'ye daha o zaman. On altı yaşlarındaymışım ben ama biliyorum demek. Bizim daha çoğu pancar kızım. Tekese'den önce de ekilirdi sonra da, o zaman da şeker fabrikaları vardı pancar ama mecbur ediyor ekmeye. Sonra buğday, mısır çıkarıyorsun, toplandığı yere götürürsün, ucuz pahalı alıyor. Ama sen çıkardığından daha fazlasını istiyorsun sade sade kooperatife gir diye zorluyorlar anlıyor musun? Bulgar gelmiş bize bıragadir (görevliler) derdik o zaman, o Bulgar babama diyor; bu devletin kanunu diyor. Bugün girmezsen yarın gireceksin diyor. Bak filancaların yemeye ekmeği yoktu diyor, şimdi dünyanın buğdayını alıyorlar, çobanlık yapıyorlar diyor evin içine yazmışlar buğdayı, hasırı çekmişler, buğday üstünde yatıyorlar diyor. Gir diyor, gir. Sonra girdi herkes girmedik kalmadı…" (A25, E, 1939)*

> *"Tekesecilik zamanında da kovaladılar insanları, tuttular imzalattırdılar, yerleri aldılar… Hepten karşı gelenlere yaparlar tabi, pataklarlar." (A11, E, 1943)*

> *"Ben daha on altı yaşında küçük çocuktum ama gözümün önünde. Geldiler köye aramaya yaşlıları. Erkekleri topladılar okula, hepsine adıyla sapıyla imza attırıyorlar bütün toprak demek devletin olacak diye. İnsanlar rızayla vermediler, zorla hep. Bazılarını sürüklediler, öteberi çektiler. Hayvan, keçi, öküz hep verdik bee. İki öküz varsa birini alırdı, beş koyun varsa ikisini alırdı." (A4, E, 1950)*

> *"57'de geldi buraya kasabaya, 58'de bizim köylere geldi. Biraz zorlandık biz, zorlandık ama geçmedi. Aldılar, neyimiz varsa aldılar." (A15, E, 1940)*

[19] Alanda yapılan görüşmelerde bu bölümle ilgili alınan cevaplar kamulaştırmanın büyük ve önemli ayaklarından birini oluşturan TKZS üzerine yanıtlanmıştır. Tarım alanında yapılan diğer uygulamalar olan DZS ve APK'lar TKZS'lerin çok gerilerinde kalmıştır ve TKZS uygulaması en baskın kooperatifleştirme uygulaması olmuştur. Bu nedenle bu kısımda TKZS'ler ve bunların Türkler üzerindeki etkileri ele alınacaktır.

[20] Emek Tarım Kooperatif İşletmeleri (Trudovi Kooperativni Zemedelski Stopantsva-TKZS). TKZS'lerin alan araştırması görüşmelerinde halk dilinde "Tekese" olarak ifade edildiği görülmüştür. Görüşmeye katılan kişilerin ifadelerinin orijinalliğinin korunması adına TKZS'ler onların ifade ettiği biçimde "Tekese" olarak kullanılacaktır.

Kamulaştırmanın Uygulanması: Kamulaştırma uygulaması doğrultusunda toprakların kamulaştırılması işlemi brigadir adı verilen görevliler tarafından gerçekleştirilmiştir. Görüşmeye katılan kişiler toprak miktarlarının belirli ölçütlere göre brigadirler tarafından belirlendiğini ifade etmişlerdir. Bu işlemde ailelerde bulunan kişi sayısı da etkili olmuştur, hane sayısına göre kişilere verilen topraklar az ya da çok olmuştur.

> *"Ama çok sıkıntı çekmiş insanlar çünkü senin elinden baba toprağı alınıyor yani komünizm, herkese eşit olacak. Senin babanın, dedenin mülkü yok, alıyor. Bu arada hayvanları da alıyor, büyükbaş, küçükbaş hayvanları da almış. Hepsini alıyor, kamulaştırıyor ve paylaştırıyor. Mesela benim babamdan hiçbir miras yok, bir dönüm toprağım yok ama bana o kurum veriyor. Hatta hatırlıyorum ben tütün ekimi başladıktan sonra nehir kenarında bir bölge var burada bizim, kavga kırış geliyordu, brıgadir yani bizim sorumlu dediğimiz kişi ölçüp metreyle sana iki metre. Sen beş çocuklu ailesin sana üç metre. Ona göre bir bölme oluyordu. Herkes de buna tabii kalıyordu yani uyuyorsun." (A7, K, 1960)*

> *"Tekese olduğunda hepsini karıştırdılar, senin benim yok, geliyor brigadir koyuyor sana beş dekar mı sekiz dekar mı, ne kadarsa." (A16, E, 1938).*

> *"O zaman da gene işliyordun da kimin tarlası azsa, sende çoksa, senin tarlandan verirlerdi başkasına. Öyle denklediler onları işte. Şimdi mesela senin hanende insan kalabalık, üç kişi beş kişi var ona ne kadar dekar konacaksa koyuyorlar. Haritalarda belli gene kimin toprağı ne kadar, filanın gene toprakları çok, kişi az, işçisi yok, onun tarlalarından ötekine verirlerdi." (A10, E, 1949)*

A10, bu dönemde hayvanlarının da ellerinden alındığını, TKZS'nin ahırlarında tutulduklarını ifade etmiştir. Bu dönemde tarlalarını sürmek için dönüşümlü olarak TKZS ahırlarından hayvanları ödünç almışlardır, sabah aldıkları hayvanları, akşam ahırlara geri bırakmışlardır.

> *"Tekese olduktan sonra insanların yanında hayvan kalmadı ki, hayvanları aldılar, o zaman Tekese'nin damı vardı, o damdan üç kişi mi, beş kişi mi bir çift hayvan. Bir gün sen, bir gün ben öyle sürdük bir arada." (A10, E, 1949)*

A16 da hayvanlarının toplandığını fakat ailelere beş koyun ile bir inek hakkı bıraktıklarını ifade etmiştir. Bu dönemde elde edilen sütlerle kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri adına ellerinde bırakılan inek ve koyunlar olmuştur.

> *"Sonra ne zaman Tekese bastırdı, elli dokuza geldik, geldi evde bir inek bıraktı, öküz, dana ne varsa topladı, bir haneye beş koyunla bir inek bıraktı sütlük için. Geri kalanları Tekese topladı hepsini." (A16, E, 1938)*

Sistemin İşleyişi: Çoğunluğu tarımla uğraşan Türklerin, Kırcaali bölgesindeki üretimleri tütün üzerine yoğunlaşmıştır. Sosyalist dönemde tütüncülükle uğraşan görüşmeye katılan kişilerin ifade ettiklerine göre, kazançlarının belli bir kısmı devlet bünyesinde kalmıştır. Kazançlarının yarıya yakınını devlet almasına rağmen bu fonlarla onların sigortaları ödenmiş, gıda ihtiyaçları vb. alanlarda önemli kolaylıklar ve destekler sağlanmıştır.

> *"Tarımdan ne çıkarabilirsek artık; tütün, daha çok tütün ile. Tütün de devletin tekelinde. Devlet ne verirse onu alıyorduk. Verilen para değişiyordu, güven olmuyordu. Belirli bir norm vardı o zaman; üç dekar, nüfus başına, işçi başına. Üç dekar mecburiydi, fazlası da olurdu, insanı olanın çalışanı olurdu bee, yapan olurdu. Senin orda sigortan gidiyor, onun için üç dekar isterlerdi. Ama tütünün de yüzde kırkı devlete kalırdı. Bin levada demek dört yüz levası giderdi. İşte bu sigortayı ödüyorlar, bilmem ne ödüyorlar ama devletin kasasına gidiyordu." (A4, E, 1950)*

> *"Veriyoruz tütünü, seneye mart ayında veriyor parayı. Birinci kategoride yüzde otuz tutuyor, ikinci kategoride yirmi, üçüncü kategoride on beş- on sekiz öyle gitti bir sene, iki sene(tütün fiyatlarından bahsediyor). Ondan sona tütün gene bir lef yirmi santim (Bulgaristan para birimi; leva: lira, santim: kuruş), bir lef otuz santim. İki levaya çıkarmadı, sonra çıkardı tütünü öyle veririz senenin sonunda işte ilkyazda paraları ödüyorlar. Avans veriyor yazın şimdi, onu monopol veriyor alıyorsun okka ile nüfus başına. Sonra avans veriyor ne verirse, tütün kalktığında bir hesap ediyorlar bakalım ne kadar çıkardın." (A16, E, 1938)*

A17, sistemin işleyişinin denge unsurunun sağlanması konusunda başarılı olduğunu ifade etmiştir. Devlet kazançlarının tamamını vermese de sigortaları ödenmekte, gıda maddelerinde fiyatları en makul seviyeye çekmektedir. Bu düzen ile birlikte kişiler arasındaki farklılıklar da asgari düzeye indirilmiştir ve insanların eşit şartlarda yaşamasına olanak sağlanmıştır.

> *"Nasıl olacak devlet zaten seni ileri salmazdı, böyle şimdi on bin lef çıkarırsan sana hepsini vermez, on binin beşini verir sana. Yarısı devlete fon kalıyor. Sigortalarımızı ödüyor ondan sonra bir de gene şimdi ekmek, her şeyi ucuz yaptı o zaman. Bedava yedirirdi zaten her şeyi. Bir ekmek otuz santti o zamanda çünkü senin çıkardığın paranın yarısını alıyor sana her şeyi bedava yediriyor. Niye? Yandaki on bin lef çıkarmış, öteki iki bin lef çıkarmış fakir demiyor, ben malı kaldırayım demiyor, malı ucuz yapıyor senin büyük parandan kesiyor. İşte bak o zaman dengeliyor, öyle zenginleri ileri salmazdı." (A17, K, 1962*

Emek Faktörü: Bu dönemde Türklerin çoğu tarım sektöründe çalışmıştır. Yukarıda ifade edilmeye çalışıldığı üzere, tütünden alacakları gelir ürettikleri ürün miktarına göre değişmiştir. Sosyalist sistemin sonlarına doğru kendi bölgelerinde açılan fabrikalarda çalışan Türkler de olmuştur. Bu dönemde sanayi vb. değişik kollarda çalışanlar olmuştur. İşlerinin niteliğine göre

emek faktörü de değişkenlik göstermiştir; kol gücüne, beyin gücüne dayanan vb. biçimlerde çeşitlenmektedir. Üretim, fiyatlama ve bölüşüm uygulamalarında emek kullanılmasına rağmen kullanılan emek standart olmamıştır zira emek standart olmamıştır. Bu gibi nedenlerden dolayı emeğe ödenen ücretler de farklı olmuştur (Kuyucuklu, 1987: 201). O dönemde yaşadığı bölgenin yakınlarına elektrik işleriyle ilgilenen bir fabrika kurulduğunu ifade eden A8, fabrikada kadın erkek birlikte çalışıldığını, emeğin karşılığı olarak alınan ücretlerin pozisyona ve çıkarılan işe göre değiştiğini dile getirmiştir.

> *"(Türkçe adını söyleyemiyor, aklına gelmedi) lamba yapılırdı, elektrik işleri yapılan bir fabrika. Yüz, yüz yirmi kadın işliyordu, erkek yüz elli kişi oldu. Paran da çalıştığın, çıkardığına göre, şeyine göre, pozisyonuna göre. Herkesin mesleğine göreydi mesela yüz tane fiş çıkarırsan paran, alacağın bu kadar, yüz elli çıkarırsan bu kadar, elli çıkarırsan daha az." (A8, E, 1950)*

A19 ve A6 da, bu oluşumların gençlere iş imkânı yarattığını ve eğitimli olan kişilerin daha iyi görevlere geldiğini ve daha iyi maaşlar aldıklarını ifade etmiştir. Alanda elde edilen bilgiler, bu dönemde çoğunlukla herkesin tütüncülükle uğraştığı, maddi gelirini artırmak isteyenlerin ayrıca bu fabrikalarda çalıştığı yönünde olmuştur.

> *"Hakkına göre ama ne kadar da olsa iyi pozisyonları iyi okulları bitiren alıyor gene. Eğitim seviyesine bakılıyordu insanların." (A19, K, 1973)*

> *"Stehler (kurulan fabrikalar) mtehler yapılmıştı, iyice düzülmüştü, gençlere çok iş açılmıştı. Herkes ne canı isterse onu işliyordu, fabrikalara gidiyorlardı gençler, azıcık yaşı şey olanlar. Herkesin maaşı aşağı yukarı denkti. Türk, Bulgar ayırmak yoktu, şimdi kızım, askeri ücret alanlar ne kadar alıyor, okuyanlar gene daha fazla alıyor. Orada da öyleydi bak şimdi kim okumuş, öğretmen imiş, onlar daha fazla maaş alırlardı. Bizim gibi askeri ücretliler yüz elli leva para alırdık biz, yüz elli leva. Ama çok şükür o para bize yeterdi. Yeter de artardı bize ama şimdi hayat daha ağır kızım." (A6, K, 1946)*

3.4.2. Kooperatifleştirme Ekonomik Durumlarını İyileştirdi

Kooperatifleştirme uygulamasının ardından Türklerin ekonomik hayatları da görece bir iyileşme içerisine girmiştir. Tütüncülükle uğraşan kişiler bu konuda büyük kolaylıklar yaşamışlardır. O dönemde gübreleme, sulama gibi tarımsal faaliyetler için gerekli uygulamalar devlet tarafından sağlanmıştır. Zamanla makinalaşmanın da artmasıyla hayvan gücünün yerini makinalar almaya ve tarımsal faaliyetlerini daha kolay icra etmeye başlamışlardır. Tütün fabrikaları da devlet tekelinde olmasından dolayı elde ettikleri ürünlerini satma konusunda da bir sorunla karşılaşmamışlardır.

"O zamanlarda kooperatif olduğu için, şimdiki kooperatifler gibi değil devlet kooperatifi önceden millet çok 55-60'lı yıllarda yapıldığı için, bilmediği için ne demektir bu diye biraz zor girmişler ama sonra tabi ki rahatını da anlamışlar. Şöyle mesela bir ton tütün çıkarmışsan bunun parası şu anki parayla mesela aşağı yukarı bir on bin leva tutmuş olsa, bunun yarısı o zaman kooperatife kalıyordu ve sadece yüzde ellisini paranın alabiliyordun. Ki tabi sen ne gübrelemeye, ne sulamak için, ne de taşımak için, ne de satmak için hiç bir sorun olmazdı." (A24, E, 1972)

"İşliyordu işliyordu işte keşke o sistemi tamamen inkâr etmeselerdi. Çünkü o sistemde tütün ekiyorsun sen ama gelip senin ak kağıdını vesaire sana getiriyor. Tütün işliyorsun sen ama gelip traktör senin tarlanı sürüyor. Tütün işliyorsun tarlada suyun yok, sulamaya sisterna gelip getiriyor senin suyunu. Pastal (tütünün satılmadan önceki son işlemi, bu uygulama da güncel dönemde değişime uğramış daha kolay bir biçimde halledilmeye başlamıştır, önceki dönemlerde uzun vakit alan ve meşakkatli bir işlemdir) vakti geliyor çuhunu getiriyor. Sigortanı ödüyor. Sağlık sigortanı ödüyor. Her çeşit sigortanı ödüyor yani devlet seni garantiye alıyor. Paranın sana yüzde kırk beşini, yüzde ellisini verebilir, bugüne bugün bu insanlar bu sisteme razı. Düşün şimdi tamam yüzde ellisini devlet alsın, yüzde ellisini bana versin ama almış olduğum paranın da değeri vardı. Almış olduğum para bir dahaki seneye kadar yetiyordu çünkü sen ek olarak traktora vermiyorsun, gübreye vermiyorsun işte ne bileyim bir sürü şey vermiyosun. Senin eline almış olduğun para senin ailenin harçlığı. Yetiyordu." (A7, K, 1960)

"Ondan sonra Tekese geldiğinde ne oldu, toprakları başladı traktörler, makinalar sürmeye. İçinden çıkanı kamyonlar taşımaya başladı, hayat biraz daha kolaylaştı, hayat kolaylaştı." (A14, E, 1945)

Görüşmeye katılan kişilerden bazıları o dönemde yahut günümüzde fark etmeksizin ekonomik durumun kişinin çalışmasına bağlı olduğunu ifade etmişlerdir. Yani, o dönemde de çalışan kişiler ekonomik anlamda daha iyi durumda olmuşlardır.

"Şimdi bak o zamana kadar tütünde çalışan üç, beş para kazanırdı Sofya meselesi gene gider gelirdik ama kazanmak iyiydi be. Çalışan insan zaten bugün de iyi, o günde de iyiydi. Çalışmayan o zaten başka bir dünyada da olsa gene iyi değil. Çalıştıysan yüzün ak. Belki hani üstü üstüne koyamamışsındır ama yüzün ak, dilenci değilsin, öyle çalışırdık işte." (A21, E, 1953)

"Çalışmayana yok çalışana var ama gene herkesi bir dengede tutardı o komünizm. Ne çok zengini var ne de aşırı fakiri var, orta bir dengede tutardı." (A4, E, 1950)

Görüşmelere katılan kişilerin çoğunluğu bu dönemde ekonomik durumlarında iyileşme olduğunu ifade etmiştir. Geçmişe göre hayat standartları ve şartlarında iyileşmeler olmuştur. Belirli ihtiyaçların devlet tarafından sağlanıyor olması hayatlarını kolaylaştırıcı bir unsur olarak yer almıştır.

"Bereket Tekese anladın mı bunları düzeltti. Belki şeydi ama parası şeydi ama o zaman anladın mı o parayla çok şey görürdü insan, kıymetliydi…" (A15, E, 190)

"Yoktu fakirlik, çalışkansan. Evinde mesela şeyin var hani büyük baş hayvanın var, sütün var, etin var, tarlada çalışıyorsun, eee? Bütün öğretmenler, devlet kadrosu olsun, ister öğretmen olsun, ister muhasebeci olsun herkes ek olarak tütün çalışıyordu. Herkes çalışıyordu tütün, tütün çalışmayan insan tek içeriden gelen Bulgar öğretmenlerdi." (A7, K, 1960)

"Yoksulluk yoktu o zaman. O kadar yoksulluk yoktu Tekese zamanı herkes birdi, hayatı herkesin birdi. Çalışana para vardı, çalışmayana yoktu kızım. Biraz da burada Todor Jivkov'un zamanında rahattı millet sen deme. Her şey bedavaydı burada. Doktora gitmek de bedavaydı, okumak da, okuyan çocuklara yurtlar bedavaydı, hep bedavaydı. Her şey ucuzdu o zaman. Ama ondan sonra iyi hayat yaşadı millet gene aşağılamıyorum bak çok iyi hayattı, herkes birdi. O zaman durum düzeldi, çok düzeldi. Zengin fakir yoktu, ayırmak yoktu o zaman." (A6, K, 1946)

Bulgaristan'da yaşayan Türkler sosyalist dönem öncesinde de ağırlıklı olarak tarım sektöründedir. Sosyalist dönem, hayatlarında önemli değişikliklere neden olmuş ve geçimlerini sağladıkları tarım sektöründe ve onların sosyo-ekonomik hayatlarında önemli değişiklikler doğurmuştur. Tarımda örgütlenme uygulaması Bulgaristan coğrafyasında kolay bir biçimde gerçekleşmemiştir ve bu durum tüm ülke vatandaşlarını etkilediği gibi Türkleri de etkilemiştir. Atalarından kalan ve işledikleri topraklar kamulaştırılacaktır, bu duruma gönüllü olarak rıza göstermemişlerdir. Nihayetinde bir devlet uygulaması olması, kooperatifleştirmeye katılmayanlara uygulananları görmeleri gibi nedenlerle aşina olmadıkları bir sisteme girmişlerdir. Alanda elde edilen bilgiler, kooperatifleştirme uygulaması ve TKZS'lerin Türklerin ekonomik durumlarında iyileşmeye neden olduğu yönünde olmuştur. Kırcaali bölgesi tütüncülükle ünlüdür ve ülkenin en kaliteli tütünlerinin çıktığı temel bölgelerdendir. Sosyalist dönemde tütüncülükle uğraşan Türkler, kooperatifleştirme uygulaması sayesinde ürünün yetiştirilmesi ve satışında, öncesine göre daha iyi durumda olmuşlardır. Tütün, meşakkatli bir uğraştır; baharın erken dönemlerinde fide ekimleri başlar, büyüyen fideler tek tek tarlalara ekilir, farklı evrelerde tarlalardan aşama aşama toplanır ve kış aylarında pastal uygulamasıyla satışa hazırlanır. Bu dönemde hayvanları TKZS bünyesine alınsa da tarlalarını sürmek için hayvan desteği sağlanmıştır; gübreleme, sulama desteği yapılmıştır; tarımda makineleşmenin artmasıyla birlikte traktörler ve ürünleri toplamak için çeşitli araçlar işlerinde onlara yardımcı olmuştur. Üründen elde ettikleri ücretin yarıya yakını devlet bünyesinde kalsa da bu durum onlara farklı ekonomik kolaylıklar ve hayat standartlarını etkileyecek önemli katkılar olarak geri dönmüştür. Sosyalist sistemin ideolojisi gereği herkesin aynı şartlarda tutulmaya çalışılması fakirlik unsurunu ortadan kaldıran bir durum olmuştur. Neticede sosyalist sistemin

getirileri ve uygulamaları, onların ekonomik yaşamlarını ve hayat şartlarını destekleyerek bir iyileşme sağlamıştır.

3.4.3. Serbest Piyasa Ekonomisinde Türkler

Bulgaristan'ın demokrasi dönemi ile birlikte planlı ekonomiden serbest piyasa ekonomisine geçişi ile birlikte ülkedeki ekonomik yapı değişime uğramıştır. 1990'lı yıllar ülke ekonomisi için zorlu dönemler olmuştur ve uygulanan politikaların ardından ekonomik durum düzelmeye başlamıştır. Ülkenin 2007 yılında AB'ye girmesi de ekonomik durum üzerinde etkili olmasına rağmen alanda yapılan görüşmeler, AB'nin vatandaşların ekonomik durumuna bir katkısı olmadığı yönünde olmuştur. Demokrasi dönemi ile ekonomik alanda yaşanan pek çok değişim Bulgaristan'da yaşayan Türkleri derinden etkilemiştir. Uzun yıllar boyunca uğraş verdikleri ve geçimlerini sağladıkları tütüncülük artık ölmektedir ve artık onlar için karlı bir uğraş değildir; Türk yoğun bölgelerde iş imkânları azdır ve iş bulmakta sıkıntı yaşamaktadırlar. Uzun yıllardır devam eden Bulgaristan'dan Türk göçleri 2000'li yıllarla birlikte AB ülkelerine yönelmiştir ve bu göçlerin en büyük etkenlerinden biri ekonomidir. Çoğu Türk daha iyi hayat standartlarına sahip olabilmek için ailesini ve ülkesini bırakıp göç etmektedir.

Bulgaristan'ın demokrasi dönemi ile birlikte değişen ekonomik sistemi vatandaşlarının hayatlarına da yansımıştır. Sosyalist sistem herkesi ekonomik olarak belirli bir çizgide tutarken demokrasi döneminde bu sistem yok olmuştur ve kişiler arasındaki ekonomik ayrım belirgin hale gelmiştir. A6, sosyalist dönemde bir olduklarını, günümüzde Bulgaristan'ın da anavatan olarak gördükleri Türkiye'ye benzediğini, kişiler arasındaki ekonomik farklılıkların belirginleştiğini ifade etmiştir.

> *"Zengin fakir yoktu, ayırmak yoktu o zaman. Şimdi aynı Türkiye gibi burası da. Zengin fakir var şimdi, aynı öyle oldu burası da." (A6, K, 1946)*

A18'e göre ülkenin durumu ortadadır; iş imkânlarının sınırlı olması, fabrikaların ve üretimin istenilen düzeyde olmaması ve ülke nüfusunun da gittikçe azalması yatırımcıların Bulgaristan'a yatırım yapmasının önündeki engeller ülke ekonomisini özetlemektedir.

> *"İş imkânları fazla fazla yok yani. Fabrika yok, üretim yok. Yatırımcı yok, neye yatıracak mesela? Bir İstanbul yirmi milyon, bir Bulgaristan beş milyon desem yeri." (A18, E, 1989)*

Ülkedeki hayat standartlarının düşük olması yaşayanların memnuniyet durumunu etkilemektedir. Bu durum ülkeden yapılan göçler için itici faktörü oluşturmaktadır. Ülkedeki iş

imkânları alanında bulunan eksiklik onları bir arayış içerisine itmektedir; bu durum kalanlarda memnuniyetsizlik, göç edenlerde ise göç için itici bir faktör olmuş gibi görünmektedir.

> *"İnsanlar hala Bulgaristan'da kalmak istemiyor çünkü Bulgaristan'ın standardı hala daha düşük. Avrupa'da standart olarak en düşük ülke burası." (A13, E, 1968)*

> *"Şu an durumumuz pek parlak diyemeyeceğim, eğer böyle bir dolanmış olsanız çevreyi, gençler neredeyse hep batı devletlerinde. Aileleriyle gitmeye başladılar, iş imkânları olmadığı için burada. Burada normal bir hayat yaşamak zor." (A19, K, 1973)*

Bulgaristan'daki emeklilik durumu da sıkıntılı bir alandır. Ülkede fazla sayıda yaşlı kesim vardır ve bu nedende emeklilik sistemi ekonomik durum üzerinde ciddi bir yük oluşturmaktadır. Ülkede yaşayan Türklerin büyük çoğunluğu da gençlerin göçlerinden dolayı orta ve yaşlı kesimdir, dolasıyla emeklilik sistemi onları da büyük oranda ilgilendirmektedir. Sosyalist dönemde APK'da görevli olan A12, bulunduğu görevden dolayı günümüzde belli kesimlere göre daha yüksek emeklilik maaşı almaktadır. Eşi ise tütüncülükle uğraşmıştır ve kendisine göre emekli maaşı oldukça düşüktür. Fakat Türklerin çoğunluğunun tarımla uğraştığı dikkate alınırsa onların da emekli maaşlarının düşük olduğu anlaşılacaktır.

> *"Şimdi ekonomi meseleleri, ben kendim emekliyim şimdi. Diyeceğim şimdi ben emekliyim, benim emeklim biraz büyük. Neden büyük? O işlerde işledim, ondan mesela daha büyüklerin yanında benimkisi az kalır. Ama alçak emeklilikte var anladın mı, tarla tütün işleyenler biliyorsun ya her yerde biraz daha emeği biraz daha zayıf oluyor onların. Benim hanımın anladın mı iki yüz otuz altı leva emeklisi var. Şimdi artık iki yüz elli levanın altında emeklilik olmayacakmış. Geçiniyoruz mesela ben alıyorum beş yüz leve yakın, yengen alıyor o kadar. Ayı böyle anladın mı güzelce çıkarıyoruz sıkıntı olmadan. Ama daha kıt da yaşayan var gibime geliyor. Daha hafif alanlar var. Hayatta her şeye ihtiyaç var değil mi?" (A12, E, 1942)*

A13, emekli maaşlarının her yıl azar azar yükseltildiğini fakat paranın değişkenliğinden dolayı onlara bir faydası olmadığını ifade etmiştir.

> *"Sonra şey ihtiyarların emekli maaşına gelince çok düşük çünkü Bulgaristan'da iki milyondan fazla emekli alan var, çalışan yok. Bu sistem yetiştiremiyor parayı, işte öyle sıkıntı orada. Üç leva, beş leva, yedi leva her sene kaldırıyor, onunla ne olur zaten enflasyon nasıl olsa, ne kadar olsa hadi diyelim Bulgar parası Euro'ya bağlı Euro değişmiyor tamam ama marketlerde hep mallar azıcık azıcık artıyor hep. Santimlen mantimlen (kuruş) ama bakıyorsun her gün farklı fiyatlar var. Adama o beş, yedi levayı veriyor ama o bir senenin içinde o para zaten artık değerini kaybetmiş. İşte öyle…" (A13, E, 1968)*

A13 ayrıca ekonomik durumlarının çok daha kötü olduğu insanların olduğunu ifade etmiştir. Köylerde yaşayan, kendi imkânları ile kendilerine yetmeye çalışan insanlar vardır ve bu durumda olan Türklerin yüzde 15-20 civarında olduğunu düşünmektedir.

> *"Şimdi dedim ya var, var. Büyük söylemek gibi olmasın ama ekmek alamayan insanlar var. Şu anda ekmek alamayan insanlar var. Ama köyde şimdi bir çuval un almış, bir tane ineği var ondan sonra tavuğu var; işte yumurtası, sütünü işte kaşarını, peynirini kendisi yapıyor. Öyle evde ekmeğini kendisi pişiriyor, öyle geçiniyorlar. Bu şimdi hani büyük miktarlar değil ama belki şimdi bütün Türklerin olduğu yüzde on beş, yirmi civarında var gibime geliyor. Zaten Bulgaristan'daki Türkler, ekseriyet biz ağır işleri yapıyoruz. İnşaatlarda, ondan sonra tarımda…" (A13, E, 1968)*

Türklerin Avrupa ülkelerine göçlerine, bu çalışmanın göçler başlığı altında yer verilmekle birlikte, ekonomi ile ilgisi nedeniyle bu kısımda da kısaca yer alacaktır. Türkler, ekonomik nedenlerden dolayı Avrupa'ya göç etmektedirler. A5, bu konuya farklı bir bakış açısıyla yaklaşmaktadır ve üzüntüsünü dile getirmektedir. Ona göre Türkler Avrupa'da kanunsuz kölelik yapmaktadırlar, Avrupa'nın onları kullandığını düşünmektedir. İnsanlar daha iyi gelir elde edebilmek için göç etmektedir ve orada kazandıkları paralarla geride bıraktıkları ailelerini geçindirmektedirler. Bir anlamda da insanlar göçe mecbur edilmektedir, tütüncülüğün değerini kaybetmesi onların ata yadigârı mesleklerini sürdürememelerine neden olmaktadır.

> *"İnsanlar, senin gibi genç kızlar 89'dan sonra evlendiler aldılar başlarını Almanya'ya gittiler, Hollanda'ya gittiler, İspanya'ya gittiler. İspanyalılar bizi köle yerine kullandılar, Hollandalılar bizi beyaz köle olarak kullandılar. Bak 1960 senesinde kölecilik Amerika'da ortadan kalktıktan sonra, kanuni olarak ama biz kanunsuz kölelik yapıyoruz. Bin beş yüz euroyla gelmiş Bulgaristan'da kral, padişah gibi yaşıyor. Bin Euro bizde artık iki bin leva ediyor. Aldıkları üç bin leva maaş ediyor. Üç bin leva maaş ben kırk üç sene çalıştım almadım, almadım üç bin leva. Ama biz orada almış olduğumuz bin beş yüz euroyla seni, beni, ailemizi, çocuklarımızı besliyoruz, evimizi yapmaya çalışıyoruz. Anladınız mı ben onun için diyorum onlar bizim sırtımızda yaşıyor, biz hala şimdi yine de köleliği meydana getirdik. Bu beni üzüyor yani. Bizim çocuklarımız orada çıkardıkları paralarla ailelerini besliyorlar. Çünkü işlenmiş olsa, bu çay üstü deriz biz buraya bu çay üstü işlenmiş olsa bir karış toprak kalmazdı ama işleyipte herif iki yüz okka tütün çıkarıyor anladın mı, karşı taraf da ne kadar isterse öyle alıyor onu. Ama yok ki neye çalışacak burada, boğaz dolusuna çalışılır mı?" (A5, E, 1942)*

AB'nin göçler konusunda etkisi büyük olmuştur fakat bu sadece bu alanla sınırlı kalmamıştır. AB üyeliğinin Bulgaristan'da yaşayanların hayatlarına etkisi açısından bakıldığında durum pek iç açıcı değildir. Bulgaristan AB'ye 2007 yılında girmiştir ve A13 AB'ye girmelerinin faydasını anlamadıklarını aksine yüklerinin, sorumluluklarının arttığını ifade etmiştir. Yıllardır söylenen milli para biriminin bırakılarak Euro sistemine geçileceği

durumu da gerçekleşmemiştir ve A13, para sistemlerinin değişmemesini, bu durumdan ekonomik olarak tam anlamıyla etkileneceklerini ifade etmiştir.

> *"Biz Avrupa'ya yedi senesinde girdik, kaç sene olmuş, on iki sene geçmiş kim ne bir faydasını hiç daha anlamadık… Daha ağırlığımız, sorumluluğumuz daha fazla oldu. Euroya geçmeyecek daha çünkü şengene giremiyoruz. Euroya geçmemiz için bir kere şengene geçmemiz lazım ama şengene giremiyoruz. İşte hep söylüyorlar ama onlar hep bir beklenti, bunlar gerçek bir şey değil. Ama yirmi iki senesi geldiğinde yirmi dört diyecekler, sonra yirmi beş diyecekler. Bu daha iyi bir yandan geçmeyelim çünkü bir levalık şey bir euro olacak, yüzde yüz kalkmış olacak fiyat." (A13, E, 1968)*

A23, ailede AB ülkelerinden birinde çalışan biri varsa o ailenin ekonomik durumunun daha iyi olduğunu ifade etmiştir. Ortalama bir işte Bulgaristan'da çalışarak ancak giderlerin karşılanabildiğini, ülkede de daha iyi bir ekonomik durumda olabilmek için yüksek maaşlı işlerde çalışmak yahut bir market, fabrika sahibi olmak gerektiğini dile getirmiştir.

> *"Ne olursa olsun hepsi kaçıyor, gidiyor kızım. Ailede Avrupa'da çalışan varsa o ailenin ekonomik durumu güzel ama burada çalışan varsa yani boğazını doyurmak için çalışıyor, onu söyleyeyim sana. Bir hane yalnız burada çalışsa gelir gideri dengeler. İyi bir şey, yüksek maaşlı bir yerde doktor falan olursan mesela olur yani ya da firma sahibi, bir şey sahibi olman lazım yani işçi olursan giderin gelirini anca karşılıyor burada. Asgari ücretin, giderin gelirini anca karşılıyor, yaa." (A23, K, 1981)*

A22, alan araştırması sırasında Almanya'dan izne gelmiştir. İfade ettiğine göre liseyi bitirir bitirmez Almanya'ya çalışmaya gitmiştir ve sadece izin vakitlerinde ailesinin yanına dönebilmektedir. Ülkenin ekonomik durumunun iyi olmaması ve verilen düşük ücretler onun göç etmesindeki en temel etkenler olmuştur. İhtiyaçların çok fazla olduğunu, Avrupa ülkelerinde daha iyi ücretler kazanma imkânı varken Bulgaristan'da verilen ücretlerle düşük standartlarda yaşamayı tercih etmemektedir.

> *"Burada hiç bir şeye para yok ki. Para yok bir, geçim yok sıkıntı, senin aldığın maaş 500 leva. Senin yiyeceğin mi yok, gezeceğin mi yok, giyeceğin mi yok bilmem neyin mi yok, yok… Onlar ayda hepsine yetecek mi? Mesela kendi sigortanı kendin ödüyorsun. Niye göç ettim? Çünkü buradaki işte ben geçinemeyeceğim, şimdi geçinirim, geçinirim bak mesela evlenene kadar geçinirim, evlendikten sonra? Nasıl geçineceksin? Burada sen neden 500 leva alacağına 2000 euro almayasın?" (A22, E, 2000)*

Avrupa ülkelerinde çalışan Bulgaristan vatandaşlarının ülke ekonomisine de önemli katkıları olmaktadır. Ülkeye banka hesaplarından yüklü miktarda döviz gelmektedir, bunun yanında çalışanların yanlarında getirdikleri miktarlar da vardır. Fakat en önemlisi, o paralarla

göç eden kişiler ailelerinin geçimini sağlamaktadırlar. Tütüncülük de onlar için karlı bir iş olmadığından dolayı, göç eden kişilerin gönderdikleri paralar geride kalan aileler için büyük önem arz etmektedir.

> *"Ama bir yandan iyi oldu çünkü Bulgaristan'ın en büyük geliri bu anda dışarıda çalışanlardan geliyor. Büyük rakamlar geliyor, geçenlerde bu senenin istatistik raporlarını açıkladılar, Bulgaristan'a bu sene gelen en büyük pay Avrupa Birliğinden gelen para oldu. O söylenen bir buçuk milyar Euro da yalnız bankalar yoluyla gelen, elden getirilenler gene ayrı. Hani o paralar da burada kalanlara lazım, o insanların burada kalan yakınları o parayla geçinebiliyor. Tütün yetmez, hayatta. Tütünle beslenemezsin, bir ton, iki ton çıkardığın zaman bir şey yapar onun altında kalanlarla olmaz. Bir de tarımda makine lazım, insan gücüyle o kadar toprakla baş edemezsin hem kendin de çökersin. O yüzden tarıma makine lazım, makinen yoksa girişme zaten." (A4, E, 1950)*

Tütüncülüğün Günümüzdeki Durumu: Tütüncülük, uzun yıllardan beri Türklerin temel geçim kaynaklarından biri olmuştur. Bilhassa alan araştırmasını gerçekleştirdiğimiz Kırcaali bölgesinin Türk halkı tütüncülükle geçimlerini sağlamıştır. Sosyalist dönem boyunca da tarımdan geçimlerini sağlayan Türk nüfus tütüncülükle uğraşmıştır. Fakat günümüze gelindiğinde bu uğraşlarını yavaş yavaş terk ettikleri görülmüştür. Bu durumun meydana gelmesinde farklı durumlar etkili olmuştur. A24, uzun yıllar tütünle uğraşan Türk halkının bu uğraştan vazgeçmeye başladığını kendi yaşadığı belediyeyi örnek vererek açıklamıştır. Günümüzde, kendi belediyelerinde yetişen tüm tütünün artık sadece bir köylerine denk olduğunu ifade etmiştir, A24'ün bu ifadesi Türklerin temel ekonomik uğraşını bırakıyor olma oranlarını büyük oranda açıklamaktadır.

> *"Tabi ki şimdi işleyen de çok az zaten. O zamanki dönemle şimdiyi kıyaslayabilirsek şu an tüm belediye çapında üretilen tütün ortalama bir Kocadere'nin çıkarmış olduğu tütün kadar, o kadar düşük yani." (A24, E, 1972)*

A24'e Türklerin tütün üretiminin neden bu kadar azaldığı sorusu sorulduğunda bu hususta AB'nin konuyla ilgili kararlarının etkili olduğu ve tütüncülüğün çok zahmetli bir iş olduğundan dolayı ailelerin çocuklarına bu durumu yaşatmak istemediğini ifade etmiştir. Zira tütün üretimi A24'ün de ifade ettiği gibi çok zorlu bir uğraştır. Fide olarak yetiştirilen tütünler bahar ayıyla birlikte tarlalara teker teker dikilir, tütün kırma işlemi de tek seferde gerçekleşmez. Bulgaristan Türklerinin ifade ettiği biçimiyle tütün kırmada ana, ikinci ana, uç altı, uç, başak koparma gibi isimlerle adlandırdıkları isimlerle tütün tarlalarındaki tütünler yaz boyunca günün erken saatlerinde sırasıyla toplanır, dizilir ve kurutmaya bırakılır. Kış aylarında ise tütünün

satılmadan önceki son aşaması olan pastal yapma işlemi gerçekleştirilir. Kısaca ifade edildiği üzere tütüncülük zorlu bir uğraştır ve Türklerin çoğunun tek geçim kaynağı olan bu üründen de yıl boyunca verdikleri emeklerin karşılıklarını alamayan Türkler yavaş yavaş bu geçim kaynağını terk etmektedirler.

> *"Dünya Sağlık Kurulu'na göre, Avrupa Birliği'nin kararına göre insan sağlığına zararlı olan bir ürüne prim olmaması gerekçesiyle bu primler Avrupa fonundan, Avrupa'dan durduruldu. Ama devlete de verilecek fırsat eğer paran varsa, sen istersen verebilirsin tabi ki diye Bulgaristan'da Avrupa Birliği'nde en fakir olan devletlerden biliyorsunuz. O yüzden kendi bütçesini zaten kendisine ayırdığı için pek buna fırsat verilmedi, olmadı, oluyor şu an ama çok az miktarda. Tabi ki kimse artık yeni dönemde ve yeni nesilde de çocuklar, gençler, kimse babalarının herhalde görmüş olduğu eziyeti, tütün eziyetini söylüyorum. Çünkü üründür iyi paradır ama kimse sabah dört buçukta kalkıp da tütün kırmaya gitmez değil mi? Yani zahmet olduğu için çocuklarına da kendi yaşadıklarını yaşatmamak için o yüzden tarımla illa tarımla çalışmak isteyenler son 10-15 yıldır sebzeciliğe yöneldi ve sebze üretilmeye başlandı." (A24, E, 1972)*

A4, tütüncülük işinde insanların hakkını alamadığını, tütüncülüğün ölmeye başladığını dile getirmiştir. Bu durumda özelleştirilen tütün sektörü de etkili olmuştur, sosyalist dönemde devlete ait tütün firmasının yerini günümüzde birden fazla özel tütün firmaları almıştır. Alandaki kişilerin ifade ettiğine göre bu firmalar da çeşitli durumlarla onların ürettikleri tütünü en ucuza almak için çaba sarf etmektedir ve neticesinde ürününün elinde kalacağından korkan kişiler değerinin çok altında tütünlerini satmak zorunda kalmaktadır. Bu ve bunun gibi durumlar Türklerin tütüncülük uğraşısını bırakmalarında etkili olmaktadır.

> *"Şimdi artık tütün işi de özel, her şey özel artık bir de hakkını alamıyor insanlar o yüzden tütün işi ölmeye başladı. O zaman devletin bir firması vardı şimdi beş altı tane firma var, rekabet de var." (A4, E, 1950)*

A4 tütüncülükte insanların hakkını alamaması, tütün firmalarının özelleşmesi ve artmasının yanında bölgelerine tarımsal desteğin olmadığını, tarım sektöründe çalışacak kişilerin kalmadığını ve onların tütünü bırakması istendiği fakat topraklarının en çok tütün üretimine uygun olduğunu ifade etmiştir.

> *"Belki daha ileride ortaya çıkacak ekonomik tarafından problem olacak gibime geliyor. Çünkü bir emekli maaşıyla, emekli maaşı zaten yüz euro anca alıyorlar. Beklentim o taraftan sıkıntı çıkabilir gibi. Tarımda daha çok tütün çalışanlarına daha büyük kolaylık gelirse, mesela biber, domates, patates yetiştirmekte teşvik verirse devlet mesela o zaman artık azıcık bir serbestlik olur, daha bir rahatlık olur. Aksi takdirde sıkıntı olabilir çok. Tarımda çalışacak insan da kalmadı. Devlet şimdi teşvik verirse çalışanlara iyi olur.*

Bize içer taraflara (Bulgaristan'ın diğer bölgeleri) göre teşvik çok az, bu bölgenin tütünü bırakması isteniyor çünkü bütün dünya sigaraya karşı. Ama bu toprağın, bu bölgenin alternatifi gene tütün, burada başka bir şey olmaz. Bir de tütünü işlemeye insan yok artık bak artık bizim genç nesil gidiyor, arkadan gelen de yok. Genç nesil çalışmayacak zaten toprakta çalışmayacak. Kalanlar hepsi orta yaş, yaşlı. Bütün bölge öyle." (A4, E, 1950)

Güncel dönemde tütünle uğraşan kişiler, ürettikleri ürünlerin hakkını alamamaktadır. A4, bu konuda devletin destek sağlaması gerektiğini düşünmektedir. Devlet hazinesine tütün sektöründen yüklü miktarlar gelse de üreticiler bu paradan hak ettiği oranı alamamaktadır. A13 de fiyatların düşük olması, gençlerin göçünden dolayı geride yaşlı kesimin kaldığı ve onların da bu zorlu işle uğraşamayacaklarını ifade etmiştir.

"Şimdiye kadar zaten hakkını alamıyorsun da şimdi de alamayacaksın ama ne yapacaksın, buna da bereket versin diyorsun. Fiyatlar iyi değil ama kötünün yanında iyi diyorsun. Şimdi daha büyük rekabet olsa bu firmaların arasında, devlet de baskı yapsa bunlara, yapamıyor, devlet onlardan alıyor payını. Devletin hazinesine iki milyar leva giriyor tütünden, sigaradan ama çalışana vermiyor kötü yanı o. Bütün dünyada da öyle, üreticiyle tüketicinin işi fena anlayabildin mi aradakiler kazanıyor. Bu düzelse iki misli daha iyi olurdu ama ne yazık ki dünyanın düzeni de öyle." (A4, E, 1950)

"Şimdi tütün çalışanlara, yardım parası salınıyordu Avrupa'dan, millete bir yardım oldu. Bildiğim kadar o yardım 2020'de son artık. Türklerin çoğu tarımda çalışıyor ama tütüncülük batıyor gidiyor artık, zor iş, yaşlılar kaldı burada, devlet desteği yok, yaşlılar da bunu yapamaz, gençler dışarıda… Fiyatlar bizde düşük o yüzden de insanlar çalışmak istemiyor." (A19, K, 1973)

Demokrasi dönemi ile birlikte Bulgaristan'da yaşayan Türklerin ekonomik hayatları da değişime uğramıştır. Değişen durumlar ve şartlar onların ata mesleği olan tütüncülük uğraşısını yavaş yavaş terk etmelerine neden olmaktadır. Emeklerinin karşılıklarını alamamaları, zahmetli bir iş olması, gençlerin göçünden dolayı geride orta ve yaşlı kesimin kalması ve onların da bu işi yapamayacak durumda olmaları gibi etkenler onların tütüncülüğü bırakmasının ardındaki etkenlerdir. Aile mesleği olan tütüncülüğün terkedilmesiyle birlikte ortaya daha farklı bir tablo çıkmaktadır; ülkedeki iş imkânlarının sınırlı olması, Türk yoğun bölgelere devletin yatırımlarının az olması gibi durumlarla Türklere göç etmekten başka bir seçenek kalmıyor gibi görünmektedir. Bulgaristan'da yaşayan Türkler uzun yıllardır ekonomik nedenlerden dolayı Avrupa ülkelerine göç etmektedirler, esasen bu durum sadece ülkedeki Türkler için değil tüm ülke vatandaşları için geçerli bir durum olmuştur. Bulgaristan'ın düşük standartları insanları ailelerine daha iyi şartlar sağlayabilmek, daha iyi bir hayat yaşayabilmek arzusuyla göç etmeye yöneltmektedir. Alan araştırmasında elde edilen bilgilere göre, ailede Avrupa ülkelerinden

birinde çalışan birinin olması durumunda ailenin ekonomik durumu görece daha iyi olabilmektedir. Bulgaristan'daki maaşlar düşüktür ve kişilerin Avrupa ülkelerinde alabilecekleri daha yüksek maaşlar daha cazip gelmektedir. Ülkenin ekonomik anlamda beklentileri karşılayamaması Türklerin ekonomik durumlarında olumsuz bir etki yaratmaktadır fakat Avrupa ülkelerine göç eden aile üyeleri parçalanmış aileleri yaratsa da ailelerine ekonomik anlamda en büyük katkıyı sağlamaktadırlar.

SONUÇ

Bulgaristan'da yaşayan Türklerin bölgedeki varlığı çok öncelere dayanmaktadır. Bulgaristan topraklarına, 4. yüzyıldan itibaren yerleşmeye başlayan Türk boy ve kavimleri bugün de bölgede varlığını sürdürmektedir. Bulgaristan'a asırlar boyu göç edip yerleşen Türkler, ülkenin Osmanlı yönetiminden ayrılmasının ardından uzun yıllardır yaşadıkları bu topraklardan geriye göç etmeye başlamışlardır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ardından başlayan göç hareketi günümüze değin sürmüştür. Türklerin başlangıçtaki göç yönelimi 2000'li yıllara kadar Türkiye olmasına rağmen, günümüzde göçün yönü Avrupa ülkelerine doğru değişim göstermiştir. Verilen bu göçlere rağmen Bulgaristan'da hala önemli ölçüde bir Türk nüfus yaşamaktadır ve bu çalışma onların durumunu açıklamaya çalışmaktadır.

Sosyalist dönemdeki uygulamalardan Türklerin eğitimi de etkilenmiştir. O döneme kadar Türk okulları özerk statüde iken 1946 yılında devletleştirilmiştir. Bu tarihlerden itibaren Türkçe derslerin sayısı da azar azar azaltılmaya başlanmıştır. Dönemin gereği olarak eğitim, sosyalist içeriklidir. 1959-1960 yıllarında Türk okulları Bulgar okullarıyla birleştirilmiştir ve dersler tamamen Bulgarca olmuştur, 1970'li yıllara gelindiğinde de Türkçe dersler tamamen müfredattan kaldırılmıştır. Bu durum demokrasi döneminin başlangıcına değin sürmüştür. Uzun yıllar Türkçe eğitim hakkından mahrum kalan Bulgaristan Türkleri, demokrasi döneminin ardından bu haklarını uğraşlar sonucunda elde etmişlerdir. Türkçe eğitimin durumu istenilen seviyede değildir; seçmeli dersler kategorisinde yer almaktadır; dersin verilebilmesi için belirli bir öğrenci sayısının olması ve her ders döneminden önce ailelerin dilekçe doldurması gerekmektedir ve öğrencilerin bu dersten aldıkları başarı notları diplomalarında yer almamaktadır. Bunların neticesinde her geçen gün Türkçe dersleri seçen öğrenci sayısı azalmaktadır. Oysa ana dili eğitimi Türklerin geleceği ve Bulgaristan'daki kültürel varlıklarıyla doğrudan bağlantılıdır. Bulgaristan'da yaşayan Türkler Türk kanallarını izlemelerine, evlerinde Türkçe konuşmalarına rağmen bunlar ana dili eğitiminde yeterli değildir; Türk çocuklar televizyondan ve ailelerinden öğrendikleri Türkçe ile ana dillerinde yeterli ilerlemeyi sağlayamamaktadırlar ve bu durum onların Bulgarca ve diğer dilleri öğrenmesini de etkilemektedir. Edinilen bilgiler ve sahadaki gözlemler bu konunun önemini ve müdahale edilmesi gerektiğini göstermektedir. Türkler önceki dönemlere göre Bulgarlarla daha içiçe bir yaşam sürmektedir; Türkçenin yeteri kadar iyi bilinmemesi, dile karışan Bulgarca ve diğer söylemler ile dilin evrilmesi gibi nedenlerle gelecekte Bulgaristan Türklerinin ana dillerinde ciddi bozulmalar yaşanacağı söylenebilir. Bu nedenle Bulgaristan'daki Türk çocukların ana dili eğitimi meselesi önem verilmesi gereken elzem konulardan biridir.

Bulgaristan Türklerinin dini hayatları da sosyalist dönem ve günümüzde değişimler göstermiştir. Sosyalist dönemin başlangıcında ülke vatandaşlarının dini serbestliğinin olduğu söylenmesine rağmen zamanla ateist temelli sistemin gereği olarak dini hayata yönelik müdahaleler başlamıştır. Uygulananlar sadece Türkler ve diğer azınlıklar için olmamış, etnik Bulgarları da kapsamıştır. Ülkedeki dini mabetler açık olmasına rağmen kişilerin buraları ziyaret etmeleri hoş karşılanmamıştır, özellikle aydın takım, memurlar ve öğretmenlerin. Kişilerin dini mabetleri ziyaret etmeleri işlerinden olmalarına neden olmuştur, bu nedenle de kişiler camileri, kiliseleri ziyaret edemez olmuştur. 1956 Nisan Plenumu itibariyle, hükümetin İslam karşıtı propaganda aygıtı örgütlenmiş ve sistematize edilmiştir. Zamanla Müslümanların üzerindeki baskılar daha da artmaya başlamıştır; kıyafetlerine, oruç tutmalarına, sünnet yapılmasına vb. durumlara müdahale edilmeye başlanmıştır. Asimilasyon süreciyle birlikte bu uygulamalar had safhaya ulaşmıştır ve Müslümanlığın tüm gerekleri yok sayılmıştır. Demokrasi döneminin gelmesi ile birlikte dinin üzerindeki baskılar ortadan kalkmıştır. Türkler dini kıyafetlerini giyebilme, ibadethanelerine gidebilme, cenazelerini dinin gereklerine göre gerçekleştirme, bayramlarını kutlamaya devam etmişlerdir. Sosyalist dönemde çoğu kapatılan camiler bu dönemde tekrar açılmış, restore edilmiş ve yeni camiler inşa edilmiştir. Dini eğitim konusunda da bir gelişme yaşanmış ve ülkede Sofya Yüksek İslam Enstitüsü ve imam hatip liseleri açılmıştır. Türkler ve diğer Müslümanların din adamı ihtiyacı bu okullar ile karşılanmaya başlamıştır fakat durum istenilen düzeyde değildir. Bu okullardan mezun olan öğrenciler iş konusunda sıkıntı yaşamaktadırlar, verilen düşük ücretler, çalışma sahalarının kısıtlı olması genç mezunların bu alanlarda çalışmalarını etkilemektedir ve farklı alanlara yönelmesine neden olabilmektedir. Günümüzde Bulgaristan'da İslam'ın yaşanması adına engeller olmamasına rağmen sosyalist sistemin ateist temelli uygulamaları ve Müslümanların dini hayatlarının üzerindeki yaptırımları birçok neslin dinden habersiz yaşamasına ve yetişmesine neden olmuştur. Dini hayatlarını aileden öğrendikleri bilgilerle yaşayan pek çok Türk, İslamiyet hakkında yeterli bilgiye sahip değildir. Ateist ruhla yetişmiş olmaları, günümüzde dini serbestlik olmasına rağmen hayatlarında İslam'ı yeterince yerleştirememelerine neden olmaktadır.

1984-1989 döneminde yaşananlar Bulgaristan'da yaşayan Türklerin hayatlarını derinden etkilemiştir. 1984 yılının sonunda ülkede bulunan Türklerin varlıkları tam anlamıyla reddedilmiş ve Türk isimleri Bulgar isimleriyle değiştirilmiştir, Osmanlı döneminde Müslümanlaştırılmış Bulgarlar olarak görülen Türklerin böylelikle özlerine geri döndükleri söylenmiştir. İsimlerinin değiştirilmesine itiraz eden Türkler türlü yaptırımlarla karşılaşmıştır ve nihayetinde hepsinin isimleri değiştirilmiştir. Bu süreçte karşı çıkan Türklerden

yaralananlar, ölenler olmuştur, ölenler arasında 17 aylık Türkan bebek de bulunmaktadır. Varlıkları reddilen Türklerin sadece isimleri değiştirilmemiştir; Türkçe konuşma yasağı, kıyafetlere karışarak fesi ve eşarpları çıkarma, cenazelerinin Bulgar usullerine göre defnedilmesi, sünnet yasağı vb. uygulamalar gerçekleştirilmiştir. Sahada edinilen bilgiler, bu sürecin Türkler üzerinde derin etkiler bıraktığını göstermiştir; kişiler bu dönemi anlatırken duygulanmış, bu dönemde yaşananların izlerini hala taşıdıklarını ifade etmişlerdir. Bu dönemde Türkiye'nin destekleri onların süreci daha az hasarla atlatmalarına yardımcı olmuştur çünkü Bulgaristan Türkleri için Türkiye daima anavatan, sığınılacak bir liman olmuştur. Asimilasyon sürecinde Türklükleri, adetleri ve gelenekleri yok edilmeye çalışılan Türkler bu süreci milli benlikleri daha da güçlenmiş bir şekilde atlatmışlardır ve benliklerini kaybetmeme konusundaki kararlılıkları bu sürecin sona ermesindeki en önemli etkenlerden biri olmuştur.

Sosyalist dönemde Komünist Parti Türklere siyasi anlamda fazla söz hakkı vermemiştir. Çünkü Türkler onlar için tehlikeli unsurlardır; yıllarca göçler yoluyla kurtulmaya çalıştıkları ama işgücü vb. alanlarda ciddi anlamda onlara bağımlı oldukları, göç ettiremediklerini Bulgar sosyalist ulusu içinde eritmeye çalıştıkları kısacası onlar hakkında tam bir karara varamadıkları azınlık grubu olmuştur. Sosyalist dönem boyunca Türkler hakkında önemli kararlar alınmış ve uygulanmaya koyulmuştur; yüksek eğitim hakkı vererek yönetim kadrolarında yer vermeyi düşündükleri Türklerin milli bilinçlerini kaybetmedikleri, sosyalist homojen Bulgar ulusu yaratma gayesi içerisinde yer almadıklarını gördüklerinde onlara verilen eğitim hakları geri alınmıştır. Ülkedeki Türkler parti içinde hiçbir zaman yüksek görevlere getirilmemişlerdir, partiye üye olan Türkler de işlerine yarayacak kişiler içinden seçilmiştir. Alanda edinilen bilgiler tarımda çalışan Türklerin partiyle bir bağlantısı olmadığı, öğretmenlik gibi görevlerde bulunanların ise parti üyeliğine bir şekilde mecbur edildikleri yönünde olmuştur. Demokrasi dönemiyle birlikte ise Bulgaristan Türkleri Bulgar siyasi arenasında söz sahibi olma hakkını elde etmiştir. Asimilasyon döneminde filizlenen hareket, demokrasi döneminde ülke siyasetinde yer almıştır. Hak ve Özgürlükler Hareketi (HÖH) adı verilen parti, Bulgaristan Türklerinin ve diğer azınlıkların sesi olmuştur ve Bulgaristan parlamentosunda azınlık hak ve özgürlüklerini savunan ilk parti olmuştur. Bulgar anayasasında etnik temelli parti kurulmasının yasak olmasından dolayı milliyetçi çevreler tarafından partinin kapatılma talebinde bulunulsa da bu talep kabul edilmemiştir zira parti tüm Bulgaristan vatandaşlarına açık bir partidir ve yönetim kadrolarında da farklı etnik aidiyetlere sahip kişiler yer almaktadır. Türklerin haklarını savunan başka partiler olsa da HÖH gibi yer edinememişlerdir. Bulgaristan Türkleri HÖH'ün varlığından memnuniyet duymaktadır ve onun güvencesi altında yaşamaktadırlar. Demokrasi dönemi ile birlikte isimlerinin geri verilmesi, Türkçe eğitim hakkı gibi durumlar da HÖH'ün

önemli katkıları olmuştur. HÖH'ün haklarını koruyup kolladığını düşünen, olmadığı takdirde sosyalist dönemde olduğu gibi Bulgarların insafına kalacakları fikrine inanan büyük bir Türk kitlesi mevcuttur. Türkler, azınlık olarak yaşadıkları bir ülkede haklarını temsil ettiklerini düşündükleri bir partinin varlığını desteklemektedirler ve bölünmelerin yaşanmaması gerektiğini düşünmektedirler.

Bulgaristan'da yaşayan Türklerin çoğunluğu sosyalist dönem ve öncesinde geçimlerini tarımdan sağlamaktadır. Sosyalist dönemle birlikte ekonomik sistemde meydana gelen değişmeler onların ekonomik hayatlarını da etkilemiştir. Kamulaştırma uygulamasıyla topraklarının devlet tekeline geçmesine direnen Türkler en nihayetinde bu uygulamayı kabullenmek durumunda kalmışlardır. Başlangıçta kendilerini nelerin beklediğini bilmemeleri, ata topraklarını devlet yönetimine devretmelerinin istenmesi onları korkutmuştur. Fakat kooperatifleştirmelerin uygulanması ve Türklerin sisteme dahil olmalarının ardından ekonomik hayatlarında iyileşmeler yaşanmıştır. Kooperatifleştirmelerin ardından tarım alanında önemli kolaylıklar sağlanmıştır; sulama, gübreleme, ürünlerin toplanması ve satılmasında devlet desteği esas olmuştur. Kazandıkları paranın yarısı devlet bünyesinde kalmıştır fakat sigortaları ödenmiş, eğitim, öğrenci yurtları, sağlık hizmetleri gibi alanlar ücretsiz olmuş ve temel ihtiyaç maddeleri uygun fiyatlara sunulmuştur. Alanda edinilen bilgiler sosyalist sistemde Türklerin ekonomik durumlarının daha iyiye gittiğini göstermiştir. Demokrasi dönemi ile birlikte Bulgaristan'ın ekonomik sistemi değişmiş ve serbest piyasa ekonomisine geçilmiştir. Ülke 2000'li yıllara kadar ekonomik buhranlar yaşamış ve bu durumdan ülkedeki tüm vatandaşlar gibi Türkler de etkilenmiştir. 2007 yılında ülke AB'ye girmiş ve serbest dolaşım hakkının elde edilmesi ve ülke ekonomisinin çok iyi olmamasından dolayı Türkler daha iyi ekonomik şartlara kavuşabilmek amacıyla Avrupa ülkelerine göç etmeye başlamışlardır. Diğer yandan Türkler AB üyeliğinin onlara bir faydasının olmadığını aksine yüklerini artırdıklarını düşünmektedirler. Ekonomik anlamda daha iyi bir hayat sunacaklarını düşündükleri AB üyeliği, onlara beklenileni sağlamamıştır ve sorumlulukları daha fazla olmuştur.

Bulgaristan'da kalan Türklerin çoğunluğu tarımla uğraşan kişilerdir ve tütüncülük çoğu için tek gelir kaynağı olmuştur. Günümüzde tütüncülük karlı bir uğraş olmaktan çıkmıştır ve haklarını alamayan Türkler, ata mesleği olarak sürdürdükleri tütüncülüğü yavaş yavaş bırakmaya başlamıştır. Türklerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelerin fazla gelişmemiş olması, iş imkanlarının sınırlı olması, hala askeri vb. farklı meslek kollarına alınmamaları gibi nedenler onları ekonomik bir çıkmaza düşürmektedir. Bu durumlar neticede Türklere göç etmekten başka bir seçenek bırakmıyor gibi görünmektedir.

Bulgaristan'daki asgari ücretin düşük olması, Avrupa ülkelerinde çok daha fazla ücretler alabilme imkanı Türklerin göçüne neden olmaktadır. Diğer yandan Avrupa ülkelerinde çalışan Bulgaristan Türkleri, orada kazandıkları paralarla Bulgaristan'da kalan ailelerinin geçimlerini sağlamaktadır ve günümüzde pek çok Türk ailesi geçimlerini bu paralarla sağlamaktadırlar. Uzun yıllardır gerçekleşen göçlerin aileleri yarım bırakmasından dolayı artık aile reisleri aile üyelerini de yanlarına alarak göç etmektedir ve bu göçler kalıcı göçlere dönüşme eğilimi göstermektedir. Türklerin göçleri geride yarım aileler, yaşlı kimseler, boşalan köyler ve kalan kişilerde ise bir gün sevdiklerine kavuşma umudu bırakmıştır.

KAYNAKÇA

Acaroğlu, M. (1999). *Bulgaristan Türkleri Üzerine Araştırmalar.* T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Akhan, L. U. Ve Batmaz, M. (2015). "Bulgaristan'dan Türkiye'ye Gelen Göçmenlerin Yaşam Profillerinin Memnuniyet Durumlarına Etkisi". *Bilig,* 75: 23-42.

Alagöz, S. (2015). *Kurşunlanan Umutlar.* XXI Yüzyıl Türk Kültür Merkezi Yayınları, Sofya.

Anagnostou, D. (2005). "Nationalist Legacies and European Trajectories: Post-communist Liberalization and Turkish Minitory Politics in Bulgaria". *Southeast European and Black Sea Studies,* 5(1): 89-111.

Atabay, M. (2012). "Çingene Sorunu ve 1950-1951 Yıllarında Bulgaristan'dan Çanakkale'ye Göçler". *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı,* 10(13): 59-72.

Atasoy, A. (2007). "Postsosyalist Dönemde Bulgaristan'da Yaşanan Demografik Kriz ve Yansımaları". U. Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8(12): 1-24.

Atasoy, E. (2010). *Beşeri ve Kültür Coğrafyası Işığında Bulgaristan*. MKM Yayıncılık, Bursa.

Baeva, İ. ve Kalinova, E. (2010). "Bulgarian Turks During the Transition Period". *Bulgaria and Europe Shifting Identities*. S. Katsikas (drl.). Anthem Press, London-New York-Delhi.

Babataev, A. (2018). "SSCB Eğitim Sistemi ve Ateizm Propagandası". *Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmi Dergisi,* 25: 87-98.

Bachev, H. (2008). "Production and Productivity of Bulgarian Agriculture in Post War Years". *MPRA,* 7787: 1-28.

Baltacı, A. (2018). "Nitel Araştırmalarda Örnekleme Yöntemleri ve Örnek Hacmi Sorunsalı Üzerine Kavramsal Bir İnceleme". *BEÜ SBE Dergisi,* 7(1): 231-274.

Başol, G. (2008). "Bilimsel Araştırma Süreci ve Yöntem". O. Kılıç ve M. Cinoğlu (Ed.), *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Lisans Yayıncılık, İstanbul, 113-143.

Bayraklı, C. (2007). *Dış Göçün Sosyo-ekonomik Etkileri: Görece Göçmen Konutları'nda (İzmir) Yaşayan Bulgaristan Göçmenleri Örneği*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.

Bekir, H. (2007). "Bulgaristan'da Türkçe Eğitimi". *Balkanlar'da Türk Kültürü,* 18(62): 22.

Bojkov, V. D. (2004). "Bulgaria's Turks in the 1980s: a Minitory Endangered". *Journal of Genocide Research,* 6(3): 343-369.

Borden, M. (2001). "Muslims Under Bulgarian Communism The Turkish Minitory – The Politics of Ethnicity and Power". *Academia:* 254-313.

Bosnalı, S. ve Şafak, Z. (2016). "Bulgaristan Türk Göçmenlerinde Dil Değinimi". A, Tilbe ve S, Bosnalı (Ed.). *Göç Üzerine Yazın ve Kültür İncelemeleri.* Transnational Press London, London, 141-149.

Cambazov, İ. (2013a). *Bulgaristan'da Başmüftülük Tarihi (1878-1944) I. Cilt.* Başmüftülük Yayınları, Sofya.

Cambazov, İ. (2013b). *Bulgaristan'da Başmüftülük Tarihi (1944-2012). II. Cilt.* Başmüftülük Yayınları, Sofya.

Cambazov, İ. (2014). *Beşiğim ve Eşiğim (Anılar-Belgeler-Bilgiler).* Erkam Matbaası, İstanbul.

Chukov, V. (2002). "Bulgar Post-Totaliter Liberalizmin Türk Bayraktarları: Hak ve Özgürlükler Hareketi". *Türkler Ansiklopedisi,* Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 20, 679-687.

Çelik, M. E. (2016a). *Bulgaristan'daki Türk Çocuklarının Okuduğunu Anlama ve Yazılı Anlatım Becerilerinin Değerlendirilmesi.* Yayımlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Çelik, M. E. (2016b). "Bulgaristan'daki Türkçe Öğretmenlerinin Türkçenin Eğitimi Öğretimine İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 35(2): 69-81.

Çelik, N. (2009). "The Political Participation of Turkish Minitory in Bulgaria and the Puplic Reaction: The Case of Movement for Rights and Freedoms". *Karadeniz Araştırmaları,* 6(22): 1-19.

Çetin, T. (2010). "Bulgaristan'dan göç eden Türk nüfusun dağılışını etkileyen coğrafi ve kültürel faktörler". *VI. Ulusal Coğrafya Sempozyumu*, 3-5 Kasım 2010, Ankara, 71-82.

Çolakoğlu, B. (2015). "Bulgaristan'da Türkçe Eğitimin Serencamı". *Yeni Türkiye,* 69: 4439-4444.

Demirhan, H. (2019). "Bulgaristan Türklerine Uygulanan Zorla İsim Değiştirme Kampanyası ve Türk Basını (Aralık 1984-Mart 1985)". *RumeliDE Journal of Language and Literature Studies,* 17: 252-272.

Ekinci, D. (2013). "Bulgaristan'da Büyük Göçle Sona Eren 1984-1989 Asimilasyon Süreci ve Uluslararası Tepkiler". H. Mevsim ve M. Kutlay (Ed.), *Tarihe Not Düşmek: 1989 Göçü.* Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu Yayınları, Ankara, 151-186.

Ekinci, M. U. (2017). "Bulgaristan Seçiminin Ardından: Görünen Statüko, Görünmeyen Değişimler". *Seta Perspektif,* 168: 1-6.

Eklemezler, S. ve Adiloğlu, S. (2021). "Yakın akraba Göçü ve 1989 Göçü Süreçlerinde Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göç Eden Kadınların Çalışma Hayatına Dair Deneyimleri". *Fe Dergi*, 13(1): 71-85.

Eminov, A. (1987). "The Status of Islam and Muslims in Bulgaria". *Journal Institute of Muslim Minitory Affairs*, 8(2): 278-301.

Eminov, A. (1999). "The Turks in Bulgaria: Post-1989 Developments". *Nationalities Papers*, 27(1): 31-55.

Eminov, A. (2002a). "The Turks of Bulgaria: 1945-1983". *The Turkish World*, 20: 584-591.

Eminov, A. (2002b). "Bulgaristan'daki Türkler". *Balkanlar'da Türk Kültürü,* 45: 5-7.

Eminov, A. (2002c). "From Communism to Democracy Muslim Identities in Bulgaria". *Islam: From Eastern Europe to Central Asia.* 22 June 2002, University of Illinois-Urbana, 1-16.

Eminov, A. (2003a). "Bulgaristan'daki Türkler". *Balkanlar'da Türk Kültürü,* 46: 7-8.

Eminov, A. (2003b). "Bulgaristan'daki Türkler". *Balkanlar'da Türk Kültürü,* 47: 8-9.

Erdinç, D. (2002). "Bulgaristan'daki Değişim Sürecinde Türk Azınlığın Ekonomik Durumu". *Türkler Ansiklopedisi*. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 20, 668-678.

Eroğlu, H. (1987). "Milletlerarası Hukuk Açısından Bulgaristan'daki Türk Azınlığı Sorunu". *Bulgaristan'da Türk Varlığı.* 7 Haziran 1985, Ankara, 15-46.

Ersoy-Hacısalihoğlu, N. Hacısalihoğlu, M. (ed.). (2012). *89 Göçü: Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç.* Balkar&Balmed, İstanbul.

Ersoy-Hacısalihoğlu, N. (2012). "1984-1985 İsim Değiştirme Meselesi ve Uygulamaları". N. Ersoy-Hacısalihloğlu ve M. Hacısalihoğlu (Ed.), *89 Göçü: Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç.* Balkar&Balmed, İstanbul, 171-198.

Gökbel, A. ve Karakuş, A. (2019). "AB Üyeliği Sonrası Bulgaristan'da Türk Azınlığa Dair Devam Eden Sorunlar". *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 3(1): 56-78.

Gülmen, O. (2011). *Bulgaristan Türkleri Tarihinden Esintiler (Anılar-Belgeler).* Ayyıldız Yayınları, Ankara.

Hacıoğlu, H. M. (2000). "Bulgaristan'da Türk Okulları Kronolojisi". *Balkanlar'da Türk Kültürü,* 37: 12.

Hacıoğlu, H. M. (2001). "Bulgaristan'da Türk Okulları Kronolojisi". *Balkanlar'da Türk Kültürü,* 38: 10.

Hacıoğlu, S. (2002). *Bulgaristan Türklerinin Sosyo-Kültürel Değişimi.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Hakov, C. (1998). "Bulgaristan Türk Okullarında Yeni Türk Alfabesinin (Latin Alfabesi) Uygulanması". *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 6: 733-738.

Hakov, C. (2017). "Bulgaristan Türklerinin Göçmenlik Serüveni". *Türk Dünyası*: 371-376.

Hocaoğlu, B. Ve Mutluer, M. (2008). "İzmir-Sarnıç örneğinde Bulgaristan göçmenlerinin yerleşme özellikleri". *V. Ulusal Coğrafya Sempozyumu*, 16-17 Kasım 2008, Türkiye, 189-198.

İbryam, S. (2007). *AB'ye Uyum Sürecinde Bulgaristan'da Değişen Azınlık Hakları Anlayışı ve Yükselişe Geçen Milliyetçiliğin Siyasal Tezahürü: Ataka.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

İnaç, H. ve Yazıcı, B. (2018). "Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göçler, Bulgaristan Diasporası ve Uluslaşma". *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi,* 04(04): 77-93.

Jelavich, B. (2006). *20. Yüzyıl Balkan Tarihi-2.* Küre Yayınları, İstanbul.

Kamil, İ. (1989). *İkili ve Çok Taraflı Antlaşmalar, İnsan Haklarına İlişkin Belgeler ve Bulgar Anayasasına Göre Bulgaristan'daki Türklerin Hakları.* Yükseköğretim Kurulu Matbaası, Ankara.

Karpat, K. H. (1995). "The Turks of Bulgaria: The Struggle for National-Religious Survival of a Muslim Minitory". *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity,* 23(4): 725-749.

Karpat, K. H. (2004). *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk.* (Çev. R. Boztemur), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.

Keskioğlu, O. (1985). *Bulgaristan'da Türkler*. Başbakanlık Basımevi, Ankara.

Korkusuz, E. ve Temizyürek, F. (2019). "1944-1989 Yılları Arasında Bulgaristan'da Türkçe Eğitimi". *International Journal of Languages Education and Teaching,* 7(2): 81-97.

Kuyucuklu, N. (1987). *Balkan Ülkeleri İktisadı-Bulgaristan.* İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Liakova, M. (2012). "The Turkish Minitory in Bulgaria". *Euxeinos,* 8: 12-18.

Lutov, A. (2006). *Bulgaristan Müslümanlarının Dini ve Sosyal Hayatı (Blagoevgrad İli Örneği).* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

Maeva, M. M. (2005). "Bulgarian Turks and the European Union". *ResearchGate*: 1-7.

Maeva, M. M. (2015). "Turkish Religious Identity in Bulgaria in The Last Twenty-Four Years (1989-2013)". *ResearchGate*: 82-106.

Mahon, M. (1999). "The Turkish Minitory Under Communist Bulgaria-Politics of Ethnicity and Power". *Journal of Southern Europe and the Balkans,* 1(2): 149-162.

McMeekin, N. E. (2013). "Bulgaristan'ın Türklere Yönelik Politikası ve 1989 Büyük Göçü". H. Mevsim ve M. Kutlay (Ed.), *Tarihe Not Düşmek: 1989 Göçü.* Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu Yayınları, Ankara, 97-125.

Memişoğlu, H. (1993). "Bulgaristan Türklerinin Sosyo-ekonomik Yapısı". *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi,* 10(1): 781-793.

Memişoğlu, H. (2002). *Geçmişten Günümüze Bulgaristan'da Türk Eğitim Tarihi.* Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Mevsim, H. ve Kutlay, M. (ed.). (2013). *Tarihe Not Düşmek: 1989 Göçü*. Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu Yayınları, Ankara.

Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı. (2011). *Bulgaristan Ülke Raporu.* OKA, Samsun.

Özgür, E. (2012). "Genişleyen Avrupa Birliği'nin Göçmen İkilemi ve Yaşlanan İşgücü". *Öneri Dergisi*, 10(38): 73-85.

Özgür, N. (1999). *Etnik Sorunların Çözümünde Hak ve Özgürlükler Hareketi.* Der Yayınları, İstanbul.

Özlem, K. (2010). *Soğuk Savaş Sonrası Dönem Türk-Bulgar İlişkilerinde Türk Azınlığın Durumu.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

Özlem, K. (2016). "Bulgaristan'ın Türk Azınlık Politikası (1912-1923)". *VIII. Uluslararası Uludağ Uluslararası İlişkiler Kongresi*. 28-29 Kasım 2016, Bursa, 277-293.

Özlem, K. (2016a). *Türkiye'nin Balkan Türkleri Politikası (1991-2014).* Dora Basım Yayın, Bursa.

Özlem, K. (2017). "2001 Sonrası Dönemde Bulgaristan'dan Avrupa Birliği Ülkelerine Türk Göçlerinin Analizi". *Karadeniz Araştırmaları*, XIV (55): 169-188.

Petkova, L. (2002). "The Ethnic Turks in Bulgaria: Social Integration and Impact on Bulgarian-Turkish Relations, 1947-2000". *The Global Review of Ethnopolitics,* 1(4): 42-59.

Piroğlu, D. (1969). "Bulgaristan Hududu İçinde Kalan Türkler". *Türk Kültürü,* 7(75): 235-243.

Push, B. (2012). "'Hayatım Filim Gibi': Bulgaristan'dan Türkiye'ye Ulus-Aşırı Göç". N. Ersoy-Hacısalihoğlu ve M. Hacısalihoğlu (Ed.). *89 Göçü: Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç.* Balkar&Balmed, İstanbul, 443-457.

Sadal, V. (2019). *Komünizm Sonrası Dönemde Bulgaristan'daki Türk Azınlık ve Siyasete Katılımları (1997-2000).* Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Sert, Ö. (2018). *Bulgaristan Siyasetinde Hak ve Özgürlükler Hareketi'nin Rolü.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

SETA. (2020). *Bulgaristan Türklerinin Kültürel, Ekonomik ve Siyasi Sorunları, Talepleri, Çözüm Önerileri.* Ankara.

Stefanova, B. (2012). "Between Etnopolitics and Liberal Centrism: the Movement for Rights and Freedoms in the Mainstream of Bulgarian Party Politics". *Nationalities Papers,* 40(5): 767-782.

Şencan, M. N. (2013). Türkiye'ye Göç Eden Bulgaristan Türkü Kadınların Göç Hikayeleri. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Şerefli, A. Ş. (2002). *Bulgaristan'daki Türkler (1879-1989).* T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Şimşir, B. (1985). *Türk Basınında Bulgaristan Türkleri: Zorla Ad Değiştirme Sorunu Ocak-Nisan 1985.* Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara.

Şimşir, B. N. (1987). "Bulgaristan Türkleri ve Göç Sorunu". *Bulgaristan'da Türk Varlığı.* 7 Haziran 1985, Ankara, 47-66.

Şimşir, B. (2010). "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göçler". *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, 9-10: 5-42.

Şimşir, B. N. (2012). *Bulgaristan Türkleri (1878-2008).* Bilgi Yayınevi, Ankara.

Tahir, N. A. (2009). *1945 Sonrası Bulgaristan Türklerine Yönelik Asimilasyon Politikası.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Tahir, N. A. (2015). "Bulgar Komünist Partisi ve Bulgaristan'daki Türklere Yönelik Asimilasyon Politikası". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 8(41): 578-587.

Tanoğlu, A. (1952-1953) "Bulgaristan Türklerinin son göç hareketi (1950-1951)". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi*, 1(4): 129-161.

T. C. Gıda Tarım ve Hayvancılık Strateji Geliştirme Bakanlığı Tarımsal Yatırımcı Danışma Ofisi. (2012). *Yurtdışında Tarım Sektörüne Yönelik Yatırım Olanakları; Bulgaristan.* Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara.

T. C. Sofya Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği. (2019). *Bulgaristan'ın Genel Ekonomik Durumu ve Türkiye ile Ekonomik-Ticari İlişkileri (2018-2019).* STM, Sofya.

Tekin, C. ve Altunsoy, Y. (2019). "Cumhuriyet Döneminde Bulgaristan'dan Türkiye'ye Kitlesel Göçler". *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2: 119-147.

Tekin, H. H. (2006). "Nitel Araştırma Yönteminin Bir Veri Toplama Tekniği Olarak Derinlemesine Görüşme". *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi,* 3(13): 101-116.

Todorov, N. (1979). *Bulgaristan Tarihi.* (Çev. V. Atayman), Öncü Kitabevi, İstanbul.

Tunalı, G. (2018). "AB Üyeliği Sürecinde Bulgaristan'daki Türk Kimliğinin Söylemsel İnşası". *Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi,* 5(2): 117-142.

Türker, N. (2011). "Komünizm Dönemi Bulgaristan Türklerine Uygulanan Asimilasyon Politikası ve 1989 Göçü". *Uluslararası Balkan Kongresi.* 28-29 Nisan, Kocaeli, 558-563.

Türnüklü, A. (2000). "Eğitimbilim Araştırmalarında Etkin Olarak Kullanılabilecek Nitel Bir Araştırma Tekniği: Görüşme". *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yöntemi,* 24: 543-559.

Vatansever, E. (2008). *Osmanlı İdaresinden Sonra Bulgaristan Türklerinin Sosyo-kültürel Hayatı.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

Yalımov, İ. (2015). *Bulgaristan'da Azınlık Hak ve Özgürlükleri Sorunu*. Müslümanlar Diyaneti Başmüftülüğü, Sofya.

Yenigün, C. (2009). "Hak ve Özgürlükler Hareketi Örnek Olabilir mi?". *Mostar,* 52: 14-16.

Yenisoy, H. (1996). "Bulgaristan Türklerinin Eğitim ve Kültürel Kalkınmasında Hizmetleri Geçen Azerbaycan Aydınları". *Bilig,* 3(Güz): 13-20.

Yenisoy, H. (2007). *Bulgaristan Türklerinin Türkçe Eğitim Davası (1877-2007).* Basılmamış, Ankara.

Yenisoy, H. (2017). "Bulgaristan Türklerinin Eğitim ve Kültürel Sorunlarında Yeni Gelişmeler (1990-2010)". *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi,* 17(2): 33-49.

Yıldırım, A. (1999). "Nitel Araştırma Yöntemlerinin Temel Özellikleri ve Eğitim Araştırmalarındaki Yeri ve Önemi". *Eğitim ve Bilim,* 23(112): 7-17.

Yılmaz, R. (2008). *Jivkov Döneminde Bulgaristan Türkleri ve Türkiye'ye Göç Olayı (Türk Basınına Göre).* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.

Yücel, Y. (1987). "Balkanlarda Türk Yerleşmesi ve Sonuçları". *Bulgaristan'da Türk Varlığı.* 7 Haziran 1985, Ankara, 67-83.

Zafer, Z. (2012). "Bulgaristan Türklerinin 1989 Göçünü Hazırlayan Eritme Politikasına Karşı Direnişi". N. Ersoy-Hacısalihloğlu ve M. Hacısalihoğlu (Ed.), *89 Göçü: Bulgaristan'da*

1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç. Balkar&Balmed, İstanbul, 199-234.

İnternet Kaynakları

Aklan, M., "1989 Göçünden Günümüze Bulgaristan Türklerinin Sosyal ve Ekonomik Değişimi" https://1989forcedmigration.org/bg/wp-content/uploads/sites/16/2019/08/Mehmet-Aklan-1989-G%C3%B6%C3%A7%C3%BCnden-G%C3%BCn%C3%BCm%C3%BCze-Bulgaristan-T%C3%BCrkleri.pdf (erişim tarihi: 27.06.2021).

Bulgaria: A Country Study-3/4, 2009 https://www.marines.mil/News/Publications/MCPEL/Electronic-Library-Display/Article/898228/country-study-and-profile-bulgaria-click-here-fpts/ (erişim tarihi:06.05.2021).

Bulgaristan Anayasası https://www.parliament.bg/en/const (erişim tarihi: 14.02.2021).

"Bulgaristan'da Türkçe öğrenimine çıkartılan zorluklar ve Türkçe'nin önemi". http://www.arda-tuna.com/2017/06/06/bulgaristanda-turkce-ogrenimine-cikartilan-zorluklar-ve-turkcenin-onemi/ (erişim tarihi: 01.02.2020).

"Bulgaristan'da Türkçe öğrenimine ilgi azalıyor". https://www.trthaber.com/haber/kultur-sanat/bulgaristanda-turkce-ogrenimine-ilgi-azaliyor-354628.html (erişim tarihi: 01.02.2020).

Bulgaristan Türkleri https://tr.wikipedia.org/wiki/Bulgaristan_T%C3%BCrkleri (erişim tarihi: 01.06.2021).

Bozan, İ: "'Bölünmüş Türkler' Seçim Sınavında". http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/bolunmus-turkler-secim-sinavinda-0 (erişim tarihi: 08.03.2021).

Bozan, İ. "Bulgaristan Türklerinde DOST Tartışması". http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/bulgaristan-turklerinde-dost-tartismasi (erişim tarihi: 17.02.2021).

Constitution of the Republic of Bulgaria, 1991 https://www.parliament.bg/en/const (erişim tarihi: 05.05.2021).

"Kirkovo ilçesinde 300 öğrenciye yeni Türkçe ders kitapları dağıtıldı", *Kırcaali Haber,* (erişim tarihi: 02.10.2020).

Конституция на Народна република България, 1947 https://parliament.bg/bg/18 (erişim tarihi: 04.05.2021).

Конституция на Народна република България, 1971 https://parliament.bg/bg/19 (erişim tarihi: 05.05.2021).

Merkez Seçim Kurulu

https://portal.cik.bg/ (erişim tarihi: 2.02.2021).

National Assembly of the Republic of Bulgaria, “Constitution of the Republic of Bulgaria”. https://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/bg/bg033en.pdf (erişim tarihi: 19.04.2021).

EKLER

EK 1-Bulgaristan'da Yaşayan Türklerin Siyasi, Toplumsal ve Ekonomik Durumu Konusundaki Araştırma İçin Görüşme Formu

Tarih: ____/____/2019**Saat (Başlangıç/Bitiş)**: _____/_____
Görüşme Yeri:
Araştırmanın Amacı: Bulgaristan'da Yaşayan Türklerin Siyasi, Toplumsal ve Ekonomik Durum Analizi

Giriş

Merhabalar, ismim Bahriye Cansız. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı'nda yüksek lisans öğrencisiyim. Bulgaristan'da yaşayan Türklerin siyasal, toplumsal ve ekonomik durumları hakkında bir araştırma yapmaktayım. Bu araştırmada sizin görüşlerinizin önemli olduğunu düşünüyorum. Katkılarınız için şimdiden teşekkür ediyorum.

Görüşmemize geçmeden önce, görüşmemizin gizli olduğunu ve isminizin yalnızca benim tarafımdan bilineceğini belirtmek isterim. Çalışma içinde isimleriniz kesinlikle gizli kalacak, takma isim kullanılacak ya da isimleriniz şifrelenecektir.

Görüşmemizin yaklaşık bir buçuk saat süreceğini tahmin ediyorum. İzin verirseniz görüşmeyi kaydetmek istiyorum. Bu şekilde hem zamanı daha iyi bir şekilde kullanabiliriz, hem de sorulara vereceğiniz yanıtların kaydını daha ayrıntılı tutma fırsatı elde edebilirim.

Görüşmemize başlamadan önce sormak istediğiniz soru ya da belirtmek istediğiniz herhangi bir düşünce var mı?

İzin verirseniz sorulara başlamak istiyorum.

1. KİŞİSEL BİLGİLER

1. Lütfen kendinizi tanıtır mısınız?

2. SOSYALİST DÖNEM

2.1 EĞİTİM DURUMU HAKKINDA BİLGİLER

2. Eğitim durumunuz nedir?
3. İlkokula ilişkin:
   Okullarda hangi dersler vardı?
4. Ortaöğretim kademesine ilişkin:
   Hangi lisede okudunuz, hangi tarihte? (eğer liseye gitmediyseniz neden gitmediniz?)
   Meslek lisesi mi, genel eğitim veren bir lise miydi?
   Ortaöğretim kademesinde eğitimini aldığınız mesleği icra ettiniz mi?
4. Yükseköğretim kademesine ilişkin:
   Hangi bölümde öğrenim gördünüz?
   Üniversite eğitiminizin size katkısının ne olduğunu düşünüyorsunuz?
5. Türk olduğunuzdan dolayı eğitim yaşamınızda ayrımcılığa maruz kaldınız mı? (Ayrımcılık: farklı bir muamele, dışlanma, eksik bırakılma, hor görülme vb.)

2.2 SOSYAL HAYAT/GÜNLÜK HAYAT HAKKINDA BİLGİLER

6. Bir gününüzü nasıl geçiriyordunuz, anlatır mısınız?
7. Günlük hayatta hangi dili kullanıyordunuz?
8. Bu dönemde dini hayatınız nasıldı?
9.İbadetlerinizi yerine getirebiliyor muydunuz?

10. Yasak ve kısıtlamalar var mıydı?

2.3 EKONOMİK DURUM HAKKINDA BİLGİLER

11. Bu dönemde geçiminizi nasıl sağlıyordunuz?
12. Mesleğiniz, yaptığınız iş neydi?
13. Aylık geçiminizi nasıl sağlıyordunuz? (Düzenli bir maaş var mı ya da düzensiz bir gelir mi?)
14. Kamulaştırma sizi nasıl etkiledi?
15. Kooperatifleşme ne zaman başladı?
    Bu sistem nasıl işliyordu?
    Emeğinizin karşılığını nasıl alıyordunuz, parayla mı?
    Verilen ücretler herkese eşit miydi?
    İş dağıtımı neye göre, nasıl belirleniyordu?
    Kadın-erkek ayrımı var mıydı?
    Türk-Bulgar ayrımı var mıydı?
16. Kamu mülkiyetinin esas olduğu bu sistemde size ait bir şey var mıydı?
17. Türkler arasında yoksulluk var mıydı?

2.4. SİYASAL DURUM HAKKINDA BİLGİLER

18. Komünist partiye karşı nasıl bir bakış açısına sahiptiniz?
19. Partiyle bir bağlantınız var mıydı?
20. Partinin Türklere karşı tutumu nasıldı?
21. Bu dönemde Türkler arasında partiyi destekleme veya karşı çıkma gibi bir ayrılık var mıydı?

2.5. ARA DÖNEM (1984-1989)

22. Bu dönemde hayatınızda neler değişti?

Ne tür kısıtlamalar getirildi?
Günlük hayatta kullandığınız dil hangisiydi?
Türkçeyi kullanmanız bu durumdan nasıl etkilendi?

23. Dini konularda ne gibi olaylar yaşadınız?

Dini konularda bir kısıtlama oldu mu?

24. Kısıtlamalara karşı çıktınız mı? Nasıl? Sonuçları ne oldu?
25. Bu dönem sizi ekonomik olarak nasıl etkiledi?

Mesleğiniz-işiniz etkilendi mi?
Geliriniz etkilendi mi?
Hapis ya da sürgün durumu oldu mu?

26. Sizce neden böyle bir süreç yaşandı?
27. Bu süreçte olan olayların önceden olacağına dair bir belirti var mıydı? Aniden mi gelişti?
28. Bu dönemde Türkiye'nin tavrı sizce nasıldı ve nasıl olmalıydı?
29. Türkiye'den beklentiniz neydi?

3. SOSYALİST DÖNEM SONRASI

3.1 EĞİTİM DURUMU HAKKINDA BİLGİLER

30. Bu dönemde eğitim alan çocuk/torun/tanıdığınız var mı?

Hangi dersler okutuluyor?
Türkçe dersleri okutuluyor mu?

31. Sovyet dönemi ile Sovyet sonrası eğitimin avantaj ve dezavantajları nelerdir?
32. Hangi eğitim sistemi başarılıydı? Neden?

3.2 SOSYAL HAYAT/GÜNLÜK HAYAT HAKKINDA BİLGİLER

33. Bir gününüzü nasıl geçiriyorsunuz?
34. Günlük hayatta hangi dili daha çok kullanıyorsunuz?
35. İki dönemdeki sosyal yaşamınız arasında farklar var mı?
36. Dini açıdan ibadetlerinizi rahatça yerine getirebiliyor musunuz?

Bu dönemde yasak ve kısıtlamalar var mı?
İbadethaneleriniz var mı? Kendiniz mi yaptınız? Devlet desteği var mı?

37. Dininizden dolayı kamusal alanda bir ayrımcılık/olumsuz tutumla karşılaştınız mı? (Dini kıyafetten dolayı, başörtüsü gibi; camiye namaz kılmaya gittiğinizde veya oruç tutarken vb.)

3.3. EKONOMİK DURUM HAKKINDA BİLGİLER

38. Geçiminizi nasıl sağlıyorsunuz?
39. Kazancınızla ihtiyaçlarınızı karşılayabiliyor musunuz?
40. Türklere karşı ekonomik bir ayrımcılık var mı?
41. 2007'de Bulgaristan'ın Avrupa Birliği'ne (AB) üye olması ile ekonomik durumunuz etkilendi mi, ne yönde bir etkisi oldu?
42. Bir karşılaştırma yapmak gerekirse, Sovyet dönemi ve sonrası için hangi dönemde ekonomik anlamda refah seviyeniz daha yüksekti?

3.4.SİYASİ DURUM HAKKINDA BİLGİLER

43. Türk partilerini nasıl değerlendiriyorsunuz?
Türkleri temsil ediyorlar mı?
Türk azınlığın hak ve özgürlükleri için neler yapıyorlar?
44. Yaşadığınız bölgedeki Türkler içinde siyasi görüş ayrılıkları var mı?

3.5 GÖÇ DURUMU HAKKINDA BİLGİLER

45. Sizin için göç nedir, nasıl tanımlıyorsunuz?
46. Göç etmeyi düşündünüz mü?
Türkiye'ye göç etmeyi düşündünüz mü? (Evet/Hayır/Neden?)
AB ülkelerine göç etmeyi düşündünüz mü?(Evet/Hayır/Neden?)
47. Ailenizden, çocuklarınızdan biri göç etmek istese ne düşünürsünüz? Tepkiniz ne olur?(yani göç etmesini ister misiniz ya da neden istemezsiniz?)
48. Göç etmediğinize pişman mısınız?
49. Türkiye'ye göç edip geri dönen oldu mu? Tanıdığınız kişiler var mı? Neden döndükleri hakkında bilginiz var mı?
50. Bulgaristan'dan ülke dışına yapılan göçler, ülkede kalanları sizce olumlu ya da olumsuz nasıl etkiledi?
51. Kendinizi Bulgaristan'da nasıl tanımlıyorsunuz? (göçmen, bu toprakların vatandaşı/yerlisi, azınlık?)
52. Bulgaristan'da yaşayan Türklerle ilgili en büyük sorunun ne olduğunu düşünüyorsunuz?
53. Bu ülkede yaşamaktan memnun musunuz?
54. Bu topraklarda yaşamak size nasıl hissettiriyor?
55.Son olarak eklemek istediğiniz bir şey var mı?

Paylaştığınız bilgiler şahsım ve hazırlayacağımız çalışma için çok değerli; vaktinizi ayırdığınız, görüşlerinizi, duygularınızı, anılarınızı, bildiklerinizi benimle paylaştığınız için sonsuz teşekkürler.

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve SOYADI	Bahriye CANSIZ
EĞİTİM DURUMU	
Mezun Olduğu Lise	Yıldırım İMBK Kız Teknik ve Meslek Lisesi
Lisans Diploması	Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Bursa.
Yüksek Lisans Diploması	Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Antalya.
Doktora Diploması	-
Tez/Dönem Projesi Konusu	Bulgaristan'da Yaşayan Türklerin Toplumsal, Siyasal ve Ekonomik Durum Analizi
Yabancı Dil / Diller	İngilizce